hugo

«Personajele din *Notre-Dame de Paris* reprezintă același gen de realitate costumată ca și personajele din *Ivanhoe*. Pe de altă parte însă, *Notre-Dame de Paris*, contemporană cu Delacroix, este poate capodopera literară a picturii istorice. Capodoperă a evocării, *Notre-Dame de Paris* e o capodoperă a stilului, una din creațiile prozei franceze și în mare parte o capodoperă a povestirii. Cu aceste prezențe și absențe ea rămîne romanul tip al romantismului.»

AL. THIBAUDET

Vol. I și II lei 10

editura minerva

594

hugo

hugo

notre-dame de paris

★

Ilustraţia copertei: *Gheorghe Marinescu*

victor hugo

notre-dame de paris

ROMAN

TRADUCERE DE GELLU NAUM
PREFAŢĂ ŞI TABEL CRONOLOGIC DE
ION VASILE ŞERBAN

1970

EDITURA MINERVA

BUCUREŞTI

VICTOR HUGO
Notre-Dame de Paris
Éditions Baudelaire
Paris — 1964

PREFAŢĂ

„Se întîmplă atît de rar, notează undeva poetul Théophile Gautier, ca un poet sau un artist să fie cunoscut sub prima şi fermecătoarea lui înfăţişare ; ei îşi cîştigă faima tîrziu, cînd hărţuielile vieţii, lupta şi zbuciumul pasiunilor le-au schimbat trăsăturile chipului. Acesta nu mai rămîne decît o mască epuizată, veştejită, unde fiecare durere a pus, ca un stigmat, o pată ori un rid. Numai această imagine, care are totuşi frumuseţea ei, dăinuie în amintire."

Victor Hugo nu va împărtăşi acest destin obişnuit şi tradiţional. El îşi va impune cu autoritate un altul, propriu structurii sale sufleteşti, viguroasă şi monumentală, în acord cu anii seismici ai unei istorii care trecuse peste revoluţia de la 1789 şi căreia puterea fascinantă a Împăratului îi dăduse dimensiuni uriaşe. În ianuarie 1831, cînd termina noul său roman *Notre-Dame de Paris,* Hugo avea abia 28 de ani şi era în Franţa regele neîncoronat al unei noi mişcări literare. Putem spune astăzi, din perspectiva atîtor ani de istorie literară, fără frica de a greşi, că nici Chateaubriand, nici Doamna de Staël, nici Lamartine, nici Vigny, nici Stendhal n-au jucat în mişcarea romantică franceză rolul pe care l-a avut tînărul Hugo. Portretul lui din 1830, „frumos, tînăr, surîzător, strălucind de geniu

și aureolat de glorie", a rămas în memoria contemporanilor ca simbolul unui îndrumător, impunător de credințe și luptător sub drapelul unor idei". Ceea ce frapa mai întîi la Victor Hugo, își amintește peste ani unul din cei mai fervenți susținători ai romantismului, același Théophile Gautier — era fruntea monumentală care-i încorona fața, de un calm serios, ca un fronton de marmură albă. Ea nu atingea, fără îndoială, proporțiile ce i le vor da mai tîrziu, pentru a accentua strălucirea de geniu a poetului, David d'Angers și alți artiști ; dar ea avea într-adevăr o frumusețe și o măreție supraomenească ; cele mai vaste gînduri se puteau scrie acolo ; cununi de aur și de lauri se puteau pune ca pe o frunte de zeu ori de cezar. Ea purta semnele Puterii."

Romantismul i-a dăruit poetului coroană de aur și de lauri, pentru că el însuși, romantismul, avea nevoie de putere și de un rege.

> *Romantismul e revoluția literară înfăptuită nu atît prin lirism și prin teatru, cît prin roman.*
>
> ALBERT THIBAUDET, *1936*

Mișcare spirituală de mare amploare, apărută în Europa secolului al XVIII-lea, romantismul se caracterizează printr-o complexitate și diversitate deconcertantă. Cu forța unui imperialism avid el va anexa, în afara literaturii și picturii, teritoriile muzicii, esteticii, filozofiei, lingvisticii ori istoriei arătîndu-se peste tot impulsiv și înnoitor. „E suficient să amintim, scrie Blaga în volumul de eseuri *Fețele unui veac*, apariții cum sînt gîndirea lui Hegel, aventura lui Byron, gesturile teatral zvîcnite din pictura lui Delacroix, ipotezele lui Cuvier și politica revoluționară și contrarevoluționară a timpului..." Ca mișcare literară, romantismul s-a conturat plenar și definitiv în Franța anilor 1810-1840. El a însemnat o adevărată revoluție artistică, „Un 14 iulie al artei", cu o propoziție a lui Sainte-Beuve ; spiritul său a fost revendicativ și violent ; s-a născut *pe baricade*, în luptă cu clasicismul de care s-a diferențiat prin negație și prin antiteză. Triumf al individului ca om și al țării, ca națiune, romantismul e consecința unei epoci setoasă de acțiune, de luptă, de transformări, care — în numele unor idealuri noi — își ucide trecutul cu care se dovedește a fi incompatibil. În literatură acest trecut înseamnă tradiția clasică a secolului lui Ludovic al XV-lea : Corneille, Racine, Boileau. Noua mișcare nu mai vrea să imite, sparge regulile, descoperă și inventează domenii literare noi, se eliberează de orice constrîngeri. „Romantismul, o va spune Hugo în prefața la *Hernani*, înseamnă liberalismul în artă". Eliberarea artei se va naște, în primul rînd, din concepția libertății depline a individului.

În 1827, prin prefața care însoțea drama *Cromwell*, estetica romantică s-a constituit într-un program. Publicul îl va legitima, făcînd din reprezentația cu *Hernani* o bătălie și o victorie a noii mișcări. Dacă avea formulată o doctrină, prin *Hernani* romantismul primește un ideal și un drapel. Șeful incontestabil al mișcării este Victor Hugo.

Lupta împotriva clasicismului a început și a învins pe terenul teatrului. Dar succesul deplin al școlii romantice va fi cîștigat prin poezie și roman. Ea își va selecta aceste specii impregnate de lirism, emoție, subiectivism, sentiment. Poezia romantică meditativă și simbolică, sentimentală și melancolică, profetică și vizionară, patetică și nostalgică, descoperă actului poetic valori noi. Toată poezia modernă se naște din romantism, chiar dacă ea va fi, după expresia unui cercetător avizat ca Hugo Friedrich, „un romantism deromantizat". *Meditațiile* lui Lamartine marchează începutul noii poezii armonizînd versul cu sonurile tulburătoare ale melancoliei ; Musset, întors mereu în el însuși, exprimă angoasa acestor căutări ; Gérard de Nerval va aduce în poezie un suflet devastat

de incertitudini. Baudelaire, Verlaine, Mallarmé, Rimbaud sînt fiii legitimi ai liricii romantice.

Istoria acestei poezii nu depășește însă două decenii. Acela care va împinge cel mai departe limitele romantismului francez va fi romanul. El supraviețuiește teatrului și poeziei și nici un scriitor din epocă nu i se poate sustrage. Prin structura lui proteică, va augmenta la proporții nebănuite producția literară. Datorită romanului, mai mult decît poeziei, romantismul schimbă esențial relația dintre scriitor și public, stabilind între ei o comunicare intimă. Romanul va genera în *clasa* cititorilor o explozie demografică, iar finalitatea lecturii va înregistra toate aceste schimbări. „Un Lamartine, un Hugo, un Musset, un Balzac au fost pentru cititori și cititoare obiect de dragoste și de ură, obiectele unor preferințe exclusive și violente, de păreau altădată să țină mai curînd de domeniul relațiilor pasionale, decît de cel al literaturii" (Albert Thibaudet). Prin Hugo (cu *Mizerabilii)*, prin Stendhal și Balzac (din începuturi) realismul își trădează originea romantică. Istoria romanului modern începe cu romantismul. Înainte de el se află epoca preistorică. Prin tot ce are aceasta mai caracteristic, i-a înlesnit romanului romantic ascensiunea.

Romanul s-a putut dezvolta liber de orice constrîngeri, fiind cel mai sensibil seismograf al deplasărilor de teritoriu literar, al cerințelor publicului, al înnoirilor artistice ale generațiilor. Gen relativ nou, în comparație cu teatrul și poezia, el n-a existat în antichitate. Clasicismul îl va desconsidera și romanul va rămîne liber sub regimul totalitar al poeticii lui Boileau. Împins într-un fel în afara luptelor literare, el va fi folosit de romantism ca o armată de guerilă, îndeplinind din umbră toate comenzile noii mișcări. Romanul romantic s-a născut din dorința de acțiune, din gustul pentru evaziune, din setea de iluzie, din fuga după emoții și dintr-o neîmblînzită curiozitate a cititorilor săi. „Istoria romanului modern este o istorie a impudorii", va scrie Albérès. Dacă romanul romantic psihologic și sentimental, liric și filozofic, răspunde nevoii de intimitate a omului, de redescoperire interioară, de curiozitate egotistă, romanul social și istoric își are geneza într-un interes tot atît de legitim pentru adevăr, în dorința de a ști totul despre toți, de a avea iluzii și de a trăi aventuri. Acest interes pentru lumea exterioară, dat general uman fără îndoială, va fi accentuat de întreaga existență a epocii romantice. Revoluția franceză din 1789 a dezvăluit cu brutalitate fața adevărată a realităților sociale și a făcut posibilă, pentru prima oară, intrarea omului de rînd în mișcarea istoriei". „Autorul principal al revoluției, scria Michelet, a fost poporul." Cucerirea Bastiliei ne apare azi mai importantă, nu atît prin ea însăși, cît prin consecințele ei.

Tot epoca romantică este aceea care va consemna constituirea unui nou mod de înțelegere a istoriei. După viziunea ciclică a istoricității la Vico, prima dată vom întîlni la Hegel o concepție sistematică, matură. E explicabil atunci că scriitorii romantici sînt cei dintîi la care întîlnim sentimentul istoriei. Desigur și în literatura altor epoci, în Renaștere, în dramele elisabetane, găsim un *simț istoric*, dar o „culoare istorică" în sensul pe care-l acordă romanticii noțiunii nu apăruse încă. Romanul „gotic" din secolul al XVIII-lea, care-i va influența pe romantici, folosește trecutul doar ca fundal nedeterminat, ca simplu ecran de proiectare a unei fantezii terifiante. Cu Walter Scott, Manzoni, Hugo preocuparea pentru istorie devine conștientă și necesară.

Romanul romantic istoric francez stă, în întregime, sub semnul influenței literare a scoțianului Walter Scott. (Scott începe să fie tradus în Franța încă din 1816, iar din 1820 se începe editarea *Operelor* sale, în 165 de volume). *Martirii,* epopeea în proză a lui Chateaubriand, *Contrarevoluționarii* lui Balzac, *Cinq-Mars* al lui Vigny, *Cronica domniei lui Carol al XI-lea* de Mérimée, romanele lui Al.

Dumas — aparțin, într-un fel sau altul, influenței fertile a autorului lui *Ivanhoe*.

Aflat întotdeauna, pe orice front — poezie, teatru, estetică — în primele rînduri, Hugo nu putea să nu-și confirme talentul și în acest domeniu al prozei romantice. El va fi interesat nu atît de aventură cît de istorie, ca existență trecută, pe care o reînvie în detalii, reactualizînd moravurile, costumația, starea de spirit, evenimentele. Viziunea istorică va domina romanele hugoliene. Reconstituirea se face în amănunt, cu solemnitate și patetism. Spre deosebire de Scott ori Manzoni, Hugo va însufleți culorile mai mult, va sensibiliza arheologia. Romanele lui istorice vor fi evocări, dacă nu totdeauna exacte în amănunt, totdeauna revelatoare în ansamblu. Anglia de la începutul secolului al XVIII-lea e prezentă în *Omul care rîde*, Franța anilor de revoluție în *Anul 1793*, iar cîteva capitole din *Mizerabilii* vor fi adevărate fragmente de roman istoric *(Anul 1817, Parisul la începutul Restaurației)*. Capodopera genului rămîne *Notre-Dame de Paris*.

Notre-Dame de Paris — *cea mai strălucitoare întruchipare a reveriei istorice a romantismului.*
GAËTAN PICON, 1960

Anul nașterii lui Victor Hugo coincide cu începutul ascensiunii napoleoniene, atît de rapidă și de plină de triumf, așa efemeră și dramatică. Tatăl său va fi unul din ofițerii improvizați ai noii armate, aceea care împărțise fiecărui soldat un baston de mareșal. În serviciul lui Napoleon, și mai tîrziu al fratelui său Josef, Léopold Hugo urcă repede gradele ierarhiei militare. Copilăria scriitorului pînă la vîrsta de 10 ani urmează itinerariul nestatornic impus de vicisitudinile misiunii militare a tatălui său, într-o epocă în care granițele Franței se schimbau de la an la an, în funcție de victoriile Împăratului, care se hotărîse să ordone nu numai armatelor sale, ci și istoriei. E greu să credem că acești primi ani ar fi putut in-

fluența într-un fel *direct* opera scriitorului. Putem însă să fim de acord cu un biograf al său care vede imposibil studiul vieții autorului independent de opera lui „nu pentru că viața ar explica opera, ci din contră, pentru că la Hugo scriitorul este cel care-l determină pe om..." Acceptînd această reciprocă a determinismului, dogmatic și arbitrar de cele mai multe ori, posibilitățile de interpretare biografică pot deveni practic nelimitate. Relația viață-operă ne va indica întrepătrunderi, într-un sens ori altul, fără a accentua cu necesitate o cauzalitate.

Hugo, despre care mai tîrziu Flaubert va scrie admirativ: „E o forță a naturii, în sîngele lui curge seva pădurilor", a fost un copil de o vitalitate debordantă, cu o energie cerebrală efervescentă, cu o curiozitate instinctuală și cu disponibilități native evidente. Nu se poate ca subconștientul infantil, atît de receptiv chiar în cele mai obișnuite cazuri, să nu înregistreze neliniștitele mișcări ale timpului din Franța începutului de secol. De aceea sîntem tentați să presupunem că pasiunea pentru istorie a lui Hugo, întreținută apoi de atîtea împrejurări favorabile, s-a hrănit din rememorarea anilor de copilărie, ani tumultuoși și schimbători ai unei istorii franceze obligată să epateze, să strălucească, să impresioneze.

Vom nota deci fără surprindere că prima sa scriere mai întinsă este un fel de roman istoric. Îl va publica la vîrsta de 17 ani, în foiletonul propriului său ziar, *Le Conservateur littéraire*. Asemenea unor opere din începuturile lui Balzac, romanul lui Hugo, *Bug-Jargal*, va fi mai aproape de imaginar, decît de istorie. El se așază în apropierea romanului „gotic", romanul englez „al ororilor și misterelor", de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea. În *Bug-Jargal*, ca și în romanele reprezentanților acestuia, la Horace Walpole, autorul faimosului *Castel de Otranto*, la Ann Radcliffe, la Lewis sentimentul istoriei e aproape inexistent. Trecutul nu este o epocă bine delimitată, ci un timp nedeterminat. Interesul pentru medievalism nu tra-

duce un interes pentru istorie, ci o atracție pentru bizar și pitoresc. Evul mediu va fi magazia cu decoruri a unei superproducții de groază. În prim plan vom întîlni aventuri excentrice, melodrame, întîmplări neobișnuite toate susținute de o imaginație fără opreliști. Personaje tenebroase se vor mișca în umbra catacombelor stranii, în castele proscrise, bîntuite de stafii.

Medievalismul, chiar și ca simplu decor, misterele, fantasticul, pasiunile fatale îi vor atrage însă pe romantici. Romanele lui Charles Nodier de la *Jean Sbogar* (1818) la *Trilby* (1822), din care se citeau în cenaclul din strada Provence, aparțin aceleeași tradiții a romanului „gotic".

Nu e deci întîmplător că și viitorul roman al lui Hugo va resimți această influență. *Han d'Islande* (1823) este tot o compoziție pitorească, cu imagini halucinante, cu o fabulație care trăiește din fantasticul povestirii și din culoarea stilului. Chiar dacă Hugo însuși va mărturisi mai tîrziu că ideea romanului i-a fost inspirată de Walter Scott, personajele teribile și decorurile „istorice" de mucava apropie *Han d'Islande* mai curînd de romanul negru al lui Walpole. „Culoarea locală" nu va putea determina un timp oarecare, ea nefiind decît vopseaua pitorescului. *Han d'Islande*, își va rememora autorul peste ani, nu este decît o dramă „în care scenele erau tablouri, și în care descripția înlocuia decorurile și costumele". Trebuie însă să recunoaștem că aceste experiențe nu rămîn fără importanță pentru scrisul de mai tîrziu al lui Hugo. Imaginația poetului lăsată liberă să inventeze drame și aventuri într-un decor pseudoistoric va pregăti posibilitățile observației ; gustul pentru pitoresc nu se va opune, ci va incita interesul pentru adevăr. Romanul „gotic" se află oricum pe același drum care duce la romanul istoric, chiar dacă e destul de mult în urma lui. „La noi, va scrie eseistul francez Pierre Daix, posteritatea romanului negru englez trebuie căutată printre aceia care le-au respins." Cel mai

reprezentativ roman istoric al epocii romantice face parte din această posteritate. Este vorba de romanul lui Hugo — *Notre-Dame de Paris.*

GENEZA : fapte, circumstanțe, ecouri

Anii de la sfîrșitul deceniului trei reprezintă apogeul tinereții lui Hugo. Scriitorul se va considera întotdeauna un om al anului 1830. Pentru că sînt nu numai cei mai semnificativi ani ai săi, dar și cei mai fecunzi.

După răsunătoarea prefață la *Cromwell*, apariția, în ianuarie 1829, a *Orientalelor* sporește și mai mult faima lui Hugo. O lună mai tîrziu apare romanul *Ultima zi a unui condamnat la moarte*. Imediat scriitorul se grăbește să-i propună editorului său, Gosselin, tipărirea unui nou roman : *Notre-Dame de Paris*. El urma să fie terminat în aprilie 1829. Hugo nu-și va respecta însă angajamentul, și dacă proiectul nu este abandonat cu totul, scriitorul nu face altceva decît să strîngă documentația istorică. Romanul îl va începe abia peste un an.

Amînarea este în avantajul altor proiecte literare, de o mai mare actualitate și care nu-i mai lăsau timp liber pentru nimic altceva. Poetul și romancierul au trebuit să cedeze locul dramaturgului care se angajase decisiv în „lupta" mișcării romantice. În iunie a aceluiași an, va termina în mai puțin de 25 de zile *Marion de Lorme*. Cenzura oprește reprezentarea piesei. Hugo nu se descurajează și, deja în septembrie, *Hernani* se citea la Teatrul francez. După reprezentarea piesei, care va întruchipa triumful dramei romantice la 25 februarie 1830, proiectul lui *Notre-Dame de Paris* este reluat. La insistențele editurii va fixa un nou termen pentru predarea manuscrisului : 1 decembrie 1830. Dar se pare că acest roman era sortit să aibă o „istorie" neobișnuită și încurcată. În haosul tulburărilor pariziene din 25 iulie 1830 (scriitorul se

va muta provizoriu din casa de pe Champs-Elysées, socotind-o prea expusă luptelor de stradă) se pierd niște note care erau indispensabile terminării romanului. Hugo se vede din nou nevoit să ceară editurii o amînare. Va reîncepe lucrul cu o decizie și un entuziasm, nealterate de împrejurările care i-au fost mereu potrivnice. La 14 ianuarie 1831 — *Notre-Dame de Paris* este încheiat. O ediție nouă, în 1832, va cuprinde încă trei capitole inedite dînd cărții cuprinsul și structura ultimă, formă în care va cunoaște apoi nenumărate reeditări.

Notre-Dame de Paris era un roman așteptat. Cu ambiția și voința unui geniu orgolios, Hugo nu putea să nu încerce afirmarea într-un gen a cărui naștere aparținea mișcării romantice. „*Bug-Jargal* și *Han d'Islande* au fost niște schițe pregătitoare, o experiență parcursă, o cîștigare a tradiției, în sensul ideii lui T. S. Eliot. Nici apariția lor nu ni s-a părut întîmplătoare, și explicația pe care am încercat-o în legătură cu cele două romane poate fi posibilă și pentru alte creații de tinerețe ale lui Hugo. Baladele, adăugate în 1826 noii ediții a volumului de debut, consemnau atracția poetului pentru trecutul pitoresc. Poetul devenea istoric rememorînd umanități dispărute, reînviind atmosfera eroică medievală. Poemul *La chasse de burgrave* se apropia de eposul german.

Ca la toți romanticii și la Victor Hugo se simte influența scoțianului Walter Scott. Afirmat mai întîi ca poet, acesta a scris poeme cu subiecte istorice și legendare, descriind întîmplări sumbre și fantastice, purtîndu-l pe cititor prin secolele medievale, la castelele baronilor, la turniruri. După 1814, cînd a publicat primul său roman *Waverley*, faima lui va crește continuu, depășindu-și cu mult epoca. Belinski îl socotește chiar un întemeietor: „Walter Scott a creat, se poate spune, romanul istoric care existase pînă la el".

Tînărul Hugo îi va cunoaște foarte curînd activitatea literară și i-o va urmări cu interes. În 1819 scrie cu entuziasm despre el, iar în 1823, un articol din *Le Conservateur littéraire* are cuvinte de laudă pentru scriitorul scoțian.

După *Cromwell*, în 1828 se va juca la Odéon sub semnătura cumnatului său Paul Foucher, o dramă (apărută abia postum, după 70 de ani) al cărei subiect traduce celebrul roman al lui Walter Scott *Kenilwort*, *Amy Robsart* aduce pe scenă Anglia elisabetană, cu moravurile ei brutalizate de lupta pentru putere și bogăție.

Dincolo de aceste ecouri generale, aceleași la toți romanticii, „numele" marelui scoțian se întîlnește ușor chiar în paginile din *Notre-Dame de Paris*. Domnia lui Ludovic al XI-lea — timpul istoric al romanului lui Hugo — „cea mai pitorească dintre toate epocile", cum o numește Walter Scott, apare prima oară în romanul acestuia *Quentin Durward*, inspirat din istoria Franței. Ludovic al XI-lea, personajul romanului — politician perfid și abil, care încearcă să consolideze monarhia absolută prin orice mijloace — este caracterizat aproape la fel în *Notre-Dame de Paris*. O altă carte a lui Scott, *Peripețiile lui Negel* (1822), roman al monarhiei Stuarților, în care cititorul este plimbat în lumea interlopă a Londrei, în mizeria și ascunzătorile hoților de tot felul, îi va fi sugerat lui Hugo tabloul Curții Miracolelor.

Victor Hugo a citit desigur aceste cărți, și similitudinile dintre ele nu pot fi lăsate doar pe seama hazardului, deși nu putem vorbi de simple imitații. Walter Scott a fost pentru Hugo numai un model, sau poate chiar mai puțin decît atît — un imbold.

Vorbind despre dramă, Hugo sublinia cu demnitate și cu un superior simț artistic că pitorescul nu trebuie să fie în nici un caz un scop al operei și aceasta — drama — nu trebuie să devină o decupare din romanele lui Scott. „Culoarea locală, se poate citi în prefața la *Cromwell*, nu trebuie să fie la suprafața dramei, ci în adîncul ei, în însăși inima operei, de unde se revarsă în afară de la sine, în mod natural, egal și înfiltrîndu-se, ca să zicem așa, în

toate colțurile dramei, ca seva care urcă din rădăcini pînă la ultima frunză a copacului." Hugo n-a înțeles niciodată prin drama istorică o „cronică colorată și emoționantă". Acțiunile istorice și personajele vor fi simboluri. În *Ruy Blas*, Don Saluste și Don Cesare vor reprezenta nobilimea. „Dedesubtul acesteia, scrie Hugo, vedem mișcîndu-se în umbră ceva mare, sumbru și necunoscut. E poporul. Poporul — al căruia e viitorul, dar nu și prezentul ; poporul orfan, sărac, inteligent și tare ; așezat foarte jos și năzuind foarte sus ; purtînd pe spinare urmele sabiei și în inimă înfiriparea geniului... Poporul ar fi Ruy Blas."

Drama romantică a lui Hugo va împerechea în același tablou drama vieții și drama conștiinței. Ea nu va fi doar cronică și pitoresc, ca la W. Scott, ci istorie și filozofie, document și simbol. Nu altfel va proceda Hugo în romane ca *Mizerabilii* ori *Notre-Dame de Paris*[1]. Pentru un ultim argument ne vom folosi de cuvintele lui Roland Barthes : „Toată lumea simte perfect că opera scapă, că ea este altceva decît însăși istoria ei, totalul surselor, al influențelor sau al modelelor : un miez dur, ireductibil în masa vagă a evenimentelor, a condițiilor, a mentalităților colective." *Notre-Dame de Paris* este în primul rînd romanul lui Victor Hugo.

ROMANUL ISTORIC : adevăr și ficțiune, evocare și invenție

Distincția între drama istorică și romanul istoric nu este relevabilă în plan existențial, dacă înțelegem prin aceasta lumea lor interioară : faptele și evenimentele întîmplate, oamenii care trăiesc și au un destin, locurile pe unde trec, semnele timpului care delimitează o epocă. Și

[1] Scrise într-o epocă anume, cu conjuncturile și modelele ei, ca orice adevărate opere literare, ele se sustrag imitației epigonice.

pentru dramă și pentru roman, toate acestea sînt vremuri trecute pe care dramaturgul ori romancierul *le reinvie*. Deosebirea se produce aici, și ea aparține planului formal, distingînd moduri specifice de reflectare.

Într-un studiu substanțial despre *romanul istoric*, cunoscutul teoretician literar marxist Georg Lukacs remarcă cu subtilitate și pertinență delimitările dintre dramatic și epic în raport cu istoria. Ca bază a acestei delimitări este considerată *viața*. Tragedia, epopeea, romanul se opun liricii și speciilor epice minore (nuvela) prin reprezentarea lumii obiective *exterioare* (1) și prin posibilitatea reprezentării acesteia ca „imagine totală" (2). Reluînd propoziții ale esteticii clasice germane, și îndeosebi ale celei hegeliene, Lukacs socotește că esențiala condiție pentru plăsmuirea lumii în roman ar fi aceea a reflectării „totalității obiectelor", nu în mod independent ca fundal decorativ ori ca instrument al intrigii, ci redată „în scopul legăturii dintre acțiunea particulară și baza sa substanțială". „Totalitatea obiectelor" astfel reprezentată într-o indisolubilă interdependență cu acțiunea umană, se convertește într-o imagine artistică a societății umane. Dacă și drama tinde spre o reflectare a vieții în totalitate, ea o va face prin concentrarea acesteia în jurul unui punct, care va fi centrul conflictului dramatic. Subliniind observația lui Hegel că acțiunea dramatică se bazează pe un conflict întemeiat pe mișcare, drama se va distinge de roman prin opoziția dintre „totalitatea mișcării" și „totalitatea obiectelor". Ca urmare, drama sau tragedia *(Hernani, Regele Lear)* reprezintă lumea — oameni, evenimente, atmosferă — rarefiat, reducînd-o la atitudini strict funcționale conflictului. Drama simplifică și generalizează. Ea surprinde „forțele" lumii în puncte de maximă tensiune, cînd orice ciocnire poate dezlănțui conflictul, care este un eveniment social ori istoric esențial, un moment al vieții de „reală elevație". În roman, faptele de viață — reflectînd „totalitatea" — nu se mai află într-un

centru în jurul căruia se grupează totul. Atitudinile nu mai reprezintă acumulatoare de energie care generează conflicte. Evenimentele nu mai sînt condensate, ci apar în „largă plenitudine". Epica, așa cum afirmă Thibaudet, se opune dramei „fiindcă dispune liber de timp și spațiu, ca natura însăși". Romanul este o hartă ridicată la o scară mult mai apropiată de realitatea adevărată și care ideal tinde spre ea. Cînd această realitate este istoria, romanul istoric se va defini față de drama istorică printr-o mai mare fidelitate în raport cu viața. La Shakespeare detaliile împrejurărilor istorice și sociale sînt sumare. Istoria se rezumă în conflict. Este ceea ce Lukacs numește „istorismul dramatic". El se impune prin tensiunea punctelor extreme. În roman acestea se decontractează, importantă fiind cauzalitatea lor, procesul amplu care duce la tensionare, atmosfera în care el există. Psihologia oamenilor, natura în care se mișcă, mediul care îi caracterizează sînt semnificative aici, iar omul interesează în interdependența lui cu acest întreg complex de factori. În dramă sîntem spectatorii declanșării și desfășurării conflictului. „Acțiunea dramatică se desfășoară în fața mea, scria Schiller, în jurul celei epice mă deplasez eu însumi." În roman devenim cetățenii unei noi lumi, respirîndu-i aerul și plimbîndu-ne pe străzile ei. „Pentru dramă, va conchide Lukacs, autenticitate istorică înseamnă : adevăr istoric imanent conflictului. Scopul creator al romanului este reprezentarea unei anumite realități sociale într-o anumită epocă, cu întregul colorit, cu toată atmosfera specifică acestei epoci... El trebuie să fie în carne și oase autentic istoric." În roman adevărul istoric ar fi imanent „obiectelor".

Acțiunea din *Notre-Dame de Paris* se petrece în Franța, la sfîrșitul secolului al XV-lea. Cadrul principal — Parisul în 1482. În centrul romanului conflictul acut dintre monarhie și nobilime de-a lungul domniei lui Ludovic al XI-lea. În timpul acestor lupte trupele ducelui de Burgundia au amenințat deseori Parisul. Numai moartea celui mai apropiat aliat al acestuia, Carol Temerarul, va ușura victoria definitivă a regelui. Ea nu a însemnat însă și sfîrșitul ostilităților cu nobilimea. Romanul va înregistra tocmai aceste continue frămîntări ale Franței regale, a cărei autoritate e mereu primejduită de marea putere a feudalilor.

Hugo nu a neglijat aproape nici una din posibilitățile ce i se ofereau pentru a cunoaște cît mai exact epoca înăuntrul căreia a plasat desfășurarea romanului său. Principalul informator a fost Sauval. A citit de asemenea, cum recunoaște el însuși, operele lui De Bruel și Lenglet-Dufresnoy, *Dicționarul infernal* al lui Collin du Plancy. Mai mult decît probabil că Hugo a cunoscut cronicile lui Chastellain și P. Mathieu, amîndouă referitoare la anii secolului al XV-lea. Cu siguranță a consultat *Istoria ducilor de Burgundia*, publicată în 1826 de Guillame de Barante, care cuprinde date documentare ample, exact despre epoca ce îl interesa îndeosebi. Pentru Hugo — ca și pentru toți romanticii — de egală importanță în cunoașterea trecutului vor fi sursele legendare și mitologice. Ficțiunea legendară nu este altceva, cum va scrie mai tîrziu, în prefața la *Legenda secolelor* decît „realitate istorică în stare de condensare". Acestei documentații livrești ori populare, Hugo îi va adăuga toate mărturiile pe care le putea găsi el însuși în monumentele trecutului pe care le mai păstra Parisul de la 1830.

Toate documentele pe care Hugo le-a adunat cu meticulozitate de arhivar și cu pasiune de arheolog rămîn, ele singure, insuficiente. În cifre, în cronici, în incunabule istoria se păstrează moartă. Scopul artei este de a o reînvia. Decorul trebuie recreat, vechea scenă a lumii animată. Romanul nu va putea cuprinde niciodată trăsăturile și manifestările infinite ale vieții însăși. „Totalitatea obiectelor" nu are sens obiectiv, ci simbolic. Sfera ei e practic limitată, impresia de viață pe care o produce — absolută,

totală. Scriitorul va trebui să știe să aleagă obiceiurile cele mai caracteristice, trăsăturile cele mai relevante pentru civilizație, instituțiile semnificative, anume circumstanțe, amănunte care să dea viață mediului, să facă verosimile și apropiate de noi evenimente de mult întîmplate. Romancierul trebuie să posede știința de a pune istoria în pagină, folosind termenul în sensul lui jurnalistic.

Hugo are intuiția acestei necesități. Încă din primele pagini „epoca" romanului ne e înfățișată prin cîteva detalii caracteristice. Amănunte, amintite ca din întîmplare, ne familiarizează cu obiceiuri, cu o sensibilitate, ne prezintă oameni obișnuiți ori însemnați ai timpului — toți în același rol de actori. E un montaj sintetic ca într-un generic de film : „În evenimentul care punea astfel în mișcare, de cu zori, clopotele și pe cetățenii Parisului, nu era nimic de seamă : vreun atac al picarzilor sau al burgunzilor, nici procesiunea unei racle cu moaște, nici vreo răzmeriță de-a studenților în orașul Laas, nici vreo intrare a *numitului nostru preatemut, măria sa regele,* nici măcar o spînzurătoare mai de soi a tîlharilor sau a tîlhărițelor la Tribunalul Parisului."

„În ziua de 6 ianuarie, ceea ce *făcea să tresalte inimile întregului norod al Parisului,* cum spune Jean de Troyes, era dubla solemnitate, împerecheată din vremuri imemorabile, a zilei Regilor și a Sărbătorii Nebunilor."

Hugo a știut prin cîteva linii semnificative să traseze schița întregului cadru romanesc. Am pătruns deodată în lumea evului mediu — epoca sîngeroaselor lupte feudale, timpul magiei și al vrăjitoarelor ; ne întoarcem la anii în care o spînzurătoare era un lucru dintre cele mai obișnuite și care însemna de multe ori o distracție mai interesantă decît o moralitate, satiră sau farsă.

Crochiul acestei prime pagini își îngroașă tot mai mult liniile în desfășurarea romanului, cărbunele graficianului capătă culoare și vechea schiță se transformă în tablouri

vivante. Cu pasiune de arhitect, autorul reclădește edificii dărîmate de oameni și de vreme, descoperă pentru curiozitatea cititorului vechiul plan al Parisului, scoate din arhive, din amintiri, din muzee obiceiuri trecute pentru totdeauna, costume, moravuri și prezența noastră în Franța medievală se apropie tot mai mult de realitate, devine autentică.

Palatul Justiției — prima locuință a regilor Franței, frate mai mare al Luvrului — mistuit de incendiul din 1618 și distrus apoi de succesive restaurări este reconstituit. Sala Mare a Palatului Vechi își recapătă vechea identitate. Hugo are simțul amănuntului arheologic și cele mai neînsemnate detalii sînt descoperite și apropiate de noi cu un teleobiectiv sensibil și cunoscător ; Hugo, arhitect și sculptor restaurator, știe să scoată din hrisoave planuri vechi, niciodată desenate pe hîrtie, știe să descrie pipăind porii lemnului sculptat de meșteri anonimi și să reînvie culori pe care nu le-a văzut niciodată ; Hugo este un ghid care poate spune totul fără să plictisească și care știe să coboare de pe socluri ființele de piatră punîndu-le în loc de inimă sufletul istoriei. Ne aflăm în Sala Mare amestecați în mijlocul mulțimii în „sumane, în pieptare și în rochii scurte" : „Deasupra capetelor, o dublă boltă în ogivă, căptușită cu sculpturi în lemn, vopsită în culoarea cerului, presărată cu flori de crin aurite ; sub picioare, un pavaj de marmură albă și neagră. La cîțiva pași de noi, un stîlp uriaș, apoi încă unu, și încă unu ; cu totul, șapte stîlpi în lungul sălii sprijinind, la mijlocul ei, coborîșurile dublei bolți. În jurul primilor patru stîlpi, tarabele negustorilor, sclipind de giuvaeruri din sticlă și de tinichele poleite ; în jurul ultimelor trei, bănci din lemn de stejar, roase și lustruite de nădragii pricinașilor și de robele procurorilor. De jur împrejurul sălii, de-a lungul zidului înalt, între uși, între ferestre, între stîlpi, nesfîrșitul șir al statuilor tuturor regilor Franței începînd de la Pharmond ; regi trîndavi, cu brațele atîr-

nate și cu ochii plecați ; regi viteji și bătăioși, cu capetele și mîinile îndrăzneț ridicate spre cer." Gigantul paralelogram al Sălii Mari e pregătit pentru festivitățile care trebuie să aibă loc. „În mijlocul sălii, față în față cu intrarea principală, fusese ridicată pentru solii flamni și pentru celelalte personaje de vază invitate la reprezentația misterului, o estradă din brocart de aur, rezemată de zid și cu o intrare particulară printr-o fereastră a culoarului camerei aurite." Tot restul pregătirilor era terminat. Într-una din cele două extremități ale sălii, „pe masa de marmură, trebuia, după datină, să fie jucat misterul". Descrierea enumeră cu rigurozitate totul : acolo era „instalată pe ea o cușcă de scîndură destul de înaltă, a cărei față superioară, accesibilă privirilor din întreaga sală, trebuia să servească drept scenă și al cărei interior, mascat de tapiserii, trebuia să țină loc de vestiar pentru personajele piesei". Nu este uitat nimeni din cei care urmau să fie prezenți la reprezentație : „Patru sergenți din trupele palatului, păzitori nelipsiți ai tuturor distracțiilor poporului, atît în zilele de sărbătoare, cît și în zilele de execuție, stăteau în picioare la cele patru colțuri ale mesei de marmură". Vom fi în curînd spectatorii misterului și peste cîteva pagini — „moralitatea" de care poate nici nu auzisem, ne pare o piesă obișnuită, familiară, precum o comedie de Caragiale.

Amestecați cu mulțimea în înghesuiala din Sala Mare pentru a vedea de aproape lucrăturile bolții și a auzi dinăuntru pe actorii „moralității" și pe spectatorii de acum cîteva secole va trebui să ne urcăm pe turlele înalte de la Notre-Dame ca să cunoaștem Parisul. Hugo găsește cele mai favorabile unghiuri, știe să folosească cele mai diverse mijloace pentru a anula marea distanță de timp care ne desparte de lumea romanului. Nimic mai potrivit pentru priveliștea Parisului, decît această perspectivă a înălțimii. Hugo se uită, de sus, din clopotnița de la Notre-Dame peste veacuri pînă la prima dinastie a Franței, cînd

s-a născut Parisul și Sena i-a fost „primul șanț de apărare". Vom privi apoi peste „mulțimea acoperișurilor, a hornurilor, a ulițelor, a podurilor, a piețelor, a săgeților, a clopotnițelor" și ne vom deprinde ochii cu „tumultul edificiilor". Parisul se mișcă și trăiește. Decupate din el stampele de epocă vor fi animate căpătînd acea culoare, acea frămîntare, acel miros pe care nu-l poate retrăi decît vizitatorul. „Temuta Curte a Miracolelor" este desigur cea mai eclatantă descriere din roman : „cetate a hoților, neg hidos pe obrazul Parisului ; canal de scurgere de unde se împrăștia în fiecare dimineață și revenea să zacă în fiecare noapte gîrla de vicii, de cerșetorie și de vagabondaj, veșnic revărsată pe străzile capitalei ; stup monstruos unde se înapoiau seara cu prada lor, toți trîntorii ordinii sociale ; azil mincinos în care țiganul, călugărul caterisit, studentul decăzut, haimanalele de toate națiile... de toate religiile... acoperiți de răni false, cerșetori ziua, se preschimbau noaptea în tîlhari ; ...imens vestiar unde se îmbrăcau și se dezbrăcau pe vremea aceea toți actorii comediei eterne, pe care furtul, prostituția și crima o joacă pe străzile Parisului". Hugo știe să povestească astfel încît ascultăm, obligați totodată să simțim, să vedem, să ne fie milă și frică. Cu aceste sentimente pătrundem în piața vastă și prost pavată de atunci, privitori ai unui tablou insolit : „Focurile în jurul cărora mișunau grupuri ciudate, ardeau ici colo. Cetele de oameni se duceau, veneau, strigau. Se auzeau rîsete ascuțite, scîncete de copil, glasuri de femei. Mîinile, capetele mulțimii acesteia, negre pe fondul luminos, decupau mii de gesturi bizare. Din cînd în cînd, pe jos, unde tremura lumina focurilor, amestecată cu umbre mari și nedeslușite, se putea vedea trecînd cîte un cîine care semăna a om, cîte un om care semăna a cîine."

Notre-Dame de Paris este un spectacol în viziune romantică. El s-a născut din fascinația pentru pitorescul

istoriei și lumea lui e plină de culoare, de vis și de poveste. *Notre-Dame de Paris* este totuși un roman istoric și unele întrebări se nasc firesc : ce este adevăr și ce este ficțiune ?, pînă unde poate merge libertatea scriitorului ?, cît poate inventa fără să anuleze istoria ?

Referindu-se la dramă, Hegel vorbea de „anacronismul necesar" și opera shakespeariană poate oferi exemple multiple. Fidelitatea față de istorie era acolo toată concentrată în așa-numitul „istorism dramatic". Acest istorism general nu mai este suficient romanului. El trebuie să fie mai aproape de istorie, mai concret în evocarea manifestărilor de viață, mai precis în detalii, mai autentic în ornament. „Totalitatea obiectelor" se bazează pe aceste date.

În romanul lui Hugo ele sînt numeroase și am exemplificat adevărata pasiune arheologică a autorului, acribia de arhivar. Și totuși istoricii vor putea găsi în paginile cărții suficiente inadvertențe, încă la începutul romanului. Delegația orașelor flamande care au contribuit la semnarea tratatului lui Ludovic al XI-lea cu împăratul Maximilian, privind succesiunea Casei de Burgundia, este primită la Paris în ianuarie 1483. Hugo a devansat deci cu un an recepția ambasadorilor flamanzi, în ianuarie 1482. *„La fête des fous"* — sărbătoare tradițională care parodia ceremonialul bisericesc și care devenise foarte dragă poporului, avea loc de obicei la 1 ianuarie și nu la 6 ianuarie. Plantarea arborelui la capela Braque se întîmpla la 1 mai și celebra venirea primăverii. Acestea ca și altele rămîn însă neimportante pentru semnificația romanului. Autenticitatea istorică nu mai este pentru Hugo, și pentru romantici, în general, fidelitate față de fapte ca atare, (cum se întîmpla la Voltaire). Adevărul istoric, exprimat prin exactitatea detaliilor, le depășește totuși pe acestea convertindu-se în atmosferă, în ceea ce se cheamă iluzia adevărului complet. Se pare că toate anacronismele din *Notre-Dame de Paris*, pe care le-am

amintit, sînt acceptate conștient de scriitor, tocmai pentru a obține într-o singură zi o concentrare a tradiției, o densitate a evenimentelor care să poată crea o viziune. Căci romanul lui Hugo nu vrea să reînvie Parisul din 1482, nici cel puțin cel al secolului al XV-lea, ci Parisul medieval. Culoarea locală concretizează această perspectivă. În același fel va proceda Hugo mai tîrziu, elaborînd vastele tablouri din *Legenda secolelor*. Nici acolo cronologia nu este peste tot respectată, iar sinteza ideologică e înlocuită cu faptul particular. „Poetul, va remarca Vianu, dispune de facultatea aprioricǎ prin care orice aparență a lumii sau a istoriei devine un simbol încărcat de mari înțelesuri". Adevărul istoric este fidelitatea sintezei, a simbolurilor față de sufletul veacului. Orice amănunt al caracterelor ori intrigii converge spre această fidelitate, toate sînt subsumate acestui adevăr, totalitate mai complicată și mai vie. Georg Lukacs consideră chiar că „cu cît viziunea unui scriitor asupra epocii sale va fi mai profundă și mai autentic istorică, cu atît mai mare va fi libertatea sa de mișcare în cadrul materialului, cu atît se va simți mai puțin legat de faptele izolate transmise de istorie". Hugo ne-a dovedit că își poate asuma această „liberă mișcare în material". *Notre-Dame de Paris* nu e o cronică, ci o viziune a evului mediu ; ea se obiectivează în ce are mai caracteristic, mai specific, nu prin definiții ori fapte *consemnate*, ci într-o ficțiune vie. Oamenii care populează această lume și se disting din mulțimea anonimă sînt tipuri simbolice, poate sumar caracterizate fizic ori psihologic, dar care au suprema calitate de a rezuma o epocă. Personajele din *Notre-Dame de Paris* trăiesc prin amplitudinea semnificației lor : mai puțin particulare, mai profund simbolice. Rareori adevărate, totdeauna autentic istorice.

Catedrala Notre-Dame — suprapersonajul. Hugo mărturisește că ideea romanului i-a venit „scotocind" biserica Notre-Dame, unde a găsit săpat de o mînă din evul me-

diu, într-o chilie întunecoasă, un misterios cuvînt — fatalitate. Priveliștea Parisului medieval o cuprindem cu ochii, împreună cu autorul, de sus, din turlele catedralei. Parisul și romanul sînt dominate de acest bloc de piatră, puternic și grav, care după spusele cronicarilor înspăimîntă. Romanul lui Hugo nu este numai Franța medievală a magiei, vrăjitorilor, a luptelor feudale sau a „misterelor". El este vîrsta de aur a nașterii marilor edificii gotice în care generații succesive și-au dăltuit idealul. Biserica — „vastă simfonie de piatră" — este opera uriașă a unui om și a unui popor, asemenea cu *Iliadele* și *Romanceros*-urile. Fiecare piatră a monumentului e o mărturie ; pe fiecare dală de granit, timpurile și oamenii au lăsat urma lucrării lor. Notre-Dame este „o himeră printre vechile biserici ale Parisului, fiecare față a ei este o pagină nu numai de istorie a țării, ci chiar o pagină de istorie a artei". Notre-Dame domină Parisul ridicîndu-si turlele spre cer la răscrucea epocilor și a generațiilor. Lumea romanului se naște și trăiește în umbra catedralei. Toate destinele cărții pleacă și se întorc aici. Simbolic, catedrala însăși este destinul acestei cărți.

Spațiul din jurul ei e scena tuturor întîmplărilor ; oamenii se nasc, se ascund, se frămîntă, se întîlnesc înăuntrul ei de taină. Toată tensiunea conflictului e adunată aici și intriga se hrănește din energiile ei ascunse. Catedrala este *suprapersonajul* cărții, entitate metaforică ce polarizează întîmplările întregului roman. În definiția mult mai plastică a lui Jean Hytier — suprapersonajul restrînge importanța celorlalte personaje, el fiind „destinul care le strivește, demonul care le inspiră, dumnezeul care le pîndește, ...un invizibil necunoscut care le amenință...". Aceasta este Notre-Dame de Paris — „principalul personaj, marele protagonist mut".

Suprapersonajul este totdeauna o existență imuabilă, suficientă sieși, neinfluențabilă, teoretic veșnică. La sfîrșitul cărții, cînd nici unul dintre celelalte personaje nu mai există, singură catedrala supraviețuiește. Destinul ei rămîne infinit, neînțeles, neexplicat, ca al Dumnezeirii.

Quasimodo, Claude Frollo, Pierre Gringoire, Esmeralda, Jehan Frollo — toți aparțin mai mult sau mai puțin catedralei. Unii îi datorează viața, alții moartea, alții pe amîndouă. Într-un fel fiecare e un satelit care ascultă inconștient comenzile computerului care l-a aruncat în spațiu. Catedrala e în evul mediu o astfel de mașină diabolică.

Quasimodo, alesul poporului ca papă al nebunilor se naște cu adevărat, a doua oară, prin mila de piatră a catedralei. Într-o dimineață de duminică a anului 1467 pe „armătura de lemn a patului fixat în piatra bisericii" sub tăblița „copii găsiți" nu se afla un prunc, ci „un ghemotoc foarte colțuros" din care ieșea un cap diform de monstru, cu dinții „care păreau că nu cer decît să muște". Pe cînd mulțimea adunată și înfricoșată de „micul vrăjitor" îi plănuia rugul, și viața care abia începuse, părea deja curmată, se întîmplă minunea. Un preot cu „o față severă, o frunte largă, o privire profundă" îl luă de suflet, spre uimirea tuturor, și, acoperindu-l cu sutana, dispăru prin Poarta Roșie a catedralei.

Preotul era arhidiaconul Claude Frollo. Hărăzit de părinți încă din copilărie să devină preot — „copil trist, grav, serios" — Claude crescuse „între ceaslov și lexicon". La 20 de ani o epidemie de ciumă îl aruncă în brațele unei neliniștite crize existențiale. Retras în știință pînă atunci, pășește acum pentru prima oară în viață. Primul și cel mai important pas îl face la catedrala Notre-Dame. De aici înainte mînăstirea va începe să însemne totul pentru el. În afara ei, Claude Frollo nu era nimic. Devenise „auster, grav, mohorît", și lumea spunea că se întîmplă lucruri ciudate la fereastra mică din spatele turlei, la colivia cu clopote unde arhidiaconul avea „o chilioară foarte tainică unde nimeni nu pătrundea fără voia lui". Și se mai spunea că „arhidiaconul fusese cuprins de o pa-

timă ciudată pentru portalul simbolic de la Notre-Dame, acea pagină de grimoar scrisă în piatră...".

Cînd Esmeralda, prăbușită pe caldarîm în fața portalului bisericii, aștepta ireversibila pedeapsă a călăilor, o mînă cu o forță nebănuită o ridică din fața spînzurătorii și un glas puternic strigă neașteptatul cuvînt: „Azil !" Cînd nici Esmeralda și nici un om din mulțime nu mai spera nimic, minunea s-a întîmplat. Biserica i-a dăruit viața: „...în incinta ei, osîndita era inviolabilă. Catedrala era un loc de refugiu; în pragul ei orice tribunal omenesc își pierdea puterea". Mulțimea care aștepta spectacolul spînzurătorii, aclama acest neînțeles triumf și „...aclamația aceasta avea să-i urmărească pe malul celălalt, pe oamenii adunați în piața Grève". Inima catedralei pulsa prelung, cu ecou în inimile Parisului. Și peste ani va aduce pînă la noi destinele omenirii medievale.

Claude Frollo: pasiune și impuritate, „zîmbet și suspin". Arhidiaconul este un personaj istoric, unul din acele tipuri simbolice care includ în ele un anume sens al epocii. Întruchipare fictivă, el aparține imaginației romancierului, tot așa de mult cît și istoriei. Suflet sumbru și frămîntat, Claude Frollo își face din viață o suferință și din ură o plăcere satanică. Destinul lui întruchipează chipul clericului medieval devorat de pasiunea de a ști. A afla, a învăța este pentru el singura rațiune de a fi. La 16 ani teologia mistică, scolastică și canonică nu mai are nici un secret pentru Claude. Însetat de știință „se năpustește asupra medicinii și științelor liberale". Studiază latina, greaca, ebraica, dreptul civil și dreptul canonic. Patima lui se hrănește din lăcomia de cunoștințe. La 20 de ani evul mediu nu îi mai putea dărui nimic. Om superior, își depășește timpul, și saltul în necunoscut îi va fi fatal, aruncîndu-l în afara epocii lui. Torturat de speranța descoperirii pietrei filozofale, arhidiaconul se va rătăci pe teritoriile întunecate ale magiei. Retras din lume, Claude

Frollo devenea ciudat actor în fața celorlalți, mereu bănuitori ori dornici de spectacol. Pentru ei era cu siguranță „un suflet aflat în anticamera infernului, pierdut în văgăunile cabalei, bîjbîind în bezna științelor oculte". Copilul lui de suflet, clopotarul Quasimodo, cel fără chip de om nu putea fi decît diavolul, și el, Claude Frollo, vrăjitorul. Dar, fatalitate — cuvîntul acela cu litere grecești neînțelese, săpate cu mîna tremurîndă în granitul chiliei lui de exil — arhidiaconul rămăsese om. „Dacă vîrsta săpase hăuri adînci în știința sa, ea i le săpase și în suflet." Gînduri tainice ardeau în ochii lui adînci și buzele se crispau în zîmbete amare. Neputincioasă în fața lăcomiei lui pătimașe, știința îi eliberase sufletul. Drumurile care duceau spre piatra filozofală erau fără capăt, cele care-l apropiau de femeia iubită erau imposibile. Arhidiaconul se văzu suspendat între cer și pămînt. Jos, ochii lui demonici, de suflet neliniștit, erau sfîșiați de tentația cărnii. Iubirea lui era grozavă și impură. Esmeralda, țiganca cu chip de zînă, dansatoarea cu pas aerian și pur, era urmărită de privirea nepămîntească a preotului. Acest balans fantastic între patima științei și a iubirii îl va doborî. Pentru că între cer și pămînt, alesese pămîntul pentru o fărîmă de certitudine: „Ținea la viață. Poate că dincolo de ea vedea într-adevăr iadul." Dar Esmeralda alesese între arhidiacon și moarte, pe aceasta din urmă. Claude îi acceptase alternativa cu o ură gratuită și fără sens. Răutatea creștea în el și sufletul lui rămînea tot gol și fără speranță. Ochii lui fierbinți își căpătau lumina de la flăcările iadului care i se arătau în halucinații fantasmagorice. I se făcuse frică, și voise să fugă de înfiorătoarea viziune: „Dar viziunea era în el." Arhidiaconul murise înainte de a se prăbuși în abisul dintre cele două turle ale catedralei, printre insensibilele statui de piatră.

Pierre Gringoire este poetul medieval, autor de farse, satire și moralități. Numele este real: născut în 1475, el era un poet „burghez" cunoscut ca autor al unei compuneri, cu semnificație politică, scrisă la cererea lui Ludovic

al XII-lea. Personajul romanesc este însă altul (cel adevărat nu putea avea în 1482 decît 7 ani) și dincolo de nume nu mai există nici o asemănare. „Boem din necesitate și vagabond din aventură", Pierre Gringoire al lui Hugo este și el tot un tip simbolic, al cărui destin ne aduce în memorie numele lui François Villon.

Jehan Frollo, fratele arhidiaconului, student permanent, ironic, pus pe harță, malițios, nu e cu totul străin de Panurge al lui Rabelais.

Regele Ludovic al XI-lea. Se observă cu ușurință că în primul plan al romanului nu întîlnim personalități istorice reale. Exemplul nu este izolat în literatura romantică. În romanul lui Manzoni *Logodnicii* structura cărții este o poveste de dragoste, iar personajele ei sînt semnificative doar în măsura în care fac posibilă reînvierea societății feudale italiene din secolul al XVII-lea. Tot așa se întîmplă și în romanele lui Walter Scott. Explicația pare că se află în aceeași distincție, pe care am subliniat-o, între epic și dramatic. Cele două tipuri compoziționale opuse își selectează într-un fel deosebit eroii. În roman, a cărui finalitate fundamentală este crearea unor tablouri istorice vaste, reprezentative pentru o epocă și o societate, „individul istoric" apare cu necesitate ca personaj secundar. Apariția lui, după cum observă Balzac, e pregătită de o adevărată frescă. „Purtătorul acțiunii și punctul central al acestui tablou al epocii este — după opinia lui Lukacs — eroul *mediu* al romanului istoric. Pentru că romanul nu cere neapărat prezentarea unor oameni însemnați în situații însemnate. În unele cazuri poate chiar renunța la ele".

Și în *Quentin Durward* și în *Notre-Dame de Paris*, Ludovic al XI-lea, regele Franței, se menține în al doilea plan al romanului. La Hugo, numele îi va fi amintit încă pe prima pagină, dar apariția lui va avea loc tîrziu, abia în Cartea a V-a. Faptul nu împiedică reliefarea magistrală a portretului său. Ca în tradiția populară, în anecdotele pe care le povestesc deseori cronicarii, Ludovic al

XI-lea va fi și în *Notre-Dame de Paris* un monarh avar și crud (episodul vizitării episcopului de Verdun, este, în romanul lui Hugo, o pagină de realism cutremurător, unde montajul dialogului este antologic). Hugo îi îngroașă cu bună știință trăsăturile caracterului. Despuiat de orice maiestate regală, el este un feudal meschin, superstițios, viclean, crud. Chipul lui n-are nimic impunător, nimic regesc: „...pe jilț, într-o poziție disgrațioasă, încovoiat, cu genunchii unul peste altul, cotul pe masă, ședea un personaj foarte prost îmbrăcat... După slăbiciunea mîinii lui zbîrcite se ghicea că personajul e bătrîn. Acesta era Ludovic al XI-lea". Din perspectiva întregului roman, Ludovic al XI-lea ni se dezvăluie în același timp inteligent și calculat, urmărind prin orice mijloace păstrarea puterii împotriva oricui: a feudalilor, ori a poporului. Ludovic al XI-lea visează un stat monarhic unitar și, în luptă contra marilor feudali, el își alătură poporul: „...eu nu sînt Philippe Brille și n-am să-i auresc iar pe marii vasali. Sînt de aceeași părere cu regele Eduard: *Salvați norodul și ucideți-i pe seniori*". Vestea unei răzmerițe populare asupra *bailli-ului* Palatului de Justiție, îi provoacă o bucurie pe care n-o poate ascunde; „va trebui să vină ziua cînd nu va mai exista în Franța decît un rege... Bine, poporul meu! Curaj! Frînge-i pe falșii seniori! Fă-ți treaba! Pe ei! Pe ei! Jefuiește-i! Spînzură-i! Pradă-i!" Tiranic și cinic, el nu vede însă în popor decît o gloată de țopîrlani, buni doar să moară pentru rege. La gîndul că poporul va putea să-și cîștige singur puterea pentru el, fața regelui devine mută și gînditoare. Cititorul de azi va înțelege ușor că teama lui nu este iluzorie. „Nu-i așa că n-ai să te prăbușești ușor, buna mea Bastilie?" Și glasul lui Ludovic, regele, va suna totuși dur, arogant, împotriva istoriei: „Ei bine, cumetre, *nimicește poporul* și spînzur-o pe vrăjitoare!".

Apariție episodică, în raport cu acțiunea romanului,
mea Bastilie?" Și glasul lui Ludovic, regele, va suna to-

secolului al XV-lea francez va căpăta prin el lumina sensului adevărat al istoriei.

ROMANUL DRAMATIC: destin și fatalitate, aventură, povestiri, pitoresc

Esențial pentru *Notre-Dame de Paris* este evocarea istorică a evului mediu francez, reînvierea obiceiurilor și moravurilor, crearea unor personaje istorice ori fictive — dar simbolice pentru o epocă. Dar toate aceste personaje și imagini sînt singure insuficiente *romanului*. Parisul medieval este doar o scenă; Piața Grève ori Curtea Miracolelor un decor; Ludovic al XI-lea ori Claude Frollo (în ipostaza pe care am subliniat-o pînă acum) niște actori. Mai e nevoie de un text, de o *poveste*. Fără ea romanul rămîne cronică, ori poate fi un studiu filozofic, rămîne inventar de fapte, ori poate fi un studiu caracterologic. „Povestirea e organismul literar cel mai neevoluat și mai simplu. Totuși, recunoaște eseistul englez Förster, ea e cel mai important factor comun al prea complicatelor organisme care se numesc romane." Dacă o evocare interesează, povestirea pasionează întotdeauna. Ea incită curiozitatea lectorului, modifică durata lineară a timpului prin „intensitate", poate folosi valorile suspensului. Intriga legitimează povestirea, adică devine verosimilă prin cauzalitate. Povestirea sau intriga dau actorilor certificat de „oameni adevărați". Caracterul devine viabil prin situații, pe care el le creează în mod determinat. Gustul pentru adevăr al cititorului va fi satisfăcut de această iluzie a vieții.

Desigur nici o situație și nici un personaj nu apar izolate de epocă. Toate aparțin evului mediu și unele sînt posibile numai prin el sau numai astfel se pot explica. Dar subiectul, unele situații și personaje nu mai sînt simbolice doar în plan istoric, ci adevărate și în afara lui ca existente morale.

Subiectul din *Notre-Dame de Paris* e simplu. Esmeralda, țiganca dansatoare, își caută părinții de care a fost despărțită în copilărie și pe care nu i-a cunoscut niciodată. Ea păstrează, ca amuletă, un pantofior. Pînă la împlinirea acestei speranțe, Esmeralda n-are voie să iubească. Îndrăgostită de frumosul ofițer Châteaupers, ea este urmărită în același timp de iubirea pătimașă a arhidiaconului Frollo. Raportat la oricare din aceste realități, destinul Esmeraldei se împlinește tragic. Intervenția lui Quasimodo, clopotarul, e inutilă. Fascinat și îndrăgostit de frumusețea și bunătatea Esmeraldei, cocoșatul de la Notre-Dame, îndatorat și supus arhidiaconului, își va urma un destin imposibil. Orice opțiune însemna pentru el un eșec. Orice alegere i se refuză, și în același timp el e neputincios să înțeleagă acest lucru. Frămîntările sale dacă nu sînt tragice, sînt cel puțin însemnate de dramatism. Aceste destine, legate fiecare într-un fel unul de altul, împinse toate spre un sfîrșit tragic de aceleași resorturi nesupuse nimănui, ale iubirii, susțin întreaga intrigă. În acest sens, *Notre-Dame de Paris*, romanul-dramă, se structurează în jurul unui conflict pasional. Perspectiva lui tragică surprinde deseori cititorul în paginile umbrite de zborul cețos, nedefinit, sumbru al fatalității.

Eseistul francez Alain, distingînd între istorie și roman, îi va refuza acestuia din urmă ideea fatalității. „Dar în roman nu există fatalitate; dimpotrivă, sentimentul dominant este acela al unei vieți unde totul este voit, chiar pasiunile și crimele, chiar nenorocirea." Afirmația este adevărată numai pe jumătate (și nu discutăm de loc aici înțelegerea greșită a istoriei). Eroul de roman alege nenorocirea nu fiindcă vrea, ci fiindcă e obligat să facă această alegere. Personajul romanesc e conștient, la un moment dat, de fatalitatea destinului său. Conștiința tensionată la maximum face imposibil orice calcul. Esmeralda tre-

buie să aleagă spînzurătoarea, pentru că *atunci* pierderea iubirii lui Phoebus însemna moartea într-un alt plan existențial. Condamnînd-o la moarte arhidiaconul se condamnă, de fapt, pentru că *atunci* moartea înseamnă pentru el singura rațiune a existenței. Asasinîndu-l pe arhidiacon, după execuția Esmeraldei, Quasimodo se sinucide, pentru că *atunci* ființa lui pămîntească și-a pierdut orice materialitate.

Întreaga compoziție din *Notre-Dame de Paris* se împlinește funcțional, spre reliefarea destinelor romanești. E de subliniat necesitatea riguroasă care susține desfășurarea acțiunii. Relația dintre situații și personaje e strictă, ele definindu-se reciproc, patronate de sufletul impasibil al catedralei, suprapersonajul de care am vorbit. În *Notre-Dame de Paris* subiectul se bazează pe o ciocnire acută de întîmplări. Hugo cunoaște arta de a pregăti cu naturalețe pe fiecare din acestea. Personajele sînt introduse în scenă cu o mînă de regizor care cunoaște tehnica suspensului și incitarea curiozității. Aceasta va menține treaz interesul cititorului, în ciuda digresiunilor destul de numeroase și de lungi. Totul se explică prin arta de povestitor a autorului.

Intriga este însă narațiune motivată. Legătura dintre evenimente trebuie explicată, susținută de altele cunoscute, de caractere ori de situații. La Hugo hazardul pare a-și asuma de multe ori obligațiile motivării cauzale. Spre exemplu, întîlnirea în aceeași noapte, pe aceeași stradă a tuturor personajelor ține numai de întîmplare ; biografia pustnicei de la „Gaura cu șobolani", de asemenea. Conștient sau nu, Hugo implică aventura ca motivare compozițională. Esențial, arhitectura întregului roman e construită în jurul unui conflict determinat de destinul „excepțional" a două personaje : Esmeralda și Quasimodo. Lăsînd la o parte unele capitole digresive, toate situațiile sînt inventate pentru aceste existențe, mai toate personajele se definesc — în ipostaza de eroi ai dramei —

în funcție de aceștia. Sînt născocite cu fantezie întîmplări, fapte, oameni care să caracterizeze, să explice, să catalizeze evoluția acestora. Forțele interioare ale intrigii, mereu în alertă, mereu aproape de explozie pregătesc punctul limită al vieții Esmeraldei și a lui Quasimodo.

Hugo urmărește desfășurarea evenimentelor pe un fir cronologic ascendent, dar reîntoarcerile în timp nu sînt rare. Ele refac biografia eroilor și dau acțiunii amplitudine temporală. Scriitorul alternează ritmul povestirii : trece în fugă peste anii de învățătură ai lui Claude Frollo, dar întîrzie îndelung la frămîntările arhidiaconului de mai tîrziu. Perspectiva compozițională capătă extensie și se multiplică prin posibilitățile *demiurgice* ale romancierului : Hugo pare să știe totul despre personajele sale. Este prezent în orice loc ori în mai multe deodată, ne face cunoscute gînduri intime, ne amintește lucruri întîmplate cu mult înaintea timpului povestirii.

Așa cum am amintit personajele din *Notre-Dame de Paris* nu sînt ființe complicate și comportamentul interior e aproape inexistent. Ele sînt viabile, totuși, chiar cînd ni se par mai puțin verosimile, prin pitoresc. Schematice, plate — cum le definește Förster — aproape numai siluete, puterea lor de seducție o găsim în existența neobișnuită a unui ins de excepție (Claude Frollo, Esmeralda). Hugo a știut să folosească aici, cu strălucire, procedeul antitezei, atît de propriu romanticilor.

Quasimodo, monstrul cu suflet sublim. Se pare că prima schiță a lui Quasimodo o găsim încă în *Bug-Jargal*, unde Hugo a inventat un personaj monstruos sub chipul lui Habibrah, piticul. În *Notre-Dame de Paris* îl întîlnim pe Quasimodo după cîteva pagini de lectură, la sărbătoarea nebunilor. Va cîștiga concursul inventat de jupîn Jacques Coppenole : cine se poate strîmba mai straniu, mai hidos, mai pocit. Alesul ca Papă al Nebunilor nu făcuse nici un efort și poate tocmai de aceea triumful lui atinsese culmea : „Strîmbătura era însăși fața învingătorului". Chipul

lui era neomenesc, trupul ciclopic, ireal. „Un cap mare și zbîrlit, acoperit cu păr roșu; între umeri o gheba enormă, a cărei pereche se făcea simțită și pe piept; o alcătuire de coapse și de picioare atît de ciudat deviate de la normal, încît nu se putea atinge decît la genunchi, iar văzute din față semănau cu două lame de seceră care s-ar întîlni la mîner; tălpi late, palme monstruoase..." Natura îl aruncase brutal în afara ei. Soarta îi dăruise adăpost de ochii lumii în clopotnița întunecată de la Notre-Dame. Catedrala va fi rînd pe rînd „oul, cuibul, casa, patria și universul" său. Fiecare scobitură și fiecare piatră îi era familiară: „părea reptila firească a dalelor umede și întunecate". Clopotele îi spărseseră timpanul și surzenia îl prăbușise mai adînc în întuneric. Batjocorit, disprețuit, alungat, Quasimodo devine rău și sălbatic. Diformitatea trupului îi răsucise sufletul. Ura lui cuprinsese întreaga lume. Pentru el, nu mai existau decît două ființe: tatăl adoptiv, arhidiaconul, și catedrala. Iubirea lui era recunoștință, și virtutea aceasta există dincolo de pildele omenești: „Quasimodo îl iubea pe arhidiacon așa cum niciodată un cîine, niciodată un cal, niciodată un elefant nu și-a iubit stăpînul". Neomenească era iubirea lui pentru piatra turlelor și pentru fierul clopotului și era de neînțeles căldura unui suflet așa de cumplit secătuit: clopotele erau copiii clopotarului. „Hai, spunea ei, hai, Gabrielle! Revarsă-ți sunetul în piață. Azi e sărbătoare... Ai ruginit, leneșule?... Hai, ce faceți acolo, sus, voi amîndouă, vrăbiilor?... La lucru! Azi e Buna Vestire. Afară e un soare frumos. Și clopotele trebuie să sune frumos Sărmane Guillaume! Ai obosit de tot, dragul meu!" Este ciudată această disponibilitate afectivă la un bărbat hidos și animalic. S-ar părea că fiecare petec de urîțenie de pe trup își are ascunsă frumusețea în suflet. Și fiecare scînteiere pătimașă de ură se poate converti în iubire. Pentru Quasimodo dragostea nu are nici o finalitate egoistă. Ea nu cunoaște decît trei ipostaze: supunere și admirație

pentru catedrală, recunoștință pentru arhidiacon, sacrificiu pentru Esmeralda.

Existența lui Quasimodo se înfiripă din contraste dure, uimitoare, în care totdeauna un termen al antitezei este urîțenia lui fizică, trupul lui diform și disprețuit. Cu Esmeralda în brațe, sub portalul catedralei, mîinile cocoșatului aveau gingășie, și îmbrățișarea lui o frumusețe stranie. Umbra lui de nebun, urlînd cu frenezie: „Azil!" sus pe platforma bisericii, are grandoare. Quasimodo, cel surghiunit și lepădat, nesocotește justiția oamenilor cu un gest măreț și puternic: „...toți zbirii, toți judecătorii, toți călăii, toată puterea aceasta a regelui... o biruise el, un nimic, cu puterea lui Dumnezeu". Quasimodo cel chior și șchiop, cel cocoșat și slut, cel dușmănos și sălbatic, cel surd — poate trăi cu simțurile lui bătătorite chemarea pură a iubirii. Dragostea lui fără margini e supraomenească: totală și gratuită. Nunta neîntîmplată capătă valoare de simbol. În trupul unui monstru este întemnițat un suflet sublim.

Hugo a făcut din Quasimodo un model al portretului dual chip cu două fețe cioplite în alb și negru. Simplitatea schematică, transcriere a teoriei despre grotesc și sublim, poate părea plată sau numai meșteșugărească. Dar existența lui nelumească, de înger și demon, impresionează, fără doar și poate, romantismul oricărui cititor.

Structurile antitetice, pe care le vom întîlni atît de pregnant în *Mizerabilii* (persecutat-persecutor, Jean Valjan-Javert, Cosette-Eponine etc.), le vom identifica deseori în *Notre-Dame de Paris*. Găsim un șir întreg de opoziții de situații, trăsături, personaje: antinomia medievală fizic-spiritual la Claude Frollo; dușmănia rege-feudali; neînțelegerea dintre frați, Jehan-Claude; ura dintre pustnică și țigancă (mamă-fiică). *Esmeralda*, dansatoarea cu farmec și vrajă, întruchipează într-un plan mai larg un simbolism moral. Sufletul ei bun și naiv va fi victima răutății umane; ființa ei pură și frumoasă va fi dezgo-

lită de ochi impuri ori batjocoritori. Schematică și ea, în ansamblu, existența Esmeraldei se justifică prin imanența ei emotivă.

Nu putem încheia acest capitol, fără să vorbim de cel mai viu personaj, în afara catedralei : *mulțimea, vagabonzii.* Îi întîlnim în viermuiala nedeslușită, uleioasă, din piața Grève. O adunătură de oameni împinși în același loc de mizerie, de beție, de lene : „...în jurul ulcelelor se îngrămădeau numeroase chipuri de bețivi, împurpurate de foc și băutură. Printre ele se afla un bărbat cu pîntecele cît toate zilele și cu o față veselă, care săruta cu zgomot o tîrfă îndesată și grasă. Se mai afla acolo un fel de fals soldat care își desfăcea fluierînd bandajele unei false răni și care își dezmorțea genunchiul sănătos și puternic, înfășurat de cu zori în mii de cîrpe. Invers decît el, un cerșetor cu răni false își pregătea cu rotopască și cu sînge de bou *piciorul milei,* pentru a doua zi... Dincolo un tînăr cerșetor lua lecții de epilepsie de la un bătrîn, fals epileptic, care îl învăța arta de a face spume la gură, mestecînd o bucățică de săpun. Alături un hidropic se dezumfla, silind să-și astupe nasul vreo patru sau cinci hoțoaice care se certau la aceeași masă pentru un copil furat în seara aceea." Tabloul nu e numai pitoresc : exală mirosuri, produce milă, are culori materiale. Din această mulțime fără credințe, magmă instinctuală, Hugo știe să formeze o *masă,* întruchipînd astfel un personaj : le dăruie hoților, cerșetorilor, invalizilor un scop comun, un ideal de o zi.

Romancierul cunoaște arta de a supune și descrie mulțimile. Procesiunea neagră și tăcută pe care Quasimodo o privea cu spaimă din turnul catedralei, nu mai era nedeslușita îngrămădeală din Curtea Miracolelor. Era un grup, o armată, un individ cu o sută de capete, care aștepta clocotind, nerăbdător, același lucru : asediul catedralei. Încordarea crescîndă capătă o materialitate amenințătoare. Aerul se încarcă de electricitate. Respirația

tuturor începe să fie grăbită și sacadată. Evenimentele se derulează gradat, tot mai neclare și înspăimîntătoare. Atacul clopotarului declanșează psihoza. O falsă liniște plutește deasupra momentului de cumpănă și nesiguranță, pentru că în curînd strigătele răniților excită ambiția și frica. Vorbe banale devin strigăte și ordine solemne. Nimeni și nimic nu mai poate opri acest flux al gloatei atacatoare, care împrejmuia zidurile. În final privirea surprinde pe catedrala luminată sporadic de torțe trupul mișcător al unui basorelief însuflețit : „Părea că un strat de monștri vii s-ar fi urcat peste monștrii de piatră ai fațadei".

ROMANUL ESEU : digresiune și discurs, filozofie și poezie

Compoziția din *Notre-Dame de Paris,* în întregul ei, nu este riguroasă. La fel ca mai tîrziu în *Mizerabilii,* Hugo are plăcerea popasurilor lungi, în timp ce firul povestirii e mereu întrerupt. Cînd insolita căsătorie a Esmeraldei cu Pierre Gringoire schimbă brusc șirul evenimentelor, scriitorul își va părăsi eroii și va descrie cu meticulozitate catedrala. Deseori digresiunile hugoliene nu se rezumă la una sau două pagini, în descripții ori enumerări. Romancierul se va părăsi pe el însuși, devenind orator sau filozof, istoric sau estetician, făcînd din capitole întregi — monografii ideologice. Situat deasupra ori în afara romanului el explică și judecă ; pledoaria ia locul narațiunii ; „ordinea faptelor" e înlocuită cu „ordinea probelor".

Roman istoric, prin evocare, și dramatic, prin povestire. *Notre-Dame de Paris* este și un roman-eseu despre arta gotică. Autorul nu se va mulțumi să descrie marile edificii ale arhitecturii medievale, să facă din Notre-Dame un *„ins cu suflet".* Va voi să fie în același timp istoric

și teoretician al artei: va demonstra, va clasifica, va emite ipoteze. Dar totdeauna între instrumentele riguroase și propozițiile abstracte ale omului de știință, se va amesteca fantezia poetului și pledoaria oratorului, care inventă viziuni și impune ca argument pasiunea.

Istoricul artei situează Notre-Dame-ul într-o epocă de tranziție și explică amalgamul hibrid al construcției prin trecerea de la romanic la gotic. Esteticianul va evalua importanța ogivei pentru conturarea noului stil. Istoricul va rezuma sistematic toate felurile de distrugeri (timpul, revoluțiile politice, luptele religioase, moda) la care a fost supusă arta gotică. Poetul va inventa însă viziunea evului mediu dominat de marile construcții arhitecturale, simboluri ale geniului popular: „...marile ei produse sînt mai puțin opere individuale, decît opere sociale; că ele sînt mai degrabă născute din durerile facerii ale unor popoare decît din sclipirea unor oameni de geniu; că ele sînt moștenirea pe care o lasă o națiune; ...că ele sînt reziduurile evaporărilor succesive ale societății umane... Fiecare val al vremii își depune deasupra aluviunile, fiecare neam își depune stratul peste monument, fiecare ins își aduce piatra lui... în ele inteligența umană se rezumă și se totalizează. Arhitect e timpul, zidar e poporul." Oratorul se va urca la tribună și va pleda pentru apărarea acestei moșteniri. (Biografia lui Hugo ne dă suficiente argumente, și ea, pentru această afirmație). Vocea lui revoltată este un strigăt de alarmă.

Una din finalitățile fundamentale ale oricărei creații romanești este găsirea unei semnificații pentru lumea reflectată. „Scopul esențial al romanului este reprezentarea direcției de mișcare a societății", subliniază într-un loc esteticianul Lukacs. În romanul istoric Hugo a surprins perspectiva viitorului social al Franței. El va face aici aceeași demonstrație în plan cultural, formulînd ideea unui progres continuu — teză care va deveni mai tîrziu principiul esențial al filozofiei sale. În *Legenda secolelor* va privi dezvoltarea omenirii din perspectiva finalității

ei: „Aceste poeme diferite prin subiect, dar inspirate de aceeași gîndire, sînt legate printr-un fir care, uneori, se subțiază într-atîta, încît devine invizibil, dar nu se rupe niciodată: este marele fir misterios al labirintului uman, progresul".

În secolul al XV-lea omenirea va fi împinsă înainte de asaltul implacabil al tiparului. „Geniul uman considerat ca un individ colectiv și care, în fiecare secol săvîrșește tot alte și alte fapte", e în evul mediu „zidarul" catedralelor gotice. Arhitectura, forma cea mai originală și expresivă a civilizației medievale, este *arta-rege*. Marile edificii sînt singurele cărți — cărțile de piatră. Arhitectura gotică a evului mediu însemna la rîndul ei un pas înainte față de sobrul stil romanic. Acolo domnea „autoritatea" și „absolutul", pretutindeni preotul, și nicăieri omul; pretutindeni casta, și nicăieri poporul. Noua arhitectură născută din cruciade e o adevărată mișcare populară. Catedrala, edificiu altădată dogmatic „cade în stăpînirea artistului". Are loc o revoluție în gîndire: în locul misterului, al mitului și al legii vine fantezia și capriciul. Noua carte arhitecturală aparține „imaginației, poeziei, poporului", cîștigîndu-și privilegiul libertății. Și totuși mersul înainte al omenirii va alege alte drumuri: „Cărții acesteia de granit, începută în Orient, continuată de antichitatea greacă și romană, evul mediu i-a scris ultima filă". Secolul al XV-lea este un veac de răscruce: „Arhitectura e detronată. Literele de piatră ale lui Orfeu sînt înlocuite cu literele de plumb ale lui Gutenberg." Strigătul zguduitor al arhidiaconului Claude Frollo e adevărat și profetic: CECI TUERA CELA — *„Cartea va ucide edificiul!"* Tiparul e un eveniment istoric, un nou mod de expresie. Poporul va construi alte catedrale prin tipar „această mașină uriașă care pompează necontenit toată seva intelectuală a societății... Întregul neam omenesc e pe schelărie. Mintea fiecăruia e zidar. Cel mai umil își astupă locul care îi revine. Independent de apor-

tul original şi individual al fiecărui scriitor, există contingenţe colective".

Pledoaria lui Hugo este pasionantă. Demonstraţii sistematice se convertesc în tablouri ample. De sub argumente reci ţîşneşte metafora. Uneori pueril, uneori discutabil, alteori genial discursul lui Hugo se naşte dintr-o inteligenţă fremătătoare. Imaginaţia lui răscoleşte istoria şi-i constrînge veacurile să se aşeze pe axul liniilor de forţă ale unei gîndiri care copleşeşte. Nu trebuie să ne amăgim să căutăm adevărul explicaţiilor, structura logică a raţionamentului. Să nu-l ascultăm pe estetician şi nici pe istoricul artei. Vorbele cele mai frumoase sînt ale poetului. El intuieşte marile semnificaţii, sintezele.

În afara celebrelor pagini ale lui Chateaubriand despre catedralele gotice, în *Geniul creştinismului*, *Notre-Dame de Paris* cuprinde priveliştea cea mai vizionară a evului mediu, „reveria istorică" cea mai seducătoare.

STILUL : ritm, bogăţie, spontaneitate

Romanul va păstra fără îndoială urmele grabei cu care a fost scris şi unele neglijenţe inevitabile pot fi observate. Dar mai întîi, în paginile din *Notre-Dame de Paris* ne va frapa una din cele mai relevante însuşiri ale scrisului hugolian : spontaneitatea. Frazele au o libertate a lor interioară, înăuntrul cărora cuvintele par a se alege şi potrivi între ele cu de la sine putere, fără nici o intervenţie din afară. Propoziţiile sînt scrise cu o uşurinţă vădită, care nu aminteşte cu nimic superficialitatea, ci poate în chip deosebit, mersul natural, firesc al fluviilor spre mare. Cînd ritmul devine alert şi ideile se aglomerează, mişcarea frazei se supune : cuvintele se rostogolesc unele peste altele, iar verbul capătă nerv, substantivul consistenţă, adjectivele plasticitate, conjuncţiile dinamism. Simbolul acestui scris ar fi inundaţia, fenomen apărut

subit, primăvara, cînd apele nu mai încap în albie şi se revarsă dincolo de maluri. Limbajul hugolian se descătuşează cu aceeaşi forţă, cu acelaşi vuiet în lipsa oricărui efort vizibil. O mişcare organică, ce ţine prin amploare şi firesc de temperament, prin precizie şi organizare de meşteşug. A exemplifica această spontaneitate stilistică ar fi un efort inutil pentru o prefaţă, care se află în imediata apropiere a textului ; orice cititor o va observa singur. Un argument cert va fi avalanşa metaforică, notă particulară a expresiei lui Hugo. Prezenţa metaforelor covîrşeşte prin număr şi ne face uneori să trecem prea repede pe lîngă ele fără să le surprindem originalitatea şi plasticitatea ; mai ales că ele se includ atît de natural şi complet stilului, în întregul lui, încît tind să devină fapte obişnuite, greu decupabile din text. Metafora, acest procedeu livresc la un scriitor laborios, capătă la Hugo statut de limbă vorbită. Căci ea se încadrează în regimul unei gîndiri de o spontaneitate vivace, neînfrînată. Pe fiecare pagină exemplele sînt la îndemîna oricui : „Raza de lumină intrată prin lucarnă străbătea o pînză de păianjen rotundă, care îşi desemna cu mult gust vitraliul în ogiva ochiului de geam, iar în centrul lui stătea neclintită insecta-arhitect, ca un butuc al roţii aceleia de dantelă" ; „Cornul lunii, naufragiat în mijlocul norilor, părea o navă cerească prinsă în gheţurile văzduhului" etc.

În aceeaşi măsură impresionează la Hugo bogăţia vocabularului. Variatele valori ale cuvintelor îi sînt cunoscute ; le alege din diverse zone ale limbajului şi le foloseşte cu aceeaşi siguranţă. Orice asociaţie ori combinaţie e posibilă, întotdeauna adevărată şi naturală. Vorbe familiare se amestecă în aceeaşi frază, cu termeni tehnici, fără ca împreunarea lor să ne surprindă prin nepotrivire. Dialogul capătă astfel varietate, descripţia amplitudine şi culoare. Scriitorul caută tonurile expresive ale cuvintelor şi deseori propoziţiile îşi cîştigă o sonoritate armonică. Hugo iubeşte

epitetul revelator, frapant, exprimat prin adjective emfatice (colosal, uimitor, admirabil etc.). Foloseşte enumerările bogate, proliferante, în care cuvintele încărcate de epitete, de determinanţi de tot felul se adună mereu, copleşind imaginea (peisajul amintit, cel din Curtea Miracolelor, e un exemplu printre altele).

Prin aglomerarea de cuvinte, fraza hugoliană amplă cîştigă în densitate. Repetiţia unor cuvinte de acelaşi fel — substantive, adjective, verbe — augmentează expresivitatea. Lanţul adjectival dă obiectului relief, iar cel verbal modifică mişcarea frazei, impunîndu-i un anume ritm („...uraganul acesta de disperare îl bîntuia, îi spărgea, îi smulgea, îi înduioşa, îi dezrădăcina tot sufletul...").

Repetiţia adverbelor, a conjuncţiilor ori a adjectivelor nehotărîte introduce în propoziţie exprimarea ritmică a cărei sonoritate de excepţie converge spre reliefarea cu mai multă pregnanţă a ideii („...edificiile care pătrund în orice suflet, în orice minte, în orice imaginaţie..."). Procedeul duce, cu buna ştiinţă a autorului, la structura simetrică a unor propoziţii. Această simetrie amplificată la o frază întreagă sau chiar la cîteva pagini va da largi perioade retorice („Unde e odaia împăratului Sigismund, odaia lui Carol al VI-lea, odaia lui Ioan fără ţară ? Unde e scara pe care Carol al VI-lea şi-a promulgat edictul de graţie ? Unde e lespedea... ? Unde e uşa... ? Şi unde e Sala Mare... ? Şi unde e camera aurită ?" etc., etc.).

Alteori, aceeaşi structură simetrică, redusă la doi termeni polarizaţi, devine antitetică. Procedeu eminamente romantic, antiteza îl caracterizează pe Hugo într-un mod cu totul aparte. Am amintit-o la compoziţie şi personaj. O vom întîlni şi în stil sub formele cele mai deosebite („Cerul era alb, apa fluviului tot albă. Între aceste două întinderi alburii, malul stîng al Senei... îşi proiecta masa întunecoasă"). S-a spus cu îndreptăţire că Hugo gîndeşte, vede, simte, aude prin antiteză.

Ca un corolar al măiestriei artistice a lui Hugo, spre realizarea căreia converg toate procedeele amintite şi care se explică prin însuşirile cele mai definitorii ale scriitorului, este capacitatea lui vizionară. Hugo gîndeşte în imagini. Stilistic, această capacitate se vădeşte în marile posibilităţi de concretizare ale limbajului hugolian. Cuvintele cele mai abstracte primesc, în context, culoare, gust, sunet, perspectivă. Cuvintele nu mai par simple instrumente semiologice ; ele se reîntorc la originea lor primitivă, legîndu-se din nou de obiecte ; se integrează naturii şi devin materiale. Taine a spus că *„la faculté maîtresse"* a lui Hugo este imaginaţia ochilor. *Notre-Dame de Paris* o demonstrează din plin. Vom întîlni aici idei sintetizate într-un cuvînt, pe care le regăsim într-o reprezentare. Ideea se naşte dintr-un anume lucru, obiect ori eveniment. Trebuie s-o gîndim cu ochii, s-o pipăim. Hugo are — reluăm aici o afirmaţie a lui Lanson — spontaneitatea umanităţii primitive ; o inteligenţă care ocoleşte abstracţia, convertind-o în imagini. Hugo creează mituri. „Ceea ce rasele primitive au făcut în timpurile care preced istoria, Hugo repetă cu dezinvoltură în secolul lui Compte şi Darwin : mitul este forma esenţială a inteligenţei lui." Catedrala din eseurile de estetică incluse în roman este un mit. Tiparul, de asemenea. Turnul Babel, la fel. Lirismul lui Hugo, prezent şi în roman, capătă prin mit universalitate.

★

Notre-Dame de Paris nu este poate cea mai bună operă a lui Victor Hugo. Într-o bibliotecă imaginară a tuturor creaţiilor literare s-ar putea să nu fie aşezată pe rafturile cele mai de sus. Totuşi, prezenţa ei în librării, în nenumărate ţări şi în tiraje impresionante, acum la aproape un secol şi jumătate de la apariţie, atestă — prin acest critic atît de sensibil, publicul — virtuţi pe care le au puţine cărţi.

Aprecierea sintetică a lui Thibaudet, din *Istoria literaturii franceze,* ne apare, la sfîrşitul acestor pagini, una dintre cele mai cuprinzătoare şi adevărate judecăţi de valoare : „Limitele şi lipsurile romanului istoric sînt absenţa umanităţii, atitudinile convenţionale ale personajelor — pretexte pentru povestirile bune, pentru costumaţia exactă, pentru decorurile eclatante. Personajele din *Notre-Dame de Paris* reprezintă acelaşi gen de realitate costumată ca şi personajele din *Ivanhoe.* Pe de altă parte însă, *Notre-Dame de Paris,* contemporană cu Delacroix, este poate capodopera literară a picturii istorice. Capodoperă a evocării, *Notre-Dame de Paris* e o capodoperă a stilului, una din creaţiile prozei franceze şi în mare parte o capodoperă a povestirii. Cu aceste prezenţe şi absenţe ea rămîne romanul tip al romantismului."

ION VASILE ŞERBAN

TABEL CRONOLOGIC

1772 Se naşte, la Nantes, Sophie Trébuchet — mama lui Victor Hugo. Este fiica unui armator din Bretagne. O fire mai mult voluntară, decît sensibilă, cu o inteligenţă rece. Şi-a crescut copiii cu autoritate, dominîndu-i cu influenţa ei. Convingerile regaliste ale tînărului Hugo, care va scrie ode lui Ludovic al XVII-lea, ducelui de Berry ori de Bordeaux, se datoresc mamei. (După despărţirea părinţilor, pînă la moartea mamei, poetul va trăi mai aproape de aceasta.)

1773 Se naşte, la Nancy, Léopold-Sigisbert Hugo — tatăl scriitorului, într-o familie de cultivatori şi artizani din Lorena. Tatăl său era tîmplar. Prima pagină din *Victor Hugo raconté par un temoin de sa vie* va fi consacrată celor din familia Hugo, ale căror nume se găsesc amintite de istorie. Léopold Hugo era o fire ambiţioasă şi de o extraordinară vitalitate, pe care probabil scriitorul o va moşteni, ca şi setea de glorie. Fără să fie un aristocrat, a urcat cu repeziciune treptele ierarhiei militare, devenind general de brigadă şi guver-

nator al Madridului sub Joseph Bonaparte. S-a considerat, totuşi, un nedreptăţit : ofiţer al generalului Moreau, n-a obţinut niciodată, din plin, recunoştinţa Împăratului. După Restauraţie îşi scrie *Memoriile* şi compune romane. Are imaginaţie, sensibilitate şi sentimentalitate, disimulată sub trăsăturile reci ale feţei. Moartea mamei îi permite lui Victor Hugo să se apropie mai mult de „mîndrul veteran" (1823 — apare poezia *A mon père).* Dragostea paternă o vom întîlni deseori în lectura operei hugoliene.

1798 Se naşte, la 15 noiembrie, la Paris, Abel Hugo — fratele mai mare al scriitorului, „un copil dotat cu un caracter excelent", spirit curios şi ironic. La 19 ani publică un *Traité du mélodrame.* A devenit o notorietate în cîmpul studiilor spaniole şi orientale. Publică : *France pitoresque,* 1833 ; *France militaire,* 1834 ; *France historique et monumentale,* 1836—1843. E unul din colaboratorii scriitorului la primul său ziar *Le Conservateur littéraire.*

1880 Se naşte, la Nancy, la 16 septembrie, Eugène Hugo — celălalt frate al scriitorului, copil cu „cea mai frumoasă figură din lume", talent precoce şi nenorocos. Se îmbolnăveşte (chiar în ziua nunţii lui Victor Hugo) şi va muri, în 1843, într-un ospiciu.

1802 Se naşte, în Besançon, la 26 februarie (la 7 „*du mois de Ventôse de l'an X de la République*" — după stilul actului său de naştere) la ora zece şi jumătate seara — viitorul scriitor, înscris sub numele de Victor-Marie

Hugo. Era un copil plăpînd „nu mai lung decît un cuţit", bănuit de toţi că nu va supravieţui. Temerile se dovedesc nejustificate şi copilul va rezista chiar la obositoarele călătorii cu care-şi va începe viaţa, „din voinţa Împăratului", cum va scrie mai tîrziu.

1777 Se naşte Dinicu Golescu.
1778 „ „ Costache Conachi.
1779 „ „ Gheorghe Lazăr.
1782 „ „ Lamennais.
1783 „ „ Charles Nodier.
1786 „ „ Costache Stamati.
1788 „ „ Gheorghe Asachi.
1790 „ „ Lamartine.
1791 „ „ Iancu Văcărescu.
1796 „ „ Anton Pann.
1797 „ „ Alfred de Vigny.
1802 „ „ Ion Heliade Rădulescu.
1803 „ „ Al. Dumas, Adèle Fourcher, viitoarea soţie a lui V. Hugo.
1804 „ „ Sainte-Beuve.

1802-1804 Împreună cu mama şi cu fraţii săi mai mari, Victor Hugo îşi va urma tatăl în garnizoanele militare unde lucrează ; va locui în Corsica, insula Elba.

1804-1807 Mama şi cei trei fii se reîntorc la Paris ; locuiesc pe strada Clichy. Micul Victor merge acum prima dată la şcoală şi va juca, aici, primul rol într-o piesă de teatru : copilul din *Genoveva de Brabant.*

1807 Pleacă din nou, după colonelul Hugo, în Italia, locuind la Neapole. Tatăl său scrie acum :

„Victor, cel mai tînăr, arată o mare aptitudine pentru studiu. El este tot așa serios ca frați săi mai mari și foarte reflexiv. Gîndurile lui m-au frapat de foarte multe ori..."

1808 Mama și copiii părăsesc Neapole pentru Paris. Se mută într-o casă de pe strada Saint-Jacques.

1809 În aprilie familia se mută pe strada Feuillantines. Aici a fost adevăratul paradis al copilăriei, pe care-l va evoca într-o poezie din *Les Contemplations.* Curtea nu era doar o grădină, ci „un parc, o pădure", pe aleile căreia va hoinări toată vara cu frații săi și cu Adèle Foucher. În fundul grădinii era o capelă părăsită, unde întîlnirile cu generalul Lahorie, un proscris, vor rămîne în memoria exilatului de la Gueresney (Lahorie va fi cauza rupturii dintre părinții săi). Va fi împreună cu Eugène elev la școala particulară a lui Larivière, un preot bătrîn, care purta „sub brațul său, legate cu trei sfori, Horațiu și ospețele, Vergiliu și pădurile".

1808 Se naște C. Negruzzi.
1809 Se naște V. Cîrlova.
Chateaubriand. I : *Martirii.*
1810 Se naște A. de Musset.
Se naște Gr. Alexandrescu.

1811 Sophie Hugo, însoțită de copii, pleacă în 10 martie în Spania, unde vor rămîne un an, pînă la 3 martie 1812. Locuiesc la Madrid, în palatul Masserano, evocat în *Chansons des Rues et des Bois.* Impresiile acestei Spanii a opozițiilor violente i se vor întipări adînc în

memorie și le va reaminti într-o viitoare carte de călătorie. Învață la Colegiul nobililor, unde chipul cocoșatului care îl trezea dimineața, „cu fața roșie, cu părul răsucit", ne apropie figura lui Quasimodo, clopotarul de la Notre-Dame.

1811 Se naște A. Hrisoverghi, traducător al lui Hugo.
1812 Se naște George Barițiu.

1813 Se instalează, la 31 decembrie, în strada Vieilles-Thuileries. Va citi din biblioteca de aici cam tot ce îi cade în mînă, de la Rousseau, Voltaire, Diderot pînă la romane „negre".

1814-1818 Eugène și Victor sînt înscriși la pensionul Cordier-Decotte, iar apoi vor urma cursurile liceului Louis-le-Grand. Tatăl său care începe să se ocupe de educația copiilor îl înscrie pe Victor la Școala politehnică. Liceeanul care într-o oră de matematică a fost surprins citind sub bancă *Geniul creștinismului* are cu totul alte preocupări. Studiile de la Facultatea de drept nu le termină.

1816 La 10 iulie scrie un caiet : „Vreau să fiu Chateaubriand, ori nimic". Între 17 iulie și 14 decembrie scrie tragedia *Irtamène,* de un regalism exaltat și cu mitologie pompoasă de școlar, dar în versuri cu relief viguros. Traduceri din Vergiliu. Încercări poetice diverse, printre care poemul *Le Déluge,* cu un subiect enorm. Însemnare ambițioasă pe un caiet de versuri : „Am 15 ani, am făcut rău, aș putea face mai bine... Victor, 1816, sept.".

Benjamin Constant : *Adolphe.*
Raynouard : *Choix de posies originales des troubadours.*
Se nasc : Ion Ghica, C. A. Rosetti.
Cursurile lui Gh. Lazăr la Școala domnească.

1817 Traduceri publicate în *Lycée armoricaine, La France littéraire.* Iunie : mențiune acordată de Academia Franceză pentru o odă pe tema „bucuria studiului“. Protectorul său, academicianul François de Neufchâteau, spirit voltairian, om al secolului al XVIII-lea, de care mai tîrziu se va detașa, apropiindu-se de Academia Florală din Toulouse, ai cărei membri (Soumet, Guiraud) se apropie de romantism. Schița unei tragedii : *Athélie ou les Scandinaves,* 5 acte, dueluri, asasinate, sinucideri etc.

Moare D-na de Stäel.
Lamennais : *Essai sur l'Indifférence.*
Se naște Mihail Kogălniceanu.

1818 Studiază pe Lesage sub îndrumarea lui François de Neufchâteau. Părăsește pensionul. Scrie poemul *Mes adieux à l'enfance, La canadienne,* și oda *Les Vierges de Verdun,* premiată, anul viitor, de Academia Florală din Toulouse.

Apare *Le Conservateur* al lui Chateaubriand.
Walter Scott : *Des troubadours et des cours d'amour.*
Se naște Vasile Alecsandri.

1819 25 ianuarie : intră cu frații săi într-o asociație pentru a redacta și publica *Lettres bretonnes.* Scrie ambițiosul *Journal d'un jeune jacobite,* publicat mai tîrziu, împreună cu alte pagini de tinerețe în *Littérature et philosophie mêlées.* Oda *Sur le Rétablissement de la statue de Henri IV* premiată în mai de Academia Florală. Compune, în 15 zile, ca urmare a unui pariu, o primă versiune a lui *Bug-Jargal.* Septembrie : publică în plachetă, fără nume, poemul *Le Télégraphe.* Decembrie : fondează ziarul *Le Conservateur littéraire,* care va apare de 2 ori pe lună.

Villemain : *Histoire de Cromwell.*
Henri Latouche publică *Poésies* de A. Chénier.
Se nasc : Nicolae Bălcescu, Alecu Russo, N. Filimon.

1820 Martie : prima vizită la Chateaubriand. *Ode sur la morte du duc de Berry* obține o gratificație (500 fr.) din partea lui Ludovic al XVIII-lea. Mai : poemul *Moyse sur le Nil* e premiat de Academia Florală, care îl va include într-o culegere. Iunie : poemul *Le Dévouement des Malesherbes* obține o mențiune a Academiei Franceze. Iulie : se mută cu familia pe strada Mézières 10. Septembrie : scrie o odă asupra nașterii ducelui de Bordeaux, aruncînd anatema asupra memoriei lui Napoleon Bonaparte.

Lamartine : *Méditations.*
Marceline Desbordes-Valmore : *Poésies.*

1821 15 februarie : „Société des Bonnes Lettres“, ședința de deschidere. 30 martie : împreună cu ducele de Rohan face o vizită lui Lamennais, care va scrie : „Am primit vizita unui tînăr scriitor care înseamnă deja ceva și care va avea glorie. Victor Hugo are sufletul cel

mai pur și mai calm pe care l-am întîlnit în cloaca Parisului..." — *Le Conservateur littéraire* își întrerupe apariția. Moare Sophie Hugo. Iulie : se întîlnește cu Adèle Foucher. August : pleacă la Saint Valery, la Montfort-l'Amaury, ale cărui ruine de castele feudale le va evoca în *Balade*. În tot timpul anului scrie versuri și proză, ode regaliste, satire politice, sub zeci de semnături. În *Le Conservateur littéraire* preferă teatrului lui Schiller, *Maria Stuart* a lui Lebrun, condamnînd în fapt romantismul. Spre acesta însă se va îndrepta decisiv prin comentariile entuziaste scrise asupra poeziilor lui Chénier, Lamartine și M.D.-Valmore.

Se tipărește Shakespeare. în traducera lui Guizot.
Barante : *Théatre* de Schiller.

1822 Aprilie—mai : călătorește la Gentilly pentru a o întîlni pe Adèle Foucher. 8 iunie : îi apare primul volum de versuri, *Odes et poésies diverses*, care include 27 poeme, dintre care 24 ode pe teme politice și religioase ; succesul este neașteptat ; se epuizează cele 1 500 exemplare, și regele se interesează de autor, oferindu-i, în august, o pensie de 1000 fr ; 12 octombrie : se căsătorește cu Adèle, unul din martori fiind A. de Vigny ; va locui la familia Foucher, pe strada Cherche-Midi 39. Decembrie : scrie, pentru un mic teatru, *Inès de Castro*, dramă interzisă de cenzură.

Stendhal : *Racine et Shakespeare.*
Alfred de Vigny : *Poèmes.*
Charles Nodier : *Trilby.*

1823 Februarie : apare *Han d'Islande*, scris în maniera romanelor „negre". Obține o nouă pensie de 2 000 fr. Iulie : Emile Deschamps editează revista lunară, cu vederi romantice, *La Muse française ;* Hugo publică aici, printre altele, *Quentin Durward, ou l'ecossais à la Cour de Louis XI, par Sir Walter Scott.* 16 iulie : se naște primul fiu, Léopold-Victor, care va muri însă la 9 octombrie.

Lamartine : *Les nouvelles méditations.*
Fouriel traduce tragediile lui Manzoni.

1824 *13* martie : tipărește *Nouvelles odes*, cu un epigraf dezamăgitor „Nous chantons pour des sourds" ; în prefață, pentru prima oară apără poezia romantică. Iunie : ultima apariție a revistei *La Muse française*. Frecventează *Salon d'Arsenal* al lui Charles Nodier. 28 august : nașterea primei fiice, Léopoldine. 15 septembrie : primul număr al cotidianului *Le Globe*, înființat de Paul-François Dubois, în redacția căruia se întîlnește cu Sainte-Beuve.

Vigny : *Eloa.*
Fauriel : *Chants populaires de la Grèce moderne.*
Dinicu Golescu : *Însemnare a călătoriei mele.*

1825 29 aprilie : Este făcut cavaler al Legiunii de Onoare. Mai : îl vizitează, la Blois, pe tatăl său, care se recăsătorise. August : călătorește, împreună cu Nodier, la Chamonix, în Elveția.

La 19 aprilie moare Byron, la Missolonghi.

1826 Februarie : se tipăreşte *Bug-Jargal, par l'auteur de Han d'Islande.* Noiembrie : se naşte al doilea fiu, Charles. Apare *Odes et Ballades,* volum în care poetul adaugă vechilor ode 10 balade ; prefaţa afirmă, moderat încă, ambiţiile romantice, supuse unui ideal de ordine şi gust.

Alfred de Vigny : *Poèmes antiques et modernes, Cinq Mars*

1827 Ianuarie : articol elogios al lui Sainte-Beuve asupra odelor şi baladelor. Prima vizită a criticului la Hugo. 5 decembrie : apare *Cromwell,* dramă în versuri, valoroasă în primul rînd prin prefaţă — adevăratul manifest al mişcării romantice. Locuinţa lui Hugo din strada Notre-Dame-des-Champes devine cenaclul romanticilor. Dubois scrie, în *Le Globe* : „Victor Hugo este în poezie, ceea ce este Delacroix în pictură". Publică, în *Journal des Débats,* şi în acelaşi an, în plachetă, oda *A la collonne de la place Vendôme,* considerată de regalişti o dezertare la republicani.

Vitet : *Les barricades.*
Edgar Quinet : *Idées sur la philosophie de l'histoire de Herder.*
Ia fiinţă, la Bucureşti, „Societatea literară".
Apare primul ziar românesc *Fama Lipskii.*

1828 13 februarie : eşec la Odéon cu drama *Amy Robsart,* semnată Paul Foucher. Moare generalul Hugo. Într-o nouă ediţie a odelor şi baladelor, publică şi oda *A mon ami S.* (ainte)-*B.* (euve). 21 octombrie : se naşte al treilea fiu, François-Victor.

Sainte-Beuve : *Tableau de la poésie française au XVI-e.*
Villemain : *Littérature.*
I. H. Rădulescu : *Gramatica românească.*
Apare *Curierul românesc.*

1829 14 ianuarie : publică volumul de versuri *Les Orientales,* inspirat din poezia lui Byron, filoelenismul politic, cît şi de amintirile din Spania. Poemele anunţă, într-un fel, poezia lui Gauthier şi Théodor de Banville. 7 februarie : apare romanul *Le dernier jour d'un condamné à mort,* scris sub forma unui jurnal ; el anunţă curiozitatea pentru „drojdia societăţii", afirmată mai tîrziu în *Claude Gueux* şi *Mizerabilii.* Iunie : scrie drama *Marion de Lorme.* 7 august : merge în audienţă la Carol al X-lea pentru apărarea piesei, care totuşi va fi interzisă (13 august). Septembrie : scrie *Hernani.*

Al. Dumas : *Henri III et sa cour* la Teatrul Francez
Prosper Mérimée : *Chronique de Charles IX.*
Apare *Albina românească.*

1830 25 februarie : premiera dramei *Hernani* la Teatrul Francez, triumf al lui Hugo şi al mişcării romantice franceze ; data va fi cunoscută în istoria literară sub numele de „bătălia pentru Hernani". 27—29 iulie : răsturnarea lui Carol al X-lea de revoluţia din iulie. 28 iulie : se naşte ultimul copil al lui Hugo, Adèle. Legătura dintre Sainte-Beuve şi soţia scriitorului ; ruptura dintre soţi.

A. de Musset : *Contes d'Espagne et d'Italie.*
Sainte-Beuve : *Les Consolations.*
Lamartine : *Les Harmonies.*

Théophile Gauthier : *Poésies.*
I. H. Rădulescu : *Meditații poetice.*

1831 16 martie : apare *Notre-Dame de Paris.* 11 august : premieră la Porte de Saint-Martin cu *Marion de Lorme,* drama tinereții lui Hugo. 1 decembrie : publică *Les Feuilles d'Automne* ; ca și celelalte volume este o culegere de poeme diverse din epoci diferite ; tonul e al lui Lamartine, „o tristețe de cer și de orizont".

Alfred de Musset : *Namouna.*
Balzac : *Femme de trente ans* și *Peau de chagrin.*
Al. Dumas : *Antony, La Porte Saint-Martin.*
Succesul lui Delacroix la „Salonul din 1831".
Stendhal : *Le Rouge et le Noir.*

1832 3—23 iunie : scrie *Le Roi s'amuse.* 9—20 iulie : scrie drama în proză *Lucrèce Borgia.* „Ideea care a produs *Le Roi s'amuse* și ideea care a produs *Lucrèce Borgia,* sînt născute în același timp, în același loc al inimii... Paternitatea sfințind diformitatea morală... maternitatea sfințind diformitatea morală..." 22 noiembrie : premieră cu *Le Roi s'amuse* la Teatrul Francez ; suspendarea, a doua zi, și apoi interzicerea piesei. Octombrie : Hugo se mută în Place Royal 6. Decembrie : proces în legătură cu interzicerea lui *Le Roi s'amuse.*

George Sand : *Indiana.*
Casimir Delavigne : *Louis XI.*
Grigore Alexandrescu : *Eliezer și Neftali.*

1833 2 februarie : premieră cu *Lucrèce Borgia,* la Porte de Saint-Martin ; rolul episodic al prințesei Negroni este interpretat de tînăra actriță Juliette Drouet, mai mult frumoasă decît talentată. 16—17 februarie : Victor Hugo devine amantul Juliettei Drouet, dragoste care va dura mai mult de o jumătate de secol ; Juliette a fost inspiratoarea multor versuri și colaboratoare deosebită ; cele 17 000 de scrisori ale corespondenței lor vorbesc de o adevărată pasiune. 19 mai : articol despre artă în *Europe littéraire,* fundamental pentru istoria ideilor estetice ale lui Hugo ; mai puțin agresiv și strălucitor ca prefața la *Cromwell,* dar mai critic. 8—31 august : scrie *Marie Tudor,* dramă în proză ; prefața cuprinde o definiție a dramei romantice ; Hugo socotește două posibilități de exprimare în teatru „măreția — Corneille, și adevărul — Molière ; Shakespeare a știut să concilieze adevărul cu grandoarea". Marie Tudor trebuia să fie un model : „mare ca regină, adevărată ca femeie". 6 noiembrie : premiera piesei, la Porte de Saint-Martin.

Musset : *Caprices de Marianne.*
Michelet : *Moyen âge.*

1834 2—10 ianuarie : scrie *Etude sur Mirabeau,* care va apare la sfîrșitul lunii ; este „un examen de conștiință în public", el pune „problema geniului necunoscut, a geniului invidiat și a geniului triumfător" (Sainte-Beuve). Martie : apare *Litterature et philosophie mêlées,* 2 volume. August : face o călătorie în Bretania. 6 iulie : apare, în *Revue de Paris,* proza *Claude Gueux,* care nu e un roman, ci

o pledoarie sub formă de poveste, îndreptată împotriva greşelilor societăţii. Călătoreşte pe valea Bièvre.

Lamennais : *Les paroles d'un croyant.*
Sainte-Beuve : *Volupté.*
Se naşte Alexandru Odobescu.

1835 2—19 februarie : scrie ***Angelo***, dramă în proză. 28 aprilie : premiera piesei la Teatrul Francez, caracterizată în acelaşi an „melodramă de bulevard". Călătorie în Picardia şi Normandia. 26 octombrie : apare volumul de versuri ***Les chants du Crépuscule***, primit de critică mult mai bine decît teatrul.

A. de Vigny : *Chatteron*, la Teatrul Francez.
Musset : *La nuit de mai*, în *Revue des Deux Mondes.*
Volumul *Operile lui Cesar Boliac. Meditaţii.*

1836 31 ianuarie: Nisard publică articolul său răuvoitor : ***Victor Hugo en 1836*** ; acum încep şi criticile deschise ale vechilor prieteni, Vigny şi Sainte-Beuve. 18 februarie : primul eşec la Academia Franceză ; e preferat Dupaty. Călătoreşte în Bretania şi Normandia cu Juliette Drouet. Îşi petrece vacanţa lîngă Saint-Germain. 14 noiembrie : ***La Esmeralda***, la Operă. 29 decembrie : al doilea eşec la Academie ; e preferat Mignet.

Lamartine : *Jocelyn.*
Se traduc în româneşte *Martirii* de Chateaubriand.

1837 5 martie : moare Eugène Hugo, la Chatteron. 26 iunie : apare volumul de versuri ***Les Voix intérieures***, dedicat „lui Léopold-Sigisbert comte Hugo, lieutenant-général des armées du roi" ; cartea e inspirată din natură, viaţa intimă şi diverse evenimente. 3 iulie : devine ofiţer al Legiunii de Onoare. Călătorie în Belgia şi în Nordul Franţei, de unde se întoarce „epuizat de admiraţie".

Sainte-Beuve : *Pensées d'Août.*
Se naşte Ion Creangă.

1838 20 februarie : reluarea dramei ***Hernani***, la Teatrul Francez. 8 martie : se rejoacă ***Marion de Lorme***, la acelaşi teatru. August : scrie ***Ruy-Blas***. 8 noiembrie : premiera piesei *la Renaisance*, cu un mare succes ; dramă în versuri ea semnifică poate cel mai clar principiile romantice ; nu va rămîne document de muzeu nici pentru public, nici pentru dramaturgie (vezi *La reine morte* de Henry de Montherlant şi *L'Aigle à deux tètes* de Jean Cocteau). Decembrie : Hugo îşi vinde drepturile de autor pentru 300 000 fr.

Lamartine : *La Chute d'un Ange.*
Apar suplimentele literare *Alăuta românească* şi *Foaie pentru inimă, minte şi literatură.*
Se naşte Bogdan-Petriceicu Hasdeu.

1839 26 iulie : începe să scrie ***Les Jumeaux***, dramă pe care o va abandona o lună mai tîrziu. Vara : călătoreşte în Alsacia, Elveţia, sudul Franţei cu Juliette. 19 decembrie : candidatură nereuşită la Academia Franceză.

1840 20 februarie : alt eşec al lui Hugo la Academie ; este preferat Flourens. 5 mai : apare volumul de versuri ***Les Rayons et les Om-***

bres, culegere care încheie o epocă de poezie lirică ; de acum înainte se pregătesc *Les Contemplations*. Vara : călătorește cu Juliette pe valea Rinului. 30 septembrie : aducerea cenușii lui Napoleon Bonaparte. 27 octombrie : *Lucrezia Borgia*, de Donizetti, la Teatrul Italian.

Sainte-Beuve : *Port-Royal*, primul volum.
Apare la Iași primul număr al *Daciei literare*.
Se naște Titu Maiorescu.

1841 7 ianuarie : alegerea la Academia Franceză (cu 17 voturi, contra 15 ale lui Ancelot) ca succesor al lui Népomucène Lemercier. O notă într-un ziar : „Pentru că Napoleon se odihnește la invalizi, Victor Hugo poate intra la Academie". 3 iunie : recepția la Academie (la care a participat ducele și ducesa de Orléans) a fost eclatantă.

1842 28 ianuarie : apare *Le Rhin*, în 2 volume. Octombrie : scrie *Les Burgraves*.

1843 15 februarie : căsătoria Leopoldinei Hugo. 7 martie : premiera dramei *Les Burgraves* la Teatrul Francez ; în ciuda unor analize critice echitabile ori chiar al unor articole entuziaste, ca al lui Th. Gauthier, publicul a fost împotriva piesei. Septembrie : călătorește cu Juliette în Spania. 4 septembrie : Leopoldina și soțul ei se îneacă în Sena, la Villequier. Hugo află de moartea fiicei sale, abia peste cinci zile citind întîmplător într-un ziar ; se reîntoarce la Paris. 20 decembrie : ține un discurs la moartea lui Casimir Delavigne.

Sainte-Beuve : *Le livre d'amour*.
M. Kogălniceanu : *Cuvînt introductiv la cursul de Istorie națională*.
Ia ființă societatea literar-politică „Frăția".

1844 4 septembrie : prima redactare a versurilor *A Villequier*. Începe o epocă de tăcere aparentă : după eșecul cu *Les Burgraves*, Hugo caută o reînnoire poetică.

Moare Charles Nodier.
Sainte-Beuve este ales membru al Academiei Franceze.
Apare primul număr din *Propășirea*.

1845 16 ianuarie : răspuns al lui Victor Hugo la discursul de recepție la Academia Franceză al lui Saint-Marc Girardin (autor al unei cărți despre România, *Souvenirs de voyage et d'études*, 1852). 27 februarie : răspuns la discursul de recepție al lui Sainte-Beuve. 13 aprilie : la intervenția ducesei d'Orléans, admiratoare a operei sale, Louis Philippe semnează decretul prin care-l numește pe Victor Hugo pair de France. Legătura adulteră a scriitorului cu d-na Biard. 17 noiembrie : începe să scrie *Les Misères*, prima schiță a *Mizerabililor*.

1846 18 februarie : primul discurs al lui Victor Hugo în Camera pairilor : asupra proprietății artistice și literare. 19 martie : discursul lui V. Hugo asupra Poloniei. 21 iunie : moare unicul copil al Juliettei Drouet.

Alfred de Vigny este ales la Academia Franceză.
Ia ființă la Paris „Societatea studenților români", pusă sub patronajul lui Lamartine.

1847 Tot anul lucrează, cu întreruperi, la *Les Misères*. 27 februarie : discurs la moartea lui Frédéric Soulié.

Michelet : *Histoire de la Révolution*.
Lamartine : *Histoire des Girondins*.
Apare : *Colecție din poeziile domnului D. Bolintineanu*.
Se naște Calistrat Hogaș.

1848 24 februarie : revoluția din februarie ; căderea lui Louis-Philippe ; constituirea guvernului provizoriu care desființează Camera pairilor. 25 februarie : Hugo e numit primar provizoriu în arondismentul VIII din Paris ; la 23 aprilie obține însă la alegerile generale numai 59.446 voturi, față de 259.800 ale lui Lamartine, care a fost ales primar. 5 iunie : este deputat de Paris în Adunarea Constituantă. 20 iunie : primul discurs al lui Hugo în Adunare asupra problemei atelierelor naționale. 1 august : împreună cu fiii săi fondează ziarul *L'Evénement*, care susține candidatura lui Louis Napoléon Bonaparte la președinția Republicii. Septembrie : discurs asupra pedepsei cu moartea. 10 noiembrie : prințul Louis este ales președinte, dar nu-i arată lui Victor Hugo nici o recunoștință. Toate aceste evenimente vor fi evocate mai tîrziu în volumele *Choses vues*.

Moare Chateaubriand.
Bălcescu participă la Revoluția din februarie.
V. Alecsandri scrie *Hora Unirii*.
Se naște Ioan Slavici.

1849 13 mai : este ales deputat (conservator) în Adunarea Legislativă. 9 iulie : produce scandal în Adunare prin discursul său asupra mizeriei. 17 septembrie : intervenția lui Hugo în favoarea libertății teatrelor.

V. Alecsandri : *În numele Moldovei, a Omenirii și a lui Dumnezeu*.

1850 18 ianuarie : discurs în Adunarea legislativă asupra libertății învățămîntului. August : discursul lui Hugo la moartea lui Balzac.

Se naște Mihai Eminescu.
Apare la Paris revista exilaților, *România viitoare*.
Se tipărește *Cîntarea României*.

1851 17 iulie : Hugo ține în Adunare un discurs violent împotriva lui Louis Bonaparte. 30 iulie : Charles Hugo este închis la Conciergerie pentru un articol publicat în *L'Evénement*. 18 noiembrie : François-Victor are aceeași soartă. 2—4 decembrie : lovitura de stat ; Hugo este membru în Comitetul de rezistență. 11 decembrie : seara face rost de un pașaport pe numele lui Lavin și pleacă la Bruxelles, unde sosește a doua zi, în prima etapă a exilului său. 14 decembrie : începe să scrie *Histoire du deux decembre*, care va apare peste ani sub stitlul *Histoire d'une crime ;* cartea cuprinde viziunea autorului asupra evenimentelor trăite : *L'histoire immédiate et toute chaude*. 20 decembrie : plebiscitul ratifică lovitura de stat.

1852 9 ianuarie : Ludovic Bonaparte semnează decretul expulzării a 66 de deputaţi, printre care şi Victor Hugo. 14 ianuarie : promulgarea noii Constituţii. 8—9 iunie : mobilierul lui Hugo se vinde la Paris. Iulie : scrie *Napoléon le Petit*, un adevărat pamflet care „trebuia să fie ca o bombă". Acceptînd lupta deschisă împotriva regimului din ţară, e nevoit să părăsească Belgia. Se gîndeşte la Anglia, şi Jersey, insulă solitară, îi apare ca un vis. La 1 august pleacă din Anvers cu un mic grup de proscrişi, printre care Al. Dumas. La 5 august debarcă la Saint-Hélier. În aceeaşi zi, la Londra şi Bruxelles apare *Napoléon le Petit*, care cuprinde opt cărţi şi o concluzie ; unele fragmente sînt adevărate poeme în proză. 12 august : se instalează cu ai săi la Marine-Terrace ; a început cu adevărat exilul : „Je t'aime, exil ! douleur, je t'aime !" 2 decembrie : Ludovic Bonaparte se proclamă împărat : Napoleon III.

Th. Gautier : *Emaux et Camées.*
Leconte de Lisle : *Poèmes antiques.*
Se naşte Paul Bourget.
V. Alecsandri : *Poezii poporale, balade adunate şi îndreptate de...*
Se naşte Ion Luca Caragiale.

1853 Septembrie : începutul şedinţelor de spiritism la Marine-Terrace ; în biografia intelectuală a scriitorului apare obsesia problemelor metafizice. 25 noiembrie : publică volumul de versuri *Les Châtiments*, carte difuzată clandestin în Franţa ; cele mai multe poeme aparţin exilului şi traduc criza existenţială a poetului.

Se naşte Jules Lemaître.
Vasile Alecsandri : *Doine şi lăcrămioare*, Paris.

1854 Tot timpul anului scrie versuri care vor fi incluse în volumele viitoare ; marea revelaţie la Jersey este natura : „Sînt în plină poezie, în mijlocul stîncilor, al pajiştilor, al florilor, al nopţilor şi al mării..." Martie : scrie *La Fin de Satan*. Începutul conflictului din Orient : coaliţia anglo-franceză contra Rusiei. Intervenţia lui Hugo în afacerea Tapner (asasin condamnat la moarte în Gueresney) ; scrisoare deschisă către lordul Palmerston. Debarcarea aliaţilor în Crimeea. 13 decembrie : declaraţie în Camera Comunelor împotriva atacurilor lui Victor Hugo asupra regimului francez ; peste o săptămînă — răspunsul scriitorului.

Se naşte Arthur Rimbaud.
Se naşte Alexandru Macedonski.

1855 9 aprilie : vizita lui Napoleon III în Anglia ; scrisoare deschisă a lui V. Hugo către împărat, scrisă pe un ton catilinar : „Ce aţi venit să faceţi aici ? Pe cine aţi venit să insultaţi ?" Expoziţia universală la Paris. Căderea Sevastopolului. Victoria aliaţilor. 17 octombrie : declaraţia lui Hugo în favoarea proscrişilor expulzaţi din Jersey. Expulzarea scriitorului. 31 octombrie : Victor Hugo se îmbarcă pentru Gueresney. „Mulţime pe chei... toate capetele s-au descoperit cînd am trecut..."

Se nasc George Rodenbach și Emile Verhaeren.
E. și J. Goncourt : *Germinie Lacerteux.*
Se editează ziarul *România literară.*
Alecu Russo : *Amintiri.*

1856 23 aprilie : apar la Bruxelles *Les Contemplations.* „Eu nu cred să existe o altă carte care să cuprindă atîta umanitate“ (Gautier). Mai : cumpără Hauteville-house, casă unde se va muta în octombrie și care va deveni celebră. Decembrie : se îmbolnăvește grav fiica sa Adèle.

1857 Ianuarie : se prezintă la Paris, la Teatrul Italian *Rigoletto* de Verdi, pe un libret imitat după *Le Roi s'amuse ;* proces literar.

Charles Baudelaire : *Les fleurs du Mal.*
Th. de Banville : *Odes funambulesque.*
Gustave Flaubert : *Madame Bovary.*
Moare Alfred de Musset.

1858 1 ianuarie : termină *La Pitié Suprème.* 23 mai ; termină *L'Ane.* Iunie : se îmbolnăvește grav și este nevoit să-și întrerupă lucrul pentru un timp.

Se naște Albert Samain.
Se nasc Barbu Delavrancea, Alexandru Vlahuță și Duiliu Zamfirescu.

1859 Scrie versuri pe care le va aduna mai tîrziu în *Chansos des Rues et des Bois.* 16 august : amnistia lui Napoleon III pentru proscrișii republicani. 18 august : printr-o declarație publică i se refuză lui Hugo întoarcerea în Franța. 26 septembrie : apare *La Légende des Siècles,* prima serie. „Legenda secolelor este sociologia poetică a secolului al XIX-lea, așa cum au putut-o forma, prin geniul unui mare poet vizionar, luptele pentru libertate ale popoarelor moderne...“ (Tudor Vianu). Reia lucrul la *Fin de Satan.* 2 decembrie : intervine în favoarea lui John Brown, conducător al negrilor din S.U.A., condamnat la moarte.

1860 Aprilie : renunță la *Fin de Satan* și reia lucrul la *Les Misérables.* Vara : scrie o lungă prefață filozofică (neterminată), care era destinată noului roman.

N. Filimon : *Friederich Staaps* și *Mateo Cipriani.*
Al. Odobescu : *Scene istorice din cronicele românești.*

1861 25 martie : părăsește insulele pentru prima dată ; călătorește în Belgia. 30 iunie : la Mont Saint-Jean, lîngă Waterloo, termină *Les Misérables.* 3 septembrie : se reîntoarce la Guernesey ; Charles Hugo rămîne pe continent. 4 octombrie : semnează cu editorul Lecroix contractul pentru *Les Misérables* (300.000 fr.).

Ia ființă la Brașov „Asociația pentru literatura română și cultura poporului român din Transilvania“ (ASTRA).

1862 Aprilie—iulie : apar *Les Misérables,* în zece volume. „O intrigă senzațională, un vast tablou social, un context istoric întins pînă la limitele privirii, o perspectivă mitică“ (Paul Cornea). August : călătorie în Belgia, Luxemburg, Renania. 16 septembrie : banchet la Bruxelles cu ocazia apariției roma-

nului ; întoarcerea la Gueresney. Octombrie : ia note pentru viitorul roman *1793*.

Leconte de Lisle : *Poèmes barbares.*
Gustave Flaubert : *Salammbô.*
Începe publicarea la București, la librarul editor Hristu Ioaninu, a romanului *Mizerabilii*, în traducerea lui D. Bolintineanu, A. Zanne și M. Costiescu.

1863 17 iunie : se publică la Paris *Victor Hugo raconté par un témoin de sa vie*, carte scrisă de soția sa în colaborare cu Auguste Vacquerie (la care desigur a colaborat și autorul). 2 decembrie : termină redactarea studiului *William Shakespeare.*

Lamartine : *Cours familier de littérature*, cu note despre *Les Misérables.*
Taine : *Histoire de la littérature anglaise.*
Moare Alfred de Vigny.
Începutul impresionismului.
Nicolae Filimon : *Ciocoii vechi și noi.*
Moare Iancu Văcărescu.
Ia ființă la Iași „Junimea".

1864 15 aprilie : apare *William Shakespeare* ; conceput mai întîi ca prefață la volumul de traduceri semnat de fiul său François-Victor ; cartea nu este nici o biografie intelectuală și nici o analiză estetică a operei ; „Adevăratul titlu al acestei cărți ar fi á propos de Shakespeare..." ; ea a devenit un expozeu de estetică personală. „Această carte trebuia intitulată *Moi*", scrie *Revue de Paris.* 4 iunie : începe să scrie *Les travailleurs de la mer.* Toamna : călătorie pe Rhin și în Belgia.

Alfred de Vigny : *Les Destinées* (operă postumă).
Jules Michelet : *La Bible de l'Humanité.*
Se naște Henri de Régnier.

1865 14 ianuarie : moare Emily de Putron, logodnica lui François-Victor. 18 ianuarie : Adèle Hugo și cei doi fii părăsesc insula Gueresney și locuiesc de acum înainte la Bruxelles. 29 aprilie : termină *Les travailleurs de la mer.* 18—24 iunie : scrie *La Grand' Mère.* 28 iunie : se reîntoarce în Belgia. Septembrie : călătorește pe valea Rinului. 17 octombrie : căsătoria lui Charles Hugo la Bruxelles. 25 octombrie : publică *Chansons des Rues et des Bois*, volum care cuprinde o poezie rafinată, lejeră ; „vacanțele geniului" a numit-o Théophile Gautier. „Această carte este scrisă mai mult cu visul, mai puțin cu amintirile." 30 octombrie : se reîntoarce la Gueresney.

Sully Prudhomme : *Stances et poèmes.*
Claude Bernard : *Introduction à la médecine expérimentale.*
Bogdan-Petriceicu Hasdeu : *Ursita, Ioan Vodă cel Cumplit.*
Moare Nicolae Filimon.

1866 Martie : scrie *Mille francs de récompense.* 12 martie : publică *Les travailleurs de la mer*, adevărată epopee a pescarilor ; apare cu nota : „Închin această carte stîncilor de ospitalitate și de libertate, acestui colț de bătrîn pămînt normand în care viețuiește mi-

cul și nobilul popor al mării, insulei Gueresney, aspră și dulce, azilul meu actual, mormîntul meu probabil". 7—16 mai : scrie *L'Intervension.* 20 iunie : se reîntoarce în Belgia. 21 iulie : la Bruxelles, Place des Baricades, începe să scrie *L'Homme qui rit.* 7 octombrie : părăsește Belgia.

Paul Verlaine : *Poèmes saturniens.*
François Coppée : *Le Reliquaire.*
Debutează, la revista *Familia,* Mihai Eminescu.
Se naște George Coșbuc.

1867 Mai : deschiderea Expoziției Universale la Paris ; Victor Hugo scrie *Introduction á Paris-Guide,* care cuprinde unele dintre cele mai frumoase pagini care s-au scris despre Paris ; în acele vremuri tulburi, stilul abrupt și proferic al scriitorului implică un apel la reconciliere : „C'est l'affirmation de la Paix", scrie însuși Hugo. 20 iunie : reluarea dramei *Hernani* la Teatrul Francez ; apare cu această ocazie scrisoarea tinerilor scriitori către Victor Hugo : „Noul triumf al celui mai mare poet francez a fost o bucurie imensă pentru noua poezie" (printre semnatari : Sully Prudhomme, Armand Silvestre, François Coppée, Paul Verlaine etc). Răspunsul lui Victor Hugo la scrisoarea tinerilor scriitori : „Versurile voastre sînt o cunună de stele". August : face un scurt voiaj în Zelanda. Septembrie : înrăutățirea sănătății d-nei Hugo ; locuiesc la Chaudfontaine. Octombrie : pleacă la Gueresney. Noiembrie : scrie, în urma bătăliei de la Mentana, unde au fost înfrînte trupele lui Garibaldi, *La Voix de Gueresney ;* datorită atitudinii exprimate aici, guvernul imperial interzice din nou reluarea lui *Ruy-Blas* la Odéon.

Alexandre Dumas : *Idéés de M-me Aubray.*
Moare Charles Baudelaire.
Apare la Iași revista *Convorbiri literare.*
Bogdan-Petriceicu Hasdeu : *Răzvan și Vidra.*
Titu Maiorescu : *O cercetare critică asupra poeziei române.*

1868 30 iulie : Victor Hugo pleacă în Belgia. 27 august : moare la Bruxelles Adèle Hugo, soția scriitorului.

Se nasc Paul Claudel și Romain Rolland.
François Coppée : *Les Intimités.*
Alphonse Daudet : *Le petit-chose.*
Titu Maiorescu : *Asupra poeziei noastre populare, In contra direcției de astăzi în cultura română.*

1869 Februarie : scrie *l'Epée.* Mai : apare, în patru volume, *L'Homme qui rit,* carte care vrea parcă să arate forța romantismului, tocmai în momentul afirmării romanului realist ; autorul lui *Notre-Dame de Paris* se regăsește în pitorescul evocărilor de aici. Victor Hugo fondează ziarul *Le Rappel,* împreună cu fiii săi și prietenul acestora Paul Maurice. Iunie : scrie drama *Torquemada.* August : pleacă în Belgia. 14—18 septembrie : prezidează, la Lausanne, Congresul Păcii. Toamna : călătorește prin Elveția și Belgia. 5 noiembrie : se reîntoarce la Gueresney.

Charles Baudelaire : *L'art romantique* (operă postumă, conține un articol despre Victor Hugo).

Flaubert : *Education sentimentale.*
Paul Verlaine : *Les fêtes galantes.*
Lautréamont : *Les Chants de Maldoror.*
Mor Lamartine și Sainte-Beuve.
Se naște André Gide.

1870 3 februarie : se reia, la Paris, drama *Lucrèce Borgia.* 27 aprilie : scrisoarea lui Victor Hugo asupra plebiscitului. 8 mai : plebiscit în Franța asupra ratificării reformelor liberale. 19 mai : apare în *Le Rappel* un poem al scriitorului în legătură cu acest eveniment. 19 iulie : Franța declară război Prusiei. Hugo scrie foarte multe din versurile care vor apare în volumul postum *Les Années funestes.* 15 august : se reîntoarce în Belgia. 1 septembrie : înfrîngerea francezilor în bătălia de la Sedan ; capitularea ; Napoleon III — prizonier ; prăbușirea imperiului. 4 septembrie : revoluția pariziană ; proclamarea republicii. Victor Hugo se reîntoarce la Paris. 9 septembrie : apelul lui Victor Hugo către nemți. 17 septembrie : apelul lui Hugo adresat francezilor. 2 octombrie : apelul scriitorului către prusaci. 20 octombrie : prima ediție franceză din *Les Châtiments.*

Paul Verlaine : *Le Bonne Chanson.*
Hyppolite Taine : *De l'Intelligence.*
Moare Alexandre Dumas.
Mihai Eminescu : *Venere și Madonă, Egipenii.*

1871 18 ianuarie : proclamarea Imperiului german la Versailles. 28 ianuarie : capitularea Parisului ; armistițiul. 8 februarie : Victor Hugo este ales, al doilea, pe lista de deputați din Paris. 13 februarie : pleacă la Bordeaux unde se întrunește Adunarea Națională. 8 martie : în conflict cu majoritatea Adunării, Hugo demisionează. 13 martie : moartea subită a lui Charles Hugo. 18 martie : întoarcerea la Paris ; înmormîntarea lui Charles Hugo la Père Lachaise. Începutul Comunei ; incidente la Montmartre ; asasinarea generalilor Lecomte și Clément Thomas. 21 martie : Victor Hugo pleacă la Bruxelles. 6 aprilie : Comuna, stăpînă la Paris, decretează arestarea ostaticilor. Mai : *Le Rappel* publică trei poeme de Victor Hugo, ecouri ale evenimentelor din țară : *Un cri, Pas de représailles, Les deux trophées.* 10 mai : semnarea tratatului de la Frankfurt. 21 mai : intrarea trupelor în Paris. 21—28 mai : lupte de stradă, incendii, masacre ; înfrîngerea Comunei. 25 mai : guvernul belgian refuză azilul comunarzilor. Ziarul *L'Independent belge* publică protestul scriitorului și declarația prin care promite să acorde la el azil refugiaților. 27 spre 28 mai : manifestație sub ferestrele casei scriitorului. 30 mai : Victor Hugo este expulzat din Belgia. Iunie—septembrie : pleacă și locuiește la Luxemburg ; legătura sentimentală cu Marie Garreau. 2 iulie : eșecul în alegerile de deputați de la Paris. 25 septembrie : întoarcerea la Paris (rue de la Rochefoucauld).

Emile Zola : începe publicarea romanelor din ciclul *Les Rougon-Macquart.*
Se naște Paul Valéry.
Se nasc : Garabet Ibrăileanu și Nicolae Iorga.

1872 7 ianuarie : un nou eşec în alegerile de deputaţi. 19 februarie : reluarea dramei *Ruy-Blas* la Odéon. Februarie : Adèle, ultima fiică a scriitorului, se îmbolnăveşte şi e internată la ospiciul Saint-Mandé. 20 aprilie : publică *L'Anée terrible,* volum care cuprinde poeme de intens patriotism. August : poetul se reîntoarce la Gueresney. Septembrie : declină o candidatură de deputat în Algeria.

François Coppée : *Les Humbles.*
Moare Théophile Gautier.
Titu Maiorescu : *Direcţia nouă în poezia şi proza română.*
Alexandru Macedonski : *Prima verba.*
Se naşte Dimitrie Anghel.
Mihai Eminescu : *Memento mori.*

1873 9 ianuarie : moartea lui Napoleon III. Aprilie : Blanche, camerista lui Juliette Drouet devine metresa lui Victor Hugo. Martie : declină o candidatură de deputat la Lyon. 9 iunie : termină de scris *Quatre-vingt treize,* roman. 31 iulie : se reîntoarce la Paris (rue de Clichy, 21). 27 octombrie : eşecul definitiv al restaurării monarhiei. 19 noiembrie : mareşalul Mac-Mahon, primul preşedinte al Republicii. 26 decembrie : moare ultimul fiu al scriitorului, François-Victor Hugo.

Anatole France : *Les poèmes dorés.*
Leconte de Lisle : *Les Erinnyes.*
Arthur Rimbaud : *Une saison en enfer.*
Tristan Corbière : *Les amours jaunes.*

Se nasc Charles Peguy şi Fernand Gregh, biograf al scriitorului.
Bogdan-Petriceicu Hasdeu : *Poezii.*
Debutul lui Ion Luca Caragiale la revista umoristică *Ghimpele.*

1874 19 februarie : publică romanul istoric *Quatre-vingt treize,* care are un enorm succes ; creşte popularitatea scriitorului. 17 mai : termină de scris volumul *Mes fils,* care va apare în octombrie ; cartea este un „in memoriam“, un suprem adio spus fiilor săi.

Flaubert : *Tentation de Saint-Antoine.*
Paul Verlaine : *Romances sans paroles.*
Moare Jules Michelet.
Alexandru Odobescu : *Pseudokynegheticos.*
Mihai Eminescu : *Împărat şi proletar.*

1875 30 ianuarie : diverse legi stabilesc în Franţa regimul parlamentar. Martie : Victor Hugo publică apelul *Pour un soldat.* 29 martie : discurs la moartea lui Edgar Quinet. Aprilie : locuieşte la Gueresney. Mai : publică culegerea de articole *Actes et Paroles. Avant l'exil,* cu prefaţa *Le droit et la Loi.* Noiembrie : apar *Actes et Paroles. Pendant l'exil* cu prefaţa *Ce que c'est l'exil.*
Hippolyte Taine : *Les Origines de la France contemporaine.*

1876 30 ianuarie : este ales senator de Paris. 22 mai : intervenţia lui Victor Hugo în senat pentru amnistie în favoarea comunarzilor. Iulie : apar *Actes et Paroles. Depuis l'exil,* cu o prefaţă intitulată *Paris et Rome.*

Anatole France : *Les noces corinthienes.*
Catulle Mendès : *Poèsies.*
Stephane Mallarmé : *L'après midi d'un faune.*
Moare George Sand.
Mihai Eminescu : *Călin, file de poveste.*
Se naște Hortensia Papadat-Bengescu.

1877 26 februarie : publică a doua serie din *La Légende des Siècles.* 12 mai : apare *L'art d'être grand père,* volum de gingașă sensibilitate. 16 mai : criză politică guvernamentală. Discurs în Senat împotriva dizolvării Camerei. 1 octombrie : se tipărește primul volum din *Histoire d'un crime.* Victoria republicanilor în alegeri ; războiul ruso-româno-turc ; campania balcanică.

Ion Creangă : *Povestea lui Harap-Alb.*

1878 15 martie : apare volumul al II-lea din *Historie d'un crime.* 22 martie : premiera piesei de teatru *Mizerabilii,* după romanul lui Victor Hugo. 30 mai : discurs cu ocazia centenarului lui Voltaire. 17 iunie : discurs la deschiderea Congresului literar internațional, pe care Victor Hugo îl prezidează. Scrie versuri pentru Blanche. 27 spre 28 iunie : scriitorul suferă o congestie cerebrală. Pleacă la Gueresney.

Sully Prudhomme : *La Justice.*

1879 Februarie : apare *La Pitié suprème.* 28 februarie : o nouă tentativă în Senat în favoarea comunarzilor. Aprilie : publică volumul *Religions et Religion.*

Ion Luca Caragiale : *O noapte furtunoasă sau numărul 9.*

1880 26 februarie : la Comedia Franceză se sărbătorește o jumătate de veac de la premiera dramei *Hernani ;* Victor Hugo participă la un banchet dat la Hotelul Continental în onoarea sa. 3 iulie : o nouă intervenție a scriitorului în favoarea amnistiei comunarzilor. Octombrie : publică volumul *L'Ane,* care cuprinde poeme filozofice.

Ion Ghica începe să publice *Scrisori către V. Alecsandri.*
Al. Macedonski începe să publice, în *Literatorul,* ciclul *Nopților.*
Se nasc Tudor Arghezi și Mihail Sadoveanu.

1881 27 februarie : scriitorul începe al optzecilea an de viață ; sărbătoare populară pariziană în cinstea marelui poet romantic. 9 martie : la începutul ședinței senatorii se scoală în picioare în onoarea scriitorului octogenar. 31 mai : publică volumul *Les Quatre Vents de l'Esprit,* ultima carte de poezie. 31 august : dispozițiile testamentare ale lui Victor Hugo : lasă toate manuscrisele Bibliotecii Naționale. 24 decembrie : premiera piesei *Quatre-vingt treize* de Paul Maurice.

Gustav Flaubert : *Bouvard et Pécuchet* (postum).
Paul Verlaine : *Sagesse,* cu un poem dedicat lui Victor Hugo.
Ion Creangă : *Amintiri din copilărie.*
Mihai Eminescu : *Scrisorile.*
Ioan Slavici : *Novele.*
Se nasc I. Minulescu, E. Lovinescu, O. Goga, G. Bacovia.

1882 2 iunie : publică drama istorică în versuri *Torquemada.* 25 noiembrie : se reia la Paris drama *Le Roi s'amuse.*

1883 11 mai : moare Juliette Drouet. 9 iunie : apare ultima serie din *La Légende des Siècles.*

Se publică *Livre d'or de Victor Hugo,* sub direcţia lui Emile Blémont.

1884 Septembrie : Ultimul voiaj al lui Victor Hugo în Elveţia şi Italia. Octombrie : o scurtă alocuţiune a poetului în faţa şcolarilor din Veules.

Jean Moréas : *Les Syrtes.*
Leconte de Lisle : *Poèmes tragiques.*
Paul de Saint-Victor : *Victor Hugo.*
Rodin : „Victor Hugo".
Mihai Eminescu : *Poezii.*
Ion Luca Caragiale : *O scrisoare pierdută.*

1885 15 mai : se îmbolnăveşte de congestie pulmonară. 22 mai, la ora 13 şi 27 de minute moare Victor Hugo. 26 mai : Panthéonul este fixat ca ultim lăcaş al poetului. 31 mai : sicriul cu corpul neînsufleţit al lui Victor Hugo este expus sub Arcul de Triumf. 1 iunie : funeralii naţionale.

DESTINUL POSTUM

1886 Începe publicarea operelor postume ; apare poemul *La Fin de Satan* şi volumul de teatru *Théatre en liberté.*

1887 Leconte de Lisle, ales în locul lui Victor Hugo, pronunţă un elogiu la Academia Franceză.

1888 Se publică *Choses vues,* prima serie, şi *Toute la lyre,* 2 volume.

1889 Apar dramele *Amy Robsart* şi *Les Jumeaux.*

1890 Se tipăreşte volumul *Alpes et Pyrénées.*

1891 Apare volumul *Dieu.*

1892 O nouă carte : *France et Belgique.*

1893 Apare *Toute la lyre,* serie nouă.

1896 Se publică primul volum de corespondenţă : *Corespondance* I.

1898 Al doilea volum *Corespondance* şi culegerea de versuri *Les Années funestes.*

1899 Se publică *Choses vues,* a doua serie.

1902 Celebrarea centenarului naşterii lui Victor Hugo : ceremonie naţională ; se reia drama *Les Burgraves* la Teatrul Francez ; are loc inaugurarea unui monument în Piaţa Victor Hugo ; se fondează muzeul Victor Hugo. Se tipăreşte volumul de versuri *Dernière gerbe.*

1904 Începutul ediţiei definitive a *Operelor complete.*

1919 *Notre-Dame de Paris*, traducere în românește de dr. George A. Dumitrescu.
Cocoșatul de la Catedrala Notre-Dame de Paris (f. a.), traducere în românește de G. B. Rareș.

1925 Înființarea catedrei „Victor Hugo“ la Sorbona.

1951 Apare volumul *Pierres* (vers et prose).

1952 Apar *Strophes inédites, Trois cahiers de vers français* : 1815—1818.

1953 Apare volumul *Carnets intimes* : 1870—1871.

1955 Apar *Choses de la Bible* : 1846.

I.V.Ș.

NOTĂ INTRODUCTIVĂ

Acum cîțiva ani, vizitînd, sau, mai bine zis, scotocind biserica Notre-Dame, autorul cărții de față găsi, într-un ungher ascuns și întunecat al uneia din turle, cuvîntul acesta săpat de-o mînă pe zid :

ΑΝΑΓΚΗ

Majusculele grecești, înnegrite de vreme și destul de adînc scobite în piatră, nu știu ce semne proprii caligrafiei gotice, întipărite în formele și în pozițiile lor, ca pentru a arăta că o mînă din evul mediu le scrisese acolo, și mai ales sensul lugubru pe care îl cuprindeau îl izbiră puternic pe autor.

El se întrebă, căută să ghicească cine putea fi sufletul rătăcit care nu voise să părăsească lumea aceasta fără a lăsa acest stigmat al crimei sau al nenorocirii pe fruntea bătrînei biserici.

De atunci, zidul a fost spoit sau rîcîit (nu știu care din două), și inscripția a dispărut. Căci așa se procedează de vreo două sute de ani cu minunatele biserici ale evului mediu. Schilodirile le vin de pretutindeni, dinafară ca și dinlăuntru. Preoții le spoiesc, arhitecții le rîcîie, apoi mai vine și lumea, care le dărîmă.

Astfel, în afară de trecătoarea amintire pe care i-o consacră aici autorul acestei cărţi, astăzi n-a mai rămas nimic din misteriosul cuvînt scris în turla întunecată a bisericii Notre-Dame, n-a mai rămas nimic din soarta necunoscută pe care el o rezuma atît de melancolic. Omul care a scris cuvîntul pe zid s-a şters, acum cîteva veacuri, din mijlocul oamenilor ; cuvîntul, la rîndul lui, s-a şters şi el de pe zidul bisericii ; biserica însăşi poate că se va şterge şi ea curînd de pe faţa pămîntului.

Asupra acestui cuvînt a fost făcută cartea de faţă.

Februarie 1831

CARTEA ÎNTÎI

I

SALA MARE

Se împlinesc astăzi trei sute patruzeci şi opt de ani, şase luni şi nouăsprezece zile de cînd parizienii se treziră în zgomotul tuturor clopotelor care sunau din răsputeri în tripla incintă formată de Cité, de Universitate şi de Oraş.

Şi totuşi, 6 ianuarie 1482 nu e o zi căreia istoria să-i fi păstrat amintirea. În evenimentul care punea astfel în mişcare, de cu zori, clopotele şi pe cetăţenii Parisului, nu era nimic de seamă : nici vreun atac al picarzilor sau al burgunzilor, nici procesiunea vreunei racle cu moaşte, nici vreo răzmeriţă de-a studenţilor în oraşul Laas, nici vreo intrare a *numitului nostru preatemut senior, măria sa regele,* nici măcar o spînzurare mai de soi a tîlharilor sau a tîlhăriţelor la Tribunalul Parisului. Nu era nici măcar sosirea neaşteptată, întîlnită atît de des în secolul al cincisprezecelea, a vreunei solii gătite cu zorzoane şi pene. Trecuseră abia două zile de cînd ultima cavalcadă de felul acesta, alaiul solilor flamanzi însărcinaţi să încheie căsătoria prinţului moştenitor cu Marguerite de Flandre, îşi făcuse intrarea în Paris, spre marele plictis al domnului cardinal de Bourbon, care, ca să-i fie pe plac regelui, trebuise să pri-

mească bine toată șleahta aceasta rustică de burgmeisteri flamanzi și să-i distreze, la locuința sa de Bourbon, cu o *prea frumoasă moralitate*[1], *satiră și farsă*, pe cînd o ploaie cu bășici îi uda, la poartă, mărețele tapiserii.

În ziua de 6 ianuarie, ceea ce *făcea să tresalte inimile întregului norod al Parisului*, cum spune Jean de Troyes, era dubla solemnitate, împerecheată din vremuri imemorabile, a zilei Regilor și a Sărbătorii Nebunilor.

În ziua aceea trebuia să fie aprins focul de sărbătoare în Piața Grève, să fie plantat arborele de mai la capela Braque și să se joace un mister la Palatul Justiției. Strigarea fusese făcută din ajun, cu sunet de trîmbiță pe la răspîntii, de către oamenii domnului *prévôt*[2], înveșmîntați în frumoase tunici de lînă violetă, cu țesătură rară, și avînd cruci mari albe pe piept.

Mulțimea de cetățeni și de cetățene se îndrepta deci din toate părțile, de cu zori, lăsîndu-și casele și prăvăliile încuiate, spre unul din cele trei locuri mai sus amintite. Fiecare se hotărîse fie pentru focul de sărbătoare, fie pentru arborele de mai, fie pentru mister. Și trebuie spus, spre lauda străvechiului bun simț al mulțimii de cască-gură, că cei mai mulți se îndreptau spre focul de sărbătoare, care era cît se poate de potrivit cu anotimpul, sau spre mister, care urma să fie reprezentat în Sala Mare a palatului, bine acoperită și bine închisă, și că mai toți curioșii păreau înțeleși să lase bietul arbore de mai neînflorit să dîrdîie singur sub cerul de ianuarie, în cimitirul capelei Braque.

---

1 Lucrare dramatică medievală în versuri.

2 Mare magistrat feudal, cu felurite atribuții; în text îl vom denumi uneori după funcțiile îndeplinite.

Mulțimea se îndesa mai ales pe aleile Palatului Justiției, pentru că se știa că solii flamanzi, sosiți cu două zile înainte, aveau de gînd să asiste la reprezentarea misterului și la alegerea papei nebunilor, care trebuia să aibă loc tot în Sala Mare.

În ziua aceea nu era lesne să pătrunzi în Sala Mare, cunoscută totuși pe atunci drept cea mai spațioasă încăpere acoperită din lume. (E adevărat că Sauval nu măsurase încă sala mare a castelului din Montargis.) Piața Palatului, ticsită de lume, oferea curioșilor de la ferestre aspectul unei mări în care cinci sau șase străzi, ca tot atîtea guri de fluvii, revărsau clipă de clipă noi valuri de capete. Valurile mulțimii, sporind neîncetat, se ciocneau de colțurile caselor care ieșeau ici-colo în afară, ca niște promontorii, în bazinul neregulat al pieței. În centrul înaltei fațade gotice a palatului, scara cea mare, urcată și coborîtă necontenit de un dublu curent care, după ce se spărgea de peronul intermediar, se împrăștia în valuri largi pe cele două pante laterale, scara cea mai mare deci șiroia neîncetat în piață ca o cascadă într-un lac. Strigătele, rîsetele, tropăitul miilor de picioare făceau mare zarvă și mare vuiet. Din timp în timp vuietul și zarva se dublau, curentul care împingea mulțimea spre scara cea mare dădea înapoi, se tulbura, se învîrteja. De vină erau loviturile vreunui arcaș sau calul vreunui jandarm care lovea cu copitele ca să restabilească ordinea; admirabilă tradiție pe care poterele vechi au lăsat-o ca moștenire poterelor din vremea conetabililor, iar acestea — trupelor de jandarmi călări, care, la rîndul lor, au transmis-o jandarmeriei noastre din Paris.

La uși, la ferestre, la lucarnele podurilor, pe acoperișuri, mișunau mii de fețe de oameni cum-

secade, calme şi cinstite, privind palatul, privind gloata şi mulţumindu-se cu atît ; căci mulţi dintre locuitorii Parisului se mulţumesc să privească spectatorii, iar un zid în dosul căruia se petrece ceva e de ajuns ca să ne stîrnească curiozitatea.

Dacă nouă, celor din 1830, ne-ar fi cu putinţă să ne amestecăm în gînd cu parizienii din secolul al cincisprezecelea şi să intrăm o dată cu ei, smuciţi, înghiontiţi, răsturnaţi, în sala imensă a palatului, atît de neîncăpătoare la 6 ianuarie 1482, spectacolul nu ni s-ar părea nici lipsit de interes, nici lipsit de farmec, şi am avea în jurul nostru numai lucruri atît de vechi, încît ni s-ar părea cu totul noi.

Dacă cititorul îngăduie, vom încerca să regăsim cu gîndul impresia pe care ar fi încercat-o o dată cu noi, păşind pragul Sălii Mari, în mijlocul mulţimii în sumane, în pieptare şi în rochii scurte.

Mai întîi, zumzet în urechi, ochi orbiţi. Deasupra capetelor, o dublă boltă în ogivă, căptuşită cu sculpturi în lemn, vopsită în culoarea cerului, presărată cu flori de crin aurite ; sub picioare, un pavaj de marmură albă şi neagră. La cîţiva paşi de noi, un stîlp uriaş, apoi încă unu, şi încă unu ; cu totul, şapte stîlpi în lungul sălii sprijinind, la mijlocul ei, coborîşurile dublei bolţi. În jurul primilor patru stîlpi, tarabele negustorilor, sclipind de giuvaeruri din sticlă şi de tinichele poleite ; în jurul ultimilor trei, bănci din lemn de stejar, roase şi lustruite de nădragii pricinaşilor şi de robele procurorilor. De jur împrejurul sălii, de-a lungul zidului înalt, între uşi, între ferestre, între stîlpi, nesfîrşitul şir al statuilor tuturor regilor Franţei începînd de la Pharamond ; regi trîndavi, cu braţele atîrnate şi cu ochii plecaţi ; regi viteji şi bătăioşi, cu capetele şi mîinile îndrăzneţ ridicate

spre cer. Apoi, în lungul ferestrelor ogivale, vitralii în o mie de culori ; la ieşirile largi ale sălii, uşi bogate, sculptate fin ; şi totul, bolţile, stîlpii, zidurile, pervazurile, îmbrăcămintea pereţilor, uşile, statuile, acoperite de sus pînă jos cu o splendidă culoare albastră şi aurie, care, puţin întunecată încă de pe vremea cînd o privim, pierise aproape cu totul sub praf şi sub pînzele de păianjeni în anul Domnului 1549, cînd du Breul o mai admira încă, din obişnuinţă.

Să ne închipuim acum sala aceasta imensă şi lungă luminată de razele plumburii ale unei zile de ianuarie, năpădită de o mulţime pestriţă şi zgomotoasă care se scurge de-a valma de-a lungul pereţilor şi se învîrteşte în jurul celor şapte stîlpi, şi vom avea o idee generală despre întregul tablou căruia vom încerca să-i arătăm mai precis ciudatele amănunte.

E sigur că, dacă Ravaillac nu l-ar fi asasinat pe Henric al IV-lea, n-ar fi existat piesele procesului Ravaillac depuse la grefa Palatului Justiţiei ; n-ar fi existat complici interesaţi să facă să dispară suspomenitele piese ; aşadar, n-ar fi existat incendiatori, nevoiţi, din lipsa altor mijloace, să dea foc grefei ca să ardă piesele, şi să ardă Palatul Justiţiei ca să ardă grefa ; prin urmare, n-ar fi existat incendiul din 1618. Vechiul palat ar mai fi încă în picioare, cu vechea lui Sală Mare ; şi i-am putea spune cititorului : „Du-te de-o vezi", şi am fi astfel amîndoi scutiţi, eu de a face, el de a citi o simplă descriere. Iată o dovadă a noului adevăr că marile evenimente au urmări incalculabile.

E adevărat că s-ar putea, în primul rînd, ca Ravaillac să nu fi avut complici ; apoi, ca aceşti complici, dacă din întîmplare ar fi existat, să nu fi

avut nici un amestec în incendiul din 1618. În privința incendiului există două explicații foarte plauzibile. Prima explicație e marea stea, lată de-un picior, înaltă de-un cot, care căzu din cer, după cum fiecare știe, peste palat, la 7 martie, după miezul nopții. A doua, e catrenul lui Théophile :

N-a fost plăcut sinistrul joc,
Cînd la Paris doamna Dreptate,
Luînd bacșiș pe săturate
Palatul și l-a pus pe foc.

Oricum ar fi privită tripla explicație politică, fizică, poetică a incendiului Palatului Justiției din 1618, neîndoielnic, din nefericire, e incendiul. Astăzi, datorită catastrofei de atunci, datorită mai ales diverselor restaurări succesive care au dat gata ce crutase ea, n-a mai rămas aproape nimic din prima locuință a regilor Franței, n-a mai rămas aproape nimic din palatul acesta, frate mai mare al Luvrului, atît de vechi, încît încă de pe vremea lui Filip cel Frumos se căutau în el urmele măreților clădiri ridicate de regele Robert și descrise de Helgaldus. Aproape totul a dispărut. Ce s-a ales din camera cancelariei în care Sfîntul Ludovic *săvîrșitu-și-a cununia ?* Ce s-a ales din grădina în care el, „împreună cu Joinville, împărțea dreptatea, lungit pe covoare, și îmbrăcat în veșmînt mițos, cu suman de lînă fără mîneci și, pe deasupra, cu o mantie de santal negru venețian" ? Unde e odaia împăratului Sigismond, odaia lui Carol al VI-lea, odaia lui Ioan fără Țară ? Unde e scara pe care Carol al VI-lea și-a promulgat edictul de grație ? Unde e lespedea pe care Marcel, de față cu delfinul, le-a tăiat beregățile lui Robert de Clermont și

mareșalului de Champagne ? Unde e ușa în fața căreia au fost rupte în bucăți bulele antipapei Benedict, ușa de la care au plecat înapoi cei ce le adunaseră, îmbrăcați în derîdere cu veșminte bisericești, avînd tiare pe cap și mărturisindu-și păcatele în tot Parisul ? Și unde e Sala Mare, cu aurul, azurul, ogivele, statuile, stîlpii și imensa ei boltă, ticsită toată de sculpturi ? Și unde e camera aurită ? Unde e leul de piatră care stătea la ușă, în genunchi, cu capul plecat, cu coada între picioare, ca leii tronului lui Solomon, în atitudinea de umilință potrivită puterii cînd se află în fața dreptății ? Unde sînt frumoasele uși, frumoasele vitralii și ferecăturile cizelate care o descurajau pe Biscornette ? Unde sînt delicatele lucrări de tîmplărie ale lui Du Hancy ?... Ce-a făcut timpul, ce-au făcut oamenii din minunile acestea ? Ce ni s-a dat în schimb pentru toată istoria galică, pentru toată arta gotică ? Pentru artă, ni s-au dat bolțile supraaplecate ale domnului de Brosse, nepriceputul arhitect al portalului de la Saint-Gervais ; cît despre istorie, mai avem amintirile guralive ale stîlpului cel mare, răsunînd încă de trăncănelile unor oameni ca Patrus.

Ce avem, nu e mare lucru. Să revenim la veritabila Sală Mare a veritabilului Palat Vechi.

Cele două extremități ale giganticului paralelogram erau ocupate, una de faimoasa masă de marmură, atît de lungă, de largă și de groasă, încît niciodată nu s-a mai văzut, spun vechile hrisoave, într-un stil care i-ar fi ațîțat pofta lui Gargantua, *asemenea felie de marmură pe lume ;* cealaltă, de capela unde Ludovic al XI-lea a pus să fie sculptat în genunchi dinaintea Fecioarei și unde a poruncit să fie așezate, fără să-i pese că lasă două firide goale în șirul statuilor regești, statuile lui

Carol cel Mare și a Sfîntului Ludovic, doi sfinți pe care îi bănuia foarte bine văzuți în cer, ca regi ai Franței. Capela aceasta, încă nouă, clădită abia de vreo șase ani, era toată făcută cu acel gust fermecător al arhitecturii gingașe, al sculpturii minunate, al cizelării fine și profunde, care marchează la noi sfîrșitul erei gotice și se perpetuează spre mijlocul secolului al șaisprezecelea în fantezіile feerice ale Renașterii. Îndeosebi, mica fereastră în formă de roză, ajurată, scobită deasupra portalului, era o capodoperă de finețe și de grație ; ai fi zis că e o stea de dantelă.

În mijlocul sălii, față în față cu intrarea principală, fusese ridicată pentru solii flamanzi și pentru celelalte personaje de vază invitate la reprezentația misterului, o estradă din brocart de aur, rezemată de zid și cu o intrare particulară printr-o fereastră a culoarului camerei aurite.

Pe masa de marmură trebuia, după datină, să fie jucat misterul. Ea fusese pregătită pentru asta încă de cu zori ; bogata tăblie de marmură, zgîriată de călcîiele grefierilor, avea instalată pe ea o cușcă de scîndură destul de înaltă, a cărei față superioară, accesibilă privirilor din întreaga sală, trebuia să servească drept scenă și al cărei interior, mascat de tapiserii, trebuia să țină loc de vestiar pentru personajele piesei. O scară, naiv plasată în afară, trebuia să stabilească legătura între scenă și vestiar și să-și împrumute treptele ei verticale atît pentru intrări cît și pentru ieșiri. Nu exista personaj, oricît de neprevăzut, și nici întîmplare scenică sau surpriză care să nu trebuiască să urce pe scara aceasta. Nevinovată și venerabilă copilărie a artei și a mecanismelor teatrale !

Patru sergenți din trupele palatului, păzitori nelipsiți ai tuturor distracțiilor poporului, atît în

zilele de sărbătoare cît și în zilele de execuție, stăteau în picioare la cele patru colțuri ale mesei de marmură.

Piesa urma să înceapă abia cînd marele orologiu al palatului avea să bată ultima din cele douăsprezece lovituri ale amiezei. Nici vorbă că era tîrziu pentru o reprezentație teatrală, însă trebuiseră să potrivească timpul după dorința solilor.

Dar întregul norod aștepta încă dis-de-dimineață. Mulți dintre preacinstiții curioși dîrdîiau de la ivirea zorilor în fața scării mari a palatului ; cîțiva spuneau chiar că-și petrecuseră noaptea culcați de-a curmezișul ușii principale, ca să fie siguri că intră primii. Mulțimea se îndesea din ce în ce și, ca o apă care își depășește albia, începea să urce de-a' lungul pereților, să se umfle în jurul stîlpilor, să se reverse pe antabulamente, pe cornișe, pe pervazurile ferestrelor, pe toate ieșiturile arhitecturii, pe toate reliefurile sculpturii. De aceea îmbulzeala, nerăbdarea, plictisul, libertatea unei zile de cinism și de nebunie, certurile izbucnite din te miri ce, pentru un cot ascuțit sau pentru un pantof cu ținte, oboseala unei lungi așteptări și începuseră să dea, cu mult înaintea orei cînd trebuiau să sosească solii, un ton acru și amar vuietului mulțimii acesteia închise, încleștate, înghesuite, strivite, sufocate. Nu se auzeau decît vaiete și blesteme împotriva flamanzilor, a starostelui negustorilor, a cardinalului de Bourbon, a *bailli*[1]-ului palatului, a doamnei Margareta de Austria, a sergenților de pază, a frigului, a zăpușelii, a vremii urîte, a episcopului Parisului, a papei nebunilor, a stîl-

[1] Ofițer de spadă sau de robă, care împărțea dreptatea în numele regelui sau a unui senior. Ca și în cazul *prévôt*-ului îl vom denumi uneori după funcțiile îndeplinite.

pilor, a statuilor, a unei uşi închise, a unei ferestre deschise ; toate, spre marea distracţie a cetelor de studenţi şi de slugi împrăştiate prin mulţime, care amestecau în nemulţumirea aceasta răutăţile şi tachinările lor şi înţepau, ca să zicem aşa, cu acul proasta dispoziţie generală.

Printre alţii se afla şi un grup de diavoli veseli care, după ce spărseseră geamul unei ferestre, se aşezaseră cu îndrăzneală deasupra ei, sub acoperiş, şi de acolo îşi aruncau pe rînd privirile şi batjocurile cînd înăuntru, cînd afară, spre mulţimea din sală şi spre mulţimea din piaţă. După gesturile lor de parodie, după rîsetele lor răsunătoare, după chemările ironice pe care le schimbau cu prietenii de la un capăt la altul al sălii, era uşor de ghicit că învăţăceii aceştia tineri nu resimţeau de loc plictiseala şi oboseala restului spectatorilor şi că se pricepeau foarte bine, pentru propria lor plăcere, să scoată din ce aveau sub ochi un spectacol care îi făcea să-l aştepte răbdători pe celălalt.

— Pe sufletul meu, dacă nu eşti *Joannes Frollo de Molendino !* îi strigă unul dintre ei unui soi de drăcuşor blond, şiret şi frumuşel la chip, agăţat de frunzele unui capitel. Eşti chiar Jehan du Moulin, căci cele două braţe şi două picioare ale tale par a fi patru aripi mişcate de vînt. De cît timp te afli aici ?

— Pe milostenia diavolului, răspunse Joannes Frollo, sînt aici de peste patru ore şi trag nădejde că ele vor fi scăzute din timpul pe care îl voi petrece în purgatoriu. I-am auzit pe cei opt cîntăreţi ai regelui Siciliei intonînd primul verset din marea liturghie de la ora şapte, în Sfînta Capelă.

— Buni cîntăreţi, spuse celălalt, şi au glasurile mai ascuţite decît bonetele. Înainte de a-i închina o liturghie Sfîntului Ioan cel mare, regele ar fi trebuit să se intereseze dacă Sfîntului Ioan cel mare îi place latina psalmodiată cu accent provensal.

— Numai ca să-i poată folosi pe afurisiţii de cîntăreţi ai regelui Siciliei a făcut asta ! strigă cu glas acru o bătrînă din gloata de sub fereastră. Gîndiţi-vă numai ! O mie de livre pariziene pentru o liturghie ! Şi încă garantate de magaziile cu peşte de mare din halele Parisului !

— Lasă, babo ! se amestecă un personaj gras şi grav, care se ţinea de nas lîngă negustoreasa de peşte. Trebuia făcută o slujbă ! Ai fi vrut ca regele să cadă iar bolnav ?

— Straşnic ai glăsuit, jupîne Gilles Lecornu, maestru pielar şi blănar al garderobei regelui ! strigă studentul cel mărunt, agăţat de capitel.

Un hohot de rîs al tuturor studenţilor întîmpină nefericitul nume [1] al bietului pielar-blănar al garderobei regelui.

— Lecornu ! Gilles Lecornu ! spuneau unii.

— *Cornutus et hirsutus* [2], răspundeau alţii.

— Nu, zău ! continuă micul diavol de pe capitel. De ce-or fi rîzînd ? E preacinstitul Gilles Lecornu, frate al jupînului Jehan Lecornu, mare judecător al proceselor criminale, fiu al jupînului Mahiet Lecornu, şef al pazei pădurii din Vincennes, toţi orăşeni din Paris, toţi însuraţi, din tată în fiu !

Veselia spori şi mai mult. Fără să răspundă o vorbă, grăsanul pielar-blănar se căznea să scape

---

[1] Lecornu, adică Încornoratul.
[2] Încornorat şi păros (lat.).

de privirile aţintite asupra lui de pretutindeni, dar transpira şi gîfîia zadarnic ; ca un ac înfipt într-un butuc, eforturile nu-l ajutau decît pentru a-şi împinge şi mai tare în umerii vecinilor faţa lată şi apoplectică, roşie de ciudă şi de mînie. În sfîrşit, un vecin gras, scurt şi venerabil ca şi el, îi sări în ajutor :

— Nelegiuire ! Nişte studenţi care-i vorbesc aşa unui cinstit orăşan ! Pe vremea mea ar fi fost bătuţi cu nuiele şi apoi arşi o dată cu ele.

Întreaga ceată izbucni :

— Hei ! Cine cîntă melodia asta ? Cine-i huhurezul care cobeşte ?

— Zău, îl recunosc, spuse unul. E jupîn Andry Musnier.

— Fiindcă e unul din cei patru bibliotecari-oficiali ai Universităţii ! spuse altul.

— Toate-s cîte patru în şandramaua aia, strigă un al treilea, patru naţiuni, patru facultăţi, patru sărbători, patru procurori, patru electori, patru bibliotecari.

— Ei bine, se amestecă iar Jehan Frollo, să-i facem să-l vadă pe dracu în patru !

— Musnier, o să-ţi ardem cărţile !

— Musnier, o să-ţi batem sluga !

— Musnier, o să-ţi înghesuim nevasta !

— Pe dolofana jupîniţă Oudarde !

— Care e proaspătă şi veselă de parcă ar fi văduvă.

— Să vă ia dracu ! bombăni Andry Musnier.

— Jupîn Andry, continuă Jehan, tot de pe capitel, dacă nu taci, îţi cad în cap !

Jupîn Andry ridică ochii, păru că măsoară o clipă înălţimea stîlpului şi greutatea netrebnicului, înmulţi în gînd greutatea cu pătratul vitezei şi tăcu.

Jehan, stăpîn pe cîmpul de luptă, urmă triumfător :

— Aş face-o, deşi sînt fratele unui arhidiacon.

— Grozavi, boierii noştri de la Universitate ! N-au făcut nici măcar să ne fie respectate privilegiile într-o zi ca asta ! O să fie, în sfîrşit, arbore de mai şi foc de sărbătoare în oraş, o să fie mister, papă al nebunilor şi soli flamanzi la Cité ; iar la Universitate, nimic !

— Şi doar Piaţa Maubert e destul de încăpătoare ! spuse unul din studenţii cocoţaţi pe marginea ferestrei.

— Jos rectorul, electorii şi procurorii ! strigă Joannes.

— Ar trebui să facem diseară un foc de sărbătoare cu cărţile lui jupîn Andry, pe Champ-Gaillard, continuă altul.

— Şi cu pupitrele scribilor ! spuse vecinul său.

— Şi cu scuipătorile decanilor !

— Şi cu vergile paracliserilor !

— Şi cu dulapurile procurorilor !

— Şi cu copăile de făcut pîine ale electorilor !

— Şi cu scăunelele rectorului !

— Jos ! începu iar micul Jehan, cu voce bisericească. Jos cu jupîn Andry, jos cu ţîrcovnicii şi cu scribii, jos cu teologii, cu medicii şi cu legiuitorii ! Jos procurorii, electorii şi rectorul !

— Va să zică e sfîrşitul lumii ! şopti jupînul Andry, astupîndu-şi urechile.

— L-ai pomenit pe rector, şi iată-l că trece prin piaţă ! strigă unul din cei de la fereastră.

Toţi se grăbiră să se întoarcă spre piaţă.

— E chiar venerabilul nostru rector, maestrul Thibaut ? întrebă Jehan Frollo du Moulin, care, fiind agăţat de-un stîlp din interior, nu putea să vadă ce se petrecea afară.

— Da, da, răspunseră toţi ceilalţi, e el, e chiar el, maestrul Thibaut, rectorul.

Era într-adevăr rectorul, împreună cu toţi demnitarii Universităţii, care mergeau în alai să întîmpine solia şi traversau în clipa aceea Piaţa Palatului. Studenţii, înghesuiţi la fereastră, îi primiră în trecere cu ocări şi cu aplauze ironice. Rectorul, care mergea în fruntea alaiului, avu de îndurat prima salvă. Ea fu aspră.

— Bună ziua, domnule rector. Hei, bună ziua, n-auzi ?

— Cum se face de-i aici bătrînul judecător ? Va să zică şi-a lăsat zarurile ?

— Merge la trap, pe catîrcă ! Ea are urechile mai lungi decît el.

— Hei, bună ziua, domnule rector Thibaut ! *Tybalde aleator*[1] ! Dobitoc bătrîn ! Judecător ramolit !

— Domnul să te aibă în pază ! Ai dat mulţi de şase-şase azi-noapte ?

— Oh, ce mutră de ramolit, plumburie, trasă şi cercănată din pricina jocului de cărţi şi de zaruri !

— Unde mergi aşa, *Tybalde ad dados*[2], cu dosul spre Universitate, la trap spre Oraş ?

— Nici vorbă că se duce să-şi caute odaie pe strada Thibautodé[3], strigă Jehan du Moulin.

Toată şleahta repetă porecla cu glas de tunet şi cu bătăi furtunoase din palme.

— Te duci să-ţi cauţi odaie pe strada Thibautodé, nu-i aşa, domnule rector, judecător al partidei diavolului ?

[1] Tybalde jucătorul (de jocuri de noroc) (lat.).
[2] Joc de cuvinte : Tybalde la zaruri (lat.).
[3] Acelaşi joc de cuvinte, de astă dată în limba franceză.

Apoi veni rîndul celorlalţi demnitari :

— Jos ţîrcovnicii ! Jos diriginţii !

— Ascultă, Robin Poussepain, cine-o mai fi şi ăla ?

— E Gilbert de Suilly, *Gilbertus de Soliaco*, cancelarul colegiului din Autun.

— Na papucul meu : îţi e mai la îndemînă decît mie, aruncă-i-l în cap !

— *Saturnalitias mittimus ecce nuces.*[1]

— Jos cei şase teologi cu stiharele lor albe !

— Ăia sînt teologii ? Credeam că sînt şase gîşte albe dăruite oraşului de Sfînta Genoveva, pentru fieful Roogny.

— Jos medicii !

— Jos tratatele cardinale şi quodlibetare[2].

— Îţi dau pălăria mea, cancelare de Sainte-Geneviève ! Mi-ai făcut un pocinog ! Asta-i adevărat ! A dat locul meu în naţiunea Normandiei micului Ascanio Falzaspada, care e din ţinutul Bourges, fiindcă e italian.

— Asta e o nedreptate, spuseră toţi studenţii. Jos cancelarul de Sainte-Geneviève !

— Hei, maestre Joachim de Ladehors ! Hei, hei ! Louis Dahuille ! Hei, hei ! Lambert Hoctement !

— Dracu să-l sugrume pe procurorul naţiunii din Germania !

— Şi pe capelanii Sfintei Capele, cu blăniţele lor gri : *cum tunicis grisis !*

— *Seu de pellibus grisis fourratis*[3].

— Hei, hei, iată maeştrii *es arts :* toate frumoasele cape negre ! Toate frumoasele cape roşii !

[1] Iată, trimitem nucile Saturnalelor (lat.).
[2] Joc de cuvinte de la latinescul *quod libet* (ceea ce place).
[3] Sau împodobiţi cu blănuri cenuşii (lat.).

— Aleasă coadă îi fac rectorului !

— Parcă ar fi ducele Veneţiei cînd merge să se cunune cu marea.

— Ia te uită, Jehan ! Canonicii de la Sainte-Geneviève !

— Dracu să-i ia pe canonici !

— Abate Claude Choart ! Doctore Claude Choart ! O cauţi pe Marie Bucălata ?

— O găseşti pe uliţa Glatigny.

— Îi face patul regelui desfrînaţilor.

— Îşi plăteşte cei patru dinari ai ei : *quatuor denarios*.

— *Aut unum bombum.*

— Vrei să-ţi plătească la nas ?

— Colegi ! Trece maestrul Simon Sanguin, elector de Picardia, cu nevastă-sa, călare, la spatele lui.

— *Post equitem sedet atra cura* [1].

— Dă-i înainte, maestre Simon !

— Bună ziua, domnule elector !

— Noapte bună, doamnă electoare !

— Ce fericiţi sînt că văd toate astea, spuse oftînd *Joannes de Molendino*, cocoţat în frunzişul capitelului său.

În acest timp, bibliotecarul-oficial al Universităţii, jupîn Andry Musnier, se pleca spre urechea pielarului-blănar al garderobei regelui, jupîn Gilles Lecornu.

— Îţi spun, domnule, că e sfîrşitul lumii. Asemenea desfrînare a studenţimii nu s-a mai pomenit. Blestematele invenţii ale secolului duc totul la pierzanie. Artileriile, serpentinele, bombardele şi, mai ales, tiparitul, ciuma asta venită tot din Germania. Nu mai există manuscrise, nu mai există cărţi ! Tipăritul ucide biblioteca. Vine sfîrşitul lumii !

[1] În spatele cavalerului şade grija cea neagră (lat.).

— Îmi dau şi eu seama, după avîntul luat de stofele de velur, spuse negustorul blănar.

În clipa aceea bătu amiaza.

— Ha ! făcu întreaga mulţime într-un glas.

Studenţii tăcură. Apoi urmă o imensă harababură, o mişcare nemaipomenită de picioare şi de capete, un tunet general de tuse şi de suflat nasul ; fiecare se aranjă, se postă, se înălţă, se grupă, după care urmă o tăcere adîncă ; toate gîturile rămaseră întinse, toate gurile căscate, toate privirile întoarse spre masa de marmură. Dar acolo nu se ivi nimic. Cei patru sergenţi de pază stăteau la locurile lor, ţepeni şi neclintiţi ca nişte statui pictate. Toţi ochii se întoarseră spre estrada rezervată solilor flamanzi. Uşa rămînea închisă şi estrada goală. Mulţimea aştepta de cu zori trei lucruri : amiaza, solia Flandrei, misterul. Şi numai amiaza sosise la vremea cuvenită.

Lucrul acesta întrecea măsura.

Oamenii mai aşteptară un minut, două, trei, cinci, un sfert de oră ; nimic. Estrada rămînea pustie, teatrul mut. Între timp, după nerăbdare urmase mînia. Cuvintele pline de enervare circulau, pe şoptite încă, e drept. „Misterul ! Misterul !" spuneau glasurile înăbuşite. Capetele se înfierbîntau. O furtună, care deocamdată bubuia încet, plutea pe deasupra mulţimii. Jehan du Moulin aprinse prima scînteie.

— Misterul, şi să-i ia dracu pe flamanzi ! strigă el din adîncul bojocilor, răsucindu-se ca un şarpe în jurul capitelului.

Mulţimea bătu din palme.

— Misterul, repetă ea, şi să se ducă la toţi dracii Flandra !

— Ne trebuie misterul, imediat ! continuă studentul. Dacă nu, propun să-l spînzurăm pe bailli-ul palatului, în loc de comedie şi de moralitate.

— Bine zis ! strigă mulţimea. Să începem spînzurarea cu sergenţii lui.

Urmară aclamaţii puternice. Cei patru nefericiţi prinseră să pălească şi să se privească unul pe altul. Mulţimea se urni spre ei ; bieţii sergenţi şi începuseră să vadă şubreda balustradă de lemn care îi despărţea de spectatori îndoindu-se şi cedînd sub presiunea gloatei.

Momentul era critic.

— La ştreang ! La ştreang ! strigau glasuri din toate părţile.

În clipa aceea, tapiseria vestiarului descris mai sus se ridică şi făcu loc unui personaj la a cărui vedere mulţimea se opri subit, şi care, ca prin farmec, preschimbă mînia oamenilor în curiozitate.

— Linişte ! Linişte ! răsună de pretutindeni.

Personajul, speriat şi tremurînd din tot trupul, veni pînă la marginea mesei de marmură, făcînd plecăciuni adînci care, pe măsură ce el se apropia, aduceau tot mai mult a îngenuncheri.

Între timp, calmul se mai restabili puţin. Nu mai stăruia decît uşorul zumzet ce se desprinde totdeauna din tăcerea mulţimii.

— Preacinstiţi jupîni şi preacinstite jupîniţe, nouă ne revine onoarea de a declama şi a juca în faţa eminenţei sale domnul cardinal o foarte frumoasă moralitate, care se numeşte : *Dreapta judecată a doamnei Fecioare Maria*. Eu sînt cel care îl joc pe Jupiter. Eminenţa sa însoţeşte în momentul de faţă preaonorabila solie a domnului duce de Austria, care zăboveşte acum ca să asculte cuvîntarea domnului rector al Universităţii la Poarta Baudets. De îndată ce va sosi eminentissimul cardinal, noi vom şi începe.

Nici vorbă că fusese nevoie cel puţin de intervenţia lui Jupiter ca să-i salveze pe cei patru nenorociţi de sergenţi ai palatului. Dacă am fi avut fericirea să fi inventat noi această preadevărată poveste şi să răspundem deci faţă de Sfînta Critică, nu s-ar putea invoca împotriva noastră, în momentul acesta, preceptul clasic : *Nec deus intersit*[1]. Altminteri, costumul seniorului Jupiter era foarte frumos şi contribui şi el destul de mult la potolirea mulţimii, atrăgîndu-i întreaga atenţie. Jupiter era înveşmîntat într-o tunică scurtă de zale, acoperită cu catifea neagră şi ţintuită cu aur ; pe cap purta un fel de bonetă împodobită cu nasturi de argint aurit ; dacă n-ar fi avut fardul şi barba cît toate zilele, care îi acopereau fiecare cîte o jumătate de obraz, dacă n-ar fi ţinut în mînă sulul de carton poleit, presărat cu paiete aurii şi cu ţepi metalice şi lucioase, în care ochii cunoscătorului recunoşteau lesne fulgerul, dacă n-ar fi avut picioarele goale şi înfăşurate cu panglici, ca la greci, l-am fi putut asemui foarte bine, pentru severitatea ţinutei, cu un arcaş breton din trupele domnului de Berry.

---

[1] Să nu fie un zeu de faţă (lat.).

II

PIERRE GRINGOIRE

Dar, pe cînd Jupiter vorbea, satisfacţia, admiraţia unanim stîrnite de costumul său se risipea o dată cu vorbele rostite ; iar cînd ajunse la nefericita încheiere : „De îndată ce va sosi eminentissimul cardinal, noi vom şi începe“, glasul i se pierdu într-un vuiet de huiduieli.

— Începeţi imediat ! Misterul ! Misterul, imediat ! striga mulţimea.

Şi pe deasupra tuturor vocilor se auzea glasul lui *Joannes de Molendino*, care străpungea vacarmul ca fluierul într-o muzică discordantă de la Nîmes.

— Începeţi imediat ! chelălăia studentul.

— Jos Jupiter şi cardinalul de Bourbon ! urlau Robin Poussepain şi ceilalţi învăţăcei cocoţaţi la fereastră.

— Moralitatea, imediat ! repeta mulţimea. Chiar acum ! Imediat ! La spînzurătoare cu actorii şi cu cardinalul !

Bietul Jupiter, buimăcit, înspăimîntat, îngălbenindu-se sub rumeneala de pe obraji, lăsă să-i scape fulgerul din mînă şi-şi apucă boneta, apoi salută tremurînd şi bîiguind :

— Eminenţa sa... solii... doamna Marguerite de Flandre...

Nu mai ştia ce să spună. De fapt, se temea să nu fie spînzurat : spînzurat de mulţime fiindcă aşteaptă, spînzurat de cardinal dacă nu aşteaptă ; bietul actor nu vedea de ambele părţi decît prăpastia, adică spînzurătoarea.

Din fericire se ivi cineva să-l scoată din încurătură şi să-şi ia răspunderea asupra lui.

Noul ivit era un bărbat care stătuse dincoace de balustradă, în spaţiul liber din jurul mesei de marmură ; pe bărbatul acesta nu-l observase nimeni pînă atunci ; într-atît îi era de ferită de orice privire lunga şi subţirea lui fiinţă, graţie grosimii stîlpului de care stătea rezemat ; înalt, slab, foarte palid, blond, tînăr încă, deşi cu fruntea şi cu obrajii zbîrciţi, bărbatul acesta cu ochi strălucitori şi cu gură surîzătoare, îmbrăcat într-un costum negru de lînă, ros şi lustruit de vechi ce era, se apropie de masa de marmură şi-i făcu un semn bietului actor chinuit. Dar acesta, năucit, nu mai vedea nimic.

Noul ivit mai făcut un pas.

— Jupiter ! spuse el. Dragă Jupiter !

Celălalt nu-l auzi.

În sfîrşit, pierzîndu-şi răbdarea, lunganul cel blond îi strigă aproape în urechi :

— Michel Giborne !

— Cine mă cheamă ? întrebă Jupiter ca trezit pe neaşteptate.

— Eu, îi răspunse personajul înveşmîntat în negru.

— Ah, făcu Jupiter.

— Începeţi imediat, continuă celălalt. Faceţi pe plac mulţimii. Am eu grijă să-l potolesc pe domnul bailli, care îl va potoli pe domnul cardinal.

Jupiter răsuflă uşurat.

— Cinstiţi spectatori ! răcni el din adîncul plămînilor către mulţimea care continua să-l huiduiască. Vom începe imediat !

— *Evohe, Jupiter ! Plaudite, cives !* [1] strigară studenţii.

[1] Evohe, Jupiter ! Cetăţeni, aplaudaţi (lat.).

— Bravo ! Bravo ! strigă mulțimea.

Urmă un ropot asurzitor de aplauze ; Jupiter dispăru după draperie pe cînd sala tremura încă de aclamații.

Între timp, personajul necunoscut care, ca printr-o vrajă, schimbase *furtuna în ploiță*, cum spune bătrînul și dragul nostru Corneille, se retrăsese modest în penumbra stîlpului ; și ar fi rămas fără doar și poate la adăpostul lui, nevăzut, neclintit și mut ca mai înainte, dacă n-ar fi fost tras de acolo de două tinere femei care, așezate în primul rînd al spectatorilor, îi surprinseseră dialogul cu Michel Giborne-Jupiter.

— Maestre, spuse una dintre ele, făcîndu-i semn să se apropie.

— Taci, dragă Liénarde, i se adresă vecina, o femeie frumoasă, rumenă și îndrăzneață datorită gătelii ei de sărbătoare. Nu-i cleric, e laic ; nu trebuie să-i spui *maestre*, ci *messire*.

— *Messire !* spuse Liénarde.

Necunoscutul se apropie de balustradă.

— Ce doriți, domnițelor ? întrebă el, zelos.

— Oh, nimic ! zise Liénarde, rușinată. Vecina mea Gisquette la Gencienne vrea să vă vorbească.

— Nu, nu, răspunse Gisquette, roșindu-se toată. Liénarde v-a spus maestre și eu i-am spus că se zice messire.

Cele două fete își plecară ochii. Bărbatul, care nu dorea decît să intre în vorbă cu ele, le privi zîmbind :

— Deci n-aveți nimic să-mi spuneți, domnițelor ?

— Absolut nimic, răspunse Gisquette.

— Nimic, adăugă Liénarde.

Tînărul blond făcu un pas înapoi, vrînd să se

retragă. Dar cele două curioase nu țineau de loc să-i dea drumul.

— Messire, rosti plină de însuflețire Gisquette, cu impetuozitatea unui stăvilar care se deschide sau a unei femei care ia o hotărîre, va să zică îl cunoașteți pe ostașul care o să joace rolul Maicii Domnului în mister ?

— Vreți să spuneți rolul lui Jupiter ? întrebă necunoscutul.

— Da, da, se amestecă Liénarde. Ce toantă e ! Îl cunoașteți, va să zică, pe Jupiter ?

— Pe Michel Giborne ? făcu necunoscutul. Da, doamnă.

— Frumoasă barbă mai are ! spuse Liénarde.

— Și-o să fie frumos ce-au să spună acolo sus? întrebă Gisquette, timidă.

— Foarte frumos, domniță ! răspunse fără pic de șovăire necunoscutul.

— Ce-o să se joace ?

— *Dreapta judecată a Maicii Fecioare*, moralitate, dacă nu vă supărați, domniță.

— A ! Atunci e altceva, spuse Liénarde.

Urmă o clipă de tăcere. Necunoscutul îi puse capăt :

— E o moralitate nouă de tot și care n-a mai fost folosită.

— Deci, zise Gisquette, nu e tot aia care s-a dat acum doi ani, în ziua venirii domnului legat al papei, și în care erau trei fete frumoase care jucau roluri...

— De sirene, continuă Liénarde.

— Goale pușcă, adăugă tînărul.

Liénarde își plecă, pudică, ochii. Gisquette o privi și făcu la fel. Tînărul urmă zîmbind :

— Era ceva foarte plăcut de privit. Astăzi e o moralitate făcută anume pentru doamna prinţesă de Flandra.

— Şi-o să auzim cîntece păstoreşti? întrebă Gisquette.

— Vai de mine! exclamă necunoscutul. Într-o moralitate?! Nu trebuie să confundaţi genurile. Dacă ar fi fost o piesă comică, aş mai zice...

— Păcat! continuă Gisquette. În ziua aceea, la fîntîna Ponceau erau bărbaţi şi femei sălbatice care se băteau şi făceau tot felul de figuri, cîntînd mici motete şi cîntece păstoreşti.

— Ce i se cuvine unui legat al papei, nu i se cuvine unei prinţese, spuse necunoscutul, destul de sec.

— Şi lîngă ei, interveni Liénarde, erau mai multe instrumente care cîntau melodii grozave.

— Iar ca să-i răcorească pe trecători, continuă Gisquette, fîntîna arunca, prin trei guri, vin, lapte şi hypocras [1], din care bea cine voia.

— Iar ceva mai sus de Ponceau, la Trinité, spuse Liénarde, se juca o pasiune, cu personaje şi fără cuvinte.

— Da, da, mai ţin minte! exclamă Gisquette. Domnul pe cruce, iar cei doi tîlhari, la dreapta şi la stînga.

Aici, cele două tinere cumetre, încălzindu-se la amintirea intrării legatului papal, începură să vorbească amîndouă o dată.

— Şi mai încolo, la Porte-aux-Peintres, erau alte persoane, bogat înveşmîntate.

— Iar la fîntîna Saint-Innocent era vînătorul care hăituia căprioara, cu mare zarvă de cîini şi cornuri de vînătoare!

[1] Băutură tonică, făcută din vin îndulcit şi scorţişoară.

— Şi la măcelăria Parisului erau schelele care închipuiau fortăreaţa Dieppe-ului!

— Iar cînd a trecut legatul ştii, Gisquette, s-a pornit atacul. Toţi englezii s-au ales cu beregata tăiată.

— Şi în faţa porţii de la Châtelet erau personaje foarte frumoase!

— Şi pe Pont-au-Change, care era tot acoperit pe deasupra.

— Şi cînd a trecut legatul papei, li s-au dat drumul să zboare pe pod la peste două sute de duzini de păsări de toate soiurile. Tare frumos era, Liénarde!

— Astăzi o să fie şi mai frumos, izbuti să spună, în sfîrşit, necunoscutul, care părea că le ascultă cu nerăbdare.

— Ne făgăduiţi că misterul de azi o să fie frumos? întrebă Gisquette.

— Sigur că da, răspunse el; apoi adăugă cu oarecare emfază: Domniţelor, eu sînt autorul lui.

— Adevărat?! rostiră cele două fete, încremenite de uimire.

— Adevărat! răspunse poetul, umflîndu-se niţeluş în pene. Adică sîntem doi autori: Jehan Marchand, care a tăiat scîndurile, a ridicat schelăria teatrului şi toată lemnăria, şi eu, care am făcut piesa. Numele meu e Pierre Gringoire.

Nici autorul *Cidului* n-ar fi spus cu mai multă mîndrie: *Pierre Corneille*.

Cititorii şi-au dat seama că se scursese oarecare timp de cînd Jupiter dispăruse după draperie şi pînă cînd autorul noii moralităţi se dezvăluise atît de brusc admiraţiei naive a tinerelor Gisquette şi Liénarde. Mai trebuie remarcat că întreaga mulţime, atît de zgomotoasă cu cîteva minute mai înainte, aştepta acum răbdătoare, con-

vinsă de cuvîntul actorului : ceea ce dovedește adevărul veșnic, și dovedit încă zilnic în teatrele noastre, că metoda cea mai bună ca să faci publicul să aștepte e să-i spui că piesa începe imediat.

Totuși studentul Joannes nu se lăsa pe tînjală.

— Hei, strigă el deodată în mijlocul pașnicei așteptări care urmase după clipele de tulburare, ascultă, Jupiter, și tu Maică Fecioară, și voi, măscăricii dracului ! Vă bateți joc ? Piesa, piesa ! Începeți, dacă nu vreți să reîncepem noi !

Și n-a fost nevoie de mai mult.

O muzică bogată în instrumente se făcu auzită din interiorul eșafodului, draperia se ridică, patru personaje cu veșminte pestrițe și cu obrajii sulemeniți ieșiră după ea, urcară scara verticală a scenei și, ajunși pe platforma de sus, se așezară la rînd în fața publicului, pe care îl salutară cu ploconeli adînci ; atunci muzica se opri. Începea misterul.

După ce culeseră din plin aplauzele care însemnau răsplata ploconelilor, cele patru personaje începură, în mijlocul unei tăceri desăvîrșite, un prolog de care îi scutim bucuroși pe cititori. De altfel, cum se mai întîmplă și în zilele noastre, publicul se interesa mai mult de costumele actorilor decît de rolul rostit de ei ; și făcea asta, pe bună dreptate. Toate patru personajele purtau un fel de rochii jumătate galbene, jumătate albe, care nu se deosebeau între ele decît prin materialul din care erau croite ; prima era din brocart, aur și argint, a doua din mătase, a treia din lînă, a patra din pînză. Primul personaj ținea în mîna dreaptă o spadă, al doilea două chei de aur, al treilea o cumpănă, al patrulea o sapă ; și, ca să fie mai ușor înțelese de mințile leneșe, care

n-ar fi văzut clar prin transparența acestor simboluri, se putea citi, brodat cu litere mari, negre, pe poalele rochiei de brocart : *Mă numesc Nobilimea ;* pe poalele rochiei de mătase : *Mă numesc Clerul ;* pe poalele rochiei de lînă : *Mă numesc Marfa ;* pe poalele rochei de pînză : *Mă numesc Aratul.* Sexul celor două alegorii-bărbați era limpede indicat spectatorilor capabili să judece, prin faptul că rochiile lor erau mai scurte și că purtau pe cap niște toci cu borurile ridicate, pe cînd cele două alegorii-femei aveau rochii mai lungi și purtau pe cap scufe.

Ar fi trebuit, de asemenea, destulă rea voință ca să nu se înțeleagă din versurile prologului că Aratul era însurat cu Marfa, iar Clerul cu Nobilimea, și că ambele perechi posedau împreună un minunat delfin de aur, pe care pretindeau că nu-l vor dărui decît celei mai frumoase. Perechile colindau deci lumea, căutînd și umblînd după frumusețea aceasta și, după ce le refuzaseră rînd pe rînd pe regina Golconda, pe prințesa de Trebizonda, pe fiica Marelui Han al Tartariei etc., etc., Aratul și Clerul, Nobilimea și Marfa veniseră să se odihnească pe masa de marmură a Palatului de Justiție, debitînd în fața preacinstitului auditoriu tot atîtea sentințe și maxime cîte se puteau rosti pe atunci la facultate, cu prilejul examenelor, sofisme, determinanțe, figuri și acte cu care licențiații își căpătau bonetele.

Toate acestea erau într-adevăr foarte frumoase.

Totuși, în mulțimea peste care cele patru figuri alegorice își revărsau pe întrecute valurile de metafore, nu exista ureche mai atentă, inimă care să palpite mai mult, ochi mai rătăcit, gît mai întins, decît ochii, urechea, gîtul și inima autorului, poetului, bravului Pierre Gringoire, care,

mai adineauri, nu se putuse stăpîni să nu-şi spună numele în faţa celor două frumoase fete. Gringoire se înapoiase în dosul stîlpului, la cîţiva paşi de ele şi, de-acolo, asculta, privea, savura. Aplauzele binevoitoare de la începutul prologului mai răsunau încă înlăuntrul lui ; poetul era cu totul absorbit de contemplarea aceea extatică cu care un autor îşi vede ideile picînd una cîte una din gura actorului, în liniştea unui vast auditoriu. Bietul Pierre Gringoire !

Ne pare rău că trebuie să spunem, dar acest prim extaz fu repede tulburat.

Abia apucase Gringoire să-şi apropie buzele de cupa ameţitoare a bucuriei şi a triumfului, cînd o picătură amară veni să i se amestece în ea.

Un cerşetor zdrenţăros, neputînd să-şi primească pomenile, pierdut cum era în mijlocul mulţimii, şi negăsind pesemne cu ce să se despăgubească prin buzunarele vecinilor, se gîndise să se cocoaţe la loc mai vizibil, ca să atragă privirile şi pomenile. El se ridicase deci în timpul primelor versuri ale prologului, folosind stîlpul estradei rezervate, pînă la cornişa care mărginea partea de jos a balustradei, şi se aşezase acolo solicitînd atenţia şi mila mulţimii cu zdrenţele lui şi cu o plagă hidoasă care îi acoperea braţul drept. Altminteri, nu rostea un cuvînt.

Tăcerea pe care o păstra lăsa prologul să se desfăşoare nestingherit, şi nu s-ar fi produs nici o tulburare mai deosebită dacă nenorocirea n-ar fi vrut ca studentul Joannes să-l zărească, de la înălţimea stîlpului său, pe cerşetor şi strîmbăturile lui. Un rîs nestăvilit puse stăpînire pe tînărul poznaş, care, fără să-i pese că întrerupe spectacolul şi că tulbură liniştea, strigă voiniceşte :

— Ia uitaţi-vă la prăpăditul ăla care cere de pomană !

Cine a aruncat o piatră într-o baltă cu broaşte sau a tras un cartuş într-un stol de păsări îşi poate închipui efectul făcut de cuvintele acestea nepotrivite, în mijlocul atenţiei generale. Gringoire tresări ca electrizat. Prologul rămase în aer şi toate capetele se întoarseră de-a valma spre cerşetorul care, departe de a se zăpăci, văzu în întîmplarea aceasta un bun prilej de agoniseală şi începu să rostească tînguitor, închizînd ochii pe jumătate :

— Faceţi-vă pomană, oameni buni !

— Pe sufletul meu, continuă Joannes, păi ăsta-i Clopin Trouillefou. Ascultă amice, nu-ţi mai plăcea rana de la picior de-ai mutat-o la braţ ?

Vorbind astfel, studentul aruncă cu o îndemînare de maimuţă un gologan în pălăria soioasă pe care cerşetorul o întindea cu mîna bolnavă. Cerşetorul primi fără să se clintească şi pomana, şi batjocura, şi continuă cu glas jalnic :

— Faceţi-vă pomană, oameni buni !

Episodul acesta distră grozav publicul, şi numeroşi spectatori, în cap cu Robin Poussepain şi cu toţi învăţăceii, aplaudau voioşi ciudatul duo, improvizat în mijlocul prologului de către student, cu vocea lui ţipătoare, şi de cerşetor, cu netulburata lui psalmodie.

Gringoire era cît se poate de nemulţumit. Revenindu-şi din prima uimire, se căznea să le strige celor patru personaje din scenă : „Continuaţi, ce naiba ! Continuaţi !“, fără să le arunce măcar o privire de dispreţ celor doi care îi întrerupseră piesa.

În clipa aceea, poetul se simţi tras de poala hainei ; se întoarse, destul de supărat, şi izbuti cu greu să zîmbească. Trebuia totuşi s-o facă. Frumosul braţ al Gisquettei, vîrît prin balustradă, îi solicita în felul acesta atenţia.

— Domnule, îl întrebă fata, au să mai joace ?

— Fără îndoială, răspunse Gringoire, neplăcut surprins de întrebare.

— Atunci, messire, continuă ea, fiţi drăguţ şi-mi explicaţi...

— Ce-au să spună mai departe ? o întrerupse Gringoire. Ei bine, iată !

— Nu, zise Gisquette, aş vrea să-mi explici ce-au spus pînă acum.

Gringoire tresări ca şi cum l-ar fi lovit pe o rană.

— Să te ia ciuma de fetiţă toantă şi încuiată ! şopti el printre dinţi.

Din clipa aceea, Gisquette i se şterse din minte. Între timp, actorii se supuseseră poruncii poetului, şi publicul, crezînd că au să reînceapă, se pregăti să asculte, nu fără a pierde o mulţime de frumuseţi din sudura făcută între cele două părţi ale piesei atît de brusc tăiată. La asta se gîndea cu amărăciune Gringoire. Totuşi liniştea se restabili încetul cu încetul, studentul tăcea, cerşetorul îşi număra mărunţişul din pălărie, şi piesa îşi reluase firul.

Piesa era într-adevăr o lucrare foarte frumoasă, şi credem că, aranjată pe ici pe colo, ar putea fi folosită foarte bine şi astăzi. Expunerea, cam lungă şi cam seacă, adică aşa cum se cerea pe-atunci, era simplă, iar Gringoire, în nevinovatul sanctuar al forului său interior, îi admira claritatea. După cum ne putem lesne închipui, cele patru personaje alegorice erau cam obosite

de călătoria făcută în trei părţi ale lumii, fără să găsească frumuseţea căreia i se cuvenea delfinul de aur. Urma apoi elogiul peştelui minunat, cu o sumedenie de aluzii gingaşe la adresa tînărului logodnic al Margueritei de Flandra, închis atunci în mod foarte trist la Ambroise şi neavînd habar că Aratul şi Clerul, Nobilimea şi Marfa tocmai făcuseră ocolul lumii pentru el. Susnumitul delfin era deci tînăr, frumos, puternic şi, mai ales (măreaţă obîrşie a tuturor virtuţilor regeşti !), era fiul leului Franţei. Vă asigur că metafora aceasta îndrăzneaţă e admirabilă şi că istoria naturală a teatrului, într-o zi de alegorie şi de epitalam regal, nu se sperie de-un delfin născut dintr-un leu. Totuşi, ca să dăm şi criticii ce i se cuvine, credem că poetul ar fi putut să-şi desfăşoare frumoasa idee în mai puţin de două sute de versuri. E adevărat că misterul urma să dureze de la amiază şi pînă la orele patru, după porunca domnului prévôt şi că timpul trebuia să fie umplut cu ceva. De altfel, publicul asculta răbdător.

Deodată, la mijlocul unei certe dintre domnişoara Marfă şi doamna Nobilime, tocmai cînd jupîn Arat rostea minunatul vers :

Nicicînd n-am văzut în pădure animal mai trufaş!

uşa estradei rezervate, care pînă atunci rămăsese atît de necuviincios închisă, se deschise şi mai necuviincios încă. iar vocea răsunătoare a uşierului anunţă deodată :

— *Eminenţa sa monseniorul cardinal de Bourbon.*

III

DOMNUL CARDINAL

Bietul Gringoire ! Zgomotul asurzitor al tuturor petardelor mari şi duble de la Saint-Jean, descărcarea a douăzeci de archebuze, bubuitul faimosului tunuleţ din Turnul Billy, care, pe vremea asedierii Parisului, duminică, 29 septembrie 1465, ucisese şapte burghezi dintr-o lovitură, explozia întregii pulberi de tun înmagazinată la Porte-du-Temple i-ar fi sfîşiat cu mai puţină cruzime urechile, în acest moment solemn şi dramatic, decît cele cîteva cuvinte picate din gura uşierului : *Eminenţa sa monseniorul cardinal de Bourbon.*

Şi nu fiindcă Pierre Gringoire s-ar fi temut de domnul cardinal sau l-ar fi dispreţuit. El n-avea nici slăbiciunea şi nici trufia aceasta. Ca un adevărat eclectic, cum s-ar spune astăzi, Gringoire era unul din spiritele acelea luminate şi ferme, moderate şi calme, care ştiu totdeauna să facă faţă tuturor împrejurărilor, *stare in dimidio rerum* [1], şi care sînt pline de raţiune şi de largă filozofie, dar ţin seama şi de cardinali. El făcea parte din şirul preţios şi veşnic neîntrerupt al filozofilor, cărora înţelepciunea, ca o altă Ariadnă, pare că le-a dat un ghem al cărui fir ei îl deapănă de la începutul lumii, mergînd prin labirintul lucrurilor omeneşti. Pe ei îi regăseşti în toate vremurile, totdeauna aceiaşi, adică totdeauna după vremuri. Şi fără să-l mai socotim pe Pierre Gringoire al

[1] A sta la mijloc (lat.).

nostru, care i-ar reprezenta în secolul al cincisprezecelea, dacă am izbuti să-i redăm înfăţişarea pe care o merită, cu siguranţă că spiritul lor e acela care îl însufleţea pe părintele du Breul cînd scria, în al şaisprezecelea secol, cuvintele naiv de sublime, demne de toate veacurile : „Eu sînt parizian după naţie şi parrhisian după grai, căci *parrhisia* înseamnă pe elineşte libertatea de a grăi ; de care libertate folositu-m-am chiar dinaintea monseniorilor cardinali, unchi şi frate ai monseniorului prinţ de Conty : pasămite, cu închinăciune faţă de măria lor şi fără să jignesc pe nimeni din suita lor, carele e numeroasă“.

Nu exista deci nici ură faţă de cardinal, nici silă pentru prezenţa sa, în neplăcuta impresie pe care ea o făcu asupra lui Pierre Gringoire. Dimpotrivă, poetul nostru avea prea mult bun simţ şi veşminte prea jerpelite ca să nu ţină în mod deosebit ca unele aluzii ale prologului său, şi în special glorificarea delfinului, fiu al leului Franţei, să nu fie culeasă de-o ureche eminentissimă. Dar nu interesul e cel care domină nobila fire a poeţilor. Dacă presupun entitatea poetului ca fiind reprezentată de numărul zece, e sigur că un chimist, analizînd-o şi farmacopelizînd-o, cum zice Rabelais, ar găsi-o compusă dintr-o parte de interes şi nouă părţi de amor-propriu. Or, în clipa în care uşa se deschise pentru cardinal, cele nouă părţi de amor-propriu ale lui Gringoire, umflate şi tumefiate la suflul admiraţiei populare, se aflau într-o stare de creştere prodigioasă, sub care dispărea ca înăbuşită imperceptibila moleculă de interes pomenită mai adineauri în constituţia poeţilor ; ingredient preţios, altminteri, lest al realităţii şi omeniei, fără de care ei n-ar mai atinge pămîntul. Gringoire se bucura

din plin simțind, văzînd, pipăind, ca să zicem așa o întreagă adunare — de calici, e drept, dar ce importanță are ! — uluită, împietrită și sufocată parcă în fața nesfîrșitelor tirade care țișneau clipă de clipă din toate versurile epitalamului său. Afirm chiar că împărtășea el însuși încîntarea generală și că, invers decît La Fontaine, care, la reprezentarea comediei sale *Florentin*, întreba : *„Cine e mitocanul care a scris ghiveciul ăsta ?“* Gringoire și-ar fi întrebat bucuros vecinul : *„De cine e capodopera asta ?“* Putem înțelege acum ce efect făcu asupra lui brusca și nelalocul ei sosire a cardinalului.

Lucrul de care se temea poetul se împlini cu prisosință. Intrarea eminenței sale tulbură cu desăvîrșire publicul. Toate capetele se întoarseră spre estradă. Larma umplu sala. „Cardinalul ! Cardinalul !“ repetau toate gurile. Nefericitul prolog rămase în aer pentru a doua oară.

Cardinalul se opri o clipă în pragul estradei. Pe cînd își plimba privirea destul de nepăsătoare asupra publicului, zarva spori mai mult. Fiecare voia să-l vadă mai bine. Și se întorceau care mai de care să-și pună capul pe umărul vecinului.

Cardinalul era într-adevăr un înalt personaj, a cărui vedere prețuia cît oricare alt spectacol. Charles, cardinalul de Bourbon, arhiepiscop și conte de Lyon, primat al Galilor, era totodată înrudit cu Ludovic al XI-lea prin fratele său, Pierre, senior de Beaujeu, care se însurase cu fiica mai mare a regelui, și rudă cu Carol Temerarul prin Agnés de Bourgogne, care îi era mamă. Iar trăsătura dominantă, trăsătura caracteristică și distinctivă a caracterului primatului Galilor, era spiritul de curtean și dăruirea față de cei mari. Se pot lesne judeca nenumăratele încurcături pricinuite de această dublă înrudire, și toate stîncile lumești între care luntrea lui spirituală trebuie să plutească pentru a nu se fărîma ciocnindu-se nici de Ludovic, nici de Carol, această Caribdă și Scilă care îl înghițise pe ducele de Nemours și pe conetabilul de Saint-Pol. Har cerului, cardinalul dusese cu bine traversarea la capăt și sosise la Roma nestingherit. Dar, deși se afla în port, și tocmai fiindcă se afla în port, își amintea mereu cu neliniște diversele pățanii ale vieții sale politice, atît de multă vreme frămîntată și anevoioasă. De aceea obișnuia să spună că anul 1476 fusese pentru el *negru și alb*, înțelegînd prin aceasta că-și pierduse în același an și mama, ducesa de Bourbonnais, și vărul, ducele de Bourgogne, și că un doliu îl consolase pentru celălalt doliu.

Altminteri, era un om de treabă. Ducea viață voioasă de cardinal, se înveselea voios cu vin regesc de Challuau, nu se dădea în lături să chefuiască cu Richarde Mincinoasa și cu Thomasse Săltăreața, era mai degrabă milostiv cu fetele tinere și frumoase decît cu bătrînele și, pentru aceste motive, era foarte pe placul gloatei din Paris. Cardinalul umbla totdeauna cu un mic alai de episcopi și de abați de neam mare, galanți, slobozi la gură și cheflii la nevoie ; și nu o dată cinstitele cuvioase din Saint-Germain d'Auxerre, trecînd seara pe sub ferestrele luminate ale locuinței cardinalului, se scandalizaseră auzind aceleași glasuri care le cîntaseră în ziua aceea liturghia de seară, psalmodiind în clinchetul paharelor proverbul bahic al lui Benedict al XII-lea, papa care adăugase o a treia coroană la tiară : *Bibamus papaliter* [1].

---

[1] Să bem ca un papă (lat.).

Fără îndoială că popularitatea aceasta, pe drept dobîndită, fu aceea care îl feri, la intrare, de orice fel de proastă primire din partea gloatei, atît de nemulţumită cu o clipă mai înainte şi foarte puţin dispusă la respect faţă de un cardinal tocmai în ziua cînd ea avea să-şi aleagă un papă. Dar parizienii nu păstrează multă vreme ciuda ; şi-apoi, silind începerea reprezentaţiei, bravii cetăţeni i-o luaseră înainte cardinalului şi se mulţumeau cu această biruinţă. De altfel, domnul cardinal de Bourbon era un bărbat chipeş, purta o foarte frumoasă robă roşie care îi venea grozav de bine ; cu alte cuvinte avea de partea sa toate femeile şi, prin urmare, jumătatea cea mai de preţ a spectatorilor. Fără îndoială că ar fi fost o nedreptate şi o dovadă de prost gust să huiduieşti un cardinal, fiindcă s-a lăsat aşteptat la spectacol, cînd e bărbat atît de chipeş şi cînd roba roşie îi vine atît de bine.

El intră deci, salută asistenţa, cu zîmbetul ereditar pe care îl au cei mari faţă de popor, şi se îndreptă agale spre fotoliul său de catifea stacojie, avînd aerul că se gîndeşte la cu totul altceva. Alaiul, cel pe care noi l-am numi astăzi statul-major de episcopi şi de abaţi, năvăli în urma lui pe estradă, făcînd să sporească zarva şi curiozitatea publicului. Spectatorii se întorceau care mai de care să şi-i arate, să şi-i numească, să dea dovadă fiecare că-l cunoaşte măcar pe unul dintre ei ; unul pe domnul episcop de Marsilia, Alaudet, dacă nu mă înşel, altul pe abatele primat de Saint-Denis ; altul pe Robert de Lespinasse, abate de Saint-Germain-des-Prés, frate desfrînat al unei amante a lui Ludovic al XI-lea ; totul cu foarte multe greşeli şi scandal. Cît despre studenţi, ei înjurau. Era ziua lor, Sărbătoarea

Nebunilor, saturnala lor, orgia anuală a breslei viitorilor avocaţi şi a studenţilor. În ziua aceea nu exista ticăloşie care să nu fie îndreptăţită şi socotită lucru sfinţit. Şi-apoi, în mulţime se aflau nişte cumetre deocheate, Simone Patru-livre, Agnèe Capriţa, Robine Picior-de-ţap. Nu se cuvenea oare măcar să înjuri cît pofteşti şi să iei un pic în derîdere numele lui Dumnezeu, într-o zi atît de plăcută şi în societatea atît de aleasă a feţelor bisericeşti şi a tîrfelor ? De aceea toţi făceau asta ; şi, în mijlocul zarvei, se auzea înfricoşătorul tărăboi al blestemelor şi al grozăviilor slobozit de toate aceste guri, de toate aceste limbi de învăţăcei şi de studenţi, stăpînite tot restul anului de frica fierului roşu al Sfîntului Ludovic. Bietul Sfînt Ludovic, ce-l mai batjocoreau în propriul lui Palat al Justiţiei ! Fiecare dintre ei luase în primire, dintre noii sosiţi pe estradă, cîte o sutană neagră sau cenuşie, albă sau violetă. Cît despre Joannes Frollo de Molendino, el, în calitate de frate al unui arhidiacon, îşi alesese, mai îndrăzneţ, sutana roşie şi cînta cît îl ţinea gura, aţintindu-şi ochii obraznici asupra cardinalului : *Cappa repleta mero !* [1]

Toate amănuntele pe care le dezvăluim aici pentru edificarea cititorului erau atît de înecate în zarva generală, încît se pierdeau în ea înainte de a ajunge la estrada rezervată. De altfel, cardinalului puţin i-ar fi păsat de ele, într-atît intraseră în tradiţie libertăţile acelei zile. În plus, el mai avea — şi aceasta părea că-l preocupă cu totul — o altă grijă, care nu-l slăbea de loc şi care pătrunsese aproape o dată cu el pe estradă: solii Flandrei.

[1] Gluga plină cu vin (lat.).

Şi nu fiindcă domnul cardinal ar fi fost cine ştie ce politician profund sau fiindcă l-ar fi interesat prea mult urmările posibile ale căsătoriei verişoarei sale prinţesa Marguerite de Bourgogne cu vărul său, domnul prinţ Charles, moştenitor al casei de Austria ; puţin îi păsa cît avea să dureze prefăcuta bună înţelegere a ducelui de Austria cu regele Franţei ; puţin îi păsa de felul cum avea să primească regele Angliei dispreţuirea fiicei sale. El chefuia seară de seară cu vin din regeasca vie de Chaillot, fără să-i dea prin minte că într-o bună zi cîteva butelii din vinul acesta (e drept, un pic revăzute şi corectate de medicul Coictier) oferite din inimă lui Eduard al IV-lea de Ludovic al XI-lea, aveau să-l scape pe Ludovic al XI-lea de Eduard al IV-lea. *Preacinstita solie a domnului duce de Austria* nu-i pricinuia cardinalului nici una din aceste griji dar îl plictisea dintr-un alt motiv. Îi venea într-adevăr cam greu, şi despre asta am mai pomenit la începutul cărţii de faţă, ca el, Charles de Bourbon, să fie obligat să se bucure şi să facă o primire aleasă unor burghezi oarecare, el, cardinalul unor simpli edili, el, francez şi om de chefuri, unor flamanzi băutori de bere ; şi asta, în public. Iată, fără doar şi poate, una dintre cele mai plicticoase maimuţăreli pe care o făcuse vreodată pentru bunul plac al regelui.

Cardinalul se întoarse deci spre uşă, în aparenţă cu cea mai mare plăcere (într-atît se studia), cînd uşierul anunţă cu glas sonor :

— *Domnii soli ai Domnului duce de Austria.*

E inutil să mai spunem că întreaga sală făcu acelaşi lucru.

Atunci sosiră, doi cîte doi, cu o gravitate care nu se potrivea de loc în mijlocul voiosului alai ecleziastic al lui Charles de Bourbon, cei patruzeci şi opt de soli ai lui Maximilian de Austria, în frunte cu preacucernicul întru Domnul părintele Jehan, abate de Saint-Bertin, cancelar al Lînii de Aur, şi cu Jacques de Goy, senior Dauby, mare bailli al oraşului Gand. Peste adunare se lăsă o tăcere adîncă, însoţită de rîsete înfundate, ca să se poată auzi toate numele caraghioase şi toate titlurile lipsite de nobleţe, pe care noii sosiţi le transmiteau imperturbabili uşierului, care, amestecînd de-a valma numele şi titlurile şi schimonosindu-le cumplit, le striga spre mulţime. Se aflau printre soli jupîn Loys Roelof, consilier al oraşului Louvain ; messire Clays d'Etuelde, consilier al Bruxelles-ului ; messire Paul de Baeust, senior de Voirmizelle, prezident al Flandrei ; jupîn Jehan Coleghens, burgmaistru al oraşului Anvers; jupîn George de la Moere, consilier-prim al *kuerei* oraşului Gand ; jupîn Gheldolf van der Hage, consilier-prim al drepturilor de moştenire din numitul oraş ; şi jupîn de Bierbecque, şi Jehan Pinnock, şi Jehan Dymaerzelle etc., etc., juzi, consilieri, burgmaisteri ; burgmaisteri, consilieri, juzi ; toţi ţepeni, băţoşi, scrobiţi, gătiţi în catifele şi damascuri, purtînd toci de catifea neagră cu boruri ridicate şi cu ciucuri mari din fir de aur de Cipru ; adevărate capete flamande la urma urmei, figuri demne şi severe din familia celor pe care Rembrandt le-a făcut să iasă în relief, atît de puternic şi de grav, pe fondul negru al *Rondului de noapte ;* personaje care purtau scris pe frunte că Maximilien de Austria avusese dreptate *să se încreadă pe deplin,* cum spunea

proclamaţia sa, în înţelepciunea, vitejia, experienţa, buna-credinţă şi cinstea lor desăvîrşită.

Unul dintre ei făcea totuşi excepţie. Era un personaj cu o faţă fină, inteligentă, vicleană, un fel de mutră de maimuţă şi de diplomat, dinaintea căruia cardinalul făcu trei paşi şi o adîncă plecăciune şi care nu se numea totuşi decît Guillaume Rym, *consilier şi pensionar*[1] *al oraşului Gand.*

Pe atunci, puţini ştiau ce era de fapt Guillaume Rym. Un geniu rar care, într-o epocă de revoluţie, ar fi ieşit cu strălucire la suprafaţa evenimentelor, dar care, în secolul al cincisprezecelea, era silit să se reducă la uneltiri din umbră şi să trăiască *stăpîn pe unul şi pe altul,* cum spune ducele de Saint-Simon. Altminteri, Rym era apreciat de primul *săpător* al Europei : el uneltea îndeaproape cu Ludovic al XI-lea şi punea adesea umărul la treburile tainice ale regelui. Lucruri cu totul necunoscute de mulţimea aceasta care se minuna de politeţea cardinalului faţă de figura ştearsă a acestui edil flamand.

IV

JUPÎN JACQUES COPPENOLE

Pe cînd pensionarul Gandului şi eminenţa sa schimbau o plecăciune cît se poate de adîncă şi cîteva cuvinte cu o voce cît se poate de şoptită, un bărbat înalt, cu faţa lată, cu umeri puternici, încerca să intre odată cu Guillaume Rym ; ai fi

[1] Şef al puterii executive în vremea aceea.

zis că e un dog lîngă o vulpe. Boneta lui de fetru şi haina lui de piele nu se potriveau de loc cu mătăsurile şi catifelele care îl înconjurau. Socotind că trebuie să fie vreun rîndaş rătăcit pe-acolo, uşierul îl opri.

— Hei, amice, nu-i voie.

Omul cu haina de piele îl îmbrînci cu umărul.

— Ce-are cu mine netrebnicul ăsta ? întrebă el cu glas atît de puternic, încît întreaga sală deveni atentă la ciudata discuţie. Nu vezi că fac parte din solie ?

— Numele dumneavoastră ? întrebă uşierul.

— Jacques Coppenole.

— Titlurile dumneavoastră ?

— Ciorăpar la prăvălia „Trei lănţişoare" din Gand.

Uşierul se dădu înapoi. Să anunţe edili şi burgmaisteri, mai treacă-meargă, dar un ciorăpar, era prea de tot ! Cardinalul stătea ca pe ghimpi. Întreaga mulţime asculta şi privea. De două zile eminenţa sa se căznea să-i cioplească pe urşii ăştia flamanzi, ca să-i facă ceva mai prezentabili în public, dar întîmplarea de faţă întrecea orice măsură. Între timp, Guillaume Rym, cu zîmbetul lui fin, se apropie de uşier.

— Anunţă-l pe jupîn Jacques Coppenole, slujbaş al consilierilor oraşului Gand, îi şopti el.

— Uşier, spuse cardinalul cu glas tare, anunţă-l pe jupînul Jacques Coppenole, slujbaş al consilierilor ilustrului oraş Gand.

Aceasta a fost o greşeală. Singur Guillaume Rym ar fi înlăturat piedica, dar Coppenole îl auzise pe cardinal.

— Pe crucea mea, nu ! strigă el cu glas de tunet. Jacques Coppenole, ciorăpar. Auzi, uşierule ? Nici mai mult, nici mai puţin. Pe crucea mea,

ciorăpar e destul de frumos! Domnul arhiduce şi-a căutat nu o dată mănuşile între ciorapii mei.

Rîsetele şi aplauzele izbucniră. O vorbă de duh e pe dată înţeleasă la Paris, şi deci totdeauna aplaudată.

Să mai adăugăm că Jacques Coppenole era un om din popor şi că publicul care îl înconjura era şi el din popor. De aceea legătura fusese promptă, electrică şi, ca să zicem aşa, la acelaşi nivel. Ieşirea trufaşă a ciorăparului flamand, umilindu-i pe nobili, stîrni în toate sufletele plebee nu ştiu ce simţămînt al demnităţii, vag încă şi nedesluşit în secolul al cincisprezecelea. Era egalul lor ciorăparul ăsta care îl înfruntase pe domnul cardinal! Iată un gînd plăcut pentru sărăcimea obişnuită la respect şi supunere faţă de slugile sergenţilor bailli-ului abatelui de Sainte-Geneviève, ţiitor de trenă al cardinalului.

Coppenole făcu un salut semeţ către eminenţa sa, care răspunse salutîndu-l pe atotputernicul cetăţean al Gandului, temut de Ludovic al XI-lea. Apoi, pe cînd Guillaume Rym, bărbat înţelept şi viclean, cum spune Philippe de Commines [1], îi urma pe amîndoi cu un zîmbet plin de ironie şi de superioritate, ei îşi ocupară locurile: cardinalul — încurcat şi îngrijorat, Coppenole — liniştit şi mîndru, gîndindu-se fără îndoială că, la urma urmelor, titlul său de ciorăpar preţuia la fel ca oricare altul şi că Marie de Bourgogne, mama acestei Marguerite pe care Coppenole o mărita astăzi, s-ar fi temut mai puţin de el dacă ar fi fost cardinal şi nu ciorăpar: căci nu un cardinal ar fi fost în stare să-i aţîţe pe locuitorii din Gand împotriva favoriţilor fiicei lui Carol Temerarul; un cardinal n-ar fi fost în stare să fortifice cu un cuvînt mulţimea împotriva lacrămilor şi rugăminţilor domnişoarei de Flandra, cînd ea a venit să-şi roage cu lacrimi în ochi poporul, pentru ei, pînă la picioarele eşafodului, pe cînd ciorăparului i-a fost de ajuns să-şi ridice doar cotul de piele pentru a face să pice capetele amîndurora ilustrissimi seniori Guy d'Hymbercourt şi cancelar Guillaume Hugonet!

[1] *Philippe de Commines* (1447—1511) — cronicar, autor al „Memoriilor" cu privire la domnia lui Ludovic al XI-lea şi a lui Carol al VIII-lea.

Dar nu se sfîrşise încă totul pentru bietul cardinal, care trebuia să bea pînă la fund cupa nenorocirii de a se afla în tovărăşie atît de proastă.

Poate că cititorul nu l-a uitat pe neobrăzatul cerşetor care, la începutul prologului, se agăţase de franjurile estradei principale. Sosirea iluştrilor oaspeţi nu-l făcuse de loc să-şi dea drumul de-acolo; şi pe cînd prelaţii şi solii se îndesau ca nişte adevărate scrumbii flamande în stalurile tribunei, el se aşezase cît putuse mai bine şi-şi încrucişase curajos picioarele pe arhitravă. Obrăznicia era nemaipomenită, dar nimeni n-o observase din prima clipă, atenţia tuturor fiind îndreptată altundeva. La rîndul său, cerşetorul nu lua în seamă nimic din ce se petrecea în sală; îşi legăna capul cu o nepăsare de napolitan, repetînd din cînd în cînd, în zarvă, ca dintr-o veche obişnuinţă: „Faceţi-vă pomană, oameni buni!" Şi, fireşte, era probabil singurul om din întreaga asistenţă care nu se ostenise să-şi întoarcă privirea la cearta dintre Coppenole şi uşier. Întîmplarea vru însă ca jupînul ciorăpar din Gand, pe care mulţimea îl şi găsise pe placul ei şi asupra căruia erau aţintiţi toţi ochii, să se aşeze în primul rînd al estradei, exact deasupra cerşetorului; şi nu mică fu mirarea tuturor cînd îl văzură pe solul flamand cercetîndu-l bine

pe netrebnicul instalat sub ochii lui, apoi bătîndu-l prietenește pe umărul acoperit de zdrențe. Cerșetorul se întoarse ; și pe fețele amîndurora se zugravi surpriza, recunoașterea, încîntarea etc. ; apoi, fără să le pese cît de cît de spectatori, ciorăparul și cerșetorul începură să-și vorbească pe șoptite, ținîndu-și mîinile strîns înlănțuite, pe cînd zdrențele lui Clopin Trouillefou așternute pe țesătura de aur a estradei făceau efectul unei omizi pe o portocală.

Noutatea acestei scene ciudate stîrni o asemenea larmă nebunească și plină de veselie în sală, încît cardinalul nu întîrzie să-și dea seama ce se petrecea ; plecîndu-se pe jumătate și, de la locul unde se afla, neputînd decît să zărească foarte vag bluza păcătoasă a lui Trouillefou, își închipui, cum era și firesc, că cerșetorul cerea de pomană ; și, revoltat de îndrăzneala lui, strigă :

— Domnule bailli al palatului, aruncă-mi-l în apă pe ticălosul ăsta !

— Pe crucea mea, monseniore cardinal ! spuse Coppenole, fără să dea drumul mîinii lui Clopin, E un prieten de-al meu.

— Bravo ! Bravo ! strigă gloata.

Și din clipa aceea, jupîn Coppenole se bucură la Paris, ca și la Gand, de mare prețuire din partea poporului, *căci asemenea oameni,* spune Philippe de Commines, *se bucură de mare prețuire cînd nu se poartă după canoanele obișnuite.*

Cardinalul își mușcă buzele, se plecă spre vecinul său, abatele de Sainte-Geneviève, și-i spuse cu jumătate glas :

— Plăcuți ambasadori ne mai trimite domnul arhiduce, ca să ne-o anunțe pe prințesa Marguerite.

— Eminența voastră se poartă degeaba politicos față de rîturile astea flamande, răspunse abatele. *Margaritas ante porcos*[1].

— Spune mai degrabă : *Porcos ante Margaritam*[2], zise cardinalul, zîmbind.

Tot alaiul în sutane se extazie auzindu-i jocul de cuvinte. Cardinalul se simți parcă mai ușurat ; era chit cu Coppenole, căci își avusese și el vorba lui de duh aplaudată.

Și acum, acei dintre cititori care au puterea de a generaliza o imagine și o idee, cum se spune în stilul de astăzi, să ne îngăduie să-i întrebăm dacă văd clar priveliștea oferită de vastul paralelogram al Sălii Mari a palatului, în momentul cînd le atragem atenția. În mijlocul sălii, rezemată de peretele dinspre apus, se află o largă și măreață estradă din brocart de aur, în care pătrunde, printr-o mică ușă în ogivă, alaiul personajelor grave, anunțate rînd pe rînd de vocea ascuțită a ușierului. În primele bănci s-au și așezat cîteva preavenerabile figuri îmbrobodite în hermină, catifele și stofă roșie. În jurul estradei, care se menține tăcută și demnă, jos, în față, pretutindeni, mare mulțime și mare larmă. Pe chipul fiecărui personaj de pe estradă sînt ațintite numeroase priviri ale publicului, fiecare nume stîrnește o mie de șușoteli. Sigur, priveliștea e neobișnuită și merită atenția spectatorilor. Dar ce-o fi oare colo, tocmai la capăt, scena aceea de bîlci, cu patru paiațe împestrițate deasupra ei și cu alte patru dedesubt ? Iar lîngă scenă, cine e omul acela palid, cu haina lui de pînză grosolană și neagră ? Vai, iubite cititor, acolo se află Pierre Gringoire și prologul său.

[1] Mărgăritare înaintea porcilor (lat.).
[2] Porci înaintea Margueritei (lat.).

— L-am uitat de tot.
— Şi el tocmai de asta se temea.
Din clipa intrării cardinalului, Gringoire se agitase într-una ca să-şi salveze prologul. Mai întîi le poruncise actorilor, care se opriseră, să continue şi să ridice glasul ; apoi, văzînd că nimeni nu asculta, îi oprise şi, de vreun sfert de ceas de cînd dura întreruperea, nu încetase o clipă să bată din picior, să dea din mîini, să le strige pe Gisquette şi pe Liénarde, să-şi încurajeze vecinii la urmărirea prologului ; totul zadarnic. Nimeni nu-şi lua ochii de la cardinal, de la soli şi de la estradă, unicul centru al acestui vast cerc de raze vizuale. Pesemne că, şi spunem asta cu părere de rău, prologul începea să-i plictisească pe auditori în momentul cînd eminenţa sa venise să le distragă atenţia într-un mod atît de necruţător. La urma urmei, pe estradă ca şi pe masa de marmură era acelaşi spectacol : conflictul dintre Arat şi Cler, Nobilime şi Marfă. Şi mulţi preferau să-i vadă, pur şi simplu, vii, respirînd, mişcîndu-se, atingîndu-se cu coatele, în carne şi oase, în solia flamandă, în alaiul episcopal, sub sutana cardinalului, sub vesta lui Coppenole, decît sulemeniţi, împopoţonaţi, vorbind în versuri şi, ca să zicem aşa, împăiaţi în tunicile galbene şi albe cu care îi gătise Gringoire.

Totuşi, cînd poetul nostru văzu că zarva începe să se mai potolească, închipui un şiretlic care ar fi putut salva totul.

— Domnule, spuse el, întorcîndu-se spre unul din vecini, un grăsan de treabă, cu o figură răbdătoare, ce-ar fi să reîncepem ?

— Ce ? întrebă vecinul.

— Ei ! Misterul ! făcu Gringoire.

— Cum vrei, răspunse vecinul.

Această semiaprobare îi fu suficientă lui Gringoire, care, dorind să-şi rezolve singur treburile, începu să strige, ascunzîndu-se cît putea în mulţime :

— Reîncepeţi misterul ! Reîncepeţi !

— Drace ! exclamă Joannes de Molendino. Ce tot zbiară äia, colo, la capăt ? (Căci Gringoire făcea zarvă cît patru.) Ia spuneţi, băieţi, nu s-a mai terminat odată misterul ? Äia vor să-l ia de la capăt şi nu e drept.

— Nu, nu ! strigară toţi studenţii. Jos cu misterul ! Jos !

Dar Gringoire nu se dădea bătut şi striga din ce în ce mai tare :

— Reîncepeţi ! Reîncepeţi !

Strigătele lui atraseră atenţia cardinalului.

— Domnule bailli al palatului, îi spuse el unui bărbat înalt şi înveşmîntat în negru, aflat la cîţiva paşi de el, sînt oare diavoli în mînăstire de fac atîta scandal ?

Bailli-ul palatului era un fel de magistrat amfibie, un fel de liliac al tagmei judecătoreşti, semănînd totodată şi a şoarece şi a pasăre, şi a judecător şi a oştean.

Apropiindu-se de eminenţa sa, înfricoşat de nemulţumirea acestuia, el îi explică bîlbîindu-se neghiobia săvîrşită de gloată : amiaza sosise înaintea eminenţei sale, iar actorii fuseseră siliţi să înceapă fără să-l aştepte pe eminenţa sa.

Cardinalul izbucni în rîs.

— Pe legea mea, şi domnul rector al Universităţii ar fi trebuit să facă la fel. Ce părere ai, jupîne Guillaume Rym ?

— Monseniore, răspunse Guillaume Rym, să fim mulţumiţi că am scăpat de jumătate din piesă. E un cîştig.

— Netrebnicii ăia pot să continue farsa ? întrebă bailli-ul.

— Continuați, continuați, spuse cardinalul. Mi-e egal. Cît au să joace, eu îmi voi citi cartea de rugăciuni.

Bailli-ul înaintă pînă la marginea estradei și strigă, după ce făcuse liniște, cu un gest al mîinii :

— Orășeni, oameni de rînd și locuitori, ca să-i mulțumească și pe cei ce vor să se reînceapă, și pe cei ce vor să se isprăvească, eminența sa poruncește să se continue.

Și unii, și alții trebuiră să se supună. Totuși, atît publicul cît și autorul îi păstrară multă vreme pică venerabilului cardinal.

Personajele de pe scenă își reluară deci trăncăneala, și Gringoire nădăjduia că măcar restul operei va fi ascultat. Dar speranța aceasta nu întîrzie să i se spulbere, ca și celelalte iluzii ; de bine de rău, liniștea se statornicise iar în public ; Gringoire nu observase însă că, în clipa cînd cardinalul dăduse porunca să se continue, estrada nu se umpluse încă și că, după solii flamanzi, se iveau alte personaje din alai, ale căror nume și titluri, aruncate din timp în timp peste dialogul actorilor de glasul ușierului, stricau enorm bietei lui piese. Într-adevăr, închipuiți-vă, în mijlocul unei piese de teatru, lătratul unui ușier zvîrlind între două rime și adesea între două emistihuri paranteze de felul acestora :

— Maestrul Jacques Charmolue, procuror al regelui la curtea bisericii !

— Jehan de Harlay, scutar, comandant al gărzii de noapte a orașului Paris.

— Messire Galiot de Genoilhac, cavaler, senior de Brussac, comandant al artileriei regelui !

— Jupîn Dreux-Raguier, șeful pazei la apele și pădurile regelui, stăpînul nostru peste țările Franța, Champagne și Brie !

— Messire Louis de Graville, cavaler, consilier și șambelan al regelui, amiral al Franței, mare paznic al pădurii Vincennes !

— Jupîn Denis Le Mercier, conducătorul casei orbilor din Paris ! Etc., etc., etc.

Strigătele lui deveneau de nesuportat.

Ciudatul acompaniament, care făcea ca piesa să fie greu de urmărit, îl indigna pe Gringoire cu atît mai mult, cu cît el nu putea să-și ascundă faptul că interesul sporea din ce în ce și că piesei nu-i lipsea decît să fie ascultată. Într-adevăr, cu greu s-ar fi putut imagina o țesătură a intrigii mai ingenioasă și mai dramatică. Cele patru personaje ale prologului tocmai se văitau, aflate în cumplită încurcătură, cînd Venus în persoană, *vera incessu patuit dea* [1], li se înfățișă înveșmîntată într-o frumoasă hăinuță scurtă împodobită cu corabia-stemă a orașului Paris. Ea venea să-l ceară pe delfinul făgăduit celei mai frumoase. Jupiter, al cărui fulger se auzea bubuind în vestiar, o sprijinea, și zeița era gata să biruie, adică, vorbind mai simplu, să se mărite cu domnul delfin, cînd o tînără copilă înveșmîntată în damasc alb și ținînd în mînă o margaretă (gingașă personificare a principesei de Flandra) veni să se lupte cu Venus. Lovitură de teatru și episod neprevăzut. După discuții aprige, Venus, Marguerite și cei din culise căzură de acord să se supună dreptei judecăți a Sfintei Fecioare. Mai exista un rol frumos, cel al lui don Pedro, rege al Mesopotamiei. Dar, printre atîtea întreruperi,

---

[1] Prin mers se arată a fi cu adevărat zeiță (lat.).

era greu să-ţi dai seama ce rost avea el. Toate personajele se căţăraseră pe scară.

Zadarnic însă. Nici una din frumuseţile piesei nu era nici simţită şi nici înţeleasă. La intrarea cardinalului s-ar fi zis că un fir invizibil şi magic trăsese brusc toate privirile de la masa de marmură spre estradă, de la capătul sudic al sălii spre capătul apusean. Nimic nu putea să alunge vraja care cuprinsese publicul. Toţi ochii rămîneau aţintiţi într-acolo ; iar noii sosiţi, cu numele lor afurisite, cu feţele şi cu veşmintele lor, constituiau un necontenit motiv de a distrage atenţia de la piesă. Era jalnic. În afară de Gisquette şi de Liénarde, care se mai întorceau cîteodată cînd Gringoire le trăgea de mînecă, în afară de vecinul cel gras şi răbdător, nimeni nu asculta, nimeni nu privea spre biata moralitate părăsită. Gringoire nu vedea decît profiluri.

Cu cîtă amărăciune vedea poetul cum i se prăbuşea, bucată cu bucată, întregul eşafodaj de glorie şi de poezie ! Şi cînd te gîndeşti că mulţimea aceasta, pînă mai adineauri nerăbdătoare să-i audă opera, fusese cît pe-aci să se răzvrătească împotriva domnului bailli ! Iar acum, cînd o auzea, puţin îi păsa de ea. Şi doar era tot spectacolul pe care îl începuse în aplauzele însufleţite ale întregului public ! Veşnicul flux şi reflux al favoarei populare ! Cînd te gîndeşti că mulţimea fusese cît pe-aci să-i spînzure pe cei patru sergenţi de pază ! Ce n-ar fi dat el să se mai afle încă în ceasul acela de miere !

Brutalul monolog al uşierului încetă totuşi. Sosiseră toţi oaspeţii şi Gringoire respiră uşurat. Actorii continuau vitejeşte. Şi iată că jupîn Coppenole, ciorăparul, se ridică pe neaşteptate,

iar poetul îl auzi rostind, în mijlocul atenţiei generale, cuvintele acestea infernale :

— Domnilor orăşeni şi boieri din Paris, pe crucea mea că habar n-am ce facem aici. Văd eu colo în colţ, pe schelăria aia, nişte oameni care parcă ar vrea să se bată. Nu ştiu dacă asta numiţi voi un *mister*, dar n-are nici un haz. Ăia se ceartă din gură, şi-atîta tot. Aştept de-un sfert de ceas să se pocnească odată. Degeaba însă. Ei sînt nişte laşi, care doar se zgîrie cu ocări. Ar fi trebuit aduşi luptători de la Londra sau de la Rotterdam ; şi-atunci, ehei, aţi fi avut parte să vedeţi nişte lovituri de pumni care s-ar fi auzit din piaţă. Dar ăştia sînt jalnici ! Ar trebui să ne joace măcar un dans arăbesc sau vreo altă drăcie. Nu asta mi se spusese că o să văd aici. Mi se făgăduise o sărbătoare a nebunilor, cu alegere de papă. Avem şi noi, la Gand, un papă al nebunilor ; în privinţa asta nu sîntem de loc mai prejos, pe crucea mea ! Dar iată cum facem noi. Se adună mulţime mare, ca aici. Pe urmă fiecare, pe rînd, îşi vîră capul printr-o gaură şi face o strîmbătură spre ceilalţi. Cel care se strîmbă cel mai urît e ales papă prin aclamaţii. Asta e. Şi-i foarte distractiv. Vreţi să-l alegem şi pe papa al vostru după moda de la noi ? Ne-am plictisi mai puţin decît ascultîndu-i pe flecarii ăştia. Dacă vor să vină şi ei să se strîmbe la fereastră, îi primim. Ce ziceţi, domnilor orăşeni ? Sînt aici destule mutre caraghioase de ambele sexe, ca să rîdem ca în Flandra, şi sîntem destul de pociţi, ca să tragem nădejde că vom vedea o strîmbătură ca lumea.

Gringoire ar fi vrut să răspundă, dar uimirea, mînia, indignarea îi luaseră graiul. De altfel, propunerea ciorăparului popular fu întîmpinată cu

atîta entuziasm de orăşenii ăştia de rînd, măguliţi că li se spune boieri, încît orice împotrivire ar fi fost de prisos. Nu se mai putea decît să te laşi dus de torent. Şi Gringoire îşi ascunse faţa în palme, neavînd fericirea să aibă o mantie ca să-şi acopere capul, ca Agamemnonul lui Timanthe.

V

QUASIMODO

Cît ai clipi, totul fu gata pentru ducerea la îndeplinire a ideii lui Coppenole. Orăşeni, studenţi şi slujbaşi mărunţi se puseseră pe lucru. Capela cea mică, situată în faţa mesei de marmură, fu aleasă drept teatru al strîmbăturilor. Un ochi de geam spart din frumoasa fereastră în formă de roză de deasupra uşii lăsa un cerc de piatră prin care se căzu de acord ca fiecare concurent să-şi vîre capul. Ca să ajungi pînă acolo, era de ajuns să te cocoţi pe două butoaie, luate nu se ştie de unde şi puse, de bine de rău, unul peste altul. Ca să se păstreze nepătată şi deplină impresia făcută de strîmbătură, se hotărî ca fiecare candidat, bărbat sau femeie (căci se putea alege şi o papesă), să-şi acopere faţa şi să stea ascuns în capelă pînă în momentul apariţiei. În mai puţin de-o clipă, capela se umplu de concurenţi, în urma cărora se închise uşa.

De la locul său, Coppenole poruncea, conducea, aranja totul. În timpul zarvei acesteia, cardinalul, la fel de încurcat ca şi Gringoire, pretextă că are nişte treburi şi că e ora vecerniei şi se retrase împreună cu suita, fără ca mulţimea, care la venirea lui se însufleţise atîta, să-i dea vreo importanţă. Guillaume Rym fu singurul care băgă de seamă cît de stînjenită se simţea eminenţa sa. Atenţia mulţimii, ca şi soarele, îşi urma crugul ei ; pornită de la un capăt al sălii, ea ajunsese la celălalt capăt, după ce zăbovise un timp la mijloc. Masa de marmură, estrada de brocart îşi avuseseră momentul lor ; acum era rîndul capelei lui Ludovic al XI-lea. Terenul se afla liber pentru orice fel de nebunie. În sală nu mai rămăseseră decît flamanzii şi gloata.

Strîmbăturile începură. Prima figură care se ivi la lucarnă, cu pleoapele întoarse pe dos, cu gura făcută bot şi cu fruntea încreţită ca cizmele noastre, după moda husarilor imperiului, stîrni un rîs atît de nestăvilit, încît Homer i-ar fi luat drept zei pe toţi oamenii aceştia de rînd. Şi totuşi, Sala cea Mare nu era de loc un Olimp, iar bietul Jupiter al lui Gringoire ştia asta mai bine decît oricine. Urmă a doua, a treia strîmbătură, apoi încă una, şi încă una, iar rîsetele şi tropăitul vesel din picioare sporiră şi mai mult. Spectacolul avea în el nu ştiu ce rătăcire neobişnuită a minţii, nu ştiu ce putere de a îmbăta şi de a fascina, despre care cu greu i s-ar putea da o idee cititorului din zilele şi din saloanele noastre. Închipuiţi-vă o serie de feţe prezentînd rînd pe rînd toate formele geometrice, de la triunghi pînă la trapez, de la con pînă la poliedru ; toate expresiile omeneşti, de la mînie pînă la desfrînare ; toate vîrstele, de la cutişoarele de pe obrajii pruncului nou-născut pînă la zbîrciturile bătrînei în agonie ; toate fantasmagoriile religioase, de la Faun la Belzebut ; toate profilurile

capetelor de animale, de la căpățînă pînă la cioc, de la rît pînă la bot. Închipuiți-vă toate măștile sculptate de pe Pont-Neuf, coșmarurile acestea pietrificate sub dalta lui Germain Pilon, prinzînd viață și suflu și venin una cîte una să vă privească în față cu ochii lor arzători ; toate măștile carnavalului de la Veneția trecîndu-vă pe rînd prin lornietă ; într-un cuvînt, un caleidoscop uman.

Orgia devenea din ce în ce mai flamandă. Teniers n-ar fi putut să dea decît o slabă idee despre ea. Închipuiți-vă, redată sub formă de bacanală, bătălia lui Salvator Rosa. Nu mai existau acolo nici studenți, nici soli, nici orășeni, nici bărbați, nici femei ; nu mai existau nici Clopin Trouillefou, nici Gilles Lecornu, nici Simone Patru-livre, nici Robin Poussepain. Totul se contopea într-un desfrîu general. Sala Mare nu mai era decît un uriaș cuptor al nerușinării și al veseliei, în care fiecare gură era un țipăt, fiecare ochi un fulger, fiecare față o strîmbătură, fiecare ins o poziție. Totul striga și urla. Fețele ciudate care veneau rînd pe rînd să scrîșnească din dinți la fereastra în formă de roză păreau tot atîtea torțe aprinse, aruncate peste jeraticul încins. Și din mulțimea aceasta clocotitoare scăpa, ca aburul din cuptor, un vuiet aspru, ascuțit, tăios, șuierător, ca bîzîitul unei musculițe.

— Ho, ho ! Blestemăție !

— Ia te uită la mutra asta !

— Nu face doi bani !

— Alta !

— Guillemette Maugerepuis, ia te uită la căpățîna asta de taur : nu-i lipsesc decît coarnele ! Nu e bărbatu-tău ?

— Alta !

— Pe burta papei ! Ce-i cu strîmbătura asta ?

— Hei, vreți să ne duceți ! Să nu-și arate decît fața.

— E afurisita de Pierrette Callebotte ! Ea e în stare să facă una ca asta.

— Bravo ! Bravo !

— Mă sufoc !

— Uite unu căruia nu-i încap urechile !

Etc., etc.

Trebuie totuși să nu-l nedreptățim pe prietenul nostru Jehan. În mijlocul acestui sabat, el putea fi văzut încă sus, pe stîlpul său, ca un ucenic-marinar în vîrful catargului. Și se zvîrcolea acolo cu o furie de necrezut. Gura îi era larg deschisă și din ea ieșea un strigăt care nu se auzea, nu fiindcă ar fi fost acoperit de larma generală, oricît de puternică ar fi fost ea, ci pentru că atingea fără îndoială limita sunetelor ascuțite care poate fi percepută, adică cele douăsprezece mii de vibrații ale lui Sauveur sau opt mii ale lui Biot.

După trecerea primului val de mîhnire, Gringoire își reveni. Mai întîi se încrîncenase împotriva nenorocirii abătute asupra piesei. „Continuați !“ le spusese el pentru a treia oară mașinilor vorbitoare, care erau actorii. Apoi, plimbîndu-se cu pași mari prin fața mesei de marmură, se simți cuprins de dorința de a se duce și el să scoată capul prin lucarna capelei, măcar ca să aibă plăcerea de a se strîmba la mulțimea asta ingrată. „Nu, nu ! N-ar fi demn de mine. Fără răzbunare ! Să luptăm pînă la capăt, își repeta el. Puterea poeziei asupra mulțimii e mare ; am să-i readuc la ea. O să vedem cine va învinge ; strîmbăturile sau literatura ?“

Dar, vai ! poetul rămăsese singurul spectator al piesei sale.

Acum era cu mult mai rău decît adineauri. Nu mai vedea decît oameni întorși cu spatele la el.

Dar mă înşel. Grăsunul răbdător, pe care îl mai consultase într-un moment critic, sta cu faţa spre scenă. Cît despre Gisquette şi Liénarde, ele dezertaseră de mult.

Gringoire fu mişcat pînă în adîncul sufletului de fidelitatea unicului său spectator. Se apropie de el şi-i vorbi, scuturîndu-i uşurel braţul ; căci bietul om se rezemase de balustradă şi cam aţipise !

— Domnule, îi spuse Gringoire, îţi mulţumesc.

— Pentru ce, domnule ? întrebă grăsunul, căscînd.

— Văd că te plictiseşti, continuă poetul, fiindcă zarva asta te împiedică să asculţi în voie. Dar fii liniştit ! Numele dumitale va trece în posteritate. Cum te numeşti, rogu-te ?

— Renault Château, paznic al sigiliului închisorii Châtelet din Paris, la ordinele dumitale.

— Domnule, eşti aici singurul reprezentant al muzelor, spuse Gringoire.

— Mă măguleşti prea mult, domnule, răspunse paznicul sigiliului de la Châtelet.

— Eşti singurul care ai ascultat cum se cuvine piesa, urmă Gringoire. Cum o găseşti ?

— Ehei ! făcu grăsunul pe jumătate trezit. E destul de deocheată.

Gringoire trebui să se mulţumească cu lauda aceasta, căci un tunet de aplauze, amestecat cu aclamaţii asurzitoare, veni să le întrerupă discuţia. Papa nebunilor fusese ales.

— Bravo ! Bravo ! Bravo ! striga mulţimea de pretutindeni.

Într-adevăr, strîmbătura care strălucea în momentul acela în lucarnă era minunată. După toate pentagoanele, hexagoanele şi figurile heteroclite care se succedaseră în golul ochiului de geam fără

să realizeze idealul de grotesc făurit în imaginaţiile exaltate de orgie, trebuia, ca să primească aprobarea generală, tocmai strîmbătura sublimă care uluise în clipa aceea mulţimea. Însuşi jupîn Coppenole o aplaudă, iar Clopin Trouillefou, care concurase şi el, şi Dumnezeu ştie ce intensitate de urîţenie putea să atingă faţa lui, se declară învins. Noi vom face la fel. Nu vom încerca să dăm cititorilor o idee despre nasul acela tetraedral, despre gura în formă de potcoavă, despre ochiul stîng, mic şi astupat de o sprînceană roşcată şi stufoasă, pe cînd ochiul drept dispărea cu totul sub un neg imens, despre dinţi crescuţi alandala, ştirbi pe alocuri, ca zidurile crenelate ale unei fortăreţe, despre buza aceea învîrtoşată peste care unul din dinţi se întindea ca un colţ de elefant, despre bărbia aceea despicată ca o copită şi, mai ales, despre expresia răspîndită peste toate acestea, amestec de răutate, de mirare şi de tristeţe.

Publicul aclamă fără excepţie. Toţi cei de faţă se năpustiră spre capelă. Şi, de acolo, îl scoaseră în triumf pe preafericitul papă al nebunilor. Dar abia atunci surpriza şi admiraţia atinseră culmea. Strîmbătura era însăşi faţa învingătorului.

Sau, mai degrabă, toată fiinţa lui era o strîmbătură. Un cap mare şi zburlit, acoperit cu păr roşu ; între umeri o ghebă enormă a cărei pereche se făcea simţită şi pe piept ; o alcătuire de coapse şi de picioare atît de ciudat deviate de la normal, încît nu se puteau atinge decît la genunchi, iar văzute din faţă, semănau cu două lame de seceră care s-ar întîlni la mîner ; tălpi late, palme monstruoase ; şi, peste toată diformitatea aceasta, nu ştiu ce aer înfricoşător care vădea vigoare, agilitate şi curaj. Ciudată excepţie de la legea eternă, care cere ca

forța, ca și frumusețea, să reiasă din armonie. Așa arăta papa pe care nebunii tocmai și-l aleseseră.

Ai fi zis că e un uriaș spart în bucăți și prost reconstituit.

Cînd soiul acesta de ciclop se ivi în pragul capelei, neclintit, îndesat și aproape la fel de lat pe cît era de înalt, *pătrat la temelie*, cum spune un mare om, gloata îl recunoscu imediat după surtucul său jumătate roșu, jumătate violet, presărat cu clopoței de argint, și mai ales după slutenia lui desăvîrșită, și strigă într-un glas :

— E Quasimodo, clopotarul ! E Quasimodo, cocoșatul de la Notre-Dame ! Quasimodo, chiorul ! Quasimodo, șchiopul ! Bravo ! Bravo !

E lesne de văzut că bietul om avea porecle din belșug.

— Feriți-vă, femei gravide ! strigară studenții.

— Sau femei care vreți să rămîneți gravide ! adăugă Joannes.

Femeile, într-adevăr, își acopereau fața.

— Oh, maimuțoi pocit ! exclama una.

— E la fel de rău pe cît e de slut, spunea alta.

— E diavolul, adăuga o a treia.

— Eu am ghinionul să locuiesc lîngă Notre-Dame ; și toată noaptea îl aud umblînd pe streașină.

— Ca pisicile.

— Cînd îl cauți, e pe acoperișurile noastre.

— Face farmece și ni le-aruncă pe coș.

— Ieri seară a venit să se strîmbe la gura podului meu. Credeam că e un om. Și mi-a fost o frică !

— Sînt sigură că se duce la sabat. Odată a lăsat o mătură pe acoperișul meu.

— Oh, pocită mutră de cocoșat !

— Oh, suflet ticălos !

— Brrr !

Bărbații, dimpotrivă, erau încîntați și aplaudau.

Quasimodo, motivul zarvei, stătea neclintit în ușa capelei, în picioare, sumbru și grav, lăsîndu-se admirat.

Un student — Robin Poussepain, cred — se duse să-i rîdă în nas, și prea de aproape. Quasimodo se mulțumi să-l apuce de brîu și să-l arunce cît colo prin mulțime. Totul, fără să spună un cuvînt.

Jupîn Coppenole, încîntat la culme, se apropie de el.

— Pe crucea mea ! Sfinte Petre ! Ai cea mai frumoasă slutenie pe care am văzut-o de cînd sînt. Meritai să fii papă și la Roma, ca și la Paris. Vorbind astfel, îi puse mîna pe umăr. Quasimodo nu se clinti. Coppenole continuă : Ești un pehlivan cu care am poftă să trag un chef chiar dacă m-ar costa o groază de bani. Ce zici ?

Quasimodo nu-i răspunse.

— Pe crucea mea ! urmă ciorăparul. N-oi fi cumva surd ?

Quasimodo era, într-adevăr, surd. Și, cum între timp începuse să-l enerveze felul de a se purta al lui Coppenole, se întoarse brusc spre el, scrîșnind din dinți atît de tare, încît uriașul flamand se dădu înapoi, ca un buldog în fața unei pisici.

Atunci se formă în jurul ciudatului personaj un cerc de spaimă și de respect cu o rază de cel puțin cincisprezece pași geometrici. O bătrînă îi explică lui jupîn Coppenole că Quasimodo era surd.

— Surd ! spuse ciorăparul, hohotind ca un adevărat flamand. Pe crucea mea, e un papă desăvîrșit !

— Hei, îl recunosc ! strigă Jehan, care se coborîse în sfîrşit de pe stîlp ca să-l vadă mai de aproape pe Quasimodo. El trage clopotele la frate-meu, arhidiaconul. Bună ziua, Quasimodo !

— Afurisit om ! făcu Robin Poussepain, încă năucit de cădere. Cînd îl vezi : e cocoşat. Cînd umblă : e şchiop. Cînd te priveşte : e chior. Cînd îi vorbeşti : e surd. Nu zău, la ce şi-o fi folosind limba, Polifemul ăsta ?

— Vorbeşte cînd vrea el, spuse bătrîna. A surzit tot trăgînd clopotele. Dar nu e mut.

— Asta-i mai lipsea, observă Jehan.

— Şi are un ochi în plus, adăugă Robin Poussepain.

— Da de unde ! vorbi chibzuit Jehan. Un chior e mult mai incomplet decît un orb, fiindcă ştie ce-i lipseşte.

Între timp, toţi cerşetorii, toate slugile, toţi pungaşii, laolaltă cu studenţii, se duseseră în alai să caute în dulapul slujbaşilor mărunţi ai palatului tiara de carton şi veşmîntul caraghios al papei nebunilor. Quasimodo se lăsă îmbrăcat fără să clipească măcar şi cu un fel de supunere trufaşă. Apoi fu aşezat pe o targă multicoloră. Doisprezece ofiţeri ai confreriei nebunilor îl ridicară pe umerii lor ; şi un soi de veselie amară şi dispreţuitoare înflori pe faţa mohorîtă a ciclopului cînd văzu la picioarele lui diforme toate capetele acestea de oameni frumoşi, drepţi şi bine făcuţi. Apoi procesiunea gălăgioasă şi zdrenţăroasă se puse în mişcare, ca să facă, după datină, ocolul galeriilor dinlăuntrul palatului, înainte de plimbarea pe străzi şi pe la răspîntii.

VI

ESMERALDA

Pentru noi e o plăcere să aducem la cunoştinţă cititorilor că, în timp ce se petreceau toate acestea, Gringoire şi piesa lui nu se lăsaseră bătuţi. Actorii, îmboldiţi de poet, îi declamaseră fără întrerupere versurile, iar el îi ascultase fără întrerupere. Gringoire se împăcase cu vacarmul şi era hotărît să meargă pînă la capăt, sperînd încă într-o revenire a atenţiei publicului. Licărirea aceasta de speranţă se reînsufleţi cînd poetul îl văzu pe Quasimodo, pe Coppenole şi alaiul asurzitor al papei nebunilor ieşind cu mare zgomot din sală. Mulţimea se repezi lacomă pe urmele lor. „Bun, îşi spuse Gringoire, se duc toţi gălăgioşii". Din nefericire, toţi gălăgioşii erau publicul. Cît ai clipi, Sala cea Mare se goli de tot.

La drept vorbind mai rămaseră vreo cîţiva spectatori, unii risipiţi, alţii grupaţi în jurul stîlpilor, femei, bătrîni sau copii, sătui de învălmăşeală şi de larmă. Cîţiva studenţi stăteau călare pe ferestre şi priveau spre piaţă.

— „Ei bine, gîndi Gringoire. Tot mai sînt destui ca să asculte sfîrşitul misterului meu. Sînt puţini, dar alcătuiesc un public ales, un public de cărturari".

Peste o clipă nu se auzi bucata pe care muzica trebuia s-o cînte cu cel mai mare efect la sosirea Sfintei Fecioare. Gringoire observă atunci că muzicanţii îi fuseseră luaţi de alaiul papei nebunilor. „Să trecem mai departe", îşi spuse el cu stoicism.

Apoi Gringoire se apropie de-un grup de cetățeni care păreau că discută despre piesa lui. Iată frîntura de conversație pe care o auzi :

— Știi, jupîne Cheneteau, casa familiei de Navarre, care era a domnului de Nemours ?

— Da, e peste drum de capela Braque.

— Ei bine, fiscul a închiriat-o lui Guillaume Alixandre, miniaturist, cu șase livre și opt franci parizieni pe an.

— Cum se mai scumpesc chiriile !

„Eh ! își spuse Gringoire oftînd. Ceilalți ascultă".

— Oameni buni ! strigă deodată una din tinerele pușlamale cocoțate pe ferestre. *Esmeralda ! Esmeralda*, în piață !

Cuvîntul acesta avu un efect magic. Toți cîți mai rămăseseră în sală se repeziră la ferestre, cățărîndu-se pe pereți ca să vadă și repetînd : Esmeralda ! Esmeralda !

În același timp, de afară se auzi un ropot asurzitor de aplauze.

— Ce-o mai fi asta, Esmeralda ? spuse Gringoire, împreunîndu-și mîinile, deznădăjduit. Ah ! Doamne ! Ai zice că acum e rîndul ferestrelor.

Poetul întoarse capul spre masa de marmură și văzu că spectacolul se întrerupse. Era tocmai momentul în care Jupiter trebuia să apară cu fulgerul său. Dar Jupiter stătea nemișcat în josul scenei.

— Michel Giborne ! strigă poetul, mîniat. Ce faci acolo ? Asta ți-e rolul ? Urcă odată !

— Vai, zise Jupiter, un student mi-a luat scara !

Gringoire se uită. Spusele lui Jupiter erau întru totul adevărate. Orice comunicație între nodul și deznodămîntul piesei fusese tăiată.

— Tîlharul ! bombăni el. Și de ce a luat scara ?

— Ca să se ducă s-o vadă pe Esmeralda, răspunse jalnic Jupiter. A zis : „Uite o scară nefolosită", și a luat-o.

Era lovitura de grație. Gringoire o primi cu resemnare.

— Să vă ia dracu ! le spuse el actorilor. O să fiți plătiți cînd mi s-o plăti mie.

Apoi bătu în retragere, cu capul plecat, dar ultimul, ca un general care s-a luptat cum se cuvine.

Și, pe cînd cobora scările întortocheate ale palatului, poetul bombănea printre dinți :

— Frumoasă șleahtă de nepricepuți și de bădărani, parizienii ăștia ! Vin să asculte un mister și n-ascultă nimic din el ! S-au ocupat de toată lumea, de Clopin Trouillefou, de cardinal, de Coppenole, de Quasimodo, de dracu ! Dar de maica Fecioară Maria puțin le-a păsat. Dacă știam, vă dădeam eu Fecioare Marii, haimanalelor ! Și eu ? ! Am venit să văd fețe și n-am văzut decît dosuri ! Să fii poet și să ai parte de succesul unui spițer ! E adevărat că Homerus a cerșit prin tîrgușoarele grecești și că Nason a murit în exil, la moscoviți. Dar să mă jupoaie diavolul dacă înțeleg ce vor să spună cu Esmeralda lor ! Ce cuvînt e ăsta, mai întîi ? E în limba egipțienilor !

CARTEA A DOUA

I

DE LA CARIBDA LA SCILA

În ianuarie, noaptea se lasă devreme. Cînd Gringoire ieşi din palat, uliţele se şi întunecaseră. Lui, întunericul acesta îi plăcu ; dorea mai întîi să se abată în vreo ulicioară întunecoasă şi pustie, să cugete acolo în voie, iar filozoful din el să pună primul balsam pe rana poetului. De altfel, filozofia îi era singurul adăpost, căci nu ştia unde să se ducă. După răsunătoarea cădere a încercării lui teatrale, nu mai îndrăznea să se întoarcă la locuinţa de pe strada Grenier-sur-l'Eau, peste drum de Port-au-Foin, căci se bizuise pe ceea ce trebuia să-i dea domnul prévôt pentru epitalam, ca să-i plătească lui jupîn Guillaume Doulx-Sire, strîngător al birului pe vite din oraşul Paris, chiria datorată pe şase luni, adică doisprezece soli parizieni ; de douăsprezece ori preţul a tot ce avea pe lume, socotind şi nădragii, şi cămaşa, şi pălăria. După ce, adăpostit provizoriu sub intrarea cea mică a închisorii vistieriei de la Sainte-Chapelle, cugetă o clipă la culcuşul pe care să şi-l aleagă pentru noapte, avînd la dispoziţie toate pavajele Parisului, îşi aminti că zărise cu o săptămînă înainte, pe strada Savaterie, la poarta unui consilier al parlamentului, o treaptă pentru încălecat pe

catîri şi că-şi spusese atunci că piatra aceea ar putea fi, la nevoie, o pernă cît se poate de bună pentru un cerşetor sau pentru un poet. Gringoire îi mulţumi deci Providenţei că-i trimisese ideea aceasta grozavă ; dar, pe cînd se pregătea să traverseze Piaţa Palatului ca să ajungă în labirintul încîlcit din Cité, unde şerpuiesc toate uliţele acestea vechi şi înfrăţite, străzile Barillerie, Vieille-Draperie, Savaterie, Juiverie etc., şi astăzi încă în picioare cu casele lor numărînd nouă etaje, văzu alaiul papei nebunilor ce ieşea şi el din palat şi i se năpustea în cale, cu strigăte puternice, cu lumini de torţe aprinse şi cu muzica lui, a lui Gringoire. Priveliştea aceasta îi zgîndări rănile orgoliului şi-l sili să fugă. În amarul dramaticei sale păţanii, tot ce-i amintea de sărbătoarea zilei aceleia îl necăjea şi mai mult şi făcea să-i sîngereze rana.

Poetul vru să apuce pe podul Saint-Michel, dar şi pe-acolo alergau copiii cu aruncătoare de foc şi artificii.

— Să le ia naiba de artificii ! spuse Gringoire şi se abătu pe Pont-au-Change.

La casele din capătul podului fuseseră prinse trei drapele cu chipul regelui, al delfinului şi al Margueritei de Flandre, şi alte şase mai mici pe care erau zugrăviţi ducele de Austria, cardinalul de Bourbon, domnul de Beaujeu, doamna Jeanne de France, domnul bastard de Bourbon, şi nu mai ştiu cine, totul luminat de făclii. Gloata le admira.

— Fericit pictor Jehan Fourbault ! exclamă Gringoire, oftînd din rărunchi, şi se întoarse cu spatele spre drapelele mari şi mici.

În faţa lui se deschidea o uliţă ; poetului i se păru că e atît de întunecată şi de pustie, încît nădăjdui să scape pe-acolo de toată zarva şi de toate

luminile sărbătorii. Şi se înfundă pe uliţa aceea. Dar după cîteva clipe, piciorul lui întîlni o piedică ; poetul se poticni şi căzu. Era arborele de mai, pe care slujbaşii mărunţi îl aşezaseră în dimineaţa aceea la poarta unui preşedinte al parlamentului, în cinstea solemnităţii zilei. Gringoire suportă eroic această nouă întîlnire. Se ridică şi porni spre marginea apei. După ce lăsă în urmă turnişorul justiţiei civile şi turnul justiţiei criminale şi merse de-a lungul zidului grădinilor regelui, pe malul nepavat, unde noroiul îi ajungea pînă la glezne, sosi la capătul dinspre apus al cartierului Cité şi privi cîtva timp ostrovul Podarului Vacilor, care a dispărut mai apoi sub calul de bronz şi Pont-Neuf. Ostrovul se mai zărea în întuneric ca un imens morman negru dincolo de firul îngust al apei albicioase care îl despărţea de rest. După licărirea unei luminiţe abia vizibile puteai ghici acolo coliba, ca un stup, în care luntraşul-podar se adăpostea la vreme de noapte.

— Fericit podar al Vacilor ! oftă Gringoire. Tu nu te gîndeşti la glorie şi nu scrii epitalamuri ! Puţin îţi pasă de regii care se însoară şi de ducesele de Bourgogne ! Tu nu cunoşti alte margarete decît cele pe care le dă pajiştea ta, în aprilie, vacilor la păscut ! Pe cînd eu, poetul, sînt huiduit şi-mi clănţăne dinţii de frig, şi sînt dator doisprezece soli, iar pingeaua mi-e atît de străvezie, încît ai putea s-o foloseşti ca geam la felinar. Îţi mulţumesc, podar al Vacilor ! Coliba ta îmi odihneşte ochii şi mă face să uit Parisul !

Poetul fu smuls din extazul său aproape liric de bubuitul unei duble pocnituri ce ţîşni din preafericita colibă. Podarul Vacilor îşi lua şi el partea din bucuriile zilei, drept care îşi aprinsese un foc de artificii.

Zgomotul acesta făcu să i se încreţească pielea lui Gringoire.

— Blestemată sărbătoare, strigă el, ai să mă urmăreşti oare pretutindeni ? Of, Doamne ! Pînă şi la podarul Vacilor !

Apoi privi Sena, care curgea la picioarele lui, şi simţi ispita unui gînd cumplit.

„Oh, îşi spuse el, ce bucuros m-aş îneca dacă n-ar fi apa atît de rece !"

Apoi luă o hotărîre disperată : dacă tot nu era chip să scape de papa nebunilor, de drapelele lui Jehan Fourbault, de arborii de mai, de artificii şi de pocnituri, să pătrundă măcar în inima serbării şi să meargă în Piaţa Grève.

„Acolo, se gîndi el, poate că o să am măcar un tăciune din focul de sărbătoare, ca să mă încălzesc, şi o să mănînc vreo fărîmă din cele trei mari steme regeşti, făcute din zahăr, care pesemne că au fost puse pe bufetul public al oraşului".

II

PIAŢA GRÈVE

Din Piaţa Grève, aşa cum era pe-atunci, n-a mai rămas astăzi decît o urmă aproape invizibilă: fermecătorul foişor din colţul nordic al pieţei ; ascuns azi sub josnica spoială care îi mînjeşte părţile ieşite în afară ale sculpturilor, el va dispare poate curînd, înecat în revărsarea de case

noi pornită să înghită atît de repede toate vechile fațade ale Parisului.

Cei care, ca mine, nu trec niciodată prin Piața Grève fără să se uite cu milă și simpatie la bietul foișor sugrumat între două cocioabe de pe vremea lui Ludovic al XV-lea pot reconstitui ușor în minte ansamblul clădirilor din care el făcea parte, și regăsi astfel vechea piață gotică din secolul al cincisprezecelea.

Ca și azi, piața era un trapez neregulat, mărginit pe-o latură de chei, și pe celelalte trei laturi de un șir de case înalte, înguste și întunecate. Ziua, puteai să admiri varietatea clădirilor, sculptate toate în piatră sau în lemn și înfățișînd încă de pe atunci mostre complete ale diverselor arhitecturi casnice din evul mediu, mergînd înapoi din veacul al cincisprezecelea pînă la al unsprezecelea, de la fereastra care începea să detroneze ogiva, pînă la bolta semicirculară romană care fusese înlocuită de ogivă și mai ocupa încă, deasupra ei, primul etaj al acestor vechi case de pe Tour-Roland, colț al pieței spre Sena, în partea dinspre strada Tannerie. Noaptea, din grămada aceasta uriașă de clădiri nu se deslușea decît dantelăria neagră a acoperișurilor desfășurîndu-și în jurul pieței lanțul lor de unghiuri ascuțite. Căci una din deosebirile radicale dintre orașele de pe atunci și cele de acum e faptul că astăzi fațadele, iar pe atunci crestele zidurilor, priveau spre piețe și străzi. De două secole casele s-au întors cu spatele spre partea unde își aveau fața.

În centru, spre latura estică a pieței, se înălța o clădire greoaie și hibridă alcătuită din trei corpuri suprapuse. Clădirea purta trei nume, care îi explică istoria, destinația și arhitectura: *Casa Delfinului*, pentru că Carol al V-lea, pe cînd fusese delfin, locuise în ea; *Casa Mărfurilor*, pentru că ea servea drept Primărie; *Casa cu Stîlpi* (domus ad piloria) din pricina unui șir de stîlpi groși care îi susțineau cele trei etaje. Orașul găsea acolo tot ce-i trebuie unui oraș înstărit ca Parisul: o capelă, ca să se roage lui Dumnezeu, o sală de judecată pentru ascultarea pricinilor și unde, la nevoie, erau puși la locul lor oamenii regelui, iar sub acoperiș, un arsenal plin cu arme de foc. Căci locuitorii Parisului știu că nu-i de ajuns în orice împrejurare să te rogi doar și să pledezi pentru drepturile cetății, și țin totdeauna ca rezervă, într-un pod al Primăriei, vreo archebuză zdravănă și ruginită.

Piața Grève avea de pe atunci aspectul acesta sinistru pe care i-l mai păstrează și astăzi ideea dezgustătoare trezită și de sumbra Primărie a lui Dominique Bocador, care a înlocuit Casa cu Stîlpi. Trebuie spus că o spînzurătoare și un stîlp al infamiei, permanente, o justiție și o scară, cum se spunea pe-atunci, ridicate una lîngă alta în mijlocul pavajului, contribuiau și ele îndeajuns ca să-i facă pe oameni să-și întoarcă ochii de la locul acesta funest, unde atîtea ființe pline de sănătate și de viață și-au aflat sfîrșitul; unde avea să se nască, cincizeci de ani mai tîrziu, febra Sfîntului Vallier, boala spaimei și a eșafodului, cea mai monstruoasă dintre toate bolile, pentru că nu vine de la Dumnezeu, ci de la oameni.

În treacăt fie spus, e o alinare gîndul că pedeapsa cu moartea, care, acum trei sute de ani, umplea încă cu roțile ei de fier, cu spînzurătorile ei de piatră, cu toate uneltele ei de supliciu permanente și înțepenite în pavaj Piața Grève, Halele, Piața Dauphine, Crucea Trahoir, Tîrgul de

Purcei, hidosul Montfaucon, Bariera Sergenţilor, Piaţa Pisicilor, Poarta Saint-Denis, Champeaux, Poarta Măgarilor, Poarta Saint-Jacques, fără să mai socotim nenumăratele instrumente de supliciu ale starostilor, ale episcopului, ale canonicilor, ale abaţilor, ale stareţilor cu drept de justiţie ; fără să mai socotim înecările juridice în apa Senei ; e o alinare, zic, gîndul că astăzi, după ce şi-a pierdut rînd pe rînd toate piesele armurii, sumedenia de suplicii, pedepsirea după imaginaţie şi fantezie, tortura pentru care era refăcut la fiecare cinci ani un pat de piele la închisoarea Grand-Châtelet, pedeapsa cu moartea, această bătrînă suzerană a societăţii feudale, aproape scoasă din legile şi din oraşele noastre, alungată din cod în cod, gonită din piaţă în piaţă, nu mai posedă în imensul nostru Paris, decît un colţ dezonorat al Pieţei Grève, o nenorocită ghilotină, ascunsă, neliniştită, ruşinată, care pare că se teme veşnic să nu fie prinsă asupra faptului, atît de repede dispare după ce şi-a făcut treaba !

III

BESOS PARA GOLPES

Cînd Pierre Gringoire ajunse în Piaţa Grève, frigul îl pătrunsese pînă la os. Ca să ocolească mulţimea de pe Pont-au-Change şi steguleţele lui Jehan Fourbault, o luase prin Pont-aux-Meuniers ; în trecere, roţile tuturor morilor episcopului îl umpluseră de glod, şi haina lui roasă era udă

leoarcă. În afară de asta, căderea piesei i se părea că-l face şi mai friguros. De aceea se grăbi să se apropie de focul de sărbătoare care ardea măreţ în mijlocul pieţei. Dar în jurul focului se afla o mulţime imensă.

„Parizieni afurisiţi ! îşi spuse Gringoire, care, ca un adevărat poet dramatic ce era, avea obicei să vorbească singur. Îmi acoperă focul ! Şi totuşi am mare nevoie de-un colţ de vatră. Încălţămintea mea suge apa, şi toate blestematele de mori au plîns peste mine. Lua-l-ar dracu pe episcopul Parisului, cu morile lui cu tot ! Tare aş vrea să ştiu ce poate face un episcop cu o moară ! Se aşteaptă oare să devină morar, după ce a fost episcop ? Dacă nu-i trebuie decît afurisenia mea pentru asta, o dau, şi catedralei, şi morilor lui ! Iar gură-cască ăştia, nici gînd să se dea un pic mai la o parte ! Parcă ar avea cine ştie ce treabă aici ! Se încălzesc : frumoasă distracţie ! Se uită cum arde un maldăr de crengi : frumos spectacol !“

Examinîndu-i mai de aproape, Gringoire observă că cercul era mult mai larg decît ar fi trebuit ca să se încălzească la focul regelui şi că îmbulzeala aceasta a spectatorilor nu se datora numai frumuseţii maldărului de crengi care ardeau. În vastul spaţiu rămas liber între mulţime şi foc dansa o fată.

Cît era el de filozof sceptic, cît era el de poet ironic, Gringoire tot nu putu să hotărască din prima clipă dacă fata aceea era fiinţă omenească, zînă sau înger, într-atît îl fascinase orbitoarea ei apariţie.

Fata nu era înaltă, dar părea că este, într-atît de fină îi era linia taliei. Era brună, dar se putea ghici că, la lumina zilei, pielea ei avea desigur

frumosul luciu auriu al andaluzelor şi al romanelor. Şi piciorul îi era andaluz, căci se simţea totodată şi strîmtorat, şi la largul lui în graţioasa-i încălţăminte. Fata dansa, se răsucea şi se învîrtea pe un vechi covor persan, aruncat cu neglijenţă sub picioarele ei ; şi de fiecare dată cînd, întorcîndu-se, i se vedea faţa strălucitoare, ochii ei mari şi negri aruncau fulgere.

În jurul fetei, toate privirile erau fixe, toate gurile deschise ; şi, într-adevăr, pe cînd ea dansa astfel în freamătul tamburei cu clopoţei, pe care braţele ei rotunde şi pure o ridicau deasupra capului, subţire, plăpîndă şi vie ca o viespe, cu ilicul de fir strîns peste piept, cu rochia împestriţată care se umfla, cu umerii goi, cu picioarele subţiri pe care fusta i le descoperea uneori, cu părul negru, cu ochii înflăcăraţi, părea o fiinţă supranaturală.

„Da, gîndi Gringoire, e o salamandră, o nimfă, o zeiţă, o bacantă de pe muntele Menalean."

În clipa aceea, una din şuviţele „salamandrei" se desprinse de la locul ei şi o monedă de aramă galbenă, care fusese prinsă acolo, căzu pe pămînt.

„Ba nu ! îşi spuse Gringoire. E o ţigancă."

Orice iluzie dispăruse.

Ea reîncepu să danseze. Luă de jos două spade, al căror vîrf şi-l sprijini pe frunte, şi le făcu să se învîrtească într-un sens, pe cînd ea se învîrtea în alt sens. Era într-adevăr o ţigancă, pur şi simplu. Dar oricît de fără iluzii ar fi fost Gringoire, ansamblul acestui tablou avea şi farmec, şi vrajă; rugul lumina cu pîlpîiri crude şi roşii ce tremurau vii pe feţele mulţimii, pe fruntea oacheşă a fetei şi aruncau pe fundalul pieţei o palidă răsfrîngere amestecată cu jocul clătinător al umbrelor, de o parte pe vechea faţadă neagră şi zbîrcită

a Casei cu Stîlpi, de altă parte pe braţul de piatră al spînzurătorii.

Printre miile de chipuri colorate în roşu de lumina aceasta se afla unul care părea absorbit mai mult decît toate în contemplarea dansatoarei. Era un chip de bărbat, auster, calm şi sumbru. Bărbatul, al cărui costum era ascuns de mulţimea din preajmă, nu părea să aibă mai mult de treizeci şi cinci de ani ; totuşi era chel ; abia dacă mai avea la tîmple cîteva smocuri de păr rar şi gata încărunţit ; fruntea largă şi înaltă începuse să-i fie brăzdată de riduri, dar în ochii lui înfundaţi strălucea o tinereţe neobişnuită, o viaţă înflăcărată, o pasiune profundă. El şi-i ţinea mereu aţintiţi asupra ţigăncii, şi pe cînd nebunatica aceasta de şaisprezece ani dansa şi zburda spre bucuria tuturor, gîndurile lui păreau că devin tot mai întunecate. Din timp în timp, un zîmbet şi un suspin i se întîlneau pe buze, dar zîmbetul era şi mai dureros decît suspinul.

Gîfîind ostenită, fata se opri, în sfîrşit, şi mulţimea o aplaudă cu dragoste.

— Djali, spuse ţiganca.

Atunci Gringoire văzu venind o frumoasă căpriţă albă, sprintenă, vioaie şi lucioasă, cu coarnele aurite, cu copitele aurite, cu o zgardă aurită. Gringoire n-o văzuse pînă atunci, căci stătea ghemuită pe-un colţ al covorului, privindu-şi stăpîna care dansa.

— Djali, spuse dansatoarea, e rîndul tău.

Şi, aşezîndu-se, îi arătă graţioasă tambura.

— Djali, continuă ea, în ce lună sîntem ?

Căpriţa ridică un picior din faţă şi lovi cu el o dată în tambură. Într-adevăr, era luna ianuarie. Mulţimea aplaudă.

— Djali, continuă fata, întorcînd tambura pe cealaltă parte, în ce zi a lunii sîntem ?

Căprița ridică piciorul cu copita poleită și lovi de șase ori în tambură.

— Djali, continuă țiganca, mișcînd din nou tambura, cît e ceasul ?

Djali lovi de șapte ori. În aceeași clipă, orologiul de la Casa cu Stîlpi bătu ora șapte.

Mulțimea era uimită.

— E o vrăjitorie la mijloc, rosti o voce sinistră din gloată.

Era vocea bărbatului pleșuv care n-o slăbea din ochi pe țigancă.

Ea tresări și se întoarse dar aplauzele izbucniră și acoperiră posomorîta exclamare. Ba chiar o șterseră într-atîta din mintea fetei, încît ea continuă să i se adreseze căpriței.

— Djali, cum face jupîn Guichard Grand-Remy, căpitanul paznicilor de închisoare ai orașului, la procesiunea din ziua intrării în biserică ?

Djali se ridică pe picioarele dinapoi și începu să behăie, mergînd cu o seriozitate atît de drăgălașă, încît tot cercul spectatorilor izbucni în rîs văzînd parodia prefăcutei cucernicii a căpeteniei paznicilor.

— Djali, continuă fata, prinzînd curaj în urma succesului sporit, cum vorbește maestrul Jacques Charmolue, procuror al regelui la curtea bisericii?

Căprița se așeză poponete și începu să behăie, agitîndu-și copitele din față într-un fel atît de ciudat, încît, în afară de proasta franceză și latină pe care le vorbea, avea gestul, accentul, atitudinea, ba chiar întreaga înfățișare a lui Jacques Charmolue.

Mulțimea aplaudă din răsputeri.

— Sacrilegiu ! Profanare ! se auzi din nou vocea bărbatului pleșuv.

Țiganca se întoarse încă o dată.

— Ah ! spuse ea. E omul cel rău !

Apoi, trecîndu-și buza de sus peste cea de jos, făcu o mutrișoară care părea să-i fie obișnuită, se răsuci pe-un călcîi și începu să adune în tambură dania mulțimii.

Monedele mari și mici de argint, gologănașii, bănuții cu pajură plouau. Deodată, fata trecu prin fața lui Gringoire. Poetul își duse atît de năucit mîna la buzunar, încît ea se opri locului.

— Drace ! exclamă el, dînd în fundul buzunarului de trista realitate, adică de gol.

Totuși, fata cea frumoasă era acolo, privindu-l cu ochii ei mari, întinzîndu-i tambura, așteptînd. Pe Gringoire îl trecură toate nădușelile.

Dacă ar fi avut Peru în buzunar, cu siguranță că l-ar fi dăruit dansatoarei, dar Gringoire n-avea Peru și, de altfel, America nu fusese încă descoperită.

Din fericire, o întîmplare neașteptată îi veni în ajutor.

— Nu te cari odată, lăcustă egipțiană ? strigă un glas pițigăiat, pornit din colțul cel mai întunecos al pieței.

Fata se întoarse, înspăimîntată. Glasul acesta nu mai era al bărbatului pleșuv ; era un glas de femeie, un glas habotnic și răutăcios.

De altfel, strigătul care o speriase pe țigancă făcu să rîdă o ceată de puști aflată pe-aproape.

— E pustnica de la Tour-Roland ! strigară ei, rîzînd care mai de care. E *la sachette* [1], care bom-

[1] Poreclă dată pustnicelor care se îmbrăcau în pînză de sac.

băne ! N-o fi mîncat oare ? Să-i aducem cîteva resturi de la bufetul orașului !

Și se repeziră toți spre Casa cu Stîlpi.

Între timp, Gringoire profită de tulburarea dansatoarei ca să dispară. Strigătele copiilor îi aduseră aminte că nici el nu mîncase nimic în seara aceea. Alergă deci spre bufet. Dar micii ștrengari aveau picioare mai iuți decît ale lui ; cînd sosi și el, copiii luaseră absolut tot. Nu mai rămăsese nici măcar un nenorocit de cîrnăcior de doi gologani livra. Pe zid nu mai erau decît zveltele flori de crin, amestecate cu trandafiri, pictate în 1434 de Mathieu Biterne. Cum să te saturi cu ele ?

E neplăcut să te culci fără a mînca, dar e și mai puțin vesel să fii nemîncat și să nu știi unde să te culci. În situația aceasta se afla Gringoire. Nici pîine, nici adăpost ; bietul om simțea cum îl înghesuie nevoia din toate părțile și găsea că ea nu știe de glumă. Descoperise de multă vreme adevărul că Jupiter îi crease pe oameni într-un acces de mizantropie și că, atît cît durează viața înțeleptului, soarta îi ține filozofia în stare de asediu. Cît despre el, nu mai pomenise de cînd era pe lume blocadă atît de completă : își auzea stomacul dînd semnalul de predare și i se părea cu totul nepotrivit ca soarta cea rea să-i învingă filozofia prin foame.

Gîndurile acestea melancolice îl absorbeau din ce în ce cînd un cîntec ciudat, plin de dulceață, îl smulse brusc din mreaja lor. Cînta tînăra țigancă.

Vocea îi era ca și dansul, ca și frumusețea. De nedefinit și încîntătoare ; ceva pur, sonor, aerian, înaripat, ca să zicem așa. Înfloriri neîntrerupte, melodii, ritmuri neașteptate, apoi fraze simple, presărate cu note ascuțite și șuierătoare, apoi salturi de game care ar fi derutat o privighetoare, dar în care armonia se regăsea mereu, apoi modulațiile moi ale octavelor, care se ridicau și coborau ca sînul tinerei cîntărețe. Frumosul ei chip urma, cu o neobișnuită mobilitate, toate capriciile cîntecului, de la inspirația cea mai dezlănțuită pînă la cea mai castă demnitate. Ai fi zis că asculți cînd o nebună, cînd o regină.

Cînta într-o limbă necunoscută pentru Gringoire, cuvinte care i se păreau și ei de neînțeles, atît de puțină legătură avea expresia dată cîntecului cu sensul cuvintelor. De aceea în gura ei aceste patru versuri păreau de o veselie nebună :

Un cofre de gran riqueza
Hallaron dentro un pilar,
Dentro del nuevas banderas
Con figuras de espantar.

Iar peste o clipă, accentul pe care îl dădea acestei strofe :

Alarabes de cavallo
Sin poderse menear,
Con espadas, y los cuellos,
Ballestas de buen echar...,

făcea ca Gringoire să simtă lacrimi în ochi. Totuși în cîntecul ei răsuna mai ales voioșia ; părea că ea cîntă, ca pasărea, din seninătate sufletească și lipsă de griji.

Cîntecul țigăncii tulburase reveria lui Gringoire, dar așa cum lebăda tulbură apa. El o asculta cuprins de un fel de încîntare și de uitare

de sine desăvîrşită. De cîteva ore era prima clipă cînd poetul nu mai simţea că suferă.

Dar clipa aceasta nu dură mult.

Acelaşi glas de femeie care întrerupsese dansul ţigăncii îi întrerupse şi cîntecul.

— Nu mai taci odată, greiere al iadului? strigă ea din acelaşi colţ întunecos al pieţei.

Bietul *greiere* se opri brusc. Gringoire îşi astupă urechile.

— Oh! strigă el. Blestemat ferăstrău fără dinţi, care ai spart lira!

Şi ceilalţi spectatori şuşoteau ca şi el.

— S-o ia naiba de pustnică! spuneau cîţiva dintre ei.

Iar bătrîna cobe invizibilă ar fi avut prilejul să se pocăiască pentru atacurile ei împotriva ţigăncii, dacă atenţia oamenilor n-ar fi fost atrasă chiar în momentul acela de alaiul papei nebunilor, care, după ce străbătuse numeroase uliţe şi răspîntii, năvălea în Piaţa Grève, cu toate torţele şi cu toată zarva lui.

Procesiunea aceasta, pe care cititorul a văzut-o pornind din palat, se rînduise pe drum şi-şi adăugase tot ce avea Parisul ca haimanale, hoţi fără treburi şi vagabonzi disponibili; de aceea, cînd ajunse în piaţă, avea un aspect impresionant.

Mai întîi venea Egiptul, adică Ţigănimea, în frunte cu ducele de Egipt, călare, înconjurat de conţii săi pe jos şi care îi ţineau frîul şi scările; după ei, veneau ţigăncile şi ţiganii de-a valma, purtîndu-şi pe umeri ţîncii, care ţipau cît îi lua gura; toţi, ducele, conţii, gloata, în zdrenţe şi plini de zorzoane. Urma apoi regatul argoului, adică hoţii Franţei, rînduiţi după rang: cei mai mici în grad treceau primii. Astfel, defilau patru cîte pa-

tru, cu feluritele însemne ale gradelor acestei stranii universităţi, cei mai mulţi dintre ei betegi, unii şchiopi, alţii ciungi, pretinşi lucrători fără lucru, pretinşi pelerini, falşi epileptici, falşi bolnavi, cerşetori care umblau cîte patru, cu desaga pe umăr şi cu clondirul la şold, piperniciţi, cei cu plăgi false, tîlhari care puneau foc la tălpile victimelor ca să afle unde ţin banii, cerşetori care se pretindeau neguţători ruinaţi, falşi invalizi de război şi falşi nobili ruinaţi, cerşetori în stadiul uceniciei, cei care treceau drept savanţi, preoţi şi doctori ai calicilor, cei care îi instruiau pe învăţăceii întru cerşit; enumerarea lor l-ar fi obosit şi pe Homer. În mijlocul soborului celor ce treceau drept savanţi şi al celor ce-i instruiau pe novici se distingea cu greu regele argoului, marele *coësre*, stînd pe vine într-un cărucior tras de doi dulăi. După regatul argotierilor[1] venea imperiul Galileii. Guillaume Rousseau, împărat al Galileii, păşea măreţ în roba sa de purpură pătată cu vin, precedat de pehlivani de bîlci care se băteau între ei şi dansau vechi dansuri războinice, înconjurat de aprozii lui, de ciraci şi de slujbaşi de la Camera de conturi.

În sfîrşit, venea funcţionărimea măruntă, cu arborii de mai înfloriţi, cu robe negre, cu o muzică vrednică de sabat şi purtînd ditamai lumînări de ceară galbenă. În mijlocul mulţimii acesteia, marii ofiţeri ai tagmei nebunilor duceau pe umeri o targă mai plină de lumînări decît racla Sfintei Genoveva la vreme de ciumă. Iar pe targă strălucea, purtînd cîrja, sfita şi tiara, noul papă al nebunilor,

[1] *Argotieri* li se spunea odinioară celor ce frecventau Curtea Miracolelor şi alte locuri asemănătoare, unde se adunau vagabonzii, cerşetorii, tîlharii etc.

clopotarul de la Notre-Dame, Quasimodo Cocoşatul.

Fiecare din grupările procesiunii acesteia groteşti îşi avea muzica ei deosebită. Ţiganii făceau să bubuie tobele şi tamburele Africii, argotierii, foarte puţin muzicali, rămăseseră încă la violă, la cornul simplu şi la cobza gotică din secolul al doisprezecelea. Nici împărăţia Galileii nu era mai avansată ; în muzica ei abia dacă se zăreau cîteva biete viole cu trei strune, de pe vremea copilăriei artei, rămase încă îngrădite la *re-la-mi*. În jurul papei nebunilor se desfăşurau însă, într-o cacofonie măreaţă, toate bogăţiile muzicale ale epocii. Erau acolo toate străvechile instrumente cu strune, mari, mijlocii şi mici, fără să mai socotim flautele şi alămurile. Cititorul îşi aminteşte, vai ! că aceasta era orchestra lui Gringoire.

Cu greu s-ar putea da o idee despre gradul de satisfacţie orgolioasă şi senină la care ajunsese trista şi sluta figură a lui Quasimodo pe drumul de la palat la Piaţa Grève. Era prima satisfacţie a amorului-propriu pe care o încercase el vreodată. Pînă atunci nu cunoscuse decît umilinţa, dispreţul faţă de situaţia lui, dezgustul faţă de persoana lui. De aceea, aşa surd cum era, cocoşatul savura ca un papă adevărat aclamaţiile acestei mulţimi pe care o ura pentru că se simţea urît de ea. Că supuşii lui erau o gloată de nebuni, de betegi, de hoţi, de cerşetori, n-avea a face ! Erau totuşi un popor, iar el un suveran. Quasimodo lua în serios toate aplauzele ironice, toate semnele de respect batjocoritoare, la care, trebuie spus, se mai adăuga totuşi, în mulţime, şi un pic de teamă foarte reală. Căci cocoşatul era vînjos ; beteagul de picioare era sprinten ; surdul era rău : trei însuşiri care domoleau batjocura.

Altminteri, departe de noi gîndul că noul papă al nebunilor şi-ar fi dat seama el însuşi de simţămintele pe care le încerca şi de cele pe care le inspira. Spiritul aflat în trupul lui diform avea şi el, neapărat, ceva incomplet şi surd. De aceea, tot ce simţea acum era pentru Quasimodo cu totul vag, nedesluşit şi confuz. Numai bucuria îi era vădită, numai orgoliul îl stăpînea. În jurul acestei întunecate şi nefericite figuri exista un fel de strălucire.

De aceea mulţimea văzu deodată, cu mirare şi spaimă, tocmai în momentul cînd Quasimodo, cuprins de beţia lui, trecea triumfal prin faţa Casei cu Stîlpi, cum un om se repede şi-i smulge din mîini, cu un gest de mînie, cîrja de lemn poleit, însemnul smintitei lui papalităţi.

Omul acesta, îndrăzneţul acesta era bărbatul cu fruntea pleşuvă care, mai adineauri, amestecat în grupul ţigăncii, o încremenise pe biata fată cu vorbele lui pline de ameninţare şi ură. Bărbatul acesta purta veşminte bisericeşti. În clipa cînd el ieşi din mulţime, Gringoire, care nu-l observase pînă atunci, îl recunoscu :

— Ia te uită ! exclamă el cu uimire. E maestrul meu întru ştiinţa lui Hermes, dom Claude Frollo, arhidiaconul ! Ce naiba o fi avînd cu chiorul ăsta pocit ? O să-l facă să-l înghită.

Şi, într-adevăr, se auzi un strigăt de groază : cumplitul Quasimodo sărise de pe targă ; femeile îşi întorceau ochii, ca să nu vadă cum e sfîşiat arhidiaconul.

Cocoşatul făcu un salt pînă la preot, îl privi şi căzu în genunchi. Preotul îi smulse tiara, îi sparse cîrja, îi sfîşie mantia împodobită cu paiete ieftine. Quasimodo rămase în genunchi, îşi plecă fruntea şi îşi împreună mîinile. Apoi, între cei doi urmă un

straniu dialog alcătuit din semne şi gesturi, căci nici unul, nici altul nu vorbea. Preotul, în picioare, mînios, amenințător, poruncitor ; Quasimodo, îngenuncheat, umil, rugător. Şi totuşi, nici vorbă că Quasimodo l-ar fi putut strivi cu un singur deget pe arhidiacon.

În sfîrşit, acesta din urmă, zgîlţîind cu asprime umerii puternici ai lui Quasimodo, îi făcu semn să se ridice şi să-l urmeze.

Quasimodo se ridică.

Atunci tagma nebunilor, ieşită din prima uimire, vru să-şi apere papa atît de brusc detronat. Ţiganii, argotierii şi toţi slujbaşii mărunţi începură să latre în jurul preotului.

Quasimodo se aşeză în faţa lui, îşi arătă muşchii şi pumnii atletici şi-i privi pe atacatori, scrîşnind din dinţi ca un tigru mînios.

Preotul îşi reluă gravitatea sumbră, îi făcu un semn lui Quasimodo şi se retrase, tăcut.

Quasimodo mergea înaintea lui, împrăştiind mulţimea din cale.

După ce străbătură gloata şi piaţa, adunătura de curioşi şi de pierde-vară vru să-i urmeze. Quasimodo trecu atunci în ariergardă şi-l urmă pe arhidiacon, mergînd de-a-ndăratelea, vînjos, arţăgos, monstruos, zburlit, gata de atac, lingîndu-şi colţii de mistreţ, mîrîind ca o fiară şi, cu un gest sau cu o privire, iscînd valuri uriaşe în mulţime.

Gloata îi lăsă pe amîndoi să dispară într-o uliţă îngustă şi întunecoasă, unde nimeni nu îndrăzni să se ţină după ei ; căci numai înfăţişarea hidoasă a lui Quasimodo scrîşnind din dinţi era de ajuns să închidă calea oricui.

„Asta e frumos, îşi spuse Gringoire, dar unde naiba găsesc eu ceva de mîncat astă-seară ?"

IV

NEPLĂCERILE ÎNTÎMPINATE CÎND URMĂREŞTI O FEMEIE FRUMOASĂ SEARA PE ULIŢE

Gringoire se luase la noroc, după ţigancă. O văzuse pornind, cu capriţa ei, pe strada Cuţităriei. Şi apucase şi el pe strada Cuţităriei.

„De ce nu ?" îşi spusese el.

Gringoire, filozof practic al străzilor Parisului, observase că nimic nu-i mai prielnic visării decît să urmăreşti o femeie frumoasă, fără să ştii încotro se duce. În această părăsire voită a liberului arbitru, în fantezia aceasta care se supune unei alte fantezii fără să aibă habar de ce o să se întîmple, există un amestec de independenţă ciudată şi de supunere oarbă, ceva intermediar între sclavie şi libertate care-i plăcea lui Gringoire, spirit pe de-a-ntregul mixt, nehotărît şi complex, ţinînd capetele tuturor extremelor, veşnic suspendat între toate pornirile omeneşti şi neutralizîndu-le una prin alta. Gringoire se compara bucuros cu mormîntul lui Mahomed, atras în sens invers de două pietre magnetice, şi care şovăie de-a pururi între sus şi jos, între boltă şi lespezi, între cădere şi înălţare, între zenit şi nadir.

Dacă Gringoire ar fi trăit în zilele noastre, ar fi ţinut de minune cumpăna între clasic şi romantic !

Dar el nu era destul de primitiv ca să trăiască trei sute de ani, şi e păcat. Absenţa lui este un gol care se simte prea mult astăzi.

Altminteri, pentru a urmări astfel de drum trecătorii (şi mai ales trecătoarele), lucru pe care Gringoire îl făcea cu plăcere, nu există dispoziţie

mai bună decît cea avută atunci cînd nu știi unde să te culci.

Poetul mergea deci gînditor în urma fetei ; ea grăbea pasul și o silea pe frumoasa căpriță să alerge, văzînd că oamenii se duc spre casă și că se închid crîșmele, singurele prăvălii care fuseseră deschise în ziua aceea.

„La urma urmei, își cam spunea Gringoire, trebuie și ea să locuiască undeva ; țiganii au inimă bună. Cine știe ?“...

Și în puncte-punctele pe care le punea în gînd după această reticență, se afla nu știu ce idee destul de atrăgătoare.

Totuși, din cînd în cînd, trecînd pe dinaintea ultimelor grupuri de locuitori ai orașului ieșiți să-și încuie porțile, prindea frînturi din vorbele lor, care sfîșiau vraja surîzătoarelor lui presupuneri.

Ici, doi bătrîni își spuneau :

— Jupîne Thibaut Fernicle, da știi că-i frig ? (Gringoire știa asta încă de la începutul iernii.)

— Așa e, jupîne Boniface Disome ! O să apucăm oare o iarnă ca acum trei ani, în '80, cînd lemnele costau opt taleri măsura ?

— Cum ? Păi aia, jupîne Thibaut, a fost nimica toată pe lîngă iarna din 1407, cînd a dat ger de la Sfîntul Martin pînă la Întîmpinarea Maicii Domnului ! Și cu atîta furie, că pana grefierului de la parlament îngheța, în odaia mare, din trei în trei cuvinte ! Din care pricină se întrerupea scrierea dreptății.

Mai încolo, la fereastră, vorbeau niște vecine, la lumina lumînărilor de seu pe care ceața le făcea să sfîrîie.

— Ți-a povestit soțul dumitale năpasta, jupîniță La Boudraque ?

— Nu. Ce s-a întîmplat, jupîniță Turquant ?

— Calul domnului Gilles Godin, notar la Châtelet, s-a speriat de flamanzi și de alaiul lor și l-a călcat pe Philippot Avrillot, frate din tagma celestinilor.

— Adevărat ?

— Sigur că da.

— Un cal civil ! Asta e prea de tot. Dacă ar fi fost un cal de cavalerie, aș mai fi zis și eu !

Și ferestrele se închideau. Dar, din pricina lor, Gringoire își pierdea șirul ideilor.

Din fericire însă și-l regăsea repede și-l înnoda ușor, datorită țigăncii și căpriței Djali, care mergeau mereu înaintea lui ; două ființe gingașe, plăpînde și încîntătoare, cărora le admira piciorușele și formele, mișcările frumoase, aproape confundîndu-le în contemplarea lui ; după înțelegerea și prietenia dintre ele, Gringoire le socotea fete pe amîndouă ; după ușurința, sprinteneala și iscusința mersului, le socotea căprițe pe amîndouă.

Între timp ulițele deveneau din ce în ce mai întunecate și mai pustii. Sunase de mult stingerea și doar rareori mai vedeai cîte un trecător pe stradă, cîte o lumînare la ferestre. Urmărind-o pe țigancă, Gringoire se vîrîse în labirintul acela încîlcit de ulicioare, răspîntii și fundături care împrejmuiește vechiul cimitir al Sfinților Inocenți și care seamănă cu un ghem încurcat de-o pisică. „Ulițele astea nu prea au nici o noimă“, își spunea Gringoire, pierdut în mulțimea străduțelor ce păreau că revin neîncetat de unde porniseră, dar pe care fata urmărea un drum cunoscut de ea, fără să șovăie și cu un pas din ce în ce mai grăbit. Cît despre el, habar n-ar fi avut unde se află dacă n-ar fi zărit în trecere, la un cot de uliță, forma octogonală a stîlpului infamiei din Hale, al cărui creștet desco-

perit își profila puternic silueta neagră pe o fereastră încă luminată de pe strada Verdelet.

De cîteva clipe el îi atrăsese atenția fetei ; ea își întorsese de mai multe ori capul spre el, neliniștită ; ba chiar se oprise odată brusc și, profitînd de un fir de lumină ce scăpa din ușa crăpată a unei brutării, îl privise fix din cap pînă în picioare; apoi, după ce-i aruncase privirea aceasta, îi făcu lui Gringoire mutrișoara pe care el o mai văzuse și trecu mai departe.

Mutrișoara îi dădu de gîndit lui Gringoire. Cu siguranță că se afla și dispreț, și batjocură în strîmbătura aceasta drăgălașă. De aceea el începu să plece capul, să numere bolovanii pavajului și s-o urmărească pe fată ceva mai de departe, cînd, la cotul unei ulițe care îl făcuse s-o piardă din ochi, o auzi scoțînd un țipăt puternic.

Gringoire grăbi pasul.

Ulița era plină de bezne. Totuși, un fitil îmbibat cu ulei ardea într-o cușcă de fier la picioarele Sfintei Fecioare din colțul uliței și-i îngădui lui Gringoire s-o zărească pe țigancă zbătîndu-se în brațele a doi bărbați care se căzneau să-i înăbușe țipetele. Biata căpriță, înspăimîntată, își plecase coarnele și behăia.

— Ajutor, oameni de strajă ! strigă Gringoire și înaintă curajos.

Unul din bărbații care o țineau pe fată se întoarse spre el. Era monstruosul Quasimodo.

Gringoire nu fugi, dar nu mai făcu nici un pas. Quasimodo veni spre el, îl aruncă, cu un dos de palmă, la patru pași mai încolo, pe pavaj, și porni grăbit în întunericul uliței, ducînd pe-un braț fata, îndoită ca o eșarfă de mătase. Însoțitorul lui îl urma, iar biata căpriță alerga după ei, behăind jalnic.

— Ajutor ! Mă omoară ! striga nefericita țigancă.

— Stați, ticăloșilor, și dați drumul tîrfei ! se auzi deodată glasul ca de tunet al unui călăreț care se ivi brusc din răspîntia vecină.

Era un căpitan din garda de arcași ai regelui, înarmat din cap pînă în picioare și cu spada în mînă.

El o smulse pe țigancă din brațele lui Quasimodo, care rămase uluit, și o ridică în șa ; în clipa cînd înfricoșătorul cocoșat, revenindu-și din uimire, se năpusti să-și ia prada înapoi, cincisprezece sau șaisprezece arcași, care-și urmau îndeaproape căpitanul, se iviră purtînd în mîini spade cu două tăișuri. Era o ceată de arcași de-ai regelui, care patrula din ordinul lui messire Robert d'Estouteville, comandant al gărzilor Parisului.

Quasimodo fu împresurat, înșfăcat, legat burduf. Și cum răcnea, spumega și mușca, nici vorbă că, dacă ar fi fost ziuă, numai fața lui, și mai hidoasă din pricina mîniei, ar fi pus pe fugă întreaga ceată. Dar, în întuneric, cocoșatul era lipsit de arma lui cea mai cumplită : slutenia.

Însoțitorul său dispăruse în toiul luptei.

Țiganca se îndreptă grațioasă în șaua ofițerului, își rezemă palmele de umerii tînărului și-l privi fix cîteva secunde, încîntată parcă de frumoasa lui înfățișare și de ajutorul neprețuit pe care i-l dăduse. Apoi, făcîndu-și și mai dulce dulcele ei glas, ea rupse cea dintîi tăcerea, spunîndu-i :

— Cum vă numiți, domnule ostaș ?

— Căpitanul Phoebus de Châteaupers, la ordinele dumitale, frumoasa mea ! răspunse căpitanul, înălțîndu-se în șa.

— Mulțumesc ! spuse ea.

Și, pe cînd căpitanul Phoebus își răsucea mus-

tața în furculiță, ea se lăsă să alunece de pe cal, ca o săgeată care cade, și fugi.

Un fulger n-ar fi pierit atît de repede.

— Pe buricul papei ! spuse căpitanul, poruncind să fie strînse legăturile lui Quasimodo. Aș fi preferat s-o păstrez pe tîrfă.

— Ce să-i faci, căpitane ? zise un ostaș. Pitulicea a zburat, liliacul a rămas.

V

URMAREA NEPLĂCERILOR

Buimăcit de cădere, Gringoire rămăsese pe pavaj în fața milostivei Fecioare din colțul uliței. Încet-încet, el își veni în fire ; mai întîi pluti cîteva minute într-un fel de visare, pe jumătate somnolentă și de loc neplăcută, în care siluetele aeriene ale țigăncii și ale capriței se îmbinau cu greutatea pumnului lui Quasimodo. Starea aceasta nu dură mult. O puternică senzație de frig la partea corpului aflată în contact cu pavajul îl trezi deodată și-i limpezi mintea. „De unde vine răceala asta ?" se întrebă el brusc. Și atunci băgă de seamă că se află cam în mijlocul șanțului de scurgere a lăturilor.

— Lua-l-ar naiba de ciclop cocoșat ! bombăni el printre dinți și vru să se ridice.

Însă era prea buimăcit și prea cotonogit. De aceea se văzu silit să rămînă locului. Dar cum, altminteri, avea mîna destul de liberă, își astupă nasul și se resemnă. „Noroiul Parisului..., gîndi el (căci nu se îndoia nici o clipă că va dormi în șanț)

Și în culcuș ce alta să facă, dacă nu vise ?

...noroiul Parisului e deosebit de urît mirositor. Desigur că are în el multă sare volatilă și silitră. Cel puțin asta e părerea maestrului Flamel și a alchimiștilor"...

Cuvîntul *alchimiști* i-l aduse brusc în minte pe arhidiaconul Claude Frollo. Își aminti scena brutală pe care o zărise, își aminti că țiganca se zbătea între doi bărbați, că Quasimodo avea un însoțitor, și chipul posac și disprețuitor al arhidiaconului i se înfiripă confuz în minte. „Asta ar fi ciudat !" gîndi el. Și începu să-și construiască cu aceste date și pe această bază clădirea fantezistă a ipotezelor, castel de nisip al filozofilor. Apoi, deodată, revenind din nou la realitate : „Vai, strigă el, îngheț !"

Într-adevăr, locul devenea din ce în ce mai insuportabil. Fiecare moleculă a apei din șanț răpea o moleculă din căldura răspîndită de șalele lui Gringoire, și echilibrul între temperatura corpului său și temperatura șanțului începea să se stabilească într-un fel foarte neplăcut.

Dar un necaz de cu totul altă natură dădu deodată peste el.

O ceată de copii, de sălbatici din aceia mici și desculți care au bătut dintotdeauna ulițele Parisului sub veșnica denumire de *gamins* adică ștrengari, și care, pe cînd eram și noi copii, ne băteau cu pietre, seara, la ieșirea din școală, fiindcă pantalonii noștri nu erau rupți, o ceată de nemernici din aceștia mici venea în goană spre răspîntia unde zăcea Gringoire, părînd, după cum rîdeau și chicoteau, că puțin le pasă de somnul vecinilor. Copiii tîrau după ei un fel de sac inform ; și numai tropăitul saboților din picioarele lor ar fi fost

de ajuns să trezească un mort. Gringoire, care nu murise încă de tot, se ridică pe jumătate.

— Hei, Henequin Dandèche ! Hei, Jean Pincebourde ! strigau ei cît îi ținea gura. Bătrînul Eustache Moubon, stăpînul fierăriei din colț, a dat ortu' popii. Avem salteaua lui de paie și-o să aprindem cu ea un foc de sărbătoare. Azi e ziua flamanzilor.

Și iată-i aruncînd salteaua exact peste Gringoire, lîngă care ajunseseră fără să-l vadă. În același timp, unul din ei luă un pumn de paie și porni să-l aprindă la candela milostivei Fecioare.

— Cristoase ! bombăni Gringoire. Nu cumva o să-mi fie prea cald acum ?

Momentul era critic. Poetul avea să fie prins între foc și apă ; de aceea făcu un efort supraomenesc, un efort de falsificator de bani care urmează să fie fiert și care încearcă să scape. Se ridică în picioare, aruncă salteaua peste copii și o rupse la fugă.

— Sfîntă Fecioară ! strigară copiii. Strigoiul negustorului de fiare !

Și fugiră și ei.

Salteaua de paie rămase stăpînă pe cîmpul de luptă. Belleforêt, părintele Le Juge și Corrozet ne asigură că a doua zi ea a fost ridicată cu mare pompă de întregul cler al cartierului și dusă la tezaurul bisericii Sainte-Opportune, unde paracliserul agonisi pînă în 1789 destui bani cu marea minune a statuiei Fecioarei din colțul străzii Mauconseil, în stare, numai prin prezența ei, în neuitata noapte de 6 spre 7 ianuarie 1482, să alunge duhul rău din răposatul Eustache Moubon, care, ca să-i joace o festă diavolului, cînd i se apropiase ceasul, își ascunsese cu viclenie sufletul în saltea.

VI

URCIORUL SPART

După ce goni cîtăva vreme cît îl țineau picioarele, fără să știe încotro, lovindu-se cu capul de colțul străzilor, sărind peste numeroase șanțuri cu apă, străbătînd o sumedenie de ulicioare, o mulțime de fundături, căutînd scăpare și loc de trecere prin toate meandrele vechiului pavaj al Halelor, explorînd, în spaima lui, ceea ce aleasa limbă latină a „cartelor" numește *tota via cheminum et viaria*, poetul nostru se opri deodată, mai întîi fiindcă nu mai putea să răsufle, apoi prins brusc de o dilemă care i se ivi în minte : „Mi se pare, maestre Pierre Gringoire, își spuse el, apăsîndu-și degetul pe frunte, mi se pare că alergi ca un bezmetic. Iar nemernicii ăia mici s-au speriat de tine, la fel cît te-ai speriat și tu de ei. Mi se pare, îți zic, că le-ai auzit tropăitul saboților care se depărtau spre miazăzi, pe cînd tu goneai spre miazănoapte. Și-atunci, din două una : sau ei au luat-o la goană, și-atunci salteaua, pe care cu siguranță că au uitat-o în spaima lor, e tocmai patul ospitalier după care alergi de azi-dimineață și pe care Sfînta Fecioară ți-l trimite printr-o minune, ca să te răsplătească pentru că ai cinstit-o cu o piesă acompaniată de triumfuri și mascarade, sau copiii n-au șters-o, și atunci au dat foc saltelei, și iată tocmai focul grozav de care ai nevoie ca să te bucuri, să te usuci și să te încălzești. În ambele cazuri — foc bun sau pat bun — salteaua de paie e un dar al cerului. Preafericita Fecioară Maria din colțul străzii Mauconseil poate că tocmai pentru asta l-a făcut să

moară pe Eustache Moubon, şi e o nebunie din partea ta că alergi aşa cît te ţin picioarele, ca un picard în faţa unui francez, lăsînd în urmă ce cauţi ; şi eşti un nătărău !"

Atunci Gringoire făcu iute cale-ntoarsă ; orientîndu-se şi scotocind cu nasul în vînt şi cu urechea la pîndă, se căzni să regăsească preafericita saltea. Zadarnic însă. Pretutindeni nu întîlnea decît intersecţii de case, fundături, răspîntii, în mijlocul cărora şovăia şi se îndoia necontenit mai împiedicat şi mai ţintuit locului în harababura ulicioarelor întunecate decît ar fi fost în labirintul palatului Tournelles. În sfîrşit, îşi pierdu răbdarea şi strigă solemn :

— Blestemate fie răspîntiile ! Diavolul le-a zămislit, după modelul furcii lui.

Exclamaţia aceasta îl mai uşură puţin, şi un fel de pîlpîire roşiatică pe care o zări tocmai atunci la capătul unei ulicioare lungi şi înguste îi ridică pe deplin moralul.

— Domnul fie lăudat ! spuse el. Acolo e ! Iată-mi salteaua aprinsă. Şi, comparîndu-se cu luntraşul care se cufundă în noapte, adăugă cucernic : *Salve, salve, maris stella* [1] !

În ceea ce ne priveşte, nu ştim dacă crîmpeiul acesta de rugă i se adresa Sfintei Fecioare sau saltelei de paie.

De abia apucase Gringoire să facă vreo cîţiva paşi pe ulicioara care era în pantă, nepavată şi din ce în ce mai noroioasă şi mai povîrnită, cînd observă un lucru destul de ciudat. Ulicioara nu era pustie. Ici-colo, de-a lungul ei, se tîrau nu ştiu ce arătări vagi şi informe, îndreptîndu-se toate spre lumina care licărea la capătul uliţei, ca insectele acelea greoaie ce se tîrăsc noaptea din fir de

[1] Salut, salut, stea a mării (lat.).

iarbă în fir de iarbă spre vreun foc aprins de ciobani.

Nimic nu te face mai îndrăzneţ decît faptul că nu-ţi simţi locul unde ţii punga cu bani. Gringoire continuă să înainteze şi ajunse curînd lîngă larva care se tîra cea mai alene după celelalte. Apropiindu-se de ea, văzu că nu era decît un nenorocit de om fără picioare ; omul se sălta pe mîini, ca un păianjen rănit căruia nu i-au mai rămas decît două picioare. Cînd trecu pe lîngă soiul acela de păianjen cu chip de om, Gringoire îl auzi spunîndu-i cu glas jalnic :

— *La buona mancia, signor ! La buona mancia !* [1]

— Să te ia naiba, spuse Gringoire, şi să mă ia şi pe mine dacă înţeleg ce zici !

Şi trecu mai departe.

La cîţiva paşi mai încolo întîlni o altă formă ambulantă şi o examină. Era un paralitic ; şchiop şi ciung totodată, dar atît de şchiop şi atît de ciung, încît sistemul complicat al cîrjilor şi al picioarelor de lemn care îl susţineau îl făcea să pară o schelă de zidărie în mişcare. Gringoire, căruia îi plăceau comparaţiile nobile şi clasice, îl asemui în gînd cu trepiedul viu al lui Vulcan.

Trepiedul acesta viu îl salută în trecere, dar, ţinîndu-şi pălăria în dreptul bărbiei lui Gringoire, ca pe un lighean de bărbierit, îi strigă în urechi :

— *Señor caballero, para comprar un pedaso de pan* [2] !

„Pare-se că şi ăsta vorbeşte, îşi zise Gringoire, dar vorbeşte o limbă foarte grea şi e mai fericit

[1] Un bacşiş bun, domnule ! Un bacşiş bun ! (ital.).
[2] Domnule cavaler, ca să-mi cumpăr o bucată de pîine (span.).

12

decît mine dacă o înţelege. Apoi, lovindu-se peste frunte, fulgerat de o idee, se întrebă : „Ia stai, ce naiba voiau să spună azi-dimineaţă cu *Esmeralda* lor ?“

Ar fi vrut să grăbească pasul, dar pentru a treia oară ceva îi aţinu calea. Acest ceva sau mai degrabă acest cineva, era un orb, un orb mărunt, cu faţă de evreu bărbos, care, vîslind cu un toiag în spaţiul din jurul lui şi remorcat de un dulău, îi spuse, vorbind pe nas şi cu accent unguresc : *Facitote caritatem !*[1]

— Bravo ! exclamă Pierre Gringoire. Iată, în sfîrşit, unul care vorbeşte o limbă creştinească. Trebuie să arăt tare milostiv dacă mi se cere atîta de pomană în starea de slăbiciune în care mi se află punga. Dragul meu (Gringoire se întoarse spre orb), mi-am vîndut ultima cămaşă săptămîna trecută ; adică, fiindcă nu înţelegi decît limba lui Cicero : *Vendidi hebdomade nuper transita meam ultimam chemisam.*

Acestea fiind zise, îi întoarse orbului spatele şi-şi văzu de drum ; dar orbul începu să întindă pasul după al lui, şi iată că şchiopul, iată că omul fără picioare sosiră şi ei în mare grabă, bocănind zgomotos cu talerele şi cu cîrjele în pavaj. Apoi toţi trei, îmbrîncindu-se pe urmele bietului Gringoire, începură să-i cînte cîntecul lor :

— *Caritatem !* cînta orbul.

— *La buona mancia !* cînta omul fără picioare.

Iar şchiopul relua fraza muzicală, repetînd :

— *Un pedaso de pan !*

Gringoire îşi astupă urechile.

— O, turn al lui Babel ! exclamă el.

Şi începu să alerge. Orbul alerga. Şchiopul, de asemenea. Omul fără picioare alerga şi el.

[1] Fie-vă milă ! (lat.).

Şi-apoi, pe măsură ce Gringoire se afunda în uliţă, ologii, orbii, şchiopii începură să mişune în jurul lui, ca şi ciungii, chiorii şi leproşii cu plăgile lor, care ieşind din casă, care ivindu-se din ulicioarele laterale, care din gura beciurilor, urlînd, răgind, chelălăind, toţi şontîcăind, clătinîndu-se, năpustindu-se spre lumină, tăvăliţi în mocirlă ca melcii după ploaie.

Gringoire, urmărit într-una de cei trei persecutori şi neştiind ce-o să iasă din toate astea, înainta înspăimîntat în mijlocul celorlalţi, ocolindu-i pe şchiopi, sărind peste ologi, cu picioarele încurcate în furnicarul acesta de betegi, asemenea căpitanului englez împotmolit într-un roi de crabi.

Îi dădu prin gînd să încerce să se întoarcă de unde pornise. Dar era prea tîrziu. Toată armata aceasta se închisese în urma lui, şi cei trei cerşetori nu-l slăbeau o clipă. Continuă deci să înainteze, împins în acelaşi timp de valul irezistibil, de teamă şi de o ameţeală, care, toate la un loc, erau pentru el un coşmar îngrozitor.

În sfîrşit, ajunse la capătul uliţei. Ea dădea într-o piaţă imensă, unde mii de lumini risipite licăreau în ceaţa nedesluşită a nopţii. Gringoire se năpusti într-acolo, sperînd ca prin iuţeala picioarelor să scape de cele trei spectre infirme care se ţineau scai de el.

— *Onde vas, hombre ?*[1] strigă şchiopul, lepădîndu-şi cîrjile şi alergînd după el cu două din cele mai zdravene picioare care au făcut vreodată un pas geometric pe pavajul Parisului.

Între timp, omul-trunchi, ridicat acum în picioare, trînti în capul lui Gringoire talerul lui greu, ferecat în fier, pe cînd orbul îi privea cu ochi aprinşi.

[1] Unde mergi, omule ? (span.)

— Unde mă aflu ? întrebă poetul, îngrozit.

— În Curtea Miracolelor, răspunse un al patrulea spectru care îl acostase.

— Pe sufletul meu ! continuă Gringoire. Văd orbi care privesc şi ologi care aleargă ; dar unde e Mîntuitorul ?

Ei îi răspunseră printr-un hohot de rîs sinistru.

Bietul poet aruncă o privire în preajmă. Se afla într-adevăr în temuta Curte a Miracolelor, unde niciodată la asemenea oră nu mai călcase picior de om cinstit ; cerc magic unde ofiţerii de la închisoarea Châtelet şi sergenţii din paza oraşului care se aventurau acolo dispăreau făcuţi bucăţi ; cetate a hoţilor, neg hidos pe obrazul Parisului ; canal de scurgere de unde se împrăştia în fiecare dimineaţă şi revenea să zacă în fiecare noapte gîrla de vicii, de cerşetorie şi de vagabondaj, veşnic revărsată pe străzile capitalei ; stup monstruos unde se înapoiau seara cu prada lor toţi trîntorii ordinei sociale ; azil mincinos în care ţiganul, călugărul caterisit, studentul decăzut, haimanalele de toate naţiile — spanioli, italieni, germani — de toate religiile — evrei, creştini, mahomedani, păgîni — acoperiţi de răni false, cerşetori ziua, se preschimbau noaptea în tîlhari ; într-un cuvînt, imens vestiar unde se îmbrăcau şi se dezbrăcau pe vremea aceea toţi actorii comediei eterne pe care furtul, prostituţia şi crima o joacă pe străzile Parisului.

Era o piaţă vastă, neregulată şi prost pavată, ca toate pieţele Parisului de pe atunci. Focurile, în jurul cărora mişunau grupuri ciudate, ardeau ici-colo. Cetele de oameni se duceau, veneau, strigau. Se auzeau rîsete ascuţite, scîncete de copii, glasuri de femei. Mîinile, capetele mulţimii acesteia, negre pe fondul luminos, decupau mii de gesturi bizare. Din cînd în cînd, pe jos, unde tremura lumina focurilor, amestecată cu umbre mari şi nedesluşite, se putea vedea trecînd cîte un cîine care semăna a om, cîte un om care semăna a cîine. Limitele raselor şi ale speciilor păreau că se şterg în această cetate ca într-un panopticum. Bărbaţi, femei, animale, vîrstă, sex, sănătate, boală, toate păreau în comun la acest norod ; totul mergea împreună, amestecat, de-a valma, suprapus ; fiecare făcea parte din tot.

Lumina şovăitoare şi săracă a focurilor îi îngăduia lui Gringoire să distingă, în tulburarea lui, de jur împrejurul imensei pieţe, o hidoasă împrejmuire formată din case vechi ale căror faţade viermănoase, sfrijite, jigărite, străpunse fiecare de unu sau două ochiuri de geam luminate, i se păreau în întuneric nişte uriaşe capete de babe, aşezate în cerc, monstruoase şi urîcioase, ce priveau clipind din ochi sabatul.

Era ca o lume nouă, necunoscută, uimitoare, diformă, şerpuitoare, mişunînd fantastică.

Gringoire, din ce în ce mai îngrozit, încolţit de cei trei cerşetori ca de trei cleşti, asurzit de o mulţime de alte chipuri care se îmbulzeau şi lătrau în jurul lui, nefericitul Gringoire încerca să-şi recapete prezenţa de spirit ca să-şi amintească dacă era într-o zi de sîmbătă. Dar se căznea zadarnic ; firul memoriei şi al gîndirii se rupsese, şi el, îndoindu-se de toate, plutind între ceea ce vedea şi ceea ce simţea, îşi punea problema aceasta de nerezolvat : „Dacă eu exist, ceea ce văd e adevărat ? Dacă ce văd e adevărat, eu exist ?“

În clipa aceea, un strigăt răsună clar în gloata zgomotoasă care îl împresura :

— Să-l ducem la rege ! Să-l ducem la rege !

— Sfîntă Fecioară ! murmură Gringoire. Regele de-aici trebuie să fie un ţap.

— La rege ! La rege ! repetară toate glasurile.

Şi începură să-l tîrască, întrecîndu-se care mai de care să pună gheara pe el. Dar cei trei cerşetori nu-i dădeau drumul şi-l smulgeau celorlalţi, urlînd :

— E al nostru !

Haina poetului, şi aşa destul de zdrenţuită, îşi dădu ultima suflare în această luptă.

Pe cînd străbătea groaznica piaţă, lui Gringoire îi pieri ameţeala. După cîţiva paşi, simţul realităţii îi revenise. Poetul începea să se deprindă cu atmosfera locului. În primul moment, din capul său de poet, sau poate mai simplu şi mai prozaic, din stomacul său gol, se ridicase o ceaţă, un abur ca să zicem aşa, care, răspîndindu-se între obiecte şi el, nu-l lăsase să întrezărească decît prin negurile nedesluşite ale coşmarului, în beznele viselor care fac să tremure toate contururile, să se strîmbe toate formele, să se aglomereze toate obiectele în grupuri peste măsură de mari, preschimbînd lucrurile în himere şi oamenii în fantome. Încetul cu încetul, halucinaţia aceasta lăsă loc unei priviri mai puţin rătăcite şi mai puţin deformate. Realitatea se ivea în jurul lui, îi izbea ochii, îi izbea picioarele şi dărîma bucată cu bucată toată poezia înfricoşătoare de care se crezuse înconjurat la început. Curînd trebui să observe că nu mergea prin Stix, ci prin mocirlă, că nu era înghiontit de diavoli, ci de tîlhari, că nu era vorba de sufletul, ci de viaţa lui (fiindcă îi lipsea preţiosul intermediar care intervine cu atîta folos între un tîlhar şi un om de treabă : punga). În sfîrşit, privind orgia mai îndeaproape şi cu mai mult calm, poetul se pomeni de la sabat într-o speluncă.

Într-adevăr, Curtea Miracolelor nu era decît o speluncă, dar o speluncă de tîlhari, înroşită şi de sînge, şi de vin.

Priveliştea care i se înfăţişa ochilor cînd escorta în zdrenţe îl lăsă, în sfîrşit, la capătul drumului nu părea de loc făcută să-l readucă la poezie, nici măcar la poezia infernului. Era mai mult ca oricînd prozaica şi brutala realitate a cîrciumii. Dacă nu ne-am fi aflat în secolul al XV-lea, am fi zis că Gringoire coborîse de la Michelangelo la Callot.

În jurul unui foc zdravăn aprins pe o lespede largă şi rotundă, care pătrundea cu flăcările lui printre picioarele înroşite ale unei pirostrii, goală pînă una alta, cîteva mese roase şi murdare se aflau puse ici-colo, la întîmplare, fără ca nici un fel de slugă-geometru să fi catadicsit să le îndrepte paralelismul sau măcar să aibă grijă ca ele să nu se întretaie în unghiuri prea neobişnuite. Pe mesele acestea luceau cîteva ulcele cu vin şi cu bere, iar în jurul ulcelelor se îngrămădeau numeroase chipuri de beţivi, împurpurate de foc şi de băutură. Printre ele se afla un bărbat cu un pîntece cît toate zilele şi cu o faţă veselă, care săruta cu zgomot o tîrfă îndesată şi grasă. Se mai afla acolo un fel de fals soldat, care îşi desfăcea fluierînd bandajele unei false răni şi care îşi dezmorţea genunchiul sănătos şi puternic, înfăşurat de cu zori în mii de cîrpe. Invers decît el, un cerşetor cu plăgi false îşi pregătea cu rostopască şi cu sînge de bou *piciorul-milei,* pentru a doua zi. Două mese mai încolo, un cerşetor, îmbrăcat de sus pînă jos în pelerin, silabisea tînguirea Sfintei Împărătese, fără să uite psalmodia şi cîntatul pe nas. Dincolo, un tînăr cerşetor lua lecţii de epilepsie de la un bătrîn fals epileptic care îl învăţa arta de a face spume la gură, mestecînd o bucăţică de săpun. Ală-

turi, un hidropic se dezumfla, silind să-şi astupe nasul vreo patru sau cinci hoţoaice care se certau la aceeaşi masă pentru un copil furat în seara aceea. Pretutindeni numai lucruri care, două veacuri mai tîrziu, *păreau atît de ridicole la curte*, cum spune Sauval, *încît serveau drept distracţii pentru rege şi drept prolog la baletul regal al Nopţii, împărţit în patru părţi şi dansat pe scena din palatul Petit-Bourbon*. „Niciodată metamorfozele subite ale Curţii Miracolelor n-au fost mai bine reprezentate, adaugă un martor ocular din 1653. Benserade ne-a pregătit pentru ele prin versuri destul de plăcute".

Hohote de rîs şi cîntece se auzeau de pretutindeni. Fiecare o ţinea pe-a lui, defăimînd şi ocărînd fără să-şi asculte vecinul. Ulcelele se ciocneau, certurile se iscau din ciocnitul ulcelelor, şi ulcelele ştirbite făceau să se sfîşie zdrenţele.

Un dulău, stînd în coadă, privea focul. În orgia aceasta erau amestecaţi şi cîţiva copii. Mai întîi, cel furat, care bocea şi ţipa. Apoi un băieţaş gras, de vreo patru ani, stînd cu picioarele atîrnate pe o bancă prea înaltă, cu masa pînă la bărbie şi fără să sufle o vorbă. Un al treilea întingea grav cu degetul pe masă seul topit care se scurgea dintr-un opaiţ. Şi încă unul, mic, ghemuit în noroi, aproape pierdut într-o căldare pe care o rîcîia cu o ţiglă, scoţînd un sunet ce l-ar fi făcut să leşine pe Stradivarius.

Lîngă foc se afla un butoi, iar pe butoi un cerşetor. Acesta era regele, aşezat pe tron.

Cei trei care îl ţineau pe Gringoire îl aduseră în faţa butoiului ; întreaga gloată de desfrînaţi tăcu o clipă, în afară de puştiul din căldare.

Gringoire nu îndrăznea nici să răsufle, nici să ridice privirea.

— *Hombre, quita tu sombrero* [1], spuse unul din cei trei tîlhari a căror pradă era ; şi mai înainte ca Gringoire să fi înţeles ce voia să-i spună, celălalt îi şi luă pălăria.

O biată pălărie, e drept, dar încă bună pe-o zi cu soare sau la vreme de ploaie.

Gringoire oftă.

Între timp regele i se adresă de la înălţimea butiei :

— Ce-i cu ticălosul ăsta ?

Gringoire tresări. Vocea aceasta, deşi aspriţă de ameninţare, îi aminti o altă voce care, chiar azi-dimineaţă, dăduse prima lovitură piesei lui, fornăind în mijlocul publicului : *Faceţi-vă pomană, oameni buni !* Şi ridică privirea. Regele era, într-adevăr, Clopin Trouillefou.

Clopin Trouillefou, purtînd însemnele regale, era îmbrăcat exact în aceleaşi zdrenţe. Rana de la braţ îi şi dispăruse. În mînă ţinea unul din bicele acelea de curele, din piele albă, pe care le foloseau pe atunci sergenţii de pază ca să stăpînească mulţimea şi care purtau numele de *boullayes*. Pe cap avea un fel de bonetă rotundă şi închisă în partea de sus ; dar cu greu s-ar fi putut ghici dacă era o boneţică de copil sau o coroană de rege, într-atît de mult cele două obiecte se aseamănă.

Totuşi lui Gringoire, fără să ştie de ce, îi mai veni un pic inima la loc recunoscînd în regele Curţii Miracolelor pe blestematul său cerşetor din Sala Mare.

— Jupîne... bîigui el. Monseniore... Sire... Cum trebuie să vă zic ? spuse el, în sfîrşit, ajuns la punctul culminant al crescendo-ului şi neştiind nici cum să mai urce, nici cum să mai coboare.

[1] Omule, scoate-ţi pălăria (span.).

— Domnule, maiestate, camarade, zi-mi cum vrei. Dar grăbește-te. Ce-ai de spus în apărarea ta ?

„*În apărarea ta !* gîndi Gringoire. Asta nu-mi place de loc." Și continuă bîiguind :

— Eu sînt cel care azi-dimineață...

— Pe ghearele diavolului ! îl întrerupse Clopin. Spune cum te cheamă, ticălosule, și nimic mai mult. Ia seama. Te afli în fața a trei puternici monarhi : eu, Clopin Trouillefou, rege de Thunes, urmaș al marelui *coësre,* suzeran suprem al regatului argoului ; Mathias Hungadi Spicali, duce de Egipt și de Boemia, bătrînul ăla gălbejit pe care îl vezi colo, cu o cîrpă în jurul capului ; Guillaume Rousseau, împărat al Galileii, grăsanul ăla care nu ne ascultă și care dezmiardă o tîrfă... Noi sîntem judecătorii tăi. Ai intrat în regatul argoului, fără să fii de-ai noștri, ai violat privilegiile orașului nostru. Trebuie să fii pedepsit, dacă nu ești cumva *capon, francmitou* sau *rifodé,* adică, pe limba oamenilor cumsecade, hoț, cerșetor sau vagabond. Faci parte dintre ăștia ? Explică-te. Arată-ți titlurile.

— Vai, răspunse Gringoire, n-am cinstea asta ! Sînt autorul...

— Ajunge ! continuă Trouillefou, fără să-l lase să termine. Ai să fii spînzurat. E un lucru simplu, domnilor cetățeni cinstiți. Cum vă purtați la voi cu ai noștri, așa ne purtăm și noi cu voi, aici. Legea pe care o aplicați vagabonzilor v-o aplică și vagabonzii vouă. Dacă e rea, voi sînteți de vină. Trebuie să se mai vadă din cînd în cînd și cîte o strîmbătură de om cumsecade deasupra ștreangului de cînepă ; asta face ca lucrul să devină onorabil. Hai, amice, împarte-ți voios zdrențele la domnișoarele astea. Eu am să poruncesc să fii

spînzurat ca să distrez haimanalele, iar tu o să le dai punga, ca să bea. Dacă ții să te maimuțărești un pic, avem colo, în piulița aia de lemn, un Dumnezeu-tată din piatră pe care l-am furat la Saint-Pierre-aux-Boeufs. Ai patru minute ca să-l pocnești în cap cu sufletul tău.

Cuvîntarea regelui era nemaipomenită.

— Bine-a grăit, pe sufletul meu ! Clopin Trouillefou predică de parcă ar fi sfîntul părinte papa ! strigă împăratul Galileii, spărgîndu-și oala ca să-și sprijine masa.

— Seniori împărați și regi ! rosti calm Gringoire (căci, nu știu cum, curajul îi revenise și vorbea hotărît). Nici să nu vă gîndiți la una ca asta. Mă numesc Pierre Gringoire, sînt poetul căruia i s-a jucat azi-dimineață o piesă în Sala Mare a palatului.

— A, tu ești, maestre ! spuse Clopin. Eram și eu acolo, pe Dumnezeul meu ! Ei bine, amice, faptul că ne-ai plictisit azi-dimineață, crezi că-i un motiv să nu te spînzurăm astă-seară ?

„Greu o să ies din bucluc", gîndi Gringoire. Dar mai făcu totuși un efort.

— Nu văd de ce n-ar fi socotiți și poeții printre vagabonzi, spuse el. Esop a fost vagabond, Homer a fost cerșetor, Mercur era hoț...

Clopin îl întrerupse :

— Mi se pare că vrei să ne îmbrobodești cu savantlîcul tău. Hai, lasă-te spînzurat și nu mai face fițe !

— S-avem iertare, monsenior rege de Thunes, răspunse Gringoire, luptînd pas cu pas. Merită... Un moment !... Ascultați-mă... Nu mă puteți osîndi fără să mă ascultați...

Într-adevăr, nefericitul lui glas era acoperit de zarva din preajmă. Băiețașul își rîcîia căldarea

mai vîrtos ca oricînd şi, culmea, o bătrînă tocmai pusese pe pirostria încinsă o cratiţă plină cu grăsime care sfîrîia la foc cu un zgomot asemănător strigătelor unor copii porniţi să urmărească un om mascat.

Între timp Clopin Trouillefou păru că se sfătuieşte o clipă cu ducele de Egipt şi cu împăratul Galileii, care era beat turtă. Apoi strigă cu asprime :

— Linişte !

Dar cum căldarea şi cratiţa cu grăsime nu-l ascultau şi îşi continuau duetul, sări jos de pe butie, dădu o lovitură de picior căldării, care se rostogoli la zece paşi cu copil cu tot, o lovitură de picior cratiţei, a cărei grăsime se vărsă în foc, apoi se sui din nou, grav, pe tron, fără să-i pese nici de smiorcăielile înăbuşite ale copilului, nici de bombănitul bătrînei, a cărei cină se topea într-o frumoasă flacără albă.

Trouillefou făcu un semn, iar ducele şi împăratul, şi cei ce treceau drept savanţi, preoţi şi doctori, şi cei care îi instruiau pe novici veniră şi se aşezară în jurul lui, alcătuind o potcoavă al cărei centru îl ocupa Gringoire, înşfăcat vîrtos de paznicii săi. Era un semicerc de zdrenţe, de otrepe, de paiete lucioase, de furci, de securi, de picioare de beţivi, de braţe groase şi goale, de figuri dezgustătoare, fără vlagă şi năuce. În mijlocul mesei rotunde a calicimii, Clopin Trouillefou, ca un doge al acestui senat, ca un rege al acestei adunări nobiliare, ca un papă al acestui sinod, domina, mai întîi prin toată înălţimea polobocului său, apoi prin nu ştiu ce aer măreţ, crud şi formidabil, care făcea să-i licărească pupila şi corija, în profilul său sălbatic, tipul bestial al rasei vagabonzilor. S-ar fi zis că e o căpăţînă printre rîturi.

— Ascultă, îi spuse el lui Gringoire, mîngîindu-şi cu palma bătătorită bărbia diformă, nu văd de ce n-ai fi spînzurat. E adevărat că pare să nu-ţi placă, dar e simplu de tot. Voi, burghezii, nu sînteţi obişnuiţi cu asta. Vă închipuiţi că ar fi cine ştie ce mare lucru. La urma urmei, noi nu-ţi vrem răul. Iată un mijloc de a scăpa de bucluc, pînă una alta. Vrei să fii de-ai noştri ?

Îşi poate închipui oricine efectul făcut de propunerea aceasta asupra lui Gringoire, care îşi vedea zilele ameninţate şi începuse să se dea bătut. De aceea se agăţă hotărît de ea.

— Sigur că vreau, şi încă cum ! spuse el.

— Primeşti să te înrolezi printre cerşetori ?

— Printre cerşetori ? Sigur ! răspunse Gringoire.

— Te recunoşti membru al tagmei oamenilor liberi ? continuă regele de Thunes.

— Al tagmei oamenilor liberi.

— Supus al regatului argoului ?

— Al regatului argoului.

— Vagabond ?

— Vagabond.

— Din suflet ?

— Din suflet.

— Îţi atrag atenţia, continuă regele, că asta n-o să te scape de spînzurătoare.

— Drace ! făcu poetul.

— Ai să fii doar spînzurat ceva mai tîrziu, cu mai multă ceremonie, pe cheltuiala oraşului Paris, pe-o frumoasă spînzurătoare de piatră şi de către oameni cinstiţi, continuă Clopin, netulburat. Asta e o consolare.

— Chiar aşa, răspunse Gringoire.

— Şi mai sînt şi alte avantaje. În calitate de om liber, n-o să ai de plătit bir nici pentru noroi, nici

pentru săraci, nici pentru lumini, biruri pe care trebuie să le plătească locuitorii Parisului.

— Aşa să fie ! încuviinţă poetul. Primesc. Sînt vagabond, supus al regatului argoului, om liber, cerşetor, tot ce doriţi. Şi eram toate astea dinainte, domnule rege de Thunes, căci eu sînt filozof ; *et omnia in philosophia, omnes in philosopho continentur* [1], după cum ştiţi.

Regele de Thunes se încruntă.

— Drept cine mă iei, băiete ? Ce limbă de evreu din Ungaria ne ciripeşti acolo ? Nu cunosc ebraica. Dacă eşti tîlhar, nu înseamnă că eşti şi jidov. Ba eu nici nu mai fur, sînt deasupra măruntişurilor astea, eu ucid. Ucigaş sînt, hoţ nu.

Gringoire încercă să strecoare cîteva scuze printre frazele acestea scurte pe care mînia le făcea din ce în ce mai sacadate.

— Vă cer iertare, monseniore. Nu e ebraică, e latină.

— Îţi spun că nu sînt jidov, continuă Clopin furios, şi că am să pun să te spînzure, burtă de sinagogă ! Ca şi pe negustoraşul din Iudeea, care e lîngă tine şi pe care trag nădejde să-l văd ţintuit într-o bună zi pe-o tejghea, ca pe o monedă falsă ce este.

Şi vorbind astfel, îl arătă cu degetul pe evreul ungur mărunt şi bărbos, care îl acostase pe Gringoire cu *facitote caritatem* al lui şi care, neînţelegînd altă limbă, privea mirat proasta dispoziţie a suveranului de Thunes revărsîndu-se asupra lui.

În sfîrşit, monseniorul Clopin se potoli :

— Ticălosule, i se adresă el poetului, vrei deci să fii vagabond ?

— Nici vorbă că da, răspunse poetul.

[1] Filozofia cuprinde totul, filozoful cuprinde totul (lat.).

— Nu-i totul să vrei, spuse morocănosul Clopin. Bunăvoinţa nu adaugă nici un fir de ceapă la ciorbă şi nu-i bună decît să te ducă în rai ; iar raiul e una, şi argoul e alta. Ca să fii primit în argou, trebuie să dovedeşti că eşti bun la ceva, şi pentru asta să scotoceşti manechinul.

— Am să scotocesc tot ce doriţi, spuse Gringoire.

Clopin făcu un semn. Cîţiva dintre ai lui ieşiră din cerc şi se reîntoarseră aproape imediat, aducînd doi bulumaci terminaţi la capătul de jos cu două proptele de scîndură care îi făceau să stea lesne pe sol. La capătul de sus al bulumacilor ei potriviră o grindă transversală, şi totul alcătuia o foarte drăguţă spînzurătoare portativă, pe care Gringoire avu satisfacţia s-o vadă ridicîndu-se în faţa lui cît ai clipi din ochi. Nu lipsea nimic, nici chiar ştreangul ce se legăna graţios sub grindă.

„Unde vor să ajungă ?“ se întrebă Gringoire, oarecum neliniştit. Un clinchet de clopoţei pe care îl auzi chiar în clipa aceea puse capăt neliniştei lui. Era un manechin pe care vagabonzii îl prinseră cu gîtul în ştreang, un fel de sperietoare de ciori înveşmîntată în roşu, şi atît de încărcată cu zurgălăi şi clopoţei, încît s-ar fi putut găti cu ei treizeci de catîrce castiliene. Nenumăraţii zurgălăi vibrară un timp la oscilaţiile funiei, apoi se domoliră încet-încet şi tăcură, în sfîrşit, cînd manechinul fu readus la neclintire prin legea aceea a pendulului care a detronat clepsidra şi ceasul cu nisip.

Atunci Clopin, arătîndu-i lui Gringoire un scăunel vechi şi care se clătina, aflat sub manechin, îi porunci :

— Urcă-te pe el.

— La naiba ! se împotrivi Gringoire. Am să-mi frîng gîtul. Scăunelul ăsta șchioapătă ca un vers de Martial : are un picior hexametru și un picior pentametru.

— Urcă ! îi porunci iar Clopin.

Gringoire se urcă pe scăunel și izbuti, nu fără cîteva legănări ale capului și ale brațelor, să-și regăsească centrul de gravitate.

— Acum, continuă regele de Thunes, încolăcește-ți piciorul drept în jurul piciorului stîng și ridică-te pe vîrful piciorului stîng.

— Monseniore, spuse Gringoire, țineți deci neapărat să-mi frîng ceva ?

Clopin clătină din cap.

— Ascultă băiete, trăncănești prea mult. Iată, în două cuvinte, despre ce e vorba. O să te înalți pe vîrful piciorului, așa cum ți-am spus ; în felul ăsta o să poți ajunge pînă la buzunarul manechinului și-o să scotocești în el, și-o să scoți punga aflată acolo ; și dacă faci asta fără să se-audă nici un clinchet de clopoțel, e bine : o să fii vagabond. Nu ne mai rămîne atunci decît să te cotonogim timp de opt zile.

— Să mă ferească Dumnezeu ! spuse Gringoire. Și dacă fac să sune clopoțeii ?

— Atunci o să fii spînzurat. Pricepi ?

— Nu pricep de loc, răspunse Gringoire.

— Ascultă încă o dată. O să scotocești manechinul și-o să-i furi punga ; dacă se clintește un singur clopoțel cît timp lucrezi, o să fii spînzurat. Asta înțelegi ?

— Bine, spuse Gringoire, asta înțeleg. Și-apoi ?

— Dacă izbutești să iei punga fără să se-audă zurgălăii, ești de-al nostru și-o să fii cotonogit opt zile la rînd. Acum înțelegi, nu-i așa ?

— Nu, monseniore, nu înțeleg. Eu cu ce m-aleg? Spînzurat într-un caz, bătut în celălalt...

— Și să fii vagabond ? continuă Clopin. Să fii de-al nostru ? Asta nu înseamnă nimic ? E în interesul tău să te batem, ca să te călim la lovituri.

— Foarte mulțumesc ! răspunse poetul.

— Hai, grăbește-te, spuse Clopin, izbind cu piciorul în butoiul care sună ca o tobă mare. Scotocește manechinul și termină odată. Te anunț pentru ultima oară că, dacă aud un singur clinchet de clopoțel, o să atîrni în locul manechinului.

Ceata de supuși aplaudă cuvintele lui Clopin și se așeză în cerc în jurul spînzurătorii, rîzînd atît de necruțător, încît Gringoire văzu că-i distra prea mult ca să n-aibă toate motivele să se teamă de ei. Nu-i mai rămînea deci nici o speranță, în afară de slaba șansă de-a reuși în greaua încercare la care era silit. Se hotărî deci să riște, dar nu fără să fi adresat mai întîi o rugăciune fierbinte manechinului pe care avea să-l jefuiască și care ar fi fost poate mai ușor de înduioșat decît tîlharii din preajmă. Nenumărații clopoței, cu micile lor limbi de aramă, i se păreau tot atîtea guri de vipere, gata-gata să muște și să șuiere.

— Oh, își zicea el încetișor, e oare cu putință ca viața să-mi depindă de cea mai ușoară vibrație a celui mai ușor dintre clopoțeii ăștia ? Oh, adaugă el apoi, cu palmele împreunate, clopoțeilor, nu sunați ! Zurgălăilor, tăceți ! Clopoțeilor, nu vă clintiți ! Și mai făcu o încercare asupra lui Trouillefou. Dar dacă suflă vîntul ? îl întrebă el.

— O să fii spînzurat, îi răspunse acesta, fără să șovăie.

Văzînd că nu există nici scăpare, nici amînare, nici șiretlic posibil, Gringoire își luă inima în dinți. Își încolăci piciorul drept în jurul piciorului stîng,

se ridică pe vîrful piciorului stîng și întinse mîna, dar în clipa cînd atinse manechinul, corpul, care i se sprijinea numai pe un picior, se clătină pe scăunelul care se sprijinea numai pe trei picioare ; instinctiv, Gringoire vru să se rezeme de manechin, își pierdu echilibrul și căzu greoi la pămînt, asurzit de inevitabila vibrație a nenumăraților zurgălăi ai manechinului, care, fiind împins cu mîna, se roti mai întîi în jurul propriului său ax, apoi se legăna maiestuos între cei doi stîlpi.

— Blestem ! strigă poetul, căzînd, și rămase ca mort, cu fața la pămînt.

Deasupra capului auzea în același timp și temutul sunet al clopoțeilor, și rîsul drăcesc al tîlharilor, și vocea lui Trouillefou, care spunea :

— Ridicați-mi-l pe ticălos și spînzurați-mi-l fără milă.

Gringoire se ridică. Manechinul fusese dat jos ca să i se facă lui loc.

Supușii lui Clopin îl siliră să se urce pe scăunel. Clopin veni la el, îi trecu ștreangul pe după gît și, bătîndu-l pe umăr, îi spuse :

— Adio, băiete ! Acum nu mai poți scăpa, chiar dacă ai mistui cu mațele papei.

Cuvîntul *iertare* se stinse pe buzele lui Gringoire, care își plimbă privirile în jurul său. Nici o speranță însă : toți rîdeau.

— Bellevigne de l'Etoile, spuse regele de Thunes către un tîlhar uriaș, care ieși din rînd, urcă-te pe grindă.

Bellevigne de l'Etoile se cățără cu îndemînare pe grinda transversală și, peste o clipă, Gringoire, ridicînd ochii, îl văzu cu groază stînd pe vine deasupra capului său.

— Acum, continuă Clopin Trouillefou, imediat ce-o să bat din palme, tu, Andry le Rouge, o să

trîntești scăunelul la pămînt, cu o lovitură de genunchi ; tu, François Chante-Prune, o să te-agăți de picioarele ticălosului, iar tu, Bellevigne, o să te-arunci pe umerii lui ; toți trei o dată, auziți ?

Gringoire se cutremură.

— Gata ? îi întrebă Clopin Trouillefou pe cei trei supuși ai săi, pregătiți să se năpustească asupra lui Gringoire ca trei păianjeni asupra unei muște.

Bietul osîndit avu o clipă de așteptare cumplită, în care timp Clopin împinse liniștit cu vîrful piciorului cîteva joarde de viță pe care focul nu le atinsese încă.

— Sînteți gata ? repetă el și-și îndepărtă palmele ca să dea semnalul.

Încă o secundă și ar fi fost prea tîrziu. Dar se opri, fulgerat parcă de-o idee subită.

— O clipă ! spuse el. Uitasem !... Datina cere să nu spînzurăm un om fără să întrebăm dacă e vreo femeie care-l vrea. Băiete, e ultima ta șansă. Trebuie să te-nsori sau cu o tîlhăriță, sau cu ștreangul.

Legea aceasta țigănească, oricît de ciudată ar putea să i se pară cititorului, e scrisă și astăzi pe de-a-ntregul în vechea legislație engleză. Vezi *Burington's Observations.*

Gringoire respiră. Era a doua oară cînd revenea la viață de-o jumătate de oră încoace. De aceea nu îndrăzni să se încreadă prea mult.

— Hei ! strigă Clopin, urcat din nou pe poloboc. Hei ! Femei și femele, există printre voi, de la vrăjitoare pînă la pisica ei, vreo ticăloasă care să-l vrea pe ticălosul ăsta ? Hei, Colette, Rotăriță ! Elisabeth Trouvain ! Simone Jodouyne ! Marie Picior-de-bou ! Thonne Lungana ! Bérarde Fanonel ! Michelle Genaille ! Claude Roade-ureche ! Mathu-

rine Girorou ! Hei ! Isabeau la Thierrye ! Veniți și priviți ! Un bărbat pe gratis ! Care-l vrea ?

În situația aceasta nenorocită, Gringoire era, fără doar și poate, puțin ispititor. Tîlhărițele nu se arătară prea încîntate de propunere. Nefericitul le auzi răspunzînd :

— Nu ! Nu ! Spînzurați-l ! Așa, o să ne bucure pe toate.

Totuși, trei dintre ele ieșiră din gloată și veniră să-l privească mai îndeaproape. Una era o fată grasă, cu fața pătrată. Ea cercetă atentă îmbrăcămintea jalnică a filozofului. Veșmîntul de deasupra îi era ros și mai găurit decît o tigaie de prăjit castane. Fata se strîmbă.

— Steag zdrențuit ! bombăni ea și, adresîndu-se lui Gringoire : Unde ție-e mantia ?

— Am pierdut-o, spuse Gringoire.

— Și pălăria ?

— Mi-au luat-o.

— Și pantofii ?

— Li s-au cam dus pingelele.

— Punga ?

— Vai ! bîigui Gringoire. Nu mai am nici o lăscaie.

— Lasă-te spînzurat și mulțumește-le ! răspunse fata, întorcîndu-i spatele.

A doua, bătrînă, oacheșă, zbîrcită, hidoasă, de-o urîțenie vădită chiar la Curtea Miracolelor, se învîrti în jurul lui Gringoire. El aproape tremura că o să-l vrea de bărbat. Dar ea spuse printre dinți :

— E prea slab — și se depărtă.

A treia era o tînără destul de curățică și nu prea urîtă.

— Salvează-mă ! îi șopti bietul nefericit.

Ea îl privi o clipă cu oarecare milă, apoi coborî ochii, își mototoli puțin fusta în palmă și rămase

nehotărîtă. El îi urmări din ochi toate mișcările ; era ultima lui licărire de speranță.

— Nu, spuse în cele din urmă fata, nu ! Guillaume Falcă-lungă m-ar bate.

Și reintră în mulțime.

— Amice, zise Clopin, n-ai baftă. Apoi, ridicîndu-se în picioare pe butoi, strigă imitînd tonul unui portărel la licitație, spre marea veselie a tuturor : Nimeni nu-l vrea ? Nimeni nu-l vrea ? O dată, de două ori, de trei ori ! Și, întorcîndu-se spre spînzurătoare, adăugă, cu un semn din cap : Vîndut prin licitație !

Bellevigne de l'Etoile, Andry le Rouge, François Chante-Prune se apropiară de Gringoire. În clipa aceea, un strigăt răsună din mijlocul supușilor lui Clopin :

— *Esmeralda ! Esmeralda !*

Gringoire tresări și se întoarse spre partea de unde veneau strigătele. Mulțimea se dădu la o parte, lăsînd să treacă o ființă pură și amețitoare.

Era țiganca.

— Esmeralda ! exclamă Gringoire, uluit, printre atîtea emoții, de felul brusc în care cuvîntul acesta magic îi lega între ele toate amintirile zilei.

Ființa aceea rară părea că stăpînește cu farmecul și frumusețea ei pînă și Curtea Miracolelor. Tîlharii și tîlhărițele se dădeau înapoi cu blîndețe, făcîndu-i loc, și fețele lor brutale înfloreau parcă la ivirea ei.

Ea se apropie cu pași ușori de cel osîndit. Frumoasa căpriță Djali o urma. Gringoire era mai mult mort decît viu. Țiganca îl privi o clipă în tăcere.

— O să-l spînzurați pe omul ăsta ? îl întrebă ea, gravă, pe Clopin.

— Da, surioară, răspunse regele de Thunes. afară de cazul cînd o să-l iei tu de bărbat.

Fata făcu uşoara strîmbătură obişnuită a buzei de jos.

— Îl iau, spuse ea.

Gringoire crezu cu deplină convingere că totul, de azi-dimineaţă, pînă acum, nu fusese decît un vis şi că acum se petrecea urmarea visului.

Într-adevăr, schimbarea situaţiei, deşi plăcută, era violentă.

Nodul ştreangului fu desfăcut, şi poetul coborî de pe scăunel. Gringoire se văzu silit să stea jos, într-atît de puternic fusese şocul.

Fără să rostească un cuvînt, ducele de Egipt aduse un urcior de lut. Ţiganca i-l întinse lui Gringoire.

— Dă-l de pămînt, îi spuse ea.

Urciorul se sparse în patru bucăţi.

— Frate, zise atunci ducele de Egipt, punîndu-şi mîinile pe fruntea lor, ea îţi e soţie. Surioară, el îţi e soţ. Pe patru ani. Căraţi-vă de-aici !

VII

O NOAPTE DE NUNTĂ

După cîteva clipe, poetul nostru se pomeni într-o odăiţă boltită în ogivă, bine închisă, caldă, aşezat în faţa unei mese care părea că nu cere altceva decît să se împrumute de la un dulăpior cu mîncare atîrnat lîngă ea ; îl aştepta un pat bun şi se afla singurel cu o fată frumoasă. Aventura avea în ea ceva ca de vrajă. Poetul începea deci să se creadă într-adevăr un personaj din basm. Din cînd

în cînd, Gringoire se uita prin preajmă ca să vadă dacă nu cumva carul de foc tras de două himere înaripate, singurul care putuse să-l transporte atît de repede din infern în rai, se mai afla pe acolo. De asemenea îşi aţintea uneori cu încăpăţînare privirea pe găurile hainei, ca să se agaţe de realitate şi să nu piardă cu totul pămîntul de sub picioare. Raţiunea lui, zvîrlită în spaţii imaginare, nu se mai ţinea decît de firul acesta.

Fata nu părea să-i dea nici o atenţie ; umbla de colo-colo, muta din loc vreun scăunel, vorbea cu căpriţa şi făcea din cînd în cînd mica ei strîmbătură. În sfîrşit, se aşeză lîngă masă şi Gringoire putu s-o privească în voie.

Ai fost şi tu copil, cititorule, şi poate ai fericirea să mai fii încă. Şi nu se poate să nu fi urmărit de cîteva ori, din tufă în tufă, la malul unei ape, într-o zi însorită, vreo frumoasă libelulă verde sau albastră, frîngîndu-şi zborul în unghiuri brusce şi sărutînd vîrfurile tuturor crenguţelor. (Eu, unul, mi-am petrecut astfel zile întregi, cele mai bine folosite din viaţa mea.) Îţi aminteşti cu cîtă curiozitate amoroasă ţi se legau gîndirea şi privirea de vîrtejul acesta minuscul, şuierător şi zîmbitor, făcut din aripi, purpură şi azur, în mijlocul căruia plutea o formă de nezărit, ascunsă de însăşi rapiditatea mişcării ? Fiinţa aeriană care abia se desluşea prin farmecul acela de aripi ţi se părea himerică, imaginară, cu neputinţă de atins, cu neputinţă de văzut. Dar cînd, în sfîrşit, libelula poposea pe vîrful unei trestii, şi cînd puteai să-i examinezi, ţinîndu-ţi răsuflarea, lungile aripi de mătase străvezie, lungul veşmînt de smalţ, cele două globuri de cristal, cît erai de uimit şi cît îţi era de teamă să nu-i vezi din nou forma pierind în umbră şi fiinţa redevenind himerică ! Aminteş-

te-ți impresiile acestea și-ai să-ți dai lesne seama de ceea ce simțea Gringoire, contemplînd-o în forma ei vizibilă și palpabilă pe Esmeralda, întrezărită de el pînă atunci numai în vîrtejul dansului, al cîntului și-al zarvei.

„Iată deci ce înseamnă *Esmeralda !* își spunea el din ce în ce mai pierdut în visare și urmărind-o vag cu privirea. O făptură cerească ! O dansatoare de stradă ! Atît de mult și atît de puțin. Ea e aceea care, azi-dimineață, a dat lovitura de grație piesei mele, și tot ea mi-a salvat viața în seara asta. Duhul meu rău ! Îngerul meu bun ! Frumoasă femeie, pe cinstea mea ! Și care trebuie că mă iubește la nebunie dacă m-a luat de bărbat în felul ăsta. Nu, zău, spuse el, ridicîndu-se deodată, cu sentimentul acela al adevărului care îi forma esența caracterului și a filozofiei, nu prea știu cum, dar sînt soțul ei !"

Cu ideea aceasta în minte și în ochi, se apropie de fată și făcu un gest atît de milităresc și de galant, încît ea se dădu înapoi.

— Ce vrei cu mine ? întrebă ea.

— Mă mai poți întreba, încîntătoare Esmeralda ? răspunse Gringoire cu un ton atît de pasionat, încît se miră singur, auzindu-se vorbind.

Țiganca deschise ochii mari :

— Nu înțeleg ce vrei să spui.

— Cum ? ! continuă Gringoire, înflăcărîndu-se din ce în ce și gîndindu-se că, la urma urmei, n-avea a face decît cu o preacinstită de la Curtea Miracolelor. Nu sînt eu oare al tău, draga mea ? Și tu nu ești a mea ?

Și, cu o sinceră naivitate, o prinse de talie. Dar bluza fetei îi alunecă din mîini, ca pielea unui țipar ; apoi, ajungînd dintr-o săritură la celălalt capăt al odăiței, fata se apleacă și se ridică ținînd

în mînă un mic pumnal, mai înainte ca Gringoire să fi avut timp măcar să vadă de unde scosese pumnalul ; țiganca era mînioasă și mîndră, cu buzele ei ușor umflate, cu nările larg deschise, cu obrajii roșii ca mărul domnesc și cu ochii scăpărînd fulgere. În acelați timp, căprița albă se așeză în fața ei, întinzînd spre Gringoire o frunte gata de luptă, înarmată cu două coarne drăguțe, poleite și foarte ascuțite. Toate acestea se petrecură cît ai clipi.

Libelula devenea viespe și nu aștepta decît să înțepe.

Filozoful nostru rămase încremenit, plimbîndu-și rînd pe rînd privirile năucite de la căpriță la fată.

— Sfîntă Fecioară ! rosti el, în sfîrșit, cînd uimirea îi îngădui să vorbească. Iată două neînfricate.

Țiganca rupse și ea tăcerea.

— Pesemne că ești un ticălos tare îndrăzneț !

— Iartă-mă, domnișoară, spuse Gringoire, zîmbind. Dar de ce m-ai luat de bărbat ?

— Voiai să-i las să te spînzure ?

— Așadar, n-ai avut alt gînd, măritîndu-te cu mine, decît să mă scapi de spînzurătoare ! zise poetul, oarecum dezamăgit în speranțele lui amoroase.

— Ce alt gînd ai fi vrut să am ?

Gringoire își mușcă buzele. „La naiba, își spuse el, nu sînt încă atît de triumfător în dragoste, pe cît credeam. Dar atunci, de ce-oi mai fi spart bietul urcior ?"

În acest timp, pumnalul Esmeraldei și coarnele căpriței se aflau tot în defensivă.

— Domnișoară Esmeralda, vorbi poetul, să ne lăsăm păgubași. Nu sînt ajutor de grefier la Châ-

telet şi n-o să-ţi fac proces fiindcă porţi un pumnal la Paris, în ciuda ordinelor şi a opreliştilor domnului prévôt. Totuşi nu se poate să nu ştii că Noel Lescripvain a fost osîndit acum opt zile la zece taleri amendă fiindcă a purtat un jungher. Dar asta nu-i treaba mea, şi revin la ce mă priveşte. Îţi jur pe bucăţica mea de rai să nu mă apropii de dumneata fără voia şi îngăduinţa dumitale ; dar dă-mi ceva să mănînc.

În fond, Gringoire, ca şi domnul Despréaux, era „foarte puţin voluptuos". El nu făcea parte din specia aceea de cavaleri şi muşchetari care iau cu asalt fetele. În privinţa dragostei, ca şi în toate celelalte treburi, accepta bucuros amînările şi căile de mijloc ; iar o cină bună, în tovărăşie plăcută, i se părea, mai ales cînd îi era foame, un antract excelent între prologul şi deznodămîntul unei aventuri de dragoste.

Ţiganca nu-i răspunse. Făcu mica ei schimă dispreţuitoare, înălţă capul ca o pasăre, apoi izbucni în rîs, iar pumnalul cel mic dispăru aşa cum apăruse, fără ca Gringoire să poată vedea unde îşi ascundea albina acul.

Un minut mai tîrziu, el avea pe masă o pîine de secară, o felie de slănină, cîteva mere zbîrcite şi-un urcior cu bere. Gringoire începu să înfulece ca apucat. Auzindu-i zăngăniturile furioase făcute cu furculiţa de fier în farfuria de faianţă, ai fi zis că dragostea i se preschimbase în poftă de mîncare.

Aşezată în faţa lui, fata îl privea cum mănîncă, fără să scoată o vorbă, vădit preocupată de-un alt gînd căruia îi zîmbea din timp în timp, pe cînd mîna ei moale mîngîia căpşorul inteligent al căpriţei, rezemat uşor de genunchii ei.

O lumînare de seu lumina scena aceasta de lăcomie şi de visare.

Totuşi, după ce-şi potoli primele chiorăieli ale pîntecelui, Gringoire se simţi oarecum ruşinat văzînd că nu mai rămăsese decît un măr.

— Dumneata nu mănînci, domnişoară Esmeralda ?

Ea îi răspunse că nu, printr-un semn cu capul, şi privirea gînditoare i se mută pe bolta încăperii.

„Unde naiba i-o fi gîndul ? se întrebă Gringoire, uitîndu-se la ce se uita şi ea. Nu se poate ca strîmbătura piticului de piatră sculptat în cheia bolţii să-i absoarbă într-atîta atenţia. Ce dracu ! Doar n-oi arăta eu mai rău decît el !"

Şi ridică glasul :

— Domniţă !

Ea nu păru să-l audă.

El repetă şi mai tare :

— Domniţă Esmeralda !

Degeaba, mintea fetei era altundeva, şi glasul lui Gringoire n-avea puterea de a o readuce. Din fericire, se amestecă şi căpriţa, care începu să-şi tragă stăpîna de mînecă.

— Ce vrei, Djali ? întrebă imediat Esmeralda, tresărind ca trezită din somn.

— Îi e foame, spuse Gringoire, încîntat că poate lega o conversaţie.

Esmeralda începu să rupă fărîme de pîine, pe care Djali i le mînca graţios din podul palmei.

De altfel, Gringoire nu-i lăsă timp să recadă în visare şi riscă o întrebare delicată :

— Va să zică nu mă vrei ca soţ ?

Fata îl privi ţintă şi spuse :

— Nu.

— Şi nici ca ibovnic ? continuă Gringoire.

Ea făcu mutrişoara obişnuită şi răspunse :

— Nu.

— Dar ca prieten ? mai zise Gringoire.

Ea îl privi din nou fix şi răspunse, după ce se gîndi o clipă :

— Poate.

Acest *poate*, atît de drag filozofilor, îi mai dădu curaj lui Gringoire.

— Ştii ce înseamnă prietenia ? întrebă el.

— Da, răspunse egipţianca. Fratele cu sora, două fiinţe care se apropie tare una de alta, fără să se contopească, două degete de la o mînă. Şi dragostea ? continuă Esmeralda. O, dragostea ! spuse ea, şi glasul îi tremură, iar ochii îi străluciră. Dragostea înseamnă să fii doi şi să nu fii decît unul. Un bărbat şi o femeie care se contopesc într-un înger. Dragostea e cerul.

Vorbind astfel, dansatoarea străzii era de-o frumuseţe care îl emoţionă nespus pe Gringoire şi care lui i se păru perfect potrivită cu exaltarea aproape orientală a cuvintelor ei. Buzele fetei, roze şi pure, zîmbeau pe jumătate ; fruntea candidă şi senină i se tulbura uneori sub apăsarea gîndului, ca o oglindă sub respiraţia cuiva ; şi din lungile-i gene negre şi aplecate izvora un fel de lumină inefabilă, care dădea profilului ei suavitatea aceea ideală pe care Rafael a regăsit-o mai apoi la punctul de intersecţie mistică a virginităţii, maternităţii şi divinităţii.

Asta nu-l împiedică pe Gringoire să continue :

— Cum trebuie deci să fie cineva, ca să-ţi placă ?

— Trebuie să fie bărbat.

— Şi eu, urmă el, eu ce sînt ?

— Un bărbat are coif pe cap, spadă în mînă şi pinteni de aur la călcîie.

— Bun, spuse Gringoire. Va să zică, fără cal, nu eşti bărbat. Şi-ţi place vreunul ?

— Dacă iubesc ?

— Dacă iubeşti.

Ea rămase o clipă pe gînduri, apoi rosti cu o expresie neobişnuită :

— Asta am s-o ştiu curînd.

— De ce nu chiar astă-seară ? continuă cu duioşie poetul. De ce nu pe mine ?

Ea îl privi serioasă :

— N-am să pot iubi decît un bărbat care ar putea să mă ocrotească.

Gringoire se roşi şi nu mai insistă. Nici vorbă, fata făcea aluzie la puţinul sprijin de care el dăduse dovadă cu două ore mai înainte, cînd ea se aflase în primejdie. Amintirea aceasta, ştearsă de celelalte păţanii ale serii, îi reveni în minte. Gringoire se lovi peste frunte :

— Nu, zău, domniţă, de-aici ar fi trebuit să încep. Iartă-mă că sînt atît de distrat. Cum ai făcut să scapi din ghearele lui Quasimodo ?

Întrebarea o făcu pe ţigancă să tresară.

— Oh ! Groaznic cocoşat ! exclamă ea, ascunzîndu-şi faţa în palme, şi se cutremură, prinsă parcă de friguri.

— Groaznic, într-adevăr ! încuviinţă Gringoire, care nu-şi părăsea gîndul. Dar cum ai putut să scapi din mîna lui ?

Esmeralda zîmbi, oftă şi tăcu un timp.

— Ştii de ce te-a urmărit ? continuă Gringoire, încercînd să revină printr-un ocol la întrebarea lui.

— Nu ştiu, spuse fata. Şi adăugă repede : Dar dumneata, care de asemenea mă urmăreai, de ce te ţineai după mine ?

— Cinstit vorbind, răspunse Gringoire, nici eu nu ştiu.

Tăcură amîndoi. Gringoire scrijelea masa cu cuţitul. Fata zîmbea şi-părea că priveşte ceva prin perete. Deodată ea începu să cînte cu o voce abia desluşită :

Quando las pintadas aves
Mudas están, y la tíerra...

Apoi se întrerupse brusc şi începu s-o mîngîie pe Djali.

— Ai o căpriţă foarte drăguţă, spuse Gringoire.

— E sora mea, răspunse ea.

— De ce ţi se spune Esmeralda ? întrebă poetul.

— Nu ştiu.

— Hai, spune...

Ea scoase din sîn un fel de săculeţ de formă lunguiaţă, atîrnat la gît cu un şirag din boabe de adrezarac. Săculeţul mirosea puternic a camfor, era îmbrăcat în mătase verde şi avea la mijloc o piatră mare, verde, care imita smaraldul.

— Poate din cauza asta, zise ea.

Gringoire vru să ia săculeţul. Fata se trase înapoi :

— Nu-l atinge ! E un talisman. O să-i faci rău vrăjii, sau vraja ţie...

Curiozitatea poetului sporea din ce în ce :

— Cine ţi l-a dat ?

Ea îşi puse un deget pe buze şi-şi ascunse talismanul în sîn. El încercă să-i mai pună şi alte întrebări, dar fata abia dacă îi răspunse.

— Ce înseamnă cuvîntul : *Esmeralda ?*

— Nu ştiu, spuse ea.

— În ce limbă e ?

— Egipţiană, cred.

— Bănuiam eu, zise Gringoire. Nu eşti din Franţa ?

— Nu ştiu.

— Ai părinţi ?

Ea începu să cînte pe-o melodie veche :

Tatăl meu e pasăre,
Mama mea e păsărică,
Trec pe ape fără luntre,
Fără barcă, fără frică.
Tata e o pasăre,
Mama e o păsărică...

— Bine, spuse Gringoire. La ce vîrstă ai venit în Franţa ?

— Eram mică de tot.

— Dar la Paris ?

— Anul trecut. Cînd intram prin Poarta Papală, am văzut zburînd pitulicea trestiilor ; era pe la sfîrşitul lui august ; şi-am spus : „O să fie iarnă grea".

— A şi fost, răspunse Gringoire, încîntat de începutul acesta de conversaţie. Am petrecut-o suflîndu-mi în degete. Va să zică ai darul profeţiei ?

Ea recăzu în muţenia ei.

— Nu.

— Omul căruia îi spuneţi ducele de Egipt e şeful tribului vostru ?

— Da.

— Şi totuşi el ne-a cununat, observă timid poetul.

Ea făcu drăgălaşa mutrişoară obişnuită.

— Nici nu-ţi ştiu măcar numele.

— Numele meu ? Dacă vrei, iată-l : Pierre Gringoire.

— Eu ştiu altul, mai frumos, spuse ea.

— Răutăcioaso ! continuă poetul. Dar n-are a face, n-o să izbuteşti să mă necăjeşti. Ştii, dacă

m-ai cunoaşte mai bine, poate că m-ai iubi mai mult. Şi-apoi, mi-ai spus povestea dumitale cu atîta încredere, încît ţi-o datorez şi eu un pic pe-a mea. Află deci că mă cheamă Pierre Gringoire şi că sînt fiul unui fel de încasator de biruri din Gonesse. Tata a fost spînzurat de burghezi, iar mama spintecată de picarzi, pe vremea asediului Parisului, acum douăzeci de ani. La şase ani, eram deci orfan, neavînd drept pingele decît pavajul Parisului. Habar n-am cum am trăit în răstimpul dintre şase şi şaisprezece ani, ici, o fructăreasă îmi dădea o prună, colo, un brutar îmi arunca o coajă de pîine ; seara, mă lăsam cules de patrula care mă ducea la închisoare, unde găseam o mînă de paie. Toate astea nu m-au împiedicat să cresc şi să slăbesc, după cum vezi. Iarna mă încălzeam la soare, sub bolta de la intrarea palatului de Sens, şi mi se părea foarte caraghios că focul de Sfîntul Ioan e rezervat pentru vară. La şaisprezece ani am vrut să-mi fac un rost. Am încercat, rînd pe rînd, de toate. M-am făcut soldat, dar nu eram destul de viteaz. M-am făcut călugăr, dar nu eram destul de cuvios. Şi-apoi nu prea rezist la băutură. Deznădăjduit, am intrat ucenic la nişte dulgheri, cioplitori de bîrne ; dar nu eram destul de voinic. Aveam mai multă înclinaţie să fiu dascăl de şcoală ; e adevărat că nu ştiam să citesc, însă asta nu-i un motiv. După cîtva timp am observat că-mi lipsea ceva, pentru toate ; şi văzînd că nu eram bun de nimic, m-am făcut de bună voie poet şi făuritor de ritmuri. E o meserie de care te poţi apuca oricînd, dacă n-ai nici un rost, şi-i mai bine s-o faci decît să furi, după cum mă sfătuiau cîţiva pui de tîlhari, prieteni de-ai mei. Din fericire, într-o bună zi l-am întîlnit pe dom Claude Frollo, părintele arhidiacon de la Notre-

Dame. El mi-a purtat de grijă şi, datorită lui, sînt astăzi un adevărat cărturar, cunoscînd latina de la *Oficiile*[1] lui Cicero pînă la *Mortuologul* călugărilor celestini, şi nefiind ignorant nici în scolastică, nici în poetică, nici în ritmică, şi nici chiar în hermetică, această înţelepciune a înţelepciunii. Eu sînt autorul misterului care a fost reprezentat astăzi, cu mare triumf şi mare mulţime de oameni, în plină Sală Mare a palatului. Scriu şi o carte, care va avea şase sute de file, despre cometa nemaipomenită din 1465, care a înnebunit un om. Am mai avut şi alte succese. Fiind şi niţeluş tîmplar de artilerie, am lucrat la bombarda aceea mare a lui Jean Mangue, care ştii că a plesnit pe Pont de Charenton în ziua cînd i se făcea proba şi a ucis douăzeci şi patru de curioşi. Vezi că nu sînt de lepădat, ca soţ. Ştiu tot felul de şmecherii foarte plăcute şi-am s-o învăţ pe căpriţa dumitale să le facă ; de pildă, să-l imite pe episcopul Parisului, fariseul blestemat ale cărui mori îi udă pînă la piele pe cei ce trec pe Pont-aux-Meuniers. Şi-apoi, piesa mea o să-mi aducă o mulţime de gologani, dacă mi se plăteşte. În sfîrşit, sînt la porunca dumitale, eu, cu mintea, cu ştiinţa mea, cu scrierile mele, gata să trăiesc lîngă dumneata, domniţă, cum ţi-o plăcea, în castitate sau veselie, ca soţ şi soţie, dacă găseşti că-i bine, sau ca frate şi soră, dacă găseşti că e şi mai bine.

Gringoire tăcu, aşteptînd efectul făcut de cuvîntarea lui asupra fetei.

Ţiganca privea ţintă în pămînt.

— *Phoebus*, şoptea ea. Apoi, întorcîndu-se spre poet : Ce înseamnă *Phoebus* ?

---

[1] E vorba de lucrarea scriitorului latin Cicero *De officiis (Despre datorii).*

Fără să înţeleagă prea bine ce legătură putea să existe între cuvîntarea lui şi întrebarea fetei, Gringoire se simţi încîntat să arate cît e de savant. Şi răspunse, umflîndu-se în pene :

— E un cuvînt latin, care înseamnă *soare.*

— Soare ! şopti ea.

— E numele unui arcaş frumos, care era zeu, adăugă Gringoire.

— Zeu ! repetă ţiganca.

Şi-n vocea ei suna ceva visător şi pătimaş.

În clipa aceea, una din brăţări i se desprinse şi căzu. Gringoire se aplecă imediat să i-o dea. Cînd se ridică, fata şi căpriţa dispăruseră. Se auzi zgomotul unui zăvor. Fără doar şi poate că era de la uşiţa care dădea într-o odaie alăturată şi care se închidea de partea cealaltă.

— Mi-o fi lăsat măcar un pat ? se întrebă filozoful nostru.

Şi dădu ocol odăiţei. Dar nu exista acolo nici o mobilă potrivită pentru dormit, în afară de-un cufăr lung, de lemn, cu capacul sculptat, ceea ce îl făcu pe Gringoire, cînd se întinse pe el, să încerce o senzaţie aproape asemănătoare cu aceea pe care ar încerca-o Micromegas[1] dacă s-ar întinde, cît e de lung, pe Alpi.

„Haide ! îşi spuse el, cuibărindu-se cît putu mai bine. Trebuie să ne resemnăm. Dar iată o noapte de nuntă neobişnuită. Şi-i păcat ! Căci exista în căsătoria asta cu urciorul spart ceva naiv şi antediluvian care îmi plăcea grozav."

[1] Eroul şi titlul unei povestiri filozofice în proză a lui Voltaire, în care doi dintre uriaşii locuitori ai planetei Sirius coboară pe Terra să observe obiceiurile pămîntenilor.

CARTEA A TREIA

I

NOTRE-DAME

Biserica Notre-Dame de Paris este şi astăzi, fără îndoială, o clădire măreaţă şi sublimă. Dar, oricît de frumoasă s-a păstrat ea, îmbătrînind, e greu să nu oftezi, să nu te mînii în faţa stricăciunilor, a nenumăratelor mutilări la care vremea şi omul au supus simultan venerabilul monument, fără respect pentru Carol cel Mare, care i-a pus prima piatră, sau pentru Philippe-August, care i-a pus-o pe ultima.

Pe faţa bătrînei regine a catedralelor noastre, lîngă un rid se găseşte întotdeauna o cicatrice. *Tempus edax, homo edacior.*[1] Ceea ce bucuros aş tălmăci prin : „Vremea e oarbă, omul e neghiob".

Dacă am avea răgazul să cercetăm una cîte una, împreună cu cititorul, feluritele urme ale distrugerii imprimate străvechii biserici, am vedea că cele mai puţine dintre ele sînt datorate vremii, iar cele mai multe şi mai grele sînt datorate oamenilor, mai ales oamenilor de artă. Sînt nevoit să le spun *oameni de artă,* fiindcă printre

[1] Timpul e lacom (aici cu sensul de distrugător), omul e şi mai lacom (şi mai distrugător) (lat.).

ei au fost unii care s-au intitulat arhitecţii ultimelor două secole.

Şi mai întîi, ca să dau doar cîteva exemple principale, cu siguranţă că puţine pagini de arhitectură sînt mai frumoase decît faţada pe care cele trei portaluri tăiate în ogivă, cordonul brodat şi dantelat cu douăzeci şi opt de firide regale, imensa fereastră centrală în formă de roză, flancată de cele două ferestre laterale ca preotul de diacon şi de sub-diacon, înalta şi subţirea Galerie de arcade în treflă care ţine o grea platformă pe colonetele ei fine, în sfîrşit cele două turle negre şi masive cu streşinile lor de ardezie, părţi armonioase ale unui falnic întreg, suprapuse în cinci etaje gigantice, se înfăţişează ochilor rînd pe rînd şi în acelaşi timp, laolaltă şi fără neregularităţi, cu nenumăratele detalii ţinînd de arta statuară, de sculptură şi de cizelare, unindu-se puternic întru liniştita măreţie a ansamblului ; vastă simfonie în piatră, ca să spunem aşa ; operă uriaşă a unui om şi a unui popor ; una şi complexă, totodată, ca *Iliadele* şi *Romanceros*, cărora le este soră ; produs uimitor al dăruirii tuturor forţelor unei epoci, unde pe fiecare piatră se vede ţîşnind, într-o sută de feluri, fantezia lucrătorului supusă de geniul artistului ; într-un cuvînt, fel de creaţie omenească puternică şi fecundă, aşa cum e creaţia divină, căreia pare că i-a răpit dublul caracter : varietatea şi eternitatea.

Iar ceea ce spunem aici despre faţadă trebuie spus despre întreaga biserică ; şi ceea ce spunem despre catedrala din Paris trebuie spus despre toate bisericile creştinităţii din evul mediu. Toate se leagă în această artă venită de la sine, logică şi bine proporţionată. A măsura degetul piciorului înseamnă a măsura gigantul.

Să revenim la faţada clădirii, aşa cum o mai vedem încă şi astăzi cînd mergem pioşi să admirăm puternica şi grava catedrală Notre-Dame, care înspăimîntă, după spusele cronicarilor săi : *quae mole sua terrorem incutit spectantibus*[1].

Trei lucruri importante îi lipsesc astăzi faţadei acesteia. Mai întîi, scara cu unsprezece trepte care o înălţa odinioară deasupra solului ; apoi, şirul de jos al statuilor care ocupau firidele celor trei portaluri, cît şi rîndul de sus cu cei douăzeci şi opt de regi ai Franţei, cei mai străvechi, pornind de la Childebert şi pînă la Philippe-August, care împodobeau galeria primului etaj, ţinînd în mîini „mărul împărătesc".

Vremea a făcut să dispară scara, înălţînd într-una, irezistibil şi lent, nivelul solului din insula Cité. Dar tot făcînd prin acest flux al pavajului Parisului să fie înghiţite una cîte una cele unsprezece trepte care sporeau înălţimea maiestuoasă a clădirii, vremea poate că i-a dat bisericii mai mult decît i-a luat, căci ea a răspîndit pe faţadă culoarea întunecată a veacurilor, care face din bătrîneţea monumentelor vîrsta frumuseţii lor.

Dar cine a dat jos cele două rînduri de statui ? Cine a lăsat firidele goale ? Cine a săpat chiar în mijlocul portalului central ogiva aceasta nouă şi fără stil ? Cine a îndrăznit să încadreze acolo searbăda şi greoaia uşă de lemn sculptat a lui Ludovic al XV-lea lîngă arabescurile lui Biscornette ? Oamenii, arhitecţii, artiştii zilelor noastre.

Iar dacă intrăm în interiorul edificiului, cine l-a răsturnat pe uriaşul Sfînt Christophe, la fel de faimos printre statui ca Sala Mare a Palatului Justiţiei printre săli, ca turla ascuţită din Stras-

[1] Care prin masivitaea ei îi umple de spaimă pe privitori (lat.).

bourg printre clopotnițe ? Iar sumedenia de statui în genunchi, în picioare, călări, bărbați, femei, copii, regi, episcopi, jandarmi, în piatră, în marmură, în aur, în argint, în aramă și chiar în ceară, populînd toate spațiile dintre coloanele navei principale și ale părții rezervate clerului, cine le-a măturat atît de brutal ? Nu vremea.

Și cine a substituit vechiului altar gotic, splendid încărcat cu moaște și racle, greoiul sarcofag de marmură cu capete de îngeri și cu nori, care pare o mostră rătăcită din Val-de-Grâce sau din Domul Invalizilor ? Cine a pecetluit prostește greoiul anacronism de piatră în pavajul carlovingian al lui Hércandus ? Oare nu Ludovic al XIV-lea, împlinind dorința lui Ludovic al XIII-lea ?

Și cine a pus recile geamuri albe în locul vitraliilor „bogate în culori" care făceau ca privirea strămoșilor noștri să șovăie între roza marelui portal și ogivele absidei ? Și ce-ar spune cel mai neînsemnat cîntăreț bisericesc din secolul al XVI-lea, văzînd grozava spoială galbenă cu care vandalii noștri arhiepiscopi și-au mîzgîlit catedrala ? El și-ar reaminti că aceasta era culoarea cu care călăul însemna clădirile *ticăloșite* ; și-ar reaminti de palatul Petit-Bourbon, mînjit și el cu galben din pricina trădării conetabilului, „un galben, la urma urmei, atît de trainic, spune Sauval, și-atît de strașnic pus, încît un secol și mai bine n-a putut să-l facă să-și piardă culoarea". Ar crede că lăcașul sfînt s-a ticăloșit și ar fugi din el.

Iar dacă ne urcăm pe catedrală, fără să zăbovim la miile de barbarii de toate felurile, ce-a devenit clopotnița mică și încîntătoare aflată la punctul de intersecție al mijlocului cu aripile catedralei și care, la fel de firavă și de îndrăzneață

ca și vecina ei turla în formă de săgeată (distrusă și ea) a bisericii Sainte-Chapelle, se înfigea în cer mai sus decît turlele, zveltă, ascuțită, sonoră, ajurată ? Un arhitect de bun gust (1787) a ciuntit-o și a crezut că e de ajuns să mascheze rana, cu un larg plasture de plumb care seamănă cu capacul unei oale.

Astfel a fost tratată minunata artă a evului mediu aproape pretutindeni, și mai ales în Franța. Pe ruina ei se pot desluși trei feluri de răni care o vatămă, toate trei la diferite adîncimi : timpul mai întîi, care a știrbit-o pe nesimțite ici-colo și i-a ruginit peste tot suprafața ; apoi revoluțiile politice și luptele religioase, care, oarbe și mînioase de felul lor, s-au năpustit grămadă asupra ei, i-au sfîșiat bogatul veșmînt de sculpturi și de cizeluri, i-au crăpat ferestrele, în formă de roză, i-au spart șiragurile de arabescuri și de figurine, i-au smuls statuile, cînd pentru mitra, cînd pentru coroana lor ; în sfîrșit, modele, din ce în ce mai grotești și mai neghioabe, care, de la anarhicele și splendidele abateri ale *Renașterii,* s-au succedat în decăderea necesară a arhitecturii. Modele au pricinuit mult mai mult rău decît revoluțiile. Ele au tăiat în carne vie, au atacat însăși osatura artei, au retezat, au ciopîrțit, au dezorganizat, au ucis edificiul, atît în formă cît și în simbol, atît în frumusețe cît și în logică. Și apoi, ele au refăcut ; pretenție pe care măcar n-au avut-o nici timpul și nici revoluțiile. Ele și-au croit cu neobrăzare, în numele *bunului gust,* pe rănile arhitecturii gotice, nefericitele lor zorzoane de-o zi, panglicuțele de marmură, pompoanele de metal, o adevărată lepră de ove, de volute, de șiraguri, de draperii, de ghirlande, de franjuri, de flăcări din piatră, de nori din bronz, de amorași do-

lofani, de heruvimi umflați, care încep să roadă fața artei în odaia de rugăciuni a Caterinei de Medicis, și-o fac să moară, două secole mai tîrziu, chinuită și strîmbîndu-se în alcovul doamnei Dubarry.

Așadar, pentru a rezuma punctele de mai sus, trei feluri de distrugeri slujesc astăzi arhitectura gotică. Zbîrciturile și negii de pe pielea ei se datoresc vremii ; loviturile, brutalitățile, vînătăile, fracturile se datoresc revoluțiilor, de la Luther pînă la Mirabeau. Mutilările, schilodirile, dizlocările membrelor, *restaurările* sînt datorate muncii grecești, romane și barbare a profesorilor de după Vitruvius și Vignole. Măreața artă produsă de vandali a fost ucisă de academii. La trecerea veacurilor, la revoluțiile care distrug cel puțin cu imparțialitate și măreție a venit să se adauge roiul de arhitecți de școală, brevetați, garantați și cu jurămîntul depus, degradînd cu discernămîntul și alegerea prostului gust, înlocuind dantelele gotice cu frunzulițele lui Ludovic al XV-lea, spre cea mai mare glorie a Parthenonului. E lovitura de copită a măgarului, dată leului în agonie. E stejarul bătrîn care își capătă coroana și care, ca o culme, e înțepat, mușcat, sfîșiat de omizi.

Cît de departe este epoca în care Robert Cenalis, comparînd Notre-Dame de Paris cu faimosul templu al Dianei din Efes, *atît de lăudat de anticii păgîni* și care l-a imortalizat pe Erostrate[1], găsea catedrala galică „mai măiestrită în lungime, lățime, înălțime și structură".

---

[1] Un oarecare locuitor din Efes, care, vrînd să devină celebru, a incendiat templul Dianei, considerat ca una din cele șapte minuni ale lumii. Indignați, locuitorii Efesului au emis un decret ce prevedea pedeapsa cu moartea pentru cel care ar fi rostit numele incendiatorului.

De altfel, Notre-Dame de Paris nu mai e de loc ceea ce s-ar putea numi un monument deplin, definit, clasat. Nu mai e o biserică romanică, și nu e nici o biserică galică. Clădirea aceasta nu constituie un tip anumit. Notre-Dame de Paris nu are, ca abația din Tournus, statura gravă și masivă, bolta rotundă și largă, nuditatea glacială, maiestuoasa simplitate a edificiilor care au ca generator bolta în plin centru. Ea nu e, ca sora ei, catedrala din Bourges, produsul minunat, ușor, multiform, stufos, zburlit, eflorescent al ogivei. E imposibil s-o pui în rîndul anticei familii de biserici sumbre, misterioase, joase și strivite parcă de bolta în plin centru ; aproape egiptiene, în afară de tavan ; toate hieroglifice, toate sacerdotale, toate simbolice ; mai încărcate, în ornamentele lor, de romburi și de zigzaguri decît de flori, de flori decît de animale, de animale decît de oameni ; mai puțin opera arhitectului decît a episcopului ; primă transformare a artei, purtînd din plin amprenta disciplinei teocratice și militare, care prinde rădăcini în secolele III-V și se oprește la Wilhelm Cuceritorul. E imposibil să pui catedrala noastră și în cealaltă familie, a bisericilor înalte, aeriene, bogate în vitralii și sculpturi, ascuțite în forme, îndrăznețe în atitudini ; comunale și burgheze, ca simboluri politice ; libere, capricioase, neînfrînate, ca operă de artă, constituind cea de-a doua transformare a arhitecturii, nu hieroglifică, imuabilă, sacerdotală, ci artistică, progresivă, populară, care începe la reîntoarcerea din cruciade și se termină sub Ludovic al XI-lea. Notre-Dame de Paris nu e de rasă romană pură, ca primele, și nici de rasă arabă pură, ca cele din a doua categorie.

Notre-Dame e o clădire de tranziţie. Arhitectul saxon tocmai isprăvea de înălţat primii stîlpi ai bolţii, cînd ogiva, atunci sosită din cruciadă, veni să se aşeze biruitoare pe largile capiteluri romanice, care nu trebuiau să poarte decît bolţi în plin centru. Ogiva, stăpînă de atunci, a construit restul bisericii. Totuşi, neexperimentată şi timidă la început, ea se lăţeşte, se lărgeşte, se reţine şi nu îndrăzneşte să se lanseze în săgeată şi în ogivă lunguiaţă, cum a făcut mai tîrziu în atîtea catedrale minunate. Ai zice că resimte vecinătatea greilor stîlpi romanici.

De altfel, edificiile acestea ale tranziţiei de la romanic la gotic sînt la fel de preţioase pentru studiu ca şi tipurile pure şi exprimă o nuanţă a artei care ar fi pierdută fără ele. Le-am putea socoti deci grefa ogivei pe bolta în plin centru.

Notre-Dame de Paris e, îndeosebi, un curios eşantion al acestei varietăţi. Fiecare faţă, fiecare piatră a venerabilului monument este o pagină nu numai de istorie a ţării, ci chiar de istorie a ştiinţei şi a artei. Astfel, ca să dăm numai amănuntele principale, pe cînd mica Poartă Roşie atinge aproape limitele gingăşiei gotice din secolul al XV-lea, stîlpii dinlăuntrul catedralei, prin volumul şi gravitatea lor, duc înapoi pînă la abaţia carlovingiană din Saint-Germain-des-Prés. Între poarta aceasta şi stîlpi ai zice că sînt şase veacuri. Pînă şi hermeticii găsesc în simbolurile marelui portal rezumatul satisfăcător al ştiinţei lor, biserica Saint-Jacques-de-la-Boucherie fiindu-le un hieroglif atît de complet. Astfel, abaţia romanică, biserica filozofală, arta gotică, arta saxonă, greul stîlp rotund care aminteşte de Grigore al VII-lea, simbolismul ermetic prin care Nicolas Flamel îl anunţa pe Luther, unitatea papală, schisma, Saint-Germain-des-Prés, Saint-Jacques-de-la-Boucherie, toate sînt contopite, combinate, amalgamate în Notre-Dame. Biserica aceasta centrală şi generatoare este un fel de himeră printre vechile biserici ale Parisului ; ea are de la una capul, de la alta membrele, de la alta crupa ; cîte ceva din toate.

Repetăm, construcţiile acestea hibride sînt inteteresante pentru artist, pentru amatorul de antichităţi, pentru istoric. Ele fac să se simtă în ce măsură arhitectura e primordială prin faptul că ea demonstrează ceea ce demonstrează şi vestigiile ciclopice, şi piramidele egiptene, şi giganticele pagode indiene, şi anume că marile ei produse sînt mai puţin opere individuale decît opere sociale ; că ele sînt mai degrabă născute din durerile facerii ale unor popoare decît din sclipirea unor oameni de geniu ; că ele sînt moştenirea pe care o lasă o naţiune ; că ele sînt straturile pe care le depun veacurile ; că ele sînt reziduurile evaporărilor succesive ale societăţii umane ; într-un cuvînt, că ele sînt nişte specii de formaţii. Fiecare val al vremii îşi depune deasupra aluviunile, fiecare neam îşi depune stratul peste monument, fiecare ins îşi aduce piatra lui. Aşa fac castorii, aşa fac albinele, aşa fac oamenii. Marele simbol al arhitecturii, turnul Babel, e un stup.

Marile clădiri, ca şi munţii cei mari, sînt opera veacurilor. Adesea, arta se transformă înainte ca ele să fie terminate : *pendent opera interrupta ;* şi atunci sînt continuate în linişte după canoanele artei transformate. Arta nouă ia monumentul de unde îl găseşte, se încrustează în el şi-l asimilează, îl dezvoltă după fantezia ei şi-l isprăveşte dacă poate. Lucrul se înfăptuieşte fără tulburare, fără cazna, fără reacţie, după o lege firească şi

liniştită. E o grefă care survine, o sevă care circulă, o vegetaţie care prinde iar vlagă. Sigur, în sudurile acestea succesive ale mai multor arte, la mai multe nivele pe un acelaşi monument, e material pentru multe tomuri groase şi, adeseori, pentru istoria universală a omenirii. Omul, artistul, individul dispar ca atare de pe aceşti uriaşi coloşi, fără să lase numele autorului ; în ele, inteligenţa umană se rezumă şi se totalizează. Arhitect e timpul, zidar e poporul.

Dacă am ţine seama aici numai de arhitectura europeană creştină, soră mai mică a marilor arte de a zidi ale Orientului, ea ni s-ar înfăţişa ca o imensă formaţie împărţită în trei zone bine distincte care se suprapun : zona romanică, zona gotică, zona Renaşterii, pe care am numi-o bucuroşi greco-romană. Stratul romanic, cel mai vechi şi mai profund dintre ele, e ocupat de bolta în plin centru, care reapare, susţinută de coloana greacă, în stratul modern şi superior al Renaşterii. Ogiva e la mijloc. Clădirile care aparţin exclusiv unuia din aceste trei straturi sînt perfect distincte, unitare şi complete. Aşa sînt abaţia de la Jumieges, catedrala din Reims şi Sainte-Croix din Orléans. Dar cele trei zone se amestecă şi se contopesc la margini, aidoma culorilor în spectrul solar. De aici, monumentele complexe, edificiile de nuanţă şi de tranziţie. Unul e romanic la bază, gotic la mijloc, greco-roman la vîrf. Asta, fiindcă au trebuit şase sute de ani ca să fie clădit. O asemenea varietate e rară. Turnul cel Mare din Etampes e o dovadă. Dar monumentele de două formaţii sînt mai dese. Aşa e Notre-Dame de Paris, edificiu ogival, înfipt prin primii săi stîlpi în zona romanică, în care sînt afundate portalul Saint-Denis şi nava bisericii Saint-Germain-des-Prés. Aşa e

fermecătoarea sală capitulară semigotică de la Bocherville, căreia stratul romanic îi vine pînă la jumătatea trunchiului. Aşa e catedrala din Rouen, care ar fi pe de-a-ntregul gotică, dacă nu şi-ar scălda extremitatea săgeţii centrale în zona Renaşterii.

Altminteri, toate aceste nuanţe, toate aceste deosebiri nu ating decît suprafaţa edificiilor. Arta e cea care şi-a schimbat pielea. Structura însăşi a bisericii creştine nu e atacată. Găsim totdeauna acelaşi schelet interior, aceeaşi rînduire logică a părţilor. Oricare ar fi învelişul sculptat şi brodat al unei catedrale, vom regăsi totdeauna sub el, cel puţin în stare de germene şi de rudiment, bazilica romană. Ea se dezvoltă veşnic pe sol, după o aceeaşi lege. Vom găsi totdeauna neschimbatele două nave care se întretaie în cruce şi a căror extremitate superioară, rotunjită în absidă, formează partea rezervată clerului ; vom găsi totdeauna părţi laterale pentru procesiunile interioare, pentru capele, un fel de locuri de plimbare în care nava principală se desface printre şiruri de coloane. Acestea fiind stabilite, numărul capelelor, al portalurilor, al clopotniţelor, al extremităţilor ascuţite se modifică la infinit, după fantezia secolului, a poporului, a artei. Odată prevăzută şi asigurată slujba religioasă, arhitectura face cum crede ea că e mai bine. Statui, vitralii, ferestre în formă de roză, arabescuri, dantelării, capiteluri, basoreliefuri sînt combinate de ea după logaritmul care îi convine. De aici, prodigioasa varietate exterioară a acestor edificii, la baza cărora sălăşluieşte atîta ordine şi unitate. Trunchiul arborelui e imuabil, vegetaţia e capricioasă.

II

PARISUL VĂZUT DE SUS

Am încercat să reparăm, pentru cititor, admirabila biserică Notre-Dame de Paris. Am indicat sumar cea mai mare parte a frumuseților pe care le avea în secolul al XV-lea și care îi lipsesc astăzi ; dar am omis-o pe cea mai importantă dintre ele, adică priveliștea Parisului văzută atunci de la înălțimea turlelor sale.

După ce bîjbîiai în bezna spiralei care străpunge perpendicular zidul gros al clopotnițelor, și cînd te pomeneai pe neașteptate pe una din cele două platforme înalte, scăldate în lumină și aer, priveliștea ce ți se desfășura în fața ochilor din toate părțile o dată era într-adevăr frumoasă ; un spectacol *sui generis*, despre care își pot face lesne o idee aceia dintre cititorii noștri care au avut fericirea să vadă un oraș gotic întreg, complet, omogen, așa cum au mai rămas cîteva, ca Nürembergul în Bavaria sau Vitoria în Spania ; sau chiar unele eșantioane mai mici, numai dacă sînt bine păstrate, ca Vitré în Bretagne sau Nordhausen în Prusia.

Parisul de acum trei sute cincizeci de ani, Parisul secolului al XV-lea, era încă de pe atunci un oraș imens. Noi, parizienii, ne înșelăm de obicei în privința terenului pe care credem că l-a cîștigat de atunci. De pe vremea lui Ludovic al XI-lea, Parisul a crescut chiar cu ceva mai mult de o treime. Firește, orașul a pierdut mai mult ca frumusețe decît a cîștigat ca mărime.

După cum se știe, Parisul s-a născut în vechea insulă a Cetății, în așa-numita Cité, care are

forma unui leagăn. Plaja acestei insule i-a fost prima incintă. Sena i-a fost primul șanț de apărare. Vreme de multe veacuri Parisul a rămas o insulă cu două poduri, unul la nord, altul la miazăzi, și cu două capete de pod, care îi erau totodată și porți, și fortărețe : Grand-Châtelet (Marea Fortăreață), pe malul drept, și Petit-Châtelet (Mica Fortăreață) pe malul stîng. Apoi, încă de pe vremea primei dinastii, simțindu-se prea strîmtorat în insulă și nemaiputînd să se miște în ea, Parisul trecu peste apă. Atunci, dincolo de Grand, dincolo de Petit-Châtelet, începu să taie cîmpia, pe ambele maluri ale Senei, un prim brîu de ziduri și de turnuri. În secolul trecut mai rămăseseră cîteva urme din vechea incintă ; astăzi n-a mai rămas decît amintirea ei și, ici-colo, cîte o tradiție ca Poarta Baudets sau Baudoyer, *Poarta Bagauda*. Încetul cu încetul, valul de case, împins mereu din inima orașului în afară, se revarsă, roade, strică și șterge întăritura de ziduri. Philippe-Auguste îi face un nou dig. El închide Parisul într-un lanț circular de turnuri mari, înalte și solide. Timp de peste un secol, casele se înghesuie, se adună și-și înalță nivelul în acest bazin, ca apa într-un rezervor. Ele încep să devină adînci, pun etaje peste etaje, se urcă unele peste altele, țîșnesc în sus ca o sevă comprimată și se luptă, care mai de care, să-și scoată capul pe deasupra celor din vecinătate, ca să aibă un pic de aer. Ulița se adîncește și se îngustează din ce în ce ; orice loc gol se umple pînă la refuz și dispare. Casele sar, în sfîrșit, pe deasupra zidului lui Philippe-Auguste și se împrăștie voioase pe cîmpie, fără nici o ordine și strîmb, ca niște evadați. Acolo, ele se așază temeinic, își croiesc grădini în cîmp și stau la largul lor. Începînd de la 1367 periferia orașului, foburgul, se lățește atîta, încît e

necesară o nouă întăritură de ziduri, mai ales pe malul drept. Carol al V-lea o zideşte. Dar un oraş ca Parisul e în continuă revărsare. Numai asemenea oraşe devin capitale. Ele sînt nişte pîlnii la care duc toate povîrnişurile geografice, politice, morale şi intelectuale ale unei ţări, toate pantele naturale ale unui popor; nişte fîntîni ale civilizaţiei, ca să zicem aşa, dar şi nişte canale în care negoţ, industrie, inteligenţă, populaţie, tot ce e sevă, tot ce e viaţă, tot ce e suflet într-o naţiune se filtrează şi se adună neîncetat, picătură cu picătură, veac cu veac. Incinta lui Carol al V-lea are deci soarta incintei lui Philippe-Auguste. De la sfîrşitul secolului al XV-lea, ea e trecută, depăşită, şi foburgul aleargă mai departe. În secolul al XVI-lea, ea pare că dă înapoi văzînd cu ochii şi se înfundă din ce în ce mai mult în vechiul oraş, căci un nou oraş a şi început să se îndesească în afară. Astfel, începînd din secolul al XV-lea, ca să ne oprim aici, Parisul îşi uzase cele trei cercuri concentrice de ziduri, care, pe vremea lui Iulian Apostatul, se aflau, ca să zicem aşa, în germene în Grand-Châtelet şi Petit-Châtelet. Puternicul oraş făcuse să-i crape rînd pe rînd cele patru brîuri de ziduri, ca un copil care creşte şi-i plesnesc hainele de anul trecut. Sub Ludovic al XI-lea se mai vedeau pe alocuri, străpungînd această mare de case, cîteva grupuri de turnuri în ruină ale vechilor întărituri, ca nişte vîrfuri de coline cînd se revarsă apele, ca nişte şiraguri de insule ale vechiului Paris, înecat sub noul oraş.

De atunci, Parisul s-a mai transformat încă, din nenorocire pentru ochii noştri; dar n-a trecut decît peste o întăritură în plus, aceea a lui Ludovic al XV-lea, un zid păcătos, de noroi şi scuipat, vrednic de regele care l-a clădit, vrednic de poetul care l-a cîntat:

Le mur murant Paris rend Paris murmurant [1].

În secolul al XV-lea, Parisul era încă împărţit în trei oraşe cu totul distincte şi separate, fiecare cu fizionomia, specialitatea, moravurile, datinile, privilegiile şi istoria lui: Cetatea (la Cité), Universitatea şi Oraşul. Cetatea, care ocupa insula, era cea mai veche, cea mai mică, şi mamă a celorlalte două, înghesuită între ele, fie-ne iertată comparaţia, ca o bătrînică măruntă între două fete înalte şi frumoase. Universitatea acoperea malul stîng al Senei, de la Tournelle pînă la Turnul Nesle, puncte care corespund în Parisul de astăzi: unul cu Hala de vinuri, altul cu Monetăria. Incinta ei scobea destul de adînc cîmpia în care Iulian îşi clădise termele. Colina Sainte-Geneviève se afla cuprinsă în ea. Punctul culminant al acestei curbe de ziduri era Poarta Papală, adică aproximativ actualul loc al Panteonului. Oraşul (la Ville), care constituia cea mai mare dintre cele trei bucăţi ale Parisului, stăpînea malul drept. Cheiul său, rupt odinioară sau întrerupt în mai multe locuri, mergea de-a lungul Senei, de la Turnul Billy la Turnul du Bois, adică din locul unde se află astăzi le Grenier d'Abondance pînă la locul unde sînt astăzi Tuileriile. Cele patru puncte în care Sena tăia incinta capitalei, la Tournelle şi Turnul Nesle, pe stînga, Turnul Billy şi Turnul du Bois pe dreapta, erau numite îndeobşte *cele patru turnuri ale Parisului*. Oraşul pătrundea în cîmpie şi mai adînc decît Universitatea. Punctul

[1] Joc de cuvinte care s-ar traduce prin: „Zidul împrejmuind Parisul face Parisul să murmure".

culminant al întăriturii Oraşului (cea a lui Carol al V-lea) se afla la porţile Saint-Denis şi Saint-Martin, a căror amplasare nu s-a schimbat.

După cum am spus, fiecare dintre cele trei mari împărţiri ale Parisului era un oraş, dar un oraş prea special ca să fie complet, un oraş care nu se putea lipsi de celelalte două. De aceea, înfăţişarea lor era cu totul deosebită. În Cité abundau bisericile, în Oraş palatele, în Universitate colegiile. Lăsînd la o parte caracteristicile mai puţin importante ale vechiului Paris şi toanele urbanismului, vom spune, dintr-un punct de vedere general şi neluînd decît ansamblul şi masele din haosul jurisdicţiilor comunale, că insula aparţinea episcopului, malul drept starostelui negustorilor, malul stîng rectorului. Domnul prévôt al Parisului, ofiţer regal şi nu municipal, era mai mare peste toţi. Cité-ul avea catedrala Notre-Dame, Oraşul avea Luvrul şi Primăria, Universitatea avea Sorbona. Oraşul avea Halele, Cité-ul avea spitalul Hôtel-Dieu, Universitatea avea promenada Pré-aux-Clercs (Pajiştea Clericilor). Delictul săvîrşit de studenţi pe malul stîng, în Pré-aux-Clercs al lor, era judecat în insulă, la Palatul Justiţiei, şi pedepsit pe malul drept, la Montfauçon. Asta, dacă nu cumva intervenea rectorul, simţind că Universitatea e puternică şi regele e slab ; căci studenţii se bucurau de privilegiul de a fi spînzuraţi pe teritoriul lor.

(Cele mai multe dintre privilegiile acestea — şi, în treacăt fie spus — existau şi altele mai bune — fuseseră smulse regilor prin răscoale şi răzvrătiri. Acesta e drumul dintotdeauna. Regele nu dă decît atunci cînd poporul îi smulge. Există o veche chartă care, în mod naiv, referindu-se la fidelitate, spune acelaşi lucru : *Civibus fidelitas in reges, quae tamen aliquoties seditionibus interrupta, multa peperit privilegia* [1].)

În secolul al XV-lea, Sena scălda cinci insule în incinta Parisului : insula Louviers, unde se găseau pe atunci copaci, iar acum nu e decît lemn ; insula Vacilor şi insula Notre-Dame, amîndouă pustii, în afară de cîteva cocioabe, amîndouă fiefuri ale episcopului (în secolul XVII, din aceste două insule s-a făcut una singură, care a fost clădită şi căreia noi îi spunem insula Saint-Louis) ; în sfîrşit, Cité, şi în vîrful ei insuliţa Podarul Vacilor, care s-a prăbuşit mai apoi sub umplutura de pămînt a Podului Nou (Pont-Neuf). Insula Cité avea pe atunci cinci poduri ; trei la dreapta, Podul Notre-Dame şi Pont-au-Change (Podul Zarafilor), din piatră, Pont-aux-Meuniers (Podul Morarilor) din lemn ; două la stînga : Podul Mic (Petit-Pont), din piatră, şi Podul Sfîntul Mihail (Pont-Saint-Michel), din lemn : toate pline de case. Universitatea avea şase porţi clădite de Philippe-Auguste : acestea erau, începînd de la Tournelle, Poarta Saint-Victor, Poarta Bordelle, Poarta Papală, Poarta Saint-Jacques, Poarta Saint-Michel, Poarta Saint-Germain. Oraşul avea şase porţi clădite de Carol al V-lea ; acestea erau, pornind de la Turnul Billy, Poarta Saint-Antoine, Poarta Templului, Poarta Saint-Martin, Poarta Saint-Denis, Poarta Montmartre, Poarta Saint-Honoré. Toate aceste porţi erau solide, dar şi frumoase, căci frumuseţea nu vatămă puterea. Un şanţ lat şi adînc, cu apă vijelioasă la vremea inundaţiilor de iarnă, spăla picioarele zidurilor de jur împrejurul Parisului ; Sena îi procura apa. Noaptea, porţile erau închise, fluviul era barat la

[1] Fidelitatea cetăţenilor faţă de regi, deşi cîteodată întreruptă de răzmeriţe, a dobîndit multe privilegii (lat.).

cele două capete ale orașului cu lanțuri groase de fier, și Parisul dormea liniștit.

Văzute de sus, aceste trei burguri, Cité, Universitatea și Orașul, înfățișau fiecare o împletitură încîlcită, formată din ulițe neobișnuit de întortocheate. Totuși se putea recunoaște de la prima ochire că toate trei fragmentele de oraș alcătuiau un singur trup. Se vedeau îndată două străzi lungi și paralele, fără întreruperi, fără abateri, aproape în linie dreaptă, străbătînd, amîndouă, cele trei orașe de la un capăt la altul, de la sud spre nord, perpendiculare pe Sena, legîndu-le, amestecîndu-le, turnînd, vărsînd, pritocind neîncetat locuitorii dintre zidurile unuia între zidurile altuia și făcînd din trei orașe unul singur. Prima din aceste străzi, mergînd de la Poarta Saint-Jacques la Poarta Saint-Martin, se numea strada Saint-Jacques în Universitate, strada Juiverie în Cité, strada Saint-Martin în Oraș ; și trecea apa de două ori, sub numele de Petit-Pont și de Podul Notre-Dame. A doua, care se numea strada Harpei pe malul stîng, strada Dogăriei în insulă, strada Saint-Denis pe malul drept, Pont-Saint-Michel pe un braț al Senei, Pont-au-Change pe celălalt braț, mergea de la Poarta Saint-Michel în Universitate, la Poarta Saint-Denis în Oraș. Altminteri, sub atîtea nume diferite, ele erau tot numai două străzi, dar cele două străzi-mame, cele două străzi generatoare, cele două artere ale Parisului. Toate celelalte vene ale triplului oraș se adăpau sau se deșertau în ele.

Independent de aceste două străzi principale, diametrale, străpungînd Parisul dintr-o parte în alta în lărgime, comune întregii capitale, Orașul și Universitatea își mai avea fiecare marea stradă principală, care mergea în sensul lungimii lor, paralel cu Sena și, trecînd, tăia în unghi drept cele două străzi *arteriale*. Astfel, în Oraș, strada principală cobora în linie dreaptă de la Poarta Saint-Antoine la Poarta Saint-Honoré ; în Universitate, de la Poarta Saint-Victor la Poarta Saint-Germain. Aceste două mari căi, încrucișate cu cele două de mai înainte, formau urzeala pe care stătea, legată și strînsă în toate direcțiile, rețeaua labirintică a ulițelor Parisului. În afară de ele, la o cercetare mai atentă deslușeai, în desenul încîlcit al acestei rețele, ca două jerbe lărgite, una în Universitate, cealaltă în Oraș, două mănunchiuri de străzi mari care mergeau deschizîndu-se de la poduri la porți. Ceva din planul acesta geometric mai există încă și astăzi.

Și acum, ce aspect avea ansamblul acesta, văzut de la înălțimea turlelor catedralei Notre-Dame, în 1482 ? Iată ce vom încerca să arătăm.

Privitorul care ajungea sus gîfîind era mai întîi orbit de mulțimea acoperișurilor, a hornurilor, a ulițelor, a podurilor, a piețelor, a săgeților, a clopotnițelor. Toate îți izbeau ochii dintr-o dată, crestele tăiate ale caselor, acoperișurile ascuțite, foișoarele suspendate pe colțurile zidurilor, piramida de piatră din secolul al XI-lea, obeliscul de ardezie din secolul al XV-lea, turla rotundă și goلașă a turnului mare, turla pătrată și dantelată a bisericii, senzația de mare, mic, masiv, aerian. Privirea se pierdea multă vreme, cît putea mai adînc, în acest labirint, unde nu exista nimic care să nu-și aibă originalitatea, rațiunea, geniul, frumusețea sa, nimic care să nu fie datorat artei, începînd cu cea mai neînsemnată căsuță, cu fațada ei pictată și sculptată, cu lemnăria ei exterioară, cu intrarea ei boltită, cu etajele ei ieșite în afară,

și pînă la regescul Luvru, care avea atunci o colonadă de turnuri. Dar iată principalele grupuri pe care le desluşeai cînd ochii începeau să ți se deprindă.

Mai întîi Cité. Insula Cité, cum spune Sauval, în al cărui stil confuz se găsesc uneori și fraze frumoase, *insula Cité e făcută ca o navă mare, împotmolită și înțepenită pe firul apei, spre mijlocul Senei.* Am explicat mai adineauri că în secolul al XV-lea nava aceasta era legată de cele două maluri ale fluviului prin cinci poduri. Forma de corabie îi izbise și pe scribii heraldici ; căci de la ea, și nu de la asediul normanzilor, se trage, după Favyn și Pasquier, nava zugrăvită pe vechea stemă a Parisului. Pentru cine știe să-l descifreze, blazonul e o algebră, blazonul e o limbă. Întreaga istorie a celei de-a doua jumătăți a evului mediu e scrisă pe blazon, după cum prima jumătate e scrisă în simbolismul bisericilor romanice. Acestea sînt hieroglifele feudalismului, după cele ale teocrației.

Așadar, întîi se înfățișa Cité-ul, cu pupa spre răsărit și cu prova spre apus. Întors spre provă, aveai în față o turmă nenumărată de vechi acoperișuri, peste care se rotunjea, largă și plumbuită, partea dinapoi a Sfintei Capele, asemenea spinării unui elefant, cu turla așezată deasupra. Doar că aici turla era săgeata cea mai îndrăzneață, cea mai lucrată, cea mai meșteșugită, cea mai măruntită dintre cele prin al căror con de dantelă s-a văzut vreodată cerul. Peste drum de Notre-Dame, în imediata apropiere, trei străzi se revărsau în piața din fața catedralei, o piață frumoasă, cu case vechi. Pe partea de miazăzi a pieței acesteia se pleca fațada zbîrcită și posacă a spitalului Hôtel-Dieu, cu un acoperiș ce părea plin de bube, puroi

și negi. Apoi, la dreapta, la stînga, la răsărit, la apus, în incinta atît de îngustă totuși a Cité-ului, se înălțau clopotnițele a douăzeci și una de biserici din toate timpurile, de toate formele, de toate mărimile, de la scunda și găunoasa campanulă romanică a bisericii Saint-Denis-du-Pas, *carcer Glaucini,* pînă la acele fine ale bisericilor Saint-Pierre-aux-Boeufs și Saint-Landry. În dosul catedralei Notre-Dame se întindea, spre nord, mînăstirea cu galeriile ei gotice, spre sud, palatul semiromanic al episcopului, la răsărit, vîrful pustiu al Terenului. În îngrămădirea aceasta de case, ochiul mai desluşea, după înaltele tiare de piatră ajurată care încununau pe atunci, chiar pe acoperiș, ferestrele cele mai de sus ale clădirilor, palatul dăruit de Oraș, sub Carol al VI-lea, lui Juvénal des Ursins ; ceva mai încolo, barăcile gudronate ale Tîrgului Palus (Marché-Palus) ; altundeva, absida nouă a bisericii Saint Germain-le-Vieux, prelungită în 1458 cu un capăt al străzii Fierarilor ; și apoi, din loc în loc, cîte o răspîntie mișunînd de oameni, cîte un stîlp al infamiei ridicat la vreun colț de stradă, cîte o frumoasă porțiune din pavajul lui Philippe-Auguste, cu minunate dale în dungi, așternute în mijlocul drumului pentru copitele cailor și atît de prost înlocuite în secolul al XVI-lea cu nefericitul strat de pietriș zis *pavaj al Ligii ;* apoi o curte interioară pustie, cu unul din diafanele turnuri ale scării cum se făceau în secolul al XV-lea și cum se mai poate încă vedea unul pe strada Bourdonnais. În sfîrșit, la dreapta Sfintei Capele, spre apus, Palatul Justiției își ațintea pe malul apei grupul de turle. Copacii înalți ai grădinilor regelui, care acopereau capătul răsăritean al Cité-ului, mascau ostrovul Podarului. Cît despre fluviu, de la înălțimea turlelor catedralei Notre-Dame, nu-l vedeai pe nici una din cele două

părţi ale Cité-ului. Sena dispărea sub poduri, podurile dispăreau sub case.

Şi cînd treceai de podurile acestea, ale căror acoperişuri băteau în verde, mucegăite pretimpuriu de aburii fluviului, dacă îţi îndreptai privirea spre stînga, spre Universitate, prima clădire care te izbea era un snop îndesat şi stufos de turle, Petit-Châtelet, a cărui intrare boltită, larg deschisă, înghiţea capătul Petit-Pont-ului ; apoi, dacă străbăteai cu privirea rîul, de la răsărit spre apus, de la Tournelle la Turnul Nesle, vedeai un lung şirag de case cu grinzi sculptate, cu geamuri colorate, cu fiecare etaj ieşit în afară deasupra pavajului ; vedeai un interminabil zigzag de creste ale acoperişurilor caselor înstărite, tăiat adesea de capătul unei străzi şi, din cînd în cînd, tăiat, de asemenea, de faţa sau de cotul vreunei mari clădiri de piatră, întinzîndu-şi în voie curţile şi grădinile, aripile şi grupurile de locuinţe, prin sumedenia de case strînse şi înghemuite, ca un mare senior într-o gloată de oameni de rînd. Pe chei se aflau cinci sau şase clădiri de acest fel, de la locuinţa familiei de Lorraine, care împărţea cu bernardinii marele teren îngrădit de la Tournelle, şi pînă la palatul familiei Nesle, al cărui turn principal mărginea Parisul şi ale cărui acoperişuri ţuguiate erau în stare, timp de trei luni pe an, să scobească cu triunghiurile lor negre discul roşu al soarelui în amurg.

De altfel, partea aceasta a Senei era cea mai puţin negustorească dintre amîndouă, aici studenţii făceau mai mult zgomot şi erau mai numeroşi decît meseriaşii, iar cheiul propriu-zis nu exista decît de la Pont-Saint-Michel pînă la Turnul Nesle. Restul malului Senei era cînd un prundiş gol, ca dincolo de bernardini, cînd o îngrămădire de case cu talpa în apă, ca între cele două poduri. Acolo spălătoresele făceau mare zarvă, strigau, vorbeau, cîntau din zori şi pînă seara de-a lungul malului şi-şi băteau cu putere rufele, ca şi în zilele noastre. Priveliştea aceasta e una dintre cele mai vesele din Paris.

Universitatea părea croită dintr-o singură bucată. De la un capăt la altul, ea forma un grup omogen şi compact. Nenumăratele acoperişuri, dese, colţuroase, lipite unele de altele, compuse aproape toate din acelaşi element geometric, ofereau, văzute de sus, aspectul cristalizării unei aceleiaşi substanţe. Linia capricioasă a străzilor tăia grupul de case în porţiuni destul de echilibrate. Cele patruzeci şi două de colegii erau risipite destul de egal şi aflai, mai pretutindeni, cîte unul din ele ; coamele variate şi plăcute ale acestor frumoase clădiri erau făurite cu aceeaşi artă ca şi acoperişurile obişnuite, pe care le depăşeau, şi nu însemnau, la urma urmei, decît ridicarea la pătrat sau la cub a unei aceleiaşi figuri geometrice. Ele complicau deci ansamblul fără să-l tulbure, îl completau fără să-l încarce. Geometria e o armonie. Ici-colo, cîteva palate frumoase formau şi ele minunate reliefuri peste podurile pitoreşti ale clădirilor de pe malul stîng : palatul de Nevers, de Rome, de Reims, astăzi dispărute ; palatul Cluny, care mai dăinuieşte încă, spre consolarea artistului, şi căruia acum cîţiva ani i s-a luat atît de proşteşte coroana de pe turn. Lîngă Cluny, palatul acela roman, cu frumoase bolţi arcuite, erau Termele lui Iulian. Mai existau, de asemenea, şi multe abaţii de o frumuseţe mai cucernică, de o măreţie mai gravă decît a palatelor, dar la fel de frumoase, la fel de mari. Mai întîi atrăgea privirile cea a bernardinilor, cu trei clopotniţe ;

apoi Sainte-Geneviève, a cărei turlă pătrată, existentă încă, face ca restul să fie atît de regretat ; Sorbona, jumătate colegiu, jumătate mînăstire, din care mai dăinuiește încă o navă atît de admirabilă, frumoasa mînăstire în formă de patrulater a mathurinilor ; vecina ei, mînăstirea Saint-Benoît, între ale cărei ziduri s-a avut timp să se înjghebeze un teatru între a șaptea și a opta ediție a acestei cărți ; mînăstirea cordelierilor, cu cele trei uriașe creste ale ei, puse una peste alta; mînăstirea augustinilor, al cărei ac grațios forma, după Turnul Nesle, a doua dantelărie din această parte a Parisului, pornind dinspre apus. Colegiile, care sînt de fapt verigi de legătură între mînăstire și lume, țineau, în seria monumentelor, media între palate și abații : cu o severitate plină de eleganță, cu o sculptură mai puțin veselă decît a palatelor, cu o arhitectură mai puțin gravă decît a abațiilor. Din nefericire nu ne-a mai rămas aproape nimic din monumentele acestea în care arta gotică întretăia cu atîta precizie bogăția și economia. Bisericile (care erau numeroase și splendide în Universitate și se eșalonau și ele în toate epocile arhitecturii, de la bolțile semicirculare ale lui Saint-Julien pînă la ogivele lui Saint-Severin), bisericile dominau totul și, ca o armonie în plus în mănunchiul de armonii, străpungeau clipă de clipă silueta multiplă a crestelor clădirilor cu turle în formă de săgeți, cu clopotnițe ajurate, cu ace zvelte, a căror linie era și ea o minunată exagerare a unghiului ascuțit al acoperișurilor.

Solul Universității era deluros. Colina Sainte-Geneviève forma la sud-est o movilă enormă, și merita să vezi de sus, de pe Notre-Dame, mulțimea ulițelor înguste și întortocheate *(astăzi țara latină)*, ciorchinii de case risipiți în toate sensurile, începînd din creștetul movilei și năpustindu-se în dezordine și aproape perpendicular pe pantele ei pînă la malul Senei, unele părînd că se prăbușesc, altele că se cațără, toate că se țin unele de altele. Un flux continuu de mii de puncte negre care se încrucișau pe pavaj făcea ca toate să-ți joace în fața ochilor : așa arăta mulțimea locuitorilor, văzută de sus și departe.

În sfîrșit, în intervalele dintre aceste acoperișuri, săgeți, accidente ale nenumăratelor clădiri care îndoiau, răsuceau și dantelau într-un fel atît de ciudat linia limită a Universității, se zărea din loc în loc un rest de zid acoperit cu mușchi, un turn gros și rotund, o poartă de oraș crenelată închipuind locul fortăreței : era incinta lui Philippe-Auguste. Dincolo de ea înverzeau pajiștile, dincolo de ea alergau drumurile, în lungul cărora se mai tîrau cîteva case de foburg, cu atît mai rare, cu cît se depărtau mai mult. Cîteva din foburgurile acestea aveau oarecare importanță. Așa era, mai întîi, pornind de la Tournelle, burgul Saint-Victor, cu podul dintr-o arcadă peste Bièvre, cu abația unde se putea citi epitaful lui Ludovic cel Gros, *epitaphium Ludovici Grossi*, și cu biserica a cărei turlă octogonală în formă de săgeată era flancată de patru clopotnițe mici datînd din secolul al XI-lea (se mai poate vedea una asemănătoare la Etampes ; ea n-a fost încă doborîtă) ; apoi burgul Saint-Marceau, care avea încă pe atunci trei biserici și o mînăstire. Apoi, lăsînd la stînga moara Gobelins cu cele patru ziduri albe ale ei, dădeai de foburgul Saint-Jacques cu frumoasa cruce sculptată de la răspîntie, cu biserica Saint-Jacques-du-Haut-Pas, pe-atunci gotică, ascuțită și încîntătoare, Saint-Magloire, frumoasă

biserică din secolul al XIV-lea, preschimbată de Napoleon în pod pentru fîn, și Notre-Dame des Champs, unde se aflau mozaicuri bizantine. În sfîrșit după ce lăsa în plin cîmp mînăstirea chartrezilor (clădire bogată, contemporană cu Palatul Justiției, împrejmuită de grădinițe compartimentate), după ce trecea peste ruinele rău famate ale lui Vauvert, ochiul întîlnea, spre apus, cele trei turle romanice de la Saint-Germain-des-Prés. Burgul Saint-Germain, comună mare încă de pe atunci, cuprindea cincisprezece sau douăzeci de ulițe în dosul bisericii. Clopotnița ascuțită de la Saint-Sulpice marca unul din colțurile burgului; alături se deslușea incinta dreptunghiulară a tîrgului Saint-Germain, pe locul unde astăzi se află piața; apoi stîlpul infamiei pentru cei osîndiți de abate, un foișor rotund și plăcut la vedere, acoperit bine cu un con de plumb. Mai încolo se afla țiglăria și strada Cuptorului, care ducea la cuptorul public de pîine, și moara, pe colina ei, și spitalul de leproși, o căsuță izolată și prost văzută. Dar ceea ce atrăgea mai ales privirea și-o fixa multă vreme era abația însăși. Nici vorbă că mînăstirea, măreață și ca biserică, și ca seniorie, palatul abațial în care episcopii de Paris se socoteau fericiți dacă dormeau o noapte, sala de mese căreia arhitectul îi dăduse aerul, frumusețea și splendida fereastră în formă de roză a unei catedrale, eleganta capelă a Fecioarei, dormitorul monumental, grădinile întinse, grilajul cu țepi, podul care se ridica și se cobora la intrare, șirul de creneluri care se profila pe verdeața cîmpiei împrejmuitoare, curțile în care străluceau militari laolaltă cu clerici în veșminte aurii, totul grupat și adunat în jurul celor trei turle înalte în formă de săgeată, cu boltă în plin centru, so-

lid așezate pe o absidă gotică, alcătuiau o măreață siluetă la orizont.

Cînd, în sfîrșit, după ce priveai îndelung Universitatea, te întorceai spre malul drept, spre Oraș, priveliștea își schimba brusc caracterul. Într-adevăr, Orașul, cu mult mai mare decît Universitatea, era și mai puțin unitar. La prima vedere ți se părea împărțit în mai multe secțiuni mari și ciudat de distincte. Mai întîi, spre răsărit, în partea aceea a Orașului care își trage și astăzi numele de la mlaștina în care Camulogène l-a înnămolit pe Cezar, se afla o îngrămădeală de palate. Îngrămădeala aceasta ajungea pînă la malul Senei. Patru palate aproape lipite unul de altul, Jouy, Sens, Barbeau și locuința Reginei, își oglindeau în Sena acoperișurile de ardezie tăiate de turle zvelte. Cele patru clădiri umpleau spațiul dintre strada Nonaindières și abația celestinilor, a cărei turlă reliefa grațios linia acoperișurilor și a crenelurilor. Cele cîteva cocioabe verzui, plecate spre apă în fața clădirilor somptuoase, nu te împiedicau să le vezi frumoasele unghiuri ale fațadelor, ferestrele largi și pătrate, cu pervazuri de piatră, intrările boltite în ogivă, încărcate cu statui, liniile foarte drepte ale zidurilor totdeauna tăiate precis, și toate acele încîntătoare jocuri de arhitectură care fac ca arta gotică să pară că-și reîncepe, cu fiecare monument, combinările. Înapoia palatelor se întindea, în toate direcțiile, cînd despicată, împrejmuită cu palisade și crenelată ca o fortăreață, cînd acoperită de copaci înalți, ca o mînăstire, incinta imensă și multiformă a miraculosului palat Saint-Pol, unde regele Franței avea loc să adăpostească cît se poate de bine douăzeci și doi de prinți de talia moștenitorului și a ducelui de Bourgogne, cu slugile și cu suita lor, fără să-i mai punem la socoteală pe marii seniori,

pe împărat, cînd venea să vadă Parisul, şi leii care îşi aveau locuinţa aparte în palatul regal. Se cuvine să spunem că un apartament de prinţ se compunea pe atunci din nu mai puţin de unsprezece săli, de la camera de paradă pînă la camera de rugăciune, fără să mai vorbim de galerii, băi, băi de aburi şi alte „locuri de prisos“ aflate în fiecare apartament ; fără să mai vorbim de grădinile particulare ale fiecărui oaspete regal ; fără să mai vorbim de bucătăriile, cămările, oficiile şi sufrageriile comune ale casei ; fără să mai vorbim de ogrăzile unde se aflau douăzeci şi două de locuri pentru pregătirea hranei şi băuturii pentru toţi, de la magaziile cu furaje pînă la crame; fără să mai pomenim jocurile de-o mie de feluri, cu mingea, cu racheta, cu ineluşul ; coliviile cu păsări, heleşteiele cu peşte, menajeriile, grajdurile, staulele ; bibliotecile, arsenalele şi turnătoriile. Iată ce era pe-atunci un palat regal, un Luvru sau un Saint-Pol. O cetate într-o cetate.

De pe turla unde ne aflăm, palatul Saint-Pol, ascuns aproape pe jumătate de cele patru mari clădiri despre care am vorbit mai sus, părea încă uriaş şi era minunat de privit ; se desluşeau cît se poate de bine, deşi erau iscusit unite cu clădirea centrală prin nişte galerii lungi, cu vitralii şi colonete, cele trei palate alipite de Carol al V-lea la palatul său ; palatul Petit-Muce, cu balustrada dantelată înconjurîndu-i graţios acoperişul : palatul abatelui de Saint-Maur, cu siluetă de fortăreaţă, cu un turn mare, cu platforme pentru proiectile, cu ochiuri de metereze, cu gheare de fier pentru susţinerea zidurilor şi cu larga poartă saxonă purtînd stema abatelui între cele două crestături ale punţii mobile ; palatul contelui d'Etampes, al cărui turn de pază, ruinat la vîrf, se rotunjea în faţa ochilor, zimţat ca o creastă de cocoş. Ici-colo, pîlcuri de cîte trei sau patru stejari bătrîni păreau nişte conopide uriaşe; lebedele se zbenguiau în apele limpezi ale heleşteielor, şi apele aveau cute de umbră şi de lumină ; numeroase curţi din care se zăreau porţiuni pitoreşti ; palatul Leilor cu ogivele joase aşezate pe stîlpi scurţi, saxoni, cu grilaje de fier şi cu răgete necontenite ; dincolo de întregul ansamblu se vedea turla în formă de săgeată scorojită de la Ave-Maria ; la stînga, locuinţa domnului prévôt al Parisului, flancată de patru turle decupate cu multă fineţe ; la mijloc, spre fund, palatul Saint-Pol propriu-zis, cu faţadele lui multiple, cu adausurile lui succesive de la Carol al V-lea încoace, cu excrescenţele lui hibride cu care fantezia arhitecţilor îl încărca de două veacuri, cu toate absidele capelelor, cu toate crestele galeriilor, cu miile de morişti de vînt şi cu cele două turnuri înalte şi învecinate, ale căror acoperişuri conice, înconjurate la bază de creneluri, păreau nişte pălării cu vîrful ascuţit şi cu borurile ridicate.

Continuînd să urce etajele acestui palat ca un amfiteatru, întins pînă departe pe pămînt, după ce trecea de o rîpă adînc săpată în acoperişurile Oraşului, care marca trecerea străzii Saint-Antoine, ochiul — şi ne vom mărgini numai la monumentele principale — dădea de palatul d'Angoulême, o vastă construcţie a mai multor epoci, unde existau părţi întregi cu totul noi şi foarte albe, care se potriveau cu ansamblul cum s-ar potrivi un petic roşu pe o haină albastră. Totuşi acoperişul neobişnuit de ascuţit şi de înalt al palatului modern, încărcat de jgheaburi cizelate, acoperit cu plăci de plumb în care se rostogoleau,

în o mie de arabescuri fanteziste, strălucitoarele încrustaţii de aramă aurită, acoperişul acesta atît de curios damaschinat se înălţa graţios în mijlocul ruinelor întunecate ale vechii clădiri, ale cărei turnuri bătrîne şi groase, pe care vîrsta le umflase ca pe nişte butii, pleoştite de bătrîneţe şi crăpate de sus în jos, semănau cu nişte pîntece mari, dezgolite. Înapoia lor se înălţa pădurea de ace a palatului Tournelles. Nicăieri pe lume, nici la Chambord, nici la Alhambra, nu exista privelişte mai plină de vrajă, mai aeriană, mai minunată decît desişul acesta de săgeţi, de clopotniţe mici, de hornuri, de morişti de vînt, de spirale, de şuruburi, de turnuleţe străpunse de lumină şi care păreau găurite la ştanţă, de pavilioane, de turnuri în formă de fus, sau, cum li se spunea pe-atunci, de foişoare, fiecare cu altă formă, altă înălţime şi altă poziţie. Ai fi zis că ai în faţă o gigantică tablă de şah făcută din piatră.

La dreapta palatului Tournelles, snopul de turle uriaşe, negre ca cerneala, intrînd unele în altele şi legate, ca să zicem aşa, printr-un şanţ circular, cu donjonul străpuns mai mult de ochiurile meterezelor decît de ferestre, cu puntea de la intrare totdeauna ridicată, cu grilajul de fier totdeauna coborît, e Bastilia. Ciocurile negre ieşite dintre creneluri şi pe care, de departe, le-ai lua drept jgheaburi, sînt turnuri.

Sub bătaia lor, la picioarele uriaşei clădiri, iată poarta Saint-Antoine, ascunsă între cele două turnuri ale ei.

Dincolo de Tournelles, pînă la zidul lui Carol al V-lea, se desfăşura, cu bogate compartimente de iarbă şi flori, un covor catifelat de ogoare şi de parcuri regale, în mijlocul cărora puteai recunoaşte, după labirintul de copaci şi de alei, faimoasa grădină Dedalus, dăruită de Ludovic al XI-lea lui Coictier[1]. Observatorul doctorului se înălţa deasupra acestui labirint ca o enormă coloană izolată avînd o căsuţă drept capitel. În oficina aceasta s-au făcut cumplite preziceri astrologice.

Acolo e astăzi Piaţa Regală.

După cum am spus, cartierul palatului, despre care am încercat să-i facem o idee cititorului, neindicîndu-i totuşi decît ce avea mai important, umplea unghiul pe care incinta lui Carol al V-lea îl făcea cu Sena, la răsărit. Centrul Oraşului era ocupat de-o îngrămădire de case pentru popor. Acolo, într-adevăr, se revărsau pe malul drept cele trei poduri din Cité, iar podurile zămislesc mai întîi case şi apoi palate. Grămada aceasta de locuinţe citadine, înghesuite ca nişte celule într-un stup, îşi avea farmecul ei. Acoperişurile unei capitale se aseamănă cu valurile unei mări, şi deci sînt ceva măreţ. Mai întîi uliţele, încrucişate şi încurcate, făceau o sută de figuri interesante înlăuntrul grămezii de case. În jurul Halelor ai fi zis că vezi o stea cu o mie de raze. Străzile Saint-Denis şi Saint-Martin, cu nenumăratele lor ramificaţii, urcau una după alta, ca doi copaci mari ale căror crengi se amestecau. Apoi, liniile strîmbe ale străzilor Ipsosului, Sticlăriei, Ţesătoriei etc. şerpuiau pe întreaga înălţime. Se mai aflau acolo şi clădiri frumoase, care străpungeau unduirea împietrită a mării acesteia de acoperişuri. La capătul Podului Zarafilor, după care se vedea spumegînd Sena sub roţile Podului Morarilor, se afla Châtelet, care nu mai era

[1] Medicul lui Ludovic al XI-lea. Crezîndu-l în stare să-i prelungească viaţa, regele îl copleşea pe Coictier cu nenumărate daruri.

turnul roman de pe vremea lui Iulian Apostatul, ci un turn feudal din secolul al XIII-lea, dintr-o piatră atît de dură, încît în trei ore tîrnăcopul nu reuşea să scoată din el nici măcar un pumn. Urma apoi bogata clopotniţă pătrată de la Saint-Jacques-de-la-Boucherie, cu muchiile ei acoperite de sculpturi, admirabilă încă de pe atunci, deşi în secolul al XV-lea nu era încă terminată. Pe atunci, îi lipseau mai ales cei patru monştri care, şi astăzi, cocoţaţi în unghiurile acoperişului, par patru sfincşi meniţi să-i dea Parisului nou să dezlege enigma Parisului vechi ; Rault, sculptorul, i-a pus acolo abia în 1526 şi a căpătat douăzeci de franci pentru muncă. Urma apoi Casa cu Stîlpi, deschisă spre Piaţa Grève, despre care i-am oferit o idee cititorului. Apoi Saint-Gervais, pe care un portal de *bun gust* l-a stricat mai tîrziu ; Saint-Mary, ale cărei vechi ogive mai erau încă apropiate de bolta în plin centru ; Saint-Jean a cărui săgeată ascuţită devenise proverbială ; şi mai erau alte douăzeci de monumente care nu se sfiau să-şi îngroape frumuseţile în haosul acesta de uliţe negre, înguste şi adînci. Mai adăugaţi crucile de piatră sculptată, mai des întîlnite pe la răspîntii decît spînzurătorile ; cimitirul Inocenţilor, căruia i se zărea de departe, peste acoperişuri, incinta arhitecturală ; stîlpul infamiei din Hale, căruia i se vedea coama între două hornuri din strada Cossonnerie ; scara de la Croix-du-Trahoir aşezată la o răspîntie mereu plină de lume ; colibele rotunde ale Halei de grîu ; crîmpeile vechii incinte a lui Philippe-Auguste din care se zăreau ici-colo, înecate printre case, turnuri roase de iederă, porţi ruinate, porţiuni de ziduri schilodite şi gata să se năruiască ; cheiul

cu sumedenia lui de dughene şi de zahanale însîngerate ; mai adăugaţi Sena plină de corăbii, de la Port-au-Foin la Fort-l'Evêque, şi veţi avea imaginea confuză a ceea ce era în 1482 trapezul central al Oraşului.

Odată cu cele două cartiere, unul al palatelor, altul al caselor obişnuite, Oraşul oferea privirilor un al treilea element, alcătuit dintr-o lungă zonă de mînăstiri care îl mărginea aproape de jur împrejur, de la răsărit la apus, formîndu-i, în dosul incintei fortificate ce închidea Parisul, o a doua incintă interioară de mînăstiri şi capele. Astfel, imediat lîngă parcul Tournelles, între strada Saint-Antoine şi vechea stradă a Templului, se afla Sainte-Catherine cu imensul ei ogor mărginit numai de zidul Parisului. Între vechea şi noua stradă a Templului, se afla Templul, un sinistru mănunchi de turnuri, înalt, drept şi izolat în mijlocul unei vaste îngrădiri crenelate. Între strada Nouă a Templului şi strada Saint-Martin se afla abaţia Saint-Martin, în mijlocul grădinilor, superbă biserică fortificată al cărei brîu de turnuri, ca şi tiara de clopotniţe, nu erau întrecute, ca forţă şi splendoare, decît de biserica Saint-Germain-des-Prés. Între cele două străzi, Saint-Martin şi Saint-Denis, se întindea curtea mare a bisericii Trinité. În sfîrşit, între strada Saint-Denis şi strada Montorgueil, se afla biserica Filles-Dieu. Alături se zăreau acoperişurile putrezite şi incinta cu pavajul scos al Curţii Miracolelor. Aceasta era singura verigă profană amestecată în cucernicul lanţ al mînăstirilor.

În sfîrşit, al patrulea compartiment care se desena de la sine în aglomerarea acoperişurilor de pe malul drept, ocupînd colţul apusean al incin-

tei şi malul apei în aval, era un nou ghem de palate şi de locuinţe bogate, adunate la poalele Luvrului. Bătrînul Luvru al lui Philippe-Auguste, uriaşa clădire al cărei turn principal reunea în jurul său douăzeci şi trei de turnuri mari, fără să mai socotim turnuleţele, părea de departe încastrat în culmile gotice ale palatului d'Alençon şi ale Micului Bourbon. Hidra aceasta de turnuri, paznic gigant al Parisului, cu cele optzeci de capete mereu ridicate, cu crupele sale monstruoase, plumbuite şi acoperite cu solzi de ardezie, strălucind toate de reflexe metalice, încheia spre apus, într-un fel uimitor, configuraţia Oraşului.

Aşadar, o imensă îngrămădire de case orăşeneşti, ceea ce romanii numeau *insula*, flancate la dreapta şi la stînga de două blocuri de palate încununate unul de Luvru, celălalt de Tournelles, înconjurate la nord de-un lung brîu de abaţii şi de îngrădituri cultivate, totul amalgamat şi contopit dinaintea ochilor ; pe această mulţime de clădiri ale căror acoperişuri de ţiglă şi de ardezie profilau, unele peste altele, atîtea lanţuri ciudate, clopotniţele tatuate, gofrate şi gravate ale celor patruzeci şi patru de biserici de pe malul drept, miliardele de uliţe care le străbăteau, iar ca limită, de o parte o împrejmuire de ziduri înalte, cu turnuri pătrate (cea a Universităţii avea turnuri rotunde), de cealaltă parte Sena, tăiată de poduri şi purtînd mulţime de corăbii : iată Oraşul în secolul al XV-lea.

Dincolo de ziduri, cîteva foburguri se îngrămădeau la porţi, dar mai puţin numeroase şi mai risipite decît cele ale Universităţii. În dosul Bastiliei, se aflau douăzeci de cocioabe înghesuite în jurul curioasei sculpturi de la Croix-Faubin şi a arcadelor exterioare de susţinere ale abaţiei Saint-Antoine-des-Champs ; apoi Popincourt, pierdut în grîu ; apoi Courtille, vesel sat al crîşmelor ; burgul Saint-Laurent cu biserica a cărei clopotniţă părea, de departe, că se adaugă la turnurile ascuţite ale Porţii Saint-Martin ; foburgul Saint-Denis cu vasta îngrăditură de la Saint-Landre ; dincolo de Poarta Montmartre, Hambarul Cordbierilor înconjurat de ziduri albe ; în dosul lui, Montmartre cu pantele sale de cretă, care avea pe-atunci aproape tot atîtea biserici cîte mori şi care n-a păstrat decît morile, căci lumea nu mai cere acum decît hrană trupească. În sfîrşit, dincolo de Luvru se vedea întinzîndu-se în cîmpie foburgul Saint-Honoré, încă de pe atunci foarte mare ; se mai vedeau cîmpia înverzită de la Petit-Bretagne şi, desfăşurîndu-se, Tîrgul de Purcei, în centrul căruia se înălţa forma rotundă a groaznicei vetre unde erau fierţi falsificatorii de bani. Între Courtille şi Saint-Laurent aţi fi zărit, pe vîrful unei movile aflate în cîmpia goală, un fel de clădire care semăna de departe a colonadă ruinată, dar rămasă în picioare pe o temelie şubrezită. Acolo nu era nici vreun Parthenon, nici vreun templu al lui Jupiter Olimpianul. Era Montfaucon.

Acum, dacă enumerarea atîtor clădiri, oricît de sumară am fi dorit-o, n-a şters din mintea cititorului imaginea vechiului Paris pe măsură ce o construiam, o vom rezuma în cîteva cuvinte. În centru, insula Cité, semănînd prin forma ei cu o uriaşă broască ţestoasă şi scoţîndu-şi podurile, acoperite cu solzii ţiglelor, ca pe nişte labe, de sub carapacea gri a acoperişurilor. La stînga, trapezul monolit, ferm, dens, strîns, ţepos, al Universităţii. La dreapta, vastul semicerc al Oraşului, mult mai bogat în grădini şi monumente.

Cele trei ansambluri, Cité, Universitatea, Orașul brăzdate de nenumărate ulițe. De-a curmezișul Sena, „maica Sena“ cum spune părintele du Breul împânată de ostroave, de poduri și de corăbii. De jur împrejur, o cîmpie imensă, peticită cu mii de soiuri de culturi, presărată cu sate frumoase ; la stînga, Issy, Vanvres, Vaugirard, Montrouge, Gentilly cu turnul său rotund și turnul său pătrat etc. ; la dreapta, douăzeci de alte sate, de la Conflans pînă la Ville-l'Evèque. În zare, un șir de coline așezate în cerc ca marginile unui bazin. În sfîrșit, departe, spre răsărit, Vincennes, cu cele șapte turnuri dreptunghiulare ; la sud, Bicêtre cu turlele lui ascuțite ; la nord, Saint-Denis cu săgeata sa ; la apus, Saint-Cloud cu donjonul său. Iată Parisul pe care îl vedeau de la înălțimea turlelor catedralei Notre-Dame corbii viețuitori în 1482.

Și totuși, despre orașul acesta Voltaire a spus că, *înainte de Ludovic al XIV-lea, nu avea decît patru monumente frumoase ;* domul Sorbonei, Val-de-Grâce, Luvrul modern și un al patrulea, pe care nu-l mai știu, poate Luxemburgul. Din fericire, tot Voltaire a mai scris și *Candide,* și tot el a fost, dintre toți oamenii născuți de cînd există omenirea, cel care a purtat cel mai bine pe buze rîsul diabolic. De altfel, aceasta dovedește că poți să fii un adevărat geniu fără să pricepi o iotă dintr-o artă de care ești străin. Nu credea oare Molière că-i cinstea grozav pe Rafael și pe Michelangelo numindu-i *Mignarzi*[1] *ai epocii lor ?*

Dar să revenim la Paris și la secolul al XV-lea.

---

[1] Pierre Mignard (1610—1695) — pictor francez ; a lucrat la decorarea mînăstirii Val-de-Grâce din Paris.

Pe atunci, Parisul nu era numai un oraș frumos, era și un oraș omogen, un produs arhitectural și istoric al evului mediu, o cronică de piatră. Era o cetate formată numai din două straturi, stratul arhitecturii cu bolta în plin centru și stratul gotic, căci stratul roman dispăruse de multă vreme, în afară de Termele lui Iulian, unde mai străpungea încă crusta groasă a evului mediu. Cît despre stratul celtic, nu i se găseau urmele nici cînd se săpau fîntîni.

Cincizeci de ani mai tîrziu, Renașterea veni să-și amestece, în unitatea aceasta atît de severă și totuși atît de variată, luxul orbitor al fanteziilor și al sistemelor proprii, abuzul ei de bolți romane în plin centru, de coloane grecești și de bolți turtite gotice, sculptura ei atît de gingașă și de ideală, gustul ei deosebit pentru arabescuri și acante, păgînismul ei arhitectural contemporan cu Luther, iar Parisul deveni poate și mai frumos, deși mai puțin armonios pentru ochi și gîndire. Dar momentul acesta splendid nu ținu mult. Renașterea n-a fost imparțială ; ea nu s-a mulțumit numai să clădească, a vrut să și dărîme. E adevărat că avea nevoie de spațiu. De aceea Parisul gotic n-a fost întreg decît un minut. Abia se termina Saint-Jacques-de-la-Boucherie, că se și începea dărîmarea Luvrului vechi.

De atunci, marelui oraș i-a fost dat să se deformeze din zi în zi. Parisul gotic, sub care se ștergea Parisul roman, s-a șters și el la rîndul lui. Dar se poate oare spune care Paris l-a înlocuit ?

Există Parisul Catherinei de Medicis, la Tuileries, și Parisul lui Henric al II-lea, la Hôtel de Ville, două clădiri încă de mare gust ; Parisul lui Henric al IV-lea, la Place Royale ; fațade de că-

rămidă cu muchii de piatră, cu acoperişuri de ardezie, case tricolore ; există Parisul lui Ludovic al XIII-lea, la Val-de-Grâce : o arhitectură turtită şi îndesată, bolţi ca nişte mînere de coş, un nu ştiu ce umflat în coloane şi ghebos în boltă ; există Parisul lui Ludovic al XIV-lea, la Invalizi : mare, bogat, aurit şi rece ; Parisul lui Ludovic al XV-lea, la Saint-Sulpice : volute, noduri de panglici, nori, fidea şi cicoare, toate din piatră ; Parisul lui Ludovic al XIII-lea, la Panteon : Sfîntul-Petru din Roma, prost copiat (clădirea a fost îndesată stîngaci, ceea ce nu i-a înfrumuseţat liniile) ; Parisul Republicii, la Şcoala de Medicină : un biet gust grec şi roman, care aduce cu Coliseul sau cu Parthenonul pe cît aduce Constituţia Anului III cu legile lui Minos, şi care poartă în arhitectură numele de *gust messidor* ; Parisul lui Napoleon, cu Place Vendôme : acesta e sublim, o coloană de bronz făurită din tunuri; Parisul Restauraţiei, la Bursă : o colonadă foarte albă suportînd o friză foarte netedă — totul e pătrat şi a costat douăzeci de milioane.

De fiecare dintre aceste monumente caracteristice se leagă, printr-o similitudine de gust, de aspect şi de atitudine, un număr oarecare de case, risipite în diverse cartiere şi pe care ochiul cunoscătorului le deosebeşte şi le datează cu uşurinţă. Cînd ştii să vezi, regăseşti spiritul unui secol şi fizionomia unui rege pînă şi în ciocanul clopotului unei porţi.

Parisul actual nu mai are deci o fizionomie unitară. El e o colecţie de eşantioane a mai multor secole, şi cele mai frumoase dintre ele au dispărut. Capitala nu sporeşte decît în case, şi ce case ! Aşa cum se dezvoltă, Parisul se va reînnoi la fiecare cincizeci de ani. De aceea semnificaţia istorică a arhitecturii sale se şterge de la o zi la alta. Monumentele se răvăşesc din ce în ce şi pare că le vezi pierind puţin cîte puţin înecate în case. Părinţii noştri aveau un Paris de piatră, fiii noştri vor avea un Paris de ghips.

Cît despre monumentele moderne ale Parisului nou, ne scutim bucuroşi de a vorbi despre ele. Şi nu fiindcă nu le-am admira cum se cuvine. Sainte-Geneviève a domnului Soufflot e cu siguranţă cel mai frumos pandişpan făcut vreodată din piatră. Palatul Legiunii de Onoare e de asemenea, o lucrare de patiserie foarte distinsă. Domul de la Hala de grîu e o şapcă de jocheu englez, la scară mare. Turnurile Saint-Sulpice sînt două clarinete enorme, şi forma aceasta este şi ea o formă ; telegraful sucit şi strîmb arată admirabil pe acoperişurile lor. Biserica Saint-Roch are un portal care nu se poate compara în splendoare decît cu biserica Sfîntul Toma din Aquino. Are şi ea un calvar în ronde-bosse, într-un beci, şi un soare de lemn poleit. Acestea sînt lucruri cu totul minunate. Cupola aşezată în labirintul Grădinii Plantelor e şi ea foarte ingenioasă. Cît despre palatul Bursei, care e grec prin colonadă, roman prin bolta în plin centru a porţilor şi a ferestrelor, şi renascentist prin marea lui boltă turtită, nici vorbă că e un monument grozav de corect şi foarte pur. O dovedeşte faptul că este încununat cu un etaj atenian cum nu se vede nici la Atena, avînd o frumoasă linie dreaptă, tăiată graţios ici-colo parcă de burlanele unor sobe. Mai adăugăm că, dacă e o regulă ca arhitectura unei clădiri să fie adaptată destinaţiei în aşa fel încît destinaţia să reiasă de la sine la simpla privire a edificiului, nu poţi decît să te minunezi în faţa unui monument care

poate fi, indiferent ce, palat regal, cameră a comunelor, primărie, şcoală, manej, academie, magazie, tribunal, muzeu, cazarmă, mormînt, templu, teatru. Pînă una alta, e Bursă. În afară de asta, un monument trebuie să fie potrivit climatului. Bursa e, fără doar şi poate, construită special pentru cerul nostru rece şi ploios. Are un acoperiş aproape plat, ca în orient, ceea ce face ca iarna, cînd ninge, acoperişul să nu poată fi măturat ; şi nici vorbă că un acoperiş e făcut ca să fie măturat. Cît despre destinaţia despre care vorbeam mai adineaori şi-o împlineşte de minune : e bursă în Franţa tot aşa cum ar fi fost templu în Grecia. E adevărat că arhitectul a avut destulă bătaie de cap să ascundă cadranul orologiului, care ar fi distrus puritatea frumoaselor linii ale faţadei ; dar, în schimb, avem colonada care circulă în jurul monumentului şi sub care, în zilele marilor solemnităţi religioase, se poate desfăşura cu măreţie cortegiul agenţilor de schimb şi al samsarilor.

Acestea sînt, fără îndoială, monumente superbe. Să le mai adăugăm numeroasele străzi frumoase, distractive şi variate, ca strada Rivoli, şi nu-mi pierd nădejdea că Parisul văzut din balon va înfăţişa într-o bună zi ochilor bogăţia de linii, belşugul de detalii, diversitatea de aspecte, acel nu ştiu ce grandios în simplitate şi neaşteptat în frumuseţe, care caracterizează o tablă de şah.

Totuşi, oricît de admirabil vi se pare Parisul de astăzi, refaceţi Parisul secolului al XV-lea, reconstituiţi-l în minte ; priviţi-l prin gardul uimitor al turlelor în formă de ac, al turnurilor şi al clopotniţelor ; împrăştiaţi-l în mijlocul imensului oraş, rupeţi-l la capătul insulelor, plisaţi la arcurile podurilor Sena cu largile ei ochiuri verzi

şi galbene, mai schimbătoare decît pielea şarpelui ; decupaţi pe-un cer de azur profilul gotic al vechiului Paris, faceţi să-i plutească conturul într-o ceaţă de iarnă aninată de nenumăratele lui hornuri. Înecaţi-l într-o beznă adîncă şi priviţi jocul bizar al tenebrelor şi al razelor de lumină în acest întunecat labirint de clădiri ; aruncaţi peste el o rază de lună care să-l deseneze vag şi faceţi să iasă din ceaţă creştetele mari ale turnurilor ; luaţi din nou silueta aceasta neagră, reînviaţi-i cu umbre nenumăratele unghiuri ascuţite ale săgeţilor şi ale acoperişurilor şi faceţi-o să ţîşnească, mai dantelată decît o falcă de rechin, pe cerul arămiu al amurgului. Şi-apoi, comparaţi.

Iar dacă vreţi să primiţi de la vechiul oraş o impresie pe care oraşul modern n-ar mai fi în stare să v-o dea, urcaţi-vă, într-o dimineaţă de sărbătoare, la ivirea zorilor, în ziua de Paşti sau de Rusalii, pe vreun punct ridicat de unde puteţi cuprinde întreaga capitală, şi asistaţi la trezirea clopotelor. Priviţi sumedenia de biserici, tresărind toate o dată, la un semnal pornit din cer, căci soarele e cel care îl dă ; mai întîi se-aud dangăte risipite, mergînd de la o biserică la alta, ca atunci cînd muzicienii se anunţă între ei că începe ; apoi, deodată, vedeţi, căci în anumite clipe se pare că şi urechea îşi are văzul ei, vedeţi înălţîndu-se în acelaşi moment din fiecare clopotniţă o coloană de sunet ca un abur de armonie. Mai întîi, vibraţia fiecărui clopot urcă dreaptă, pură şi, ca să zic aşa, izolată de celelalte, spre cerul splendid al dimineţii. Apoi, puţin cîte puţin, crescînd, ele se topesc, se amestecă, se şterg una în alta, se contopesc într-un măreţ concert. Nu mai e decît o masă de vibraţii so-

nore care se desprinde neîncetat din nenumăratele clopote, care plutește, unduiește, sare, se învîrtește peste oraș și-și prelungește mult, dincolo de orizont, cercul asurzitor al oscilațiilor. Totuși, marea aceasta de armonie nu e un haos. Oricît de intimă și de adîncă ar fi, ea nu și-a pierdut transparența. Priviți cum șerpuiește acolo, separat, fiecare grup de note scăpat din dangăte; veți putea urmări dialogul, cînd grav, cînd strident, al dangătului subțire cu dangătul clopotului mare; veți vedea zburînd octavele, de la un clopot la altul; le veți privi înălțîndu-se înaripate, ușoare și șuierătoare din clopotul de argint, căzînd sparte și șchioape din clopotul de lemn; veți admira în mijlocul lor bogata gamă care urcă și coboară neîncetat din cele șapte clopote de la Saint-Eustache; veți vedea alergînd printre ele note limpezi și repezi, care fac trei sau patru zigzaguri luminoase și pier ca niște fulgere. Colo e abația Saint-Martin, cîntăreață cu glas acru și dogit; ici e vocea sinistră și ursuză a Bastiliei; la capătul celălalt e marele turn al Luvrului, cu vocea lui de bas. Muzica clopotelor regale de la palat aruncă neîncetat, de pretutindeni, triluri strălucitoare, pe care cad la intervale egale dangătele grele ale clopotului de alarmă de la Notre-Dame, făcîndu-le să scînteieze ca nicovala sub ciocan. Din cînd în cînd veți vedea trecînd sunete de toate formele, venite din tripla bătaie de la Saint-Germain-des-Prés. Și mai apoi, din timp în timp, grămada aceasta de sunete sublime se întredeschide făcînd loc unei părți din Ave Maria, care izbucnește și licărește ca o jerbă de stele. Dedesubt, în străfundul concertului, veți desluși vag cîntecul lăuntric al bisericilor, care răzbate prin porii vibranți ai bolților. Desigur, e o operă care merită să fie ascultată. De obicei, ziua, în zarva de pe străzile Parisului, vorbește orașul; noaptea, orașul respiră; aici, orașul cîntă. Ascultați deci ansamblul acesta al clopotnițelor; presărați peste el murmurul unei jumătăți de milion de oameni, vaietul veșnic al fluviului, adierile infinite ale vîntului, cuartetul grav și depărtat al celor patru păduri așezate pe colinele din zare ca niște imense foale de orgă; stingeți, ca într-o culoare potolită, tot ce muzica centrală a clopotelor ar avea prea aspru sau prea ascuțit și spuneți dacă există pe lume ceva mai bogat, mai vesel, mai auriu, mai orbitor decît zarva clopotelor mari și mici, decît vîlvătaia aceasta de muzică, decît cele zece mii de glasuri de bronz cîntînd toate o dată din flaute de piatră, înalte de trei sute de picioare, spuneți dacă există pe lume ceva mai minunat decît cetatea aceasta prefăcută în orchestră, decît simfonia aceasta cu zgomot de furtună.

CARTEA A PATRA

I

SUFLETE BUNE

Cu şaisprezece ani în urmă, pe vremea cînd se petreceau cele povestite aici, în frumoasa dimineaţă din duminica lui Quasimodo, o făptură vie fusese depusă, după slujba de la Notre-Dame, pe armătura de lemn a patului fixat în piatra bisericii, pe stînga, peste drum de imaginea Sfîntului Christophe, pe care chipul cioplit în piatră al lui messire Antoine des Essarts, cavaler, o privea în genunchi din 1413, cînd oamenilor li s-a năzărit să-i dea jos pe sfînt, şi pe credincios. Pe patul acesta se obişnuieşte să fie înfăţişaţi milei publice copiii găsiţi. De acolo îi lua cine voia. În faţa patului se afla un vas de aramă pentru pomeni.

Făptura vie care zăcea pe scîndura aceea în dimineaţa zilei de Quasimodo din anul Domnului 1467 părea că stîrneşte din plin curiozitatea unui grup destul de numeros, adunat în jurul patului. Grupul era format în mare parte din femei. Şi aproape toate erau bătrîne.

În primul rînd se remarcau patru dintre ele, cele mai aplecate peste pat şi a căror cagulă cenuşie, un fel de sutană, arăta că fac parte din vreo tagmă de cuvioase. Nu văd de ce istoria n-ar

transmite posterităţii numele acestor patru discrete şi venerabile domniţe. Ele erau Agnès la Herme, Jehanne de la Tarme, Henriette la Gaultière, Gauchière la Violette, toate patru văduve şi toate patru slujitoare ale capelei Etienne-Haudry, ieşite cu voia stăpînei lor şi potrivit statutelor lui Pierre d'Ailly, ca să vină să asculte predica.

Altminteri, dacă aceste pioase femei respectau pentru moment statutele lui Pierre d'Ailly, ele călcau, nici vorbă, cu mare plăcere statutele lui Michel de Brache şi ale cardinalului de Pisa, care le poruncea în mod atît de neomenos tăcerea.

— Ce-i asta, soră ? spunea Agnès către Gauchère, privind micuţa creatură expusă, care se smiorcăia şi se sucea pe patul de lemn, înspăimîntată de atîtea priviri.

— Unde o s-ajungem dacă aşa fac ei copii acum ? spunea Jehanne.

— Eu nu mă pricep la copii, continua Agnès, dar pe ăsta trebuie că e păcat să-l priveşti.

— Nu e un copil, Agnès.

— E o maimuţă neruşinată, observă Gauchère.

— E un miracol, adăugă Henriette la Gaultière.

— Atunci, continuă Agnès, e al treilea de la duminica de *Laetare* încoace. Căci nu sînt nici opt zile de cînd s-a petrecut miracolul cu cel care îi batjocorea pe pelerini, pedepsit dumnezeieşte de Maica Domnului de la Aubervilliers, şi era al doilea miracol din luna asta.

— Copilul ăsta, aşa-zis găsit, e un adevărat monstru de urîţenie, reluă Jehanne.

— Zbiară de-ar asurzi şi-un dascăl, urmă Gauchère.

— Mai tacă-ţi gura, urlătorule !

— Cînd te gîndeşti că domnul episcop de Reims e cel ce trimite grozăvia asta domnului episcop de Paris ! adăugă Gaultière, împreunîndu-şi palmele.

— Eu cred, spuse Agnès la Herme, că e o vită, un animal, ieşit din împreunarea unui evreu cu o scroafă. În sfîrşit, ceva necreştinesc şi care trebuie zvîrlit în apă sau în foc.

— Sper că n-o să fie cerut de nimeni, adăugă Gaultière.

— Doamne ! strigă Agnès, ce s-ar face bietele doici de la casa copiilor găsiţi, din josul ulicioarei cînd cobori pe malul apei, chiar alături de monseniorul episcop, dacă li s-ar aduce monstrul ăsta la alăptat ? Eu mai degrabă aş da unui vampir să sugă.

— Ce naivă e, biata Herme ! vorbi Jehanne. Nu vezi, soră, că monstrul ăsta mic are pe puţin patru ani şi că ar rîvni mai degrabă la o frigare decît la sînul tău ?

Într-adevăr, „micul monstru“ (căci nici noi nu l-am putea numi altfel) nu era un prunc. Era un ghemotoc foarte colţuros şi foarte vioi, prins într-un sac de pînză pecetluit cu însemnele lui messire Guillaume Chartier, pe atunci episcop al Parisului. Din ghemotocul acesta ieşea un cap destul de diform, din care nu se vedea decît o claie de păr roşu, un ochi, o gură şi nişte dinţi. Ochiul plîngea, gura ţipa, iar dinţii păreau că nu cer decît să muşte. Totul se zbătea în sac, spre marea uimire a publicului care sporea şi se schimba mereu în jurul lui.

Doamna Aloïse de Gondelaurier, o femeie bogată şi nobilă, care ţinea de mînă o fetiţă frumoasă de vreo şase ani şi care îşi tîra după ea vălul prelung prins la cornul de aur de pe cap, se opri din mers în faţa patului de lemn şi privi un moment

nefericita creatură, pe cînd încîntătoarea ei fetiţă, Fleur-de-Lys de Gondelaurier, îmbrăcată din cap pînă-n picioare în mătase şi catifele, silabisea arătînd cu degetul ei drăgălaş cele scrise pe tăbliţa fixată pe patul de lemn : *Copii găsiţi.*

— Zău, spuse doamna, întorcîndu-se cu dezgust, credeam că aici se expun numai copii !

Şi întoarse spatele, aruncînd în vas un florin de argint care răsună printre gologanii mărunţi, făcîndu-le pe bietele slujitoare ale capelei Etienne-Haudry să caşte ochii mari.

O clipă mai tîrziu, gravul şi savantul Robert Mistricolle, protonotar [1] al regelui, trecu ducînd sub un braţ un ceaslov cît toate zilele, iar cu celălalt braţ ţinîndu-şi nevasta (jupîneasa Guillemette la Mairesse) şi avîndu-şi astfel cu el pe cei doi îndrumători : cel ceresc şi cel lumesc.

— Copil găsit ! spuse el după ce examină obiectul. Găsit, pesemne, pe malul fluviului Flegeton [2].

— Nu i se vede decît un ochi, observă jupîneasa Guillemette. Peste celălalt are un neg mare.

— Nu e neg, vorbi jupîn Robert Mistricolle. E un ou care conţine un alt diavol aidoma ăstuia şi care, la rîndul lui, are şi el un ouşor, cu un alt diavol, şi aşa mai departe.

— De unde ştii ? întrebă Guillemette la Mairessse.

— Ştiu fără greş, îi răspunse protonotarul.

— Domnule protonotar, întrebă Gauchère, ce-i preziceţi acestui aşa-zis copil găsit ?

---

[1] Protonotar, adică arhicancelar, în evul mediu.
[2] Rîu în infern care, în loc de apă, rostogolea vîlvătăi de foc.

— Cele mai mari nenorociri, răspunse Mistricolle.

— Vai, Doamne ! exclamă o bătrînă din mulțimea adunată acolo. Unde pui că a mai fost și ciuma cea mare de anul trecut și că se spune că au să debarce englezii, cu oaste mare, la Harefleu.

— Te pomenești că pocitania asta ar putea s-o împiedice pe regină să vină la Paris în septembrie, spuse alta. Negoțul merge de pe-acum destul de slab !

— Părerea mea, zise cu glas tare Jehanne de la Tarme, e că pentru poporul din Paris ar fi mai bine dacă vrăjitorul ăsta mic s-ar afla pe-un maldăr de lemne și nu pe-o scîndură.

— Pe-un maldăr zdravăn, bine aprins, adăugă bătrîna.

— Ar fi mai prudent, spuse Mistricolle.

De cîteva minute, un tînăr preot asculta părerile cuvioaselor și sentințele protonotarului. Preotul avea o față severă, o frunte largă, o privire profundă. Tăcut, el dădu mulțimea la o parte, îl privi pe *micul vrăjitor* și întinse mîna deasupra lui. Era și timpul, căci preacucernicele femei și începuseră să-și lingă buzele, cu gîndul la *focul bine aprins*.

— Îl iau eu de suflet pe copilul acesta, spuse preotul.

Apoi îl acoperi cu sutana și-l duse de-acolo. Cei de față îl priviră uluiți. Peste o clipă, tînărul preot dispăruse prin Poarta Roșie, care ducea pe-atunci de la biserică la mînăstire.

După ce își reveni din prima uimire, Jehanne de la Tarme se plecă spre urechea Gaultièrei :

— Ți-am spus eu, soră, că preotul ăsta tînăr, domnul Claude Frollo, e vrăjitor.

II

CLAUDE FROLLO

Într-adevăr, Claude Frollo nu era un om oarecare.

El aparținea uneia din familiile acelea de mijloc cărora, în limbajul nepotrivit al secolului trecut, li se spunea fie înaltă burghezie, fie mică nobilime. Familia lui moștenise de la frații Paclet fieful Tirechappe, care ținea de episcopul Parisului și ale cărui douăzeci de una de case făcuseră, în secolul al XIII-lea, obiectul atîtor procese în fața tribunalului. Ca posesor al acestui fief, Claude Frollo era unul din cei o sută patruzeci și unu de seniori cu drepturi de bir în Paris și în foburgurile sale ; și numele lui a putut fi văzut multă vreme înscris, în această calitate, între palatul familiei Tancarville, aparținînd lui jupîn François Le Rez, și colegiul de Tours, în hrisoavele bisericești depuse la Saint-Martin-des-Champs.

Claude Frollo fusese hărăzit de părinți încă din copilărie să devină preot. Fusese învățat să citească latinește. Fusese învățat să stea cu ochii plecați și să vorbească în șoaptă. Încă de mic copil, taică-său îl dăduse intern la colegiul Torchi, ținînd de Universitate.

Acolo crescuse Claude, între ceaslov și lexicon.

De altfel, fusese un copil trist, grav, serios, care studia cu înflăcărare și prindea repede. În recreații nu prea i se auzea glasul, nu se prea amesteca în chefurile zgomotoase de pe strada Fouarre, nu știa ce înseamnă *dare alapas et capillos laniare* [1]

[1] A da palme și a rupe părul (lat.).

şi nu se amestecase de loc în mica răzvrătire din 1463, pe care cronicarii au înregistrat-o grav sub titlul de „A şasea tulburare a Universităţii". Rareori i se întîmpla să-şi bată joc de bieţii elevi de la Montaigu pentru veşmintele de la care îşi trăgeau numele, sau de bursierii colegiului Dormans pentru creştetul lor ras şi pentru surtucurile lor tricolore din postav de culoare azurie, albastră şi violetă, *azurini coloris et bruni,* cum spune charta cardinalului celor Patru Coroane.

În schimb, era nelipsit de la marile şi micile şcoli de pe strada Saint-Jean-de-Beauvais. Primul şcolar pe care abatele Saint-Pierre-de-Val, în clipa cînd îşi începea lectura de drept canonic, îl zărea totdeauna lipit în faţa catedrei de-un stîlp al şcolii Saint-Vendregesile era Claude Frollo înarmat cu călimările lui de corn, mestecîndu-şi pana, scriind de zor pe genunchiul său ros şi suflîndu-şi în degete, iarna. Primul auditor pe care messire Miles d'Islier, doctor în Decret, îl vedea cum soseşte în fiecare luni dimineaţă, gîfîind de alergătură, la deschiderea porţilor şcolii Chef-Saint-Denis, era Claude Flollo. De aceea, la şaisprezece ani, tînărul învăţăcel ar fi putut ţine piept, în teologie mistică, unui părinte al bisericii ; în teologie canonică, unui părinte al sinoadelor ; în teologie scolastică, unui doctor de la Sorbona.

Cînd depăşise teologia, Claude Frollo se pornise pe studierea Decretului. De la *Maître des Sentances,* ajunsese la *Capitulariile lui Carol cel Mare.* Şi, în setea lui de ştiinţă, înghiţise rînd pe rînd scrisoare papală după scrisoare papală, cele ale lui Théodore, episcop de Hispale, ale lui Boucharel, episcop de Worms, ale lui Yves, episcop de Chartres ; apoi Decretul lui Gratien, care urmă la Ca-

pitulariile lui Carol cel Mare ; apoi culegerea lui Grigore al IX-lea ; apoi epistola *Super specula* a lui Honorius al III-lea. Îşi limpezi şi deveni bun cunoscător al vastei şi furtunoasei epoci a dreptului civil şi a dreptului canonic în luptă şi zămislire în haosul evului mediu, pe care episcopul Théodore o deschide în 618, iar papa Grigore o închide în 1227.

După ce îşi însuşi Decretul, se năpusti asupra medicinei şi a ştiinţelor liberale. Studie ştiinţa ierburilor, ştiinţa alifiilor. Deveni specialist în febre şi în vînătăi pricinute de loviri, în răni şi în inflamaţii. Jacques d'Espars l-ar fi primit ca medic fizician, Richard Hellain, ca medic chirurg. Claude mai parcurse, de asemenea, toate treptele de licenţiat, de maestru şi de doctor în ştiinţe. Studie limbile — latina, greaca, ebraica, triplu sanctuar, pe-atunci destul de puţin frecventat. Avea o adevărată patimă de a dobîndi şi a acumula cunoştinţe. La optsprezece ani absolvise cele patru facultăţi. Tînărului acestuia i se părea că viaţa n-are decît un scop : ştiinţa.

Cam pe vremea aceea se întîmplă ca vara neobişnuită din 1466 să ducă la izbucnirea marii epidemii de ciumă care a răpit peste patruzeci de mii de vieţi în vicomitatul Parisului şi, între alţii, după cum spune Jean de Troyes, „pe maestrul Arnoul, astrolog al regelui, carele era om de bine, înţelept şi plăcut". În Universitate se răspîndi zvonul că strada Tirechappe fusese îndeosebi lovită de molimă. Acolo locuiau, în fieful lor, părinţii lui Claude. Tînărul student alergă foarte alarmat la casa părintească. Cînd pătrunse înăuntru, taică-său şi maică-sa muriseră din ajun. Frăţiorul pe care îl avea în faşă mai trăia încă şi plîngea părăsit în leagăn. Numai el îi mai rămăsese lui Claude

din întreaga familie. Tînărul luă copilul în brațe și ieși gînditor. Pînă atunci nu trăise decît în știință ; acum începea să trăiască în viață.

Nenorocirea aceasta însemnă o criză în existența lui Claude. Orfan, fiu mai mare, cap de familie la nouăsprezece ani, el se simți rechemat cu asprime de la visarea școlii la realitățile lumii acesteia. Și atunci, cuprins de milă, îndrăgi cu patimă și devotament copilul, frățiorul său ; ciudat și plăcut lucru o dragoste omenească, pentru el, care nu iubise pînă atunci decît cărțile.

Dragostea aceasta atinse o treaptă neobișnuită. Pentru un suflet atît de proaspăt ca al lui, ea era ca o primă iubire. Despărțit din copilărie de părinți, pe care abia și-i cunoscuse, închis și zidit parcă între cărțile lui, avid în primul rînd să studieze și să învețe, atent pînă atunci numai la inteligența care îi sporea prin știință, la imaginația care i se dezvolta prin lectură, bietul student nu avusese încă timp să-și simtă locul inimii. Frățiorul fără tată și fără mamă, copilașul care îi picase pe neașteptate din cer în brațe făcu din el un om nou. Claude își dădu seama că mai exista pe lume și altceva decît speculațiile de la Sorbona și decît versurile lui Homer, că omul avea nevoie și de dragoste, că viața fără duioșie și fără iubire nu era decît un mecanism uscat, scîrțîitor și sfîșietor; atîta doar că-și închipui, fiindcă se afla la vîrsta cînd iluziile sînt înlocuite tot de iluzii, că dragostea dictată de sînge și de familie e singura necesară și că dragostea pentru un frățior poate umple o întreagă viață.

Claude se aruncă deci în dragostea aceasta pentru frățiorul său Jehan cu patima unei firi încă de pe atunci profundă, înflăcărată, concentrată. Biata ființă firavă, drăguță, bălaie, trandafirie și cu părul buclat, orfanul fără alt sprijin decît al unui orfan, îl mișca pînă în adîncul inimii ; și, ca un gînditor serios ce era, Claude începu să cugete asupra lui Jehan cu o nesfîrșită milă. Își făcu griji și-i purtă de grijă ca unui lucru foarte fragil și foarte deosebit. Și-i fu copilului mai mult decît un frate, îi deveni o mamă.

Micul Jehan își pierduse mama pe cînd mai sugea încă. Claude îl dădu la o doică. În afară de fieful Tirechappe, el mai moștenise de la taică-său fieful du Moulin, care ținea de turnul pătrat din Gentilly. Fieful acesta era o moară așezată pe-o colină, lîngă castelul Wischestre (Bicêtre). Morărița de-acolo avea un prunc frumos la sîn ; moara nu era departe de Universitate. Claude i-l duse el însuși morăriței pe micuțul său Jehan.

De atunci simțind că are o povară pe umeri, Claude luă viața foarte în serios. Gîndul la frățiorul său îi deveni nu numai o recreare, ci și scopul studiilor pe care le făcea. Hotărî să se consacre în întregime unui viitor, de care răspundea în fața lui Dumnezeu, și să n-aibă niciodată altă soție, alt copil decît fericirea și soarta fratelui său. Se legă deci mai mult decît oricînd de vocația sa clericală. Meritul, știința, calitatea sa de vasal imediat al episcopului de Paris îi deschideau larg porțile bisericii. La douăzeci de ani, prin dispensa specială a Sfîntului Scaun, Claude era preot și, fiind cel mai tînăr dintre capelanii catedralei Notre-Dame, slujea la altarul căruia i se spune, din cauza liturghiei tîrzii citite în fața lui, *altare pigrorum* [1].

Acolo, fiind adîncit mai mult ca oricînd în scumpele lui cărți, pe care nu le părăsea decît ca să dea fuga pentru o oră la fieful du Moulin, amestecul

[1] Altarul leneșilor (lat.).

acesta de ştiinţă şi de austeritate, atît de rar la vîrsta lui, îi aduseră repede respectul şi admiraţia mînăstirii. Din mînăstire, faima lui de savant trecuse în mulţime, unde se cam preschimbase, lucru des întîlnit pe atunci, în faimă de vrăjitor.

Şi astfel, în ziua de Quasimodo, pe cînd se reîntorcea de la slujba leneşilor, oficiată la altarul de lîngă uşa dinspre navă a corului, la dreapta chipului Fecioarei, atenţia îi fusese atrasă de grupul bătrînelor care lătrau în jurul patului copiilor găsiţi.

Atunci se apropiase de mica şi nefericita fiinţă atît de urîtă şi de ameninţată. Mizeria, sluţenia, părăsirea, gîndul la frăţiorul său, ideea care-i trecu deodată prin minte că, dacă el ar muri, s-ar putea prea bine ca iubitul şi micuţul lui Jehan să fie aruncat în mod jalnic pe scîndura copiilor găsiţi, toate acestea îi năpădiră inima ; şi, cuprins de o milă adîncă, el luase copilul.

Cînd îl scoase din sac, îl găsi, într-adevăr, tare slut. Bietul omuleţ avea un neg peste ochiul stîng, capul vîrît între umeri, şira spinării încovoiată, coşul pieptului scos în afară, picioarele strîmbe ; dar părea vioi ; şi, cu toate că lui Claude îi fu imposibil să-şi dea seama ce limbă bîiguie copilul, ţipătul lui dovedea o oarecare forţă şi sănătate. Urîţenia copilului făcu să sporească şi mai mult mila lui Claude ; şi el îşi jură să-l crească din dragoste pentru fratele său, astfel încît, orice păcate ar săvîrşi în viitor micul Jehan, să aibă înainte milostenia aceasta făcută pentru el. Era un fel de plasament al milosteniilor lui Claude pe numele frăţiorului său ; o sumă de false fapte bune, pe care ţinea să le agonisească din vreme pe numele lui, pentru cazul cînd micul ştrengar ar simţi într-o

bună zi lipsa monedei acesteia, singura primită la vama raiului.

Claude îşi boteză copilul adoptiv Quasimodo, fie pentru că ţinu să sublinieze astfel ziua cînd îl găsise, fie pentru că vru să caracterizeze prin numele lui cît de neisprăvită şi de abia schiţată era sărmata şi micuţa făptură. Căci, într-adevăr, Quasimodo, chior, ghebos, cu picioarele strîmbe, nu era decît un *aproape ceva.*

III

IMMANIS PECORIS CUSTOS, IMMANIOR IPSE[1]

Fireşte, în 1482, Quasimodo se făcuse mare. De cîţiva ani el devenise clopotar al catedralei Notre-Dame, graţie tatălui său adoptiv Claude Frollo, care devenise arhidiacon de Josas, graţie suzeranului său, messir Louis de Beaumont, care devenise episcop în 1478, la moartea lui Guillaume Chartier, graţie ocrotitorului său Olivier le Daim, bărbier al regelui Ludovic al XI-lea prin graţia lui Dumnezeu.

Quasimodo era deci clopotar al catedralei Nôtre-Dame.

Cu timpul, se crease nu ştiu ce legătură intimă care îl lega de biserică. Izolat de lume pentru vecie prin dubla fatalitate a naşterii necunoscute şi a fizicului său diform, închis încă din copilărie în acest dublu cerc de netrecut, bietul nefericit se

[1] Păstor al unei sălbatice turme, el însuşi şi mai sălbatic (lat.).

deprinsese să nu vadă nimic pe lume dincolo de sfintele ziduri care îl adăpostiseră la umbra lor. Pentru el Notre-Dame fusese, rînd pe rînd, pe măsură ce creştea şi se dezvolta, oul, cuibul, casa, patria, universul.

Şi e sigur că exista un fel de armonie misterioasă şi preexistentă între fiinţa aceasta şi clădirea aceasta. Cînd, încă mic de tot, se tîra întortocheat şi parcă prin zvîcniri pe sub beznele bolţilor, Quasimodo, cu faţa lui omenească şi cu trupul lui animalic, părea reptila firească a dalelor umede şi întunecate pe care umbra capitelurilor romanice proiecta atîtea forme bizare.

Mai tîrziu, cînd se prinse, fără să-şi dea seama, de funia turlelor, cînd rămase agăţat de ea şi cînd puse clopotul în mişcare, acest lucru îi făcu lui Claude, taică-său adoptiv, impresia că copilului i se dezleagă limba şi că Quasimodo începe să vorbească.

Astfel, încetul cu încetul, dezvoltîndu-se mereu în spiritul catedralei, trăind şi dormind în ea, neieşind aproape niciodată de-acolo, simţindu-i în permanenţă influenţa misterioasă, Quasimodo ajunse să-i semene, să se incrusteze, ca să zic aşa, în ea, să facă parte integrantă din ea. Formele lui ieşite în afară se îmbucau, fie-ne iertată expresia, în unghiurile scobite ale clădirii ; clopotarul părea nu numai că locuieşte în catedrală, dar că e şi conţinutul ei firesc. Aproape s-ar putea spune că îi luase forma, aşa cum melcul ia forma cochiliei. Catedrala îi era locuinţă, vizuină, înveliş. Între vechea biserică şi el exista o simpatie instinctivă atît de profundă, existau atîtea afinităţi magnetice, atîtea afinităţi materiale, încît el adera oarecum la ea, ca broasca ţestoasă la carapace. Catedrala zgrunţuroasă îi era carapace.

E inutil să-i atragem atenţia cititorului să nu ia într-un sens prea direct figurile de stil pe care sîntem nevoiţi să le folosim aici pentru a exprima această îmbinare ciudată, simetrică, imediată, aproape consubstanţială, dintre un om şi o clădire. De asemenea, e inutil să spunem cît de familiară îi devenise lui Quasimodo întreaga catedrală, după o convieţuire atît de îndelungată şi de intimă. Locuinţa aceasta îi era proprie. Nu exista în ea scobitură în care Quasimodo să nu fi pătruns, nu exista înălţime pe care el să n-o fi urcat. De cîteva ori, cocoşatul se căţărase pînă sus, pe faţadă, ajutîndu-se numai de asperităţile sculpturilor. Turlele, pe a căror suprafaţă exterioară era văzut tîrîndu-se ca o şopîrlă ce alunecă pe un zid vertical, cele două gemene uriaşe, atît de înalte, de ameninţătoare şi de înfricoşătoare nu-i produceau nici ameţeli, nici spaimă, nici leşin ; văzîndu-le cît îi erau de supuse, cu cîtă uşurinţă se căţăra pe ele, ai fi zis că le domesticise. Tot sărind, urcîndu-se pe ziduri şi zbenguindu-se printre hăurile uriaşei catedrale, Quasimodo devenise oarecum maimuţă şi capră de munte, aşa cum copiii din Calabria înoată înainte de-a umbla şi se joacă cu marea încă de pe cînd sînt abia de-o şchioapă.

De altfel, nu numai trupul părea că i se modelase după catedrală, ci şi sufletul. Ar fi greu de spus în ce stare se afla sufletul acesta, ce aspect căpătase, ce formă luase sub învelişul lui noduros, în viaţa lui sălbatică. Quasimodo era chior, ghebos şi şchiop din naştere. Cu mare caznă şi cu multă răbdare Claude Frollo izbutise să-l înveţe să vorbească. Dar o soartă nefericită părea că-l urmăreşte pe bietul copil găsit. La paisprezece ani, ajuns clopotar la Notre-Dame, o nouă nenorocire se abătu asupra lui ; clopotele îi sparseră timpa-

nul : Quasimodo rămase surd. Singura poartă pe care natura i-o lăsase larg deschisă spre lume i se închise brusc, pentru totdeauna.

Închizîndu-se, ea opri şi singura rază de bucurie şi de lumină care mai pătrundea încă în sufletul lui Quasimodo. Sufletul acesta se prăbuşi într-o beznă adîncă. Tristeţea nefericitului deveni de nelecuit şi totală ca şi diformitatea lui. Să mai adăugăm că surzenia îl făcu, într-o oarecare măsură, şi mut. Căci, ca să nu le dea motive de rîs altora, din clipa cînd se văzu surd, el se hotărî să păstreze o tăcere pe care n-o rupea decît atunci cînd se afla singur. Şi îşi legă de bunăvoie limba, pe care Claude Frollo se căznise atîta să i-o dezlege. Din pricina aceasta se întîmplă că, atunci cînd nevoia îl silea să vorbească, limba îi era greoaie, stîngace şi ca o poartă cu balamale ruginite.

Dacă am încerca acum să pătrundem în sufletul lui Quasimodo, străbătînd scoarţa aceasta groasă şi tare, dacă am putea sonda adîncurile acestui organism prost alcătuit, dacă ne-ar fi dat să privim cu o făclie îndărătul acestor organe fără transparenţă, să explorăm interiorul întunecos al creaturii acesteia opace, să-i desluşim cutele obscure, înfundările absurde şi să aruncăm deodată o lumină puternică asupra sufletului înlănţuit în văgăuna aceasta, l-am găsi fără doar şi poate pe nefericit în vreo poziţie jalnică, chircită şi rahitică, asemenea deţinuţilor din temniţele Veneţiei, care îmbătrîneau încovoiaţi într-o cutie de piatră prea scundă şi prea scurtă.

E sigur că, într-un corp diform, spiritul se atrofiază. Quasimodo abia simţea mişcîndu-i-se orbeşte înlăuntrul trupului un suflet făcut după chipul său. Impresiile obiectelor sufereau o deformare importantă înainte de a-i ajunge la gîndire. Creierul lui era un mediu deosebit : ideile care îl străbăteau ieşeau din el complet răsucite. Reflexia provenită din refracţia aceasta era neapărat divergentă şi deviată.

De aici, mulţimea de iluzii optice, de aberaţii ale judecăţii, de rătăciri în care i se pierdea gîndirea, cînd de nebun, cînd de idiot.

Prima urmare a acestei alcătuiri funeste era de a-i tulbura lui Quasimodo privirea pe care el o arunca asupra lucrurilor. Quasimodo nu primea de la ele aproape nici o percepţie imediată. Lumea exterioară i se părea mult mai departe decît nouă.

A doua urmare a nenorocirii e că îl făcea să fie rău.

Quasimodo era rău, într-adevăr, pentru că era sălbatic ; şi era sălbatic pentru că era slut. În firea lui, ca şi în a noastră, exista o logică.

Forţa lui, dezvoltată într-un mod atît de neobişnuit, constituia o cauză în plus a răutăţii. *Malus puer robustus*[1], spune Hobbes.

Altminteri, ca să fim drepţi, răutatea poate că nu era înnăscută în el. De la primii paşi printre oameni, Quasimodo se simţise, apoi se văzuse, dispreţuit, înfierat, alungat. Pentru el, vorba omenească era totdeauna batjocură sau blestem. Crescînd, găsise numai ură în jurul lui. Şi o luase. Dobîndise răutatea înconjurătoare. Apucase arma cu care fusese rănit.

La urma urmei, nu-şi întorcea decît cu părere de rău faţa spre oameni. Catedrala îi era de ajuns. În ea se aflau chipuri de marmură, regi, sfinţi, episcopi, care cel puţin nu-i rîdeau în nas şi n-aveau pentru el decît o privire liniştită şi bine-

[1] Copilul robust e un copil rău (lat.).

voitoare. Celelalte statui, ale monştrilor şi ale demonilor, nu se uitau nici ele cu ură la Quasimodo. Îi semănau prea mult ca să-l poată urî. Ele îşi rîdeau mai degrabă de ceilalţi oameni. Sfinţii îi erau prieteni şi-l binecuvîntau ; monştrii îi erau prieteni şi-l păzeau. De aceea avea cu ei convorbiri intime şi îndelungi, în care îşi revărsa amarul. De aceea petrecea uneori ceasuri întregi ghemuit în faţa vreunei statui, vorbind singur cu ea. Iar dacă cineva trecea atunci pe neaşteptate pe lîngă el, Quasimodo fugea ca un amant surprins cînd face o serenadă.

Pentru el, catedrala nu-i înlocuia numai pe oameni, ci şi universul şi întreaga natură. Quasimodo nu visa alţi pomi decît vitraliile veşnic în floare, alt umbrar decît al frunzelor de piatră care înmugureau, pline de păsări, în mănunchiul capitelurilor saxone, alţi munţi decît turlele gigantice ale bisericii, alt ocean decît Parisul care vuia la picioarele lor.

Ceea ce iubea în primul rînd în clădirea-mamă, ceea ce îi trezea sufletul şi-l făcea să-şi deschidă bietele aripi pe care le ţinea atît de jalnic strînse în văgăuna sa, ceea ce îl făcea cîteodată fericit erau clopotele. El le iubea, le mîngîia, le vorbea, le înţelegea. De la clopotele mici aflate în turla-săgeată de la mijlocul catedralei şi pînă la clopotul mare din portal, le îndrăgea pe toate. Clopotniţa din mijlocul catedralei şi cele două turle i se păreau trei colivii mari ale căror păsări, crescute de el, nu cîntau decît pentru el. Şi erau totuşi aceleaşi clopote care îl surziseră ; dar mamele îşi iubesc adeseori mai mult copiii de la care au avut mai multe de îndurat.

E drept că glasul lor era singurul pe care Quasimodo îl mai putea auzi încă. De aceea, clopotul

cel mare era iubita lui [1]. Pe el îl prefera în familia aceasta de fete gălăgioase care-i zburdau în preajmă în zilele de sărbătoare. Clopotul cel mare se numea Marie. Şi stătea singur în turla dinspre miazăzi, alături de soră-sa Jacqueline, un clopot mai modest ca mărime, închis într-o colivie ceva mai mică, aflată lîngă colivia Mariei. Jacqueline era numită astfel după numele nevestei lui Jean de Montagu [2], care l-a dăruit bisericii, ceea ce nu l-a împiedicat să se arate fără cap la Montfauçon. În turla a doua se aflau alte şase clopote şi, în sfîrşit, cele şase mai mici locuiau în clopotniţa de la mijlocul catedralei, împreună cu clopotul de lemn care nu toca decît în Joia Mare, de după-masă şi pînă în dimineaţa din ajunul Paştilor. Quasimodo avea deci cincisprezece clopote în haremul său, dar favorita lui era Marie cea mare.

Nici nu se poate închipui cît era de fericit în zilele cînd trebuia să tragă clopotul mare. Din momentul cînd arhidiaconul îl îndemna spunîndu-i : „Du-te !", el urca scara în spirală a clopotniţei mai repede decît ar fi putut cineva s-o coboare ; intra gîfîind în camera aeriană a clopotului mare, îl privea o clipă cu pioşenie şi cu dragoste, apoi îi vorbea blînd, îl mîngîia cu palma, ca pe un cal bun care are de făcut un drum lung. Îl căina pentru osteneala pe care avea s-o îndure. După aceste prime alintări, le striga ajutoarelor aflate la etajul de jos al turlei să înceapă. Ajutoarele se atîrnau de funii, scripeţii scîrţîiau, şi uriaşa capsulă de metal se punea încet în mişcare. Quasimodo o ur-

---

[1] În limba franceză, *la cloche* (clopotul) este de genul feminin.

[2] *Jean de Montagu* (1349—1409) — subintendent al finanţelor în timpul lui Carol al VI-lea ; a fost decapitat din ordinul lui Ioan fără Frică.

mărea cu privirea, fremătînd. Prima ciocnire dintre limba clopotului și peretele de bronz făcea să tremure schelăria pe care se afla cocoțat. Quasimodo vibra o dată cu el. „Vau !" striga el, izbucnind într-un hohot de rîs nebunesc. Între timp, mișcarea clopotului mare se accelera și, pe măsură ce clopotul străbătea un unghi mai larg, ochiul lui Quasimodo se deschidea și el din ce în ce mai fosforescent și mai înflăcărat. În sfîrșit, începea marele dangăt ; întreaga turlă se cutremura ; schelăriile, plumbul, pietrele construcției, tunau toate odată, de la stîlpii temeliei pînă la treflele care împodobeau partea de sus a catedralei. Atunci Quasimodo era în mare fierbere ; umbla de colo-colo, tremura o dată cu turla, din creștet pînă în tălpi. Clopotul, dezlănțuit și furios, le arăta pe rînd celor doi pereți ai turlei imensa lui gură de bronz din care țîșnea vuietul de vijelie ce se aude pînă la patru leghe. Quasimodo se așeza în fața acestei guri căscate, se lăsa și se ridica după mișcările clopotului, aspira suflul doborîtor, privea rînd pe rînd cînd piața adîncă mișunînd de lume la două sute de picioare sub el, cînd uriașa limbă de aramă care venea din secundă în secundă să-i urle în ureche. Era singura vorbă pe care o auzea, singurul sunet care tulbura pentru el tăcerea universală. Și se simțea la largul lui, ca o pasăre în soare. Apoi, deodată, frenezia clopotului punea stăpînire pe el ; privirea îi devenea neobișnuită ; aștepta clopotul mare, cum așteaptă păianjenul musca, și se arunca brusc asupra lui, fără să se mai gîndească la nimic. Și-atunci, suspendat în abis, aruncat în balansul formidabil al clopotului, apuca de toarte monstrul de bronz, îl strîngea cu genunchii, îi dădea pinteni cu călcîiele și dubla cu toată puterea de lovire și cu toată greutatea corpului său furia dangătului. În acest timp, turla se clătina ; Quasimodo striga și scrîșnea din dinți, claia de păr roșu i se zburlea, pieptul lui făcea un zgomot ca de foale, ochiul lui arunca flăcări, monstruosul clopot necheza istovit sub el, și-atunci nu mai exista nici clopotul mare de la Notre-Dame, nici Quasimodo, totul era vis, vîrtej, furtună, era amețeala călare pe zgomot, era un duh încleștat pe-o crupă zburătoare, era un centaur ciudat, jumătate om, jumătate clopot, un soi de Astolfo [1], oribil, purtat de un uimitor cal înaripat, făurit din bronz viu.

Prezența ființei acesteia extraordinare făcea să circule nu știu ce suflu de viață în întreaga catedrală. Din el părea că iese, cel puțin după spusele mulțimii superstițioase care exagera lucrurile, o emanație misterioasă care însuflețea toate pietrele Notre-Dame-ului și făcea să palpite măruntaiele profunde ale bătrînei biserici. Era de ajuns ca lumea să-l știe acolo, ca să fie încredințată că și vede trăind și mișcîndu-se mulțimea de statui de prin galerii și portaluri. Și, într-adevăr, catedrala părea o ființă supusă și ascultătoare sub mîna lui; ea aștepta să vrea el, ca să-și înalțe puternica voce ; biserica era bîntuită și plină de Quasimodo ca de un duh familiar. S-ar fi zis că el făcea să respire imensa clădire. Cocoșatul era, într-adevăr, pretutindeni, se multiplica în toate punctele catedralei. Uneori zăreai cu groază pe partea cea mai înaltă a vreuneia din turle un pitic ciudat care se cățăra, șerpuia, se tîra în patru labe, cobora în

[1] Erou al poemului eroi-comic *Orlando furioso* al scriitorului italian Ariosto (1474—1533). Astolfo este unul dintre cei mai îndrăzneți aventurieri ai poemului.

afară deasupra golului, sărea din piatră în piatră şi se ducea să scotocească în pîntecele vreunei gorgone sculptate : era Quasimodo, pornit să distrugă cuiburile de ciori. Alteori te ciocneai în vreun ungher întunecat al bisericii de-un fel de himeră vie, chircită şi posomorîtă: era Quasimodo, adîncit în gînduri. Cîteodată se zăreau sub vreo clopotniţă un cap enorm şi un maldăr de membre dezordonate bălăbănindu-se cu furie la capătul unei funii ; era Quasimodo sunînd vecernia sau slujba de dimineaţă. Adeseori, noaptea, vedeai rătăcind o formă hidoasă pe firava balustradă dantelată care încununează turlele şi formează marginea absidei : era tot cocoşatul de la Notre-Dame. Atunci, spuneau vecinele, întreaga biserică dobîndea un aer fantastic, supranatural, oribil ; ici-colo se deschideau ochi şi guri, se auzeau lătrînd cîinii, şerpii fantastici, iazmele de piatră care veghează zi şi noapte, cu gîtul întins şi cu botul căscat, în jurul monstruoasei catedrale ; şi dacă era noaptea Crăciunului, cînd clopotul cel mare, care părea că horcăie, îi chema pe credincioşi la slujba de la miezul nopţii, faţada sumbră a bisericii avea un asemenea aer, încît ai fi zis că marele portal înghiţea mulţimea, iar fereastra în formă de roză o privea. Şi toate acestea se trăgeau de la Quasimodo. Egiptul l-ar fi socotit zeul acestui templu ; evul mediu îl credea diavolul ; el era sufletul ei.

Şi asta într-atîta, încît, pentru cei care ştiu că el a existat, catedrala Notre-Dame e astăzi pustie, neînsufleţită, moartă. Simţi că i-a dispărut ceva. Acest trup imens e gol ; e un schelet ; sufletul l-a părăsit ; i se mai vede doar locul, şi atît. E ca o ţeastă care mai are încă găvanele ochilor, dar nu şi privirea.

IV

CÎINELE ŞI STĂPÎNUL SĂU

Exista totuşi o fiinţă omenească pe care Quasimodo n-o cuprindea în răutatea şi în ura lui faţă de ceilalţi şi pe care o iubea tot atît, dacă nu chiar mai mult decît îşi iubea catedrala : fiinţa aceea era Claude Frollo.

Lucru simplu de înţeles. Claude Frollo îl luase, îl adoptase, îl hrănise, îl crescuse. De mic copil, Quasimodo se obişnuise să se adăpostească între genunchii lui Claude Frollo cînd cîinii şi copiii lătrau după el. Claude Frollo îl învăţase să vorbească, să citească, să scrie. Claude Frollo, în sfîrşit, îl făcuse clopotar. Iar a-l uni pe Quasimodo cu clopotul cel mare era totuna cu a i-o da lui Romeo pe Julieta.

De aceea recunoştinţa lui Quasimodo era profundă, pasionată, nemărginită ; şi cu toate că faţa tatălui său adoptiv era adeseori întunecată şi severă, deşi vorba îi era de obicei scurtă, aspră, poruncitoare, recunoştinţa aceasta nu se dezminţise nici măcar o clipă. Arhidiaconul avea în Quasimodo sclavul cel mai supus, sluga cea mai docilă, cîinele de pază cel mai atent. Cînd bietul clopotar surzise, între el şi Claude Frollo se stabilise o limbă a semnelor, misterioasă şi înţeleasă numai de ei doi. În felul acesta, arhidiaconul era singura fiinţă umană cu care Quasimodo mai comunica. Pe cocoşat nu-l mai legau de lume decît două lucruri : Notre-Dame şi Claude Frollo.

Nimic nu se putea compara cu puterea arhidiaconului asupra clopotarului, cu ataşamentul clopo-

tarului față de arhidiacon. Un semn al lui Claude, și ideea că-i face plăcere i-ar fi fost de-ajuns lui Quasimodo ca să se arunce de la înălțimea turlelor catedralei. Forța fizică, neobișnuit de dezvoltată la Quasimodo și pusă orbește de el la dispoziția altuia, era un lucru vrednic de luat în seamă. Fără îndoială că se aflau în joc și dragostea filială, și devotamentul față de stăpîn, dar se mai afla, de asemenea, și fascinația exercitată de o minte omenească asupra unei alte minți. O biată ființă neajutorată și stîngace stătea cu fruntea plecată și cu ochi rugători în fața unei minți înalte și profunde, puternice și superioare. În sfîrșit, mai presus de toate, se afla recunoștința. Recunoștință împinsă pînă la o asemenea limită, încît n-am avea cu ce s-o comparăm. Virtutea aceasta nu e dintre cele ale căror pilde înalte se află printre oameni. Vom spune deci că bietul Quasimodo îl iubea pe arhidiacon așa cum niciodată un cîine, niciodată un cal, niciodată un elefant nu și-a iubit stăpînul.

V

URMARE LA CLAUDE FROLLO

În 1482, Quasimodo avea cam douăzeci de ani, iar Claude Frollo vreo treizeci și șase ; unul crescuse, celălalte îmbătrînise.

Claude Frollo nu mai era simplul student al colegiului Torchi, duiosul ocrotitor al unui copilaș, tînărul și visătorul filozof care știa multe și

ignora multe. Era un preot auster, grav, mohorît ; un duhovnic ; era domnul arhidiacon de Josas, al doilea ajutor al episcopului, avînd în grijă cele două decanate, din Montlhéry și din Châteaufort, și cei o sută șaptezeci și patru de preoți rurali. Era un personaj impunător și posac în fața căruia tremurau copiii din cor în stiharele și hăinuțele lor, diaconii mărunți ai catedralei, călugării din tagma Sfîntului Augustin și preoții care citeau utreniile de la Notre-Dame, cînd el trecea agale pe sub înaltele ogive ale corului, măreț, gînditor, cu brațele încrucișate și cu capul plecat într-atîta, încît nu i se mai vedea din toată figura decît fruntea largă și pleșuvă.

Altminteri, dom Claude Frollo nu lăsase în părăsire nici știința și nici creșterea fratelui său mai mic, cele două ocupați ale vieții sale. Dar, cu vremea, în lucrurile acestea atît de plăcute se strecurase o oarecare amărăciune. Pînă la urmă, spune Paul Diacre, și cea mai bună slănină se rîncezește. Micul Jehan Frollo, poreclit *du Moulin* din pricina locului unde fusese alăptat, nu apucase pe drumul vroit de Claude. Fratele mai mare l-ar fi dorit școlar, pios, supus, învățat și cinstit. Iar frățiorul, asemenea copăceilor care înșeală așteptările și munca grădinarului și se întorc îndărătnici spre partea de unde le vine aerul și soarele, frățiorul, deci, nu creștea, nu dădea roade și nu întindea crengi frumoase și bogate decît spre trîndăvie, ignoranță și desfrîu. Jehan era un adevărat drac, foarte dezordonat, lucru care îl făcea pe dom Claude să-și încrunte sprîncenele, dar foarte hazliu și isteț, ceea ce îl făcea pe fratele mai mare să zîmbească. Claude îl încredințase aceluiași colegiu Torchi, unde își petrecuse și el primii ani de învățătură și reculegere ; și

era o durere pentru el faptul că sanctuarul acesta, pe care odinioară numele de Frollo îl cinstise, era acum scandalizat de el. De aceea îi ținea uneori lui Jehan predici grozav de lungi și de aspre, pe care frățiorul le îndura cu mult curaj. La urma urmei, mica pușlama avea inimă bună, așa cum vedem în toate comediile. Dar, după ce predica se termina, Jehan își relua netulburat drumul răzvrătirilor și al grozăviilor sale. Uneori, potrivit prețioasei tradiții păstrate cu grijă pînă în zilele noastre, cotonogea în semn de bun-venit un *ageamiu* (așa li se spunea noilor veniți la Universitate); alteori se afla în fruntea unei cete de studenți, care se năpusteau în mod clasic asupra unei cîrciumi, *quasi classico excitati,* apoi, îl snopeau pe cîrciumar cu „ciomege ofensive" și prădau cu voioșie cîrciuma, spărgînd pînă și butiile cu vin din beci. Și apoi urma reclamația în latină, pe care sub-monitorul de la Torchi i-o aducea în mod jalnic lui dom Claude, avînd pe margine dureroasa notație: *Rixa, prima causa vinum optimum potatum* [1] În sfîrșit, se spunea, lucru îngrozitor pentru un copil de șaisprezece ani, că nelegiuirile lui îl duceau adeseori pînă în strada Glatigny.

Din aceste pricini, Claude, mîhnit și descurajat în sentimentele lui omenești, se aruncase cu și mai mult avînt în brațele științei, surioara care, cel puțin, nu-ți rîde în nas și-ți plătește totdeauna, deși în monedă uneori cam stearpă, pentru grija pe care i-o porți. El deveni deci din ce în ce mai savant și, în același timp, printr-o urmare firească, din ce în ce mai rigid ca preot, din ce în

[1] Încăierare; cea dintîi pricină: prea mult vin băut (lat.).

ce mai trist ca om. Există, pentru fiecare dintre noi anumite paralelisme între inteligența, moravurile și caracterul nostru, care se dezvoltă necontenit și nu se rup decît în momentele de mare tulburare ale vieții.

Cum Claude Frollo străbătuse încă din tinerețe aproape întregul cerc al cunoștințelor umane pozitive, exterioare și îngăduite de lege, se văzu nevoit, dacă nu voia să se oprească *ubi defuit orbis* [1], să meargă mai departe și să caute altă hrană pentru nesățioasa activitate a inteligenței sale. Străvechiul simbol al șarpelui care își mușcă coada i se potrivește mai ales științei. Claude Frollo se pare că simțise asta pe propria lui piele. Mai multe persoane serioase afirmau că, după ce epuizase întregul *fas* [2] al științei omenești, cutezase să pătrundă în *nefas.* Se spunea că, după ce gustase unul după altul din toate merele arborelui cunoștinței, dom Claude, împins de foame sau de silă, sfîrșise prin a mușca din fructul oprit. Arhidiaconul participase, rînd pe rînd, după cum au văzut cititorii, la conferințele teologilor de la Sorbona, la adunările studenților facultății de limbi vechi și filozofie puși sub oblăduirea Sfîntului Ilarion, la disputele decretiștilor puși sub oblăduirea Sfîntului Martin, la congregațiile medicilor de la aghiazmatarul catedralei Notre-Dame, *ad cupam Nostrae-Dominae;* toate mîncărurile îngăduite și aprobate, pe care aceste patru mari bucătării, numite cele patru facultăți, le puteau prepara și servi unei minți, el le înghițise și i se făcuse lehamite de ele mai înainte de a-și fi potolit foamea; atunci săpase mai departe,

[1] Unde se sfîrșește lumea (lat.).
[2] *Fas, nefas* — ceea ce este îngăduit; ceea ce nu este îngăduit (de zei) (lat.).

mai adînc, sub toată această știință finită, materială, limitată ; își riscase poate sufletul și se așezase în peșteră, la misterioasa masă a alchimiștilor, a astrologilor, a hermeticilor, masă în capul căreia se aflau în evul mediu Averroes, Guillaume de Paris și Nicolas Flamel, și care se prelungește în Orient, la luminile sfeșnicului cu șapte brațe, pînă la Solomon, Pitagora și Zoroastru.

Așa se bănuia cel puțin, pe drept sau pe nedrept.

Lucru sigur e că arhidiaconul vizita adesea cimitirul Sfinților Inocenți, unde se aflau înmormîntați tatăl și mama sa, e drept, laolaltă cu celelalte victime ale ciumei din 1466 ; dar că părea mult mai puțin smerit în fața crucii de la groapa lor decît în fața figurilor ciudate care împodobeau din belșug mormîntul lui Nicolas Flamel și al lui Claude Pernelle, construit alături.

Lucru sigur e că fusese văzut adeseori străbătînd strada Lombarzilor și intrînd pe furiș într-o căsuță aflată la colțul dintre strada Scriitorilor și strada Marivault. Acolo era casa pe care Nicolas Flamel o clădise și unde murise pe la 1417 ; mereu pustie de-atunci, casa începea să se ruineze, căci hermeticii și alchimiștii din toate țările îi stricaseră pereții numai zgîriindu-și numele pe ei. Cîțiva vecini afirmau chiar că-l văzuseră odată, printr-un ochi de pivniță, pe arhidiaconul Claude, săpînd, mutînd din loc și scormonind pămîntul din cele două beciuri ale căror ziduri de sprijin fuseseră zmîngălite cu nenumărate versuri și hieroglife chiar de către Nicolas Flamel. Se bănuia că Flamel ascunsese piatra filozofală în aceste beciuri, și alchimiștii, timp de două veacuri, de la Magistri pînă la părintele Pacifique, n-au încetat să frămînte solul decît atunci cînd casa, atît de cumplit scotocită și răsturnată, s-a prefăcut în pulbere sub tălpile lor.

Și mai e sigur că arhidiaconul fusese cuprins de o patimă ciudată pentru portalul simbolic de la Notre-Dame, această pagină de grimoar scrisă în piatră de episcopul Guillaume de Paris, care fără doar și poate că s-a ales cu afurisenia pentru faptul că a pus un frontispiciu atît de diavolesc la sfîntul poem cîntat de-a pururi de restul clădirii. Despre arhidiaconul Claude se mai spunea de asemenea că studiase cu de-amănuntul colosul Sfîntului Cristof și statuia cea lungă și enigmatică, pe atunci aflată încă la intrarea catedralei și pe care poporul, în glumele lui, o numea *Monsieur Legris*. Dar ceea ce toată lumea putuse să observe erau nesfîrșitele ceasuri pe care dom Claude le petrecea adesea stînd pe parapetul intrării, contemplînd sculpturile portalului, examinînd cînd fecioarele nebune cu lămpile lor răsturnate, cînd fecioarele cuminți cu lămpile lor drepte ; alteori, calculînd unghiul privirii corbului care ține de portalul din stînga și privește în biserică un punct misterios, unde cu siguranță că e ascunsă piatra filozofală, dacă ea nu se află cumva în beciul lui Nicolas Flamel. În treacăt fie zis, pentru biserica Notre-Dame însemna o soartă ciudată, la epoca aceea, să fie iubită astfel, în două feluri diferite și cu atîta evlavie, de două ființe atît de puțin asemănătoare, cum era dom Claude și Quasimodo ; să fie iubită de unul, care era un fel de jumătate-om, instinctiv și sălbatic, pentru statura, pentru armoniile desprinse din măreţul ei ansamblu ; să fie iubită de celălalt, om cu imaginație savantă și pătimașă, pentru semnificația, pentru mitul ei, pentru sensul cuprins în ea, pentru simbolul aflat sub sculpturile de pe fațada ei, ca literele primului text sub cele ale tex-

tului scris deasupra lor, într-un palimpsest ; într-un cuvînt, pentru enigma pe care ea o propune veşnic minţii.

E sigur, în sfîrşit, că arhidiaconul îşi aranjase, în una din cele două turle care privesc spre Grève, chiar lîngă colivia cu clopote, o chilioară foarte tainică unde nimeni nu pătrundea fără voia lui, nici chiar episcopul, după cît se spunea. Chilia aceasta fusese clădită pe vremuri chiar lîngă vîrful turlei, printre cuiburile de ciori, de episcopul Hugo de Besançon, care, la vremea lui, săvîrşise acolo fapte necurate. Ce cuprindea chilia, nu ştia nimeni ; dar noaptea, din prundişurile de pe Terrain, fusese văzută la fereastra cea mică din spatele turlei, apărînd, dispărînd şi reapărînd la intervaluri scurte şi egale, o pîlpîire roşie, intermitentă, ciudată, care părea că urmăreşte suflul gîfîitor al unor foale şi că vine mai degrabă de la o flacără decît de la o lumină. În întuneric, la înălţimea aceea, pîlpîirea făcea o impresie neobişnuită, şi cumetrele spuneau : „Iată-l pe arhidiacon suflînd, iată iadul pîlpîind colo sus“.

La urma urmei, în toate acestea nu existau dovezi de vrăjitorie prea serioase ; dar atîta fum cît să bănuieşti că există şi foc tot era ; şi arhidiaconul avea o faimă destul de proastă. Trebuie spus totuşi că ştiinţele Egiptului, că necromanţia, magia, chiar cea mai albă şi mai nevinovată, nu-şi aflau duşman mai înverşunat, denunţător mai fără milă decît el faţă de domnii din tribunalul catedralei. Fie că era vorba de oroare sinceră, fie că era un simplu joc al hoţului care strigă : *„Hoţii !“*, arhidiaconul tot era privit de savantele capete ale soborului ca un suflet intrat în anticamera infernului, pierdut în văgăunile cabalei, bîjbîind în beznele ştiinţelor oculte. Şi

nici mulţimea nu se înşela ; în faţa oricărui om cu niţică agerime de minte, Quasimodo trecea drept diavolul, Claude Frollo drept vrăjitorul. Era vădit că clopotarul trebuia să-l slujească pe arhidiacon un anumit timp, după care avea să-i ia sufletul drept plată. De aceea, cu toată viaţa nespus de austeră pe care o ducea, arhidiaconul nu era privit cu ochi buni de sufletele cuvioase ; şi nu exista nas de credincios, oricît de nepriceput ar fi fost el, care să nu-l adulmece ca vrăjitor.

Şi dacă vîrsta săpase hăuri adînci în ştiinţa sa, ea i le săpase şi în suflet. Cel puţin aşa erai îndreptăţit să crezi cercetîndu-i chipul, pe care sufletul nu se vedea licărind decît ca printr-un nor întunecat. De ce avea oare arhidiaconul fruntea înaltă şi pleşuvă, de ce-şi ţinea capul mereu plecat, de ce pieptul i se umfla mereu de suspine ? Ce gînd tainic îi punea pe buze un zîmbet plin de amărăciune în aceeaşi clipă cînd sprîncenele încruntate i se apropiau ca doi tauri gata de luptă ? De ce puţinul păr pe care îl mai avea îi şi încărunţise ? Ce foc lăuntric îi izbucnea uneori în privire, în aşa fel încît ochii lui păreau două găuri scobite în peretele unui cuptor ?

Aceste semne ale unei puternice frămîntări morale atinseseră un înalt grad de intensitate mai ales în perioada cînd se petreceau cele povestite aici. Nu o dată vreun copil din cor fugise înspăimîntat, văzîndu-l singur în biserică, într-atît de ciudată şi de aprinsă era privirea arhidiaconului. Nu o dată, în altar, la ora liturghiei, vecinul său îl auzise amestecînd în plain-chantul *ad omnen tonum* nişte paranteze ininteligibile. Nu o dată spălătoreasa din Terrain, tocmită să „le spele preoţilor“, observase cu spaimă urme de unghii

şi de degete crispate pe stiharul alb al domnului arhidiacon de Josas.

De altfel, arhidiaconul devenea tot mai sever şi niciodată nu fusese mai vrednic de-a fi dat ca pildă. Atît pentru situaţia sa cît şi datorită caracterului, el se ţinuse totdeauna departe de femei; acum părea că le urăşte mai mult ca oricînd. Foşnetul unei fuste de mătase era de ajuns ca să-l facă să-şi lase gluga pe ochi. În privinţa aceasta era atît de auster şi de retras, încît atunci cînd doamna de Beaujeu, fiică a regelui, veni în luna decembrie 1481 să viziteze mînăstirea de la Notre-Dame, el se împotrivi cu toată gravitatea să i se dea drumul, amintindu-i episcopului statutul Cărţii Negre, datat din ajunul Sfîntului Bartolomeu 1334, care interzice intrarea oricărei femei în mînăstire, „fie ea bătrînă sau tînără, stăpînă sau slugă“. La care, episcopul fusese nevoit să-i citeze porunca legatului papal Odo, care le excepta pe unele doamne de neam mare, *aliquae magnates mulieres, quae sine scandalo vitari non possunt* [1]. Dar arhidiaconul tot protestă, obiectînd că porunca legatului, care data din 1207, era anterioară cu o sută douăzeci şi şapte de ani Cărţii Negre şi, prin urmare, abrogată de fapt prin aceasta. Şi refuzase să apară în faţa prinţesei.

Se remarca printre altele faptul că oroarea lui faţă de egiptiene şi ţigănci părea să sporească de cîtva timp. El ceruse episcopului un edict care interzicea cu străşnicie ţigăncilor să vină să danseze şi să cînte din tamburină în piaţa din faţa catedralei, şi scotocea tot de pe atunci arhivele mucegăite ale tribunalului bisericesc, ca să adune

[1] Unele femei de neam mare, care nu pot fi oprite fără scandal (lat.).

cazuri de vrăjitorii şi de vrăjitoare osîndiţi la ardere şi la ştreang pentru vrăji săvîrşite cu ţapi, scroafe sau capre.

VI

NEPOPULARITATE

După cum am spus, arhidiaconul şi clopotarul nu prea erau iubiţi de gloata mare şi măruntă din vecinătatea catedralei. Cînd Claude şi Quasimodo ieşeau împreună, ceea ce se întîmpla destul de adesea, şi cînd erau văzuţi traversînd amîndoi, sluga în urma stăpînului, uliţele reci, înguste şi întunecoase înghesuite în jurul catedralei Notre-Dame, cuvinte de ocară, bolboroselile ironice sau glumele batjocoritoare îi hărţuiau în trecere, dacă nu cumva, lucru rar întîmplat, Claude Frollo nu mergea cu capul sus, arătîndu-şi fruntea severă şi aproape augustă şi făcîndu-i să încremenească pe glumeţii care cutezau să rîdă de ei.

Cei doi erau în cartierul lor ca „poeţii“ despre care vorbeşte Régnier:

Şi tot felul de oameni se ţin după poeţi,
Ca după buhă glasuri de vrăbii şi sticleţi.

Ici, un puştan şiret îşi risca pielea şi oasele ca să aibă plăcerea nespusă de-a înfige un ac în cocoaşa lui Quasimodo. Colo, o fată frumoasă, îndrăzneaţă şi mai neobrăzată decît s-ar fi cuvenit se atingea de sutana neagră a preotului şi-i cînta sub nas cîntecul de batjocură: *„Cuib, cuib, dia-*

volul e prins". Uneori, cîte un pîlc colţos de babe, înşiruite şi ghemuite în umbră pe treptele vreunei intrări, bombăneau zgomotos la trecerea arhidiaconului şi a clopotarului şi le aruncau în batjocură binevoitorul salut : „Hm ! Uite unu care are sufletul aidoma cu trupul celuilalt !" Sau vreo ceată de studenţi şi de ştrengari care jucau şotron se ridicau grămadă şi-l salutau clasic cu cîteva huiduieli latineşti : *Eia ! Eia ! Claudius cum claudo*[1] *!*

Dar cel mai adesea, ocara trecea neluată în seamă şi de preot, şi de clopotar. Ca să poată auzi toate aceste drăgălaşe lucruri, Quasimodo era prea surd, iar Claude prea adîncit în gînduri.

[1] Claudius cu şchiopul (joc de cuvinte : în latineşte *claudus* înseamnă şchiop).

CARTEA A CINCEA

I

ABBAS BEATI MARTINI

Faima lui dom Claude se întinsese pînă departe. Ei îi datoră arhidiaconul, cam pe vremea cînd refuzase s-o vadă pe doamna de Beaujeu, o vizită pe care n-avea s-o uite mult timp.

Era într-o seară. Dom Claude tocmai se retrăsese după slujbă în chilia lui canonicală din mănăstirea Notre-Dame. Chilia, în afara unor vase de sticlă aruncate într-un colţ şi pline de-o pulbere destul de îndoielnică semănînd foarte mult a pulbere explozivă, n-avea nimic ciudat şi nici misterios. Se mai aflau ici-colo cîteva inscripţii pe pereţi, dar ele nu erau decît sentinţe ştiinţifice sau religioase, extrase din autori consacraţi. Arhidiaconul tocmai se aşezase la lumina unui sfeşnic de aramă cu trei braţe, în faţa unui imens dulap plin cu manuscrise. Îşi rezemase cotul de cartea larg deschisă a lui Honorius d'Autun : *De praedestinatione et libero arbitrio*[1] şi răsfoia, adîncit în gînduri, un in-folio tipărit pe care şi-l adusese atunci, singurul produs al tiparniţei aflat în chilia sa. În mijlocul gîndurilor îl trezi o bătaie în uşă.

[1] Despre predestinare şi liberul arbitru (lat).

— Cine e acolo? întrebă savantul, cu tonul plăcut al unui cîine hămesit care e stingherit de la osul lui.

Un glas de afară îi răspunse:

— Prietenul dumneavoastră, Jacques Coictier.

Arhidiaconul se duse să deschidă.

Era într-adevăr medicul regelui; un personaj de vreo cincizeci de ani a cărui înfăţişare aspră nu era corijată decît de-o privire vicleană. Medicul mai era însoţit de un bărbat. Amîndoi purtau robe lungi de culoarea ardeziei, îmblănite cu jder, prinse la brîu şi închise de sus pînă jos, şi bonete din aceeaşi pînză, de aceeaşi culoare. Degetele, vîrîte în mîneci, nu li se zăreau, poalele robelor le ascundeau picioarele, iar ochii le dispăreau sub bonete.

— Domnul mă aibă în pază, messires! spuse arhidiaconul, dîndu-le drumul în chilie. Nu mă aşteptam la o vizită care să-mi facă atîta cinste, la o asemenea oră.

Şi tot vorbindu-le în felul acesta curtenitor, îşi plimba, de la medic la însoţitorul său, privirea neliniştită şi cercetătoare.

— Niciodată nu e prea tîrziu ca să vizitezi un savant de seama lui dom Claude Frollo de Tirechappe, răspunse doctorul Coictier, pe care accentul de băştinaş din Franche-Comté îl făcea să tîrîie toate frazele cu măreţia unei rochii cu coadă.

Apoi între medic şi arhidiacon începu unul din prologurile acelea pline de urări care precedau pe-atunci, după obicei, orice convorbire între savanţi şi care nu-i împiedicau de loc să se urască din toată inima. De altfel, aşa e şi azi, oricare gură de savant pornită să măgulească un alt savant fiind un vas cu fiere îndulcită.

Complimentele lui Claude Frollo către Jacques Coictier se refereau mai ales la numeroasele foloase lumeşti pe care vrednicul medic ştiuse să le extragă, în decursul carierei sale atît de invidiate, din fiecare boală a regelui, operaţie a unei alchimii mai bună şi mai sigură decît căutarea pietrei filozofale.

— Credeţi-mă, domnule doctor Coictier, că m-am bucurat tare mult, aflînd despre numirea ca episcop a nepotului dumneavoastră, cucernicul meu senior Pierre Versé. Nu e oare episcop de Amiens?

— Ba da, domnule arhidiacon. Domnul s-a milostivit, în marea sa bunătate.

— Ştiţi că arătaţi minunat în ziua de Crăciun, în fruntea celor de la Camera de Conturi, domnule preşedinte.

— Vicepreşedinte, dom Claude. Vai! Numai atît.

— Ce se mai aude cu superba dumneavoastră casă de pe strada Saint-André-des-Arts? E un adevărat Luvru. Îmi place grozav zarzărul sculptat pe poartă, cu jocul de cuvinte plin de duh: *à l'abri-cotier* [1].

— Vai, maestre Claude, toată clădirea mă costă bani grei! Pe măsură ce ea se înalţă, eu mă ruinez.

— Cum?! N-aveţi veniturile de la Temniţă, de la bailliage-ul [2] Palatului şi renta tuturor caselor, măcelăriilor, dughenelor şi magherniţelor din cartierul la Clôture? Asta-i o vacă bună de muls.

---

[1] Joc de cuvinte intraductibil: *abricotier* (zarzăr, fr.) — *à l'abri-cotier* s-ar traduce „La adăpostul de pe coastă."

[2] Jurisdicţia unui *bailli*.

— Moşia mea de la Poissy nu mi-a adus nimic anul acesta.

— Dar vămuirile de la Triel, Saint-James şi Saint-Germain-en-Laye tot aduc...

— O sută douăzeci de livre, nici măcar pariziene.

— Aveţi slujba de consilier al regelui. Asta e fixă.

— Da, confrate Claude, dar afurisita seniorie de Poligny, despre care se vorbeşte atîta, nu-mi aduce nici măcar şaizeci de scuzi de aur, una peste alta.

În complimentele pe care dom Claude i le adresa lui Jacques Coictier se simţea tonul acela sardonic, acru şi uşor ironic, zîmbetul trist şi crud al unui om superior şi nefericit care se joacă o clipă, din distracţie, cu îndestulata prosperitate a unui om de rînd. Celălalt nu-şi dădea seama de asta.

— Pe sufletul meu, spuse, în sfîrşit, dom Claude, strîngîndu-i mîna, îmi face plăcere să vă văd atît de sănătos.

— Mulţumesc, maestre Claude.

— Şi, fiindcă veni vorba, ce mai face regescul dumneavoastră pacient ?

— Nu-şi plăteşte îndeajuns medicul, răspunse Jacques Coictier, aruncînd o privire spre însoţitorul său.

— Aşa socoţi, cumetre Coictier ? întrebă acesta.

Întrebarea, rostită pe un ton de mirare şi de reproş, îndreptă din nou asupra necunoscutului atenţia arhidiaconului, care, cinstit vorbind, nu-l uitase cu totul nici o clipă de cînd necunoscutul îi trecuse pragul chiliei. Ba chiar fuseseră necesare nenumăratele motive pe care le avea de a-l menaja pe doctorul Jacques Coictier, atotputernicul medic al regelui Ludovic al XI-lea, ca să-l primească astfel însoţit. De aceea chipul lui n-avea nimic prietenos cînd Jacques Coictier îi spuse :

— Ştiţi, dom Claude, vă aduc un confrate care a ţinut să vă vadă pentru faima dumneavoastră.

— Domnul e tot medic ? întrebă arhidiaconul, aţintindu-şi privirea pătrunzătoare asupra însoţitorului lui Coictier.

Dar sub sprîncenele necunoscutului întîlni o privire la fel de străpungătoare şi de bănuitoare ca şi a lui.

Necunoscutul, pe cît îngăduia să vezi slaba lumină a sfeşnicului, era un bătrîn de vreo şaizeci de ani, de statură mijlocie, care părea destul de bolnav şi de dărîmat. Profilul lui, deşi cu o linie foarte obişnuită, avea în el ceva puternic şi sever ; lumina ochiului îi licărea în orbitele foarte adîncite, ca un foc în fundul unei peşteri ; iar sub boneta pleoştită care îi cădea pe nas, se simţeau rotunjindu-se formele unei frunţi de geniu.

Necunoscutul se hotărî să răspundă el însuşi la întrebarea arhidiaconului.

— Cucernice maestre, spuse el cu o voce gravă, faima dumneavoastră a ajuns pînă la mine şi-am vrut să vă cer o consultaţie. Nu sînt decît un biet gentilom de provincie, care se descalţă înainte de a intra la savanţi. Trebuie să-mi ştiţi numele. Mă cheamă jupîn Tourangeau.

„Ciudat nume pentru un gentilom !“ gîndi arhidiaconul. Totuşi se simţea în faţa unui om puternic şi serios. Instinctul inteligenţei lui superioare îl făcea să bănuiască o inteligenţă la fel de superioară sub boneta îmblănită a lui jupîn Tourangeau ; şi, cercetîndu-i figura gravă, strîmbătura ironică pe care prezenţa lui Jacques Coic-

tier o stîrnise pe fața mohorîtă a arhidiaconului se stinse încetul cu încetul, ca amurgul la un capăt al nopții. Dom Claude se așeză iar, întunecat și tăcut, în jilțul său mare ; cotul lui își reluă locul obișnuit pe masă, fruntea i se rezemă, ca de obicei, în palmă. După cîteva momente de gîndire, el le făcu semn celor doi vizitatori să ia loc și i se adresă lui jupîn Tourangeau.

— Veniți pentru o consultare, jupîne ? Și în ce ramură a științelor ?

— Prea cucernice, răspunse jupîn Tourangeau, eu sînt bolnav, foarte bolnav. Despre dumneavoastră se spune că sînteți un mare Esculap, și-am venit să vă cer un sfat medical.

— Medical ! zise arhidiaconul, clătinînd din cap. Apoi păru că se reculege o clipă și continuă : Jupîne Tourangeau, fiindcă așa vă numiți, întoarceți capul. Îmi veți găsi răspunsul, gata scris pe perete.

Jupîn Tourangeau se supuse și citi deasupra capului său inscripția aceasta gravată pe zid : *Medicina e fiica închipuirii. Jamblique.*

Doctorul Jacques Coictier ascultase vorbele însoțitorului său, cu o ciudă pe care răspunsul lui dom Claude o sporise încă pe atîta. El se plecă la urechea lui jupîn Tourangeau și-i șopti destul de încet ca să nu poată fi auzit de arhidiacon :

— V-am spus dinainte că e nebun. Dumneavoastră ați vrut să-l vedeți !

— Nebunul s-ar putea prea bine să aibă dreptate, doctore Jacques ! răspunse jupîn Tourangeau cu același ton și cu un zîmbet amar.

— Cum doriți ! zise Coictier, sec. Apoi, adresîndu-se arhidiaconului : Vă cam grăbiți, dom Claude, și vă împiedicați de Hipocrate cît se împiedică o maimuță de-o alună. Medicina, o închipuire ! Cred că spițerii și maeștrii medici v-ar ucide cu pietre dacă s-ar afla aici. Negați deci influența filtrelor asupra sîngelui, a alifiilor asupra cărnii ! Negați farmacia eternă a florilor și a metalelor numită lume și făcută dinadins pentru veșnicul bolnav numit om !

— Nu neg nici farmacia și nici bolnavul, spune dom Claude, rece. Eu îl neg pe medic.

— Deci, continuă Coictier, aprins, nu-i adevărat că guta ar fi o pecingine lăuntrică, nu-i adevărat că o rană pricinuită de focul unei arme se lecuiește prin aplicarea unui șoarece fript, nu-i adevărat că un sînge tînăr, introdus cum trebuie, redă tinerețea venelor îmbătrînite, nu-i adevărat că doi și cu doi fac patru și că emprostathonos urmează după opistathonos !

Arhidiaconul răspunse fără să se tulbure :

— Sînt anumite lucruri despre care eu gîndesc într-un anumit fel.

Coictier se roși de mînie.

— Hai, hai, dragă Coictier, să nu ne supărăm, spuse jupîn Tourangeau. Domnul arhidiacon e prietenul nostru.

Coictier se domoli, bombănind cu jumătate glas :

— La urma urmei, e un nebun !

— Pe legea mea, maestre Claude, continuă jupîn Tourangeau după o clipă de tăcere ; tare mă mai încurcați. Venisem să vă cer două consultații, una privind sănătatea, alta privind steaua mea.

— Domnule, spuse arhidiaconul, dacă ăsta v-a fost gîndul, ați fi făcut mai bine să nu vă osteniți urcînd treptele scării mele. Nu cred în medicină. Nu cred în astrologie.

— Așa ! făcu jupîn Tourangeau, mirat.

Coictier rîdea cu un rîs silit.

— Vedeți bine că e nebun, îi șopti el lui jupîn Tourangeau. Nu crede în astrologie !

— Cum aș putea oare să-mi închipui, continuă dom Claude, că fiecare rază de stea e un fir legat de capul unui om !

— Atunci în ce credeți ? exclamă jupîn Tourangeau.

Arhidiaconul șovăi o clipă, apoi lăsă să-i scape un zîmbet posomorît care părea că-i dezminte răspunsul.

— *Credo in Deum*[1].

— *Dominum nostrum*[2], adăugă jupîn Tourangeau, făcîndu-și semnul crucii.

— *Amen !* rosti Coictier.

— Cucernice maestre, reîncepu jupînul, mi se bucură inima, văzîndu-vă atît de credincios. Dar, mare savant cum sînteți, ați ajuns oare să nu mai credeți în știință ?

— Nu, spuse arhidiaconul, apucîndu-l de braț pe jupîn Tourangeau, și un fulger de entuziasm i se aprinse în pupilele stinse, nu, nu neg știința. Nu m-am tîrît îndeajuns pe pîntece, înfigîndu-mi unghiile în pămînt prin nenumăratele încăperi ale peșterii, fără să zăresc, departe, în fața mea, la capătul întunecatei galerii, o lumină, o flacără, ceva, fără îndoială răsfrîngerea orbitorului laborator central în care cei răbdători și înțelepții l-au văzut pe Dumnezeu.

— Atunci, îl întrerupse jupîn Tourangeau, ce lucru socotiți drept sigur și adevărat ?

— Alchimia.

Coictier strigă :

[1] Cred în Dumnezeu (lat.).
[2] Stăpînul nostru (lat.).

— Nu zău, dom Claude, alchimia își are rațiunea ei, fără doar și poate, dar de ce să hulești medicina și astrologia ?

— Știința voastră despre om e un neant ! Știința voastră despre cer e un neant !

— Asta înseamnă că iei în derîdere Epidarul și Caldeea, răspunse medicul, rînjind.

— Ascultați, messire Jacques. Vorbesc cinstit. Eu nu sînt medicul regelui, și maiestatea sa nu mi-a dat grădina Dedalus ca să observ din ea constelațiile. Nu vă supărați și ascultați-mă. Ce adevăr ați scos, nu spun din medicină, care e lucru prea nebunesc, ci din astrologie ? Spuneți-mi, care sînt virtuțile bustrofedonului vertical și ce-au adus numărul ziruph și numărul zephirod ?

— Negați cumva forța simpatică a *claviculei* și faptul că știința cabalistică derivă din ea ? întrebă Coictier.

— Eroare, messire Jacques ! Nici una din formulele dumneavoastră nu duce la realitate. Pe cîtă vreme alchimia își are descoperirile ei. O să contestați oare rezultate ca acestea ? Gheața închisă sub pămînt timp de o mie de ani se transformă în cristal de sticlă. Plumbul e strămoșul tuturor metalelor. (Căci aurul nu e un metal, aurul e lumina.) Plumbului nu-i trebuiesc decît patru epoci a cîte două sute de ani fiecare pentru a trece succesiv de la starea de plumb la starea de arsenic roșu, de la arsenic roșu la cositor, de la cositor la argint. Acestea sînt sau nu fapte ? Dar a crede în claviculă, în linia plină și în stele e la fel de ridicol cu a crede, ca locuitorii din Marele Cathay[1] că grangurul se preschimbă în cîrtiță și grăunțele de grîu în pești din genul ciprin !

[1] Așa era denumită China în evul mediu.

— Am studiat hermetica, strigă Coictier, şi afirm că...
Aprigul arhidiacon nu-l lasă să termine.
— Iar eu am studiat medicina, astrologia şi hermetica. Numai aici e adevărul (şi vorbind astfel, luă de pe dulap o fiolă plină cu pulberea despre care am pomenit mai sus), numai aici e lumina ! Hipocrate e o iluzie. Urania e o iluzie. Hermes e un gînd. Aurul e soarele ; a face aur înseamnă a fi Dumnezeu ! Iată ştiinţa unică. Vă spun că am cercetat medicina şi astrologia ! Ele nu înseamnă nimic, nimic ! Corpul omenesc — beznă ! Astrele — beznă !
Şi recăzu pe jilţul său într-o atitudine plină de vigoare şi inspirată. Jupîn Tourangeau îl privea tăcut. Coictier se sili să rînjească, ridicînd imperceptibil din umeri, şi repetă încet :
— Un nebun !
— Şi aţi atins scopul mirific ? întrebă deodată jupîn Tourangeau. Aţi făcut aur ?
— Dacă aş fi făcut, răspunse arhidiaconul, rostind rar cuvintele, ca un om care cugetă, regele Franţei s-ar numi Claude şi nu Ludovic.
Jupînul îşi încruntă sprîncenele.
— Ce-am spus ? întrebă dom Claude, cu un zîmbet dispreţuitor. La ce mi-ar folosi tronul Franţei, cînd aş putea să reclădesc imperiul Orientului ?
— Aşa, da ! încuviinţă jupînul.
— Oh ! Bietul nebun ! şopti Coictier.
Părînd că nu răspunde decît propriilor sale gînduri, arhidiaconul continuă :
— Dar nu, eu mă tîrii încă ; îmi zdrelesc faţa şi genunchii de pietricelele căii subterane. Zăresc, nu privesc în voie ! Silabisesc, nu citesc.

— Şi cînd o să ştiţi să citiţi, o să faceţi aur ? întrebă jupînul.
— Cine se îndoieşte de asta ? zise arhidiaconul.
— În acest caz, Sfînta Fecioară ştie că am mare nevoie de bani şi că aş vrea tare mult să învăţ să citesc în cărţile dumitale. Spuneţi-mi, cucernice maestre, ştiinţa dumneavoastră e oare potrivnică sau neplăcută Sfintei Fecioare ?
La întrebarea aceasta a jupînului Tourangeau, dom Claude se mulţumi să răspundă cu un calm plin de superioritate :
— Al cui arhidiacon sînt eu ?
— E adevărat, maestre. Ei bine, n-aţi vrea să mă iniţiaţi ? Ajutaţi-mă să silabisesc împreună cu dumneavoastră.
Claude luă atitudinea maiestuoasă şi pontificală a unui Samuel.
— Bătrîne, trebuiesc ani îndelungaţi, pe care nu-i mai ai, ca să faci călătoria aceasta printre lucrurile tainice. Capul dumitale a încărunţit de tot ! Din peşteră nu se iese decît cu părul albit, dar nu se intră în ea decît cu părul negru. Ştiinţa se pricepe prea bine şi singură să sape, să veştejească şi să usuce feţele omeneşti ; ea n-are nevoie ca bătrîneţea să-i aducă feţe gata zbîrcite. Dacă totuşi te stăpîneşte dorinţa de a începe învăţătura la vîrsta dumitale şi de a descifra temutul alfabet al înţelepţilor, bine, vino la mine, am să încerc. N-am să-ţi spun dumitale, un biet bătrîn, să te duci să vizitezi camerele mortuare ale piramidelor despre care vorbeşte anticul Herodot, nici turnul de cărămizi al Babilonului, nici uriaşul altar de marmură albă al templului din Eklinga. Ca şi dumneata, nici eu n-am văzut zidurile caldeene clădite după forma sacră a lui Sikra, nici templul lui Solomon, care e nimicit,

nici porțile de piatră ale mormîntului regilor lui Israel, care sînt sfărîmate. Ne vom mulțumi cu fragmente din cartea lui Hermes, pe care o avem aici. Am să-ți explic statuia Sfîntului Cristof, simbolul Semănătorului și al celor doi îngeri aflați la intrarea Sfintei Capele, dintre care unul își ține o mînă într-un vas, iar celălalt într-un nor...

Aici, Jacques Coictier, pe care aprigele replici ale arhidiaconului îl doborîseră, sări din nou și-l întrerupse cu tonul triumfător al unui savant care îl corijează pe un altul :

— *Erras, amice Claudi*[1]. Simbolul nu e o număr-rul. Îl iei pe Orfeu drept Hermes.

— Dumneata greșești, răspunse grav arhidiaconul. Dedal e temelia, Orfeu e zidul, Hermes e clădirea. El e totul. Dumneavoastră puteți veni cînd doriți, continuă el, întorcîndu-se spre Tourangeau. Vă voi arăta firișoarele de aur rămase pe fundul creuzetului lui Nicolas Flamel și le veți compara cu aurul lui Guillaume de Paris. Am să vă învăț virtuțile tainice ale cuvîntului grec *peristera*. Dar, mai întîi de toate, am să vă ajut să citiți, una după alta, literele de marmură ale alfabetului, paginile de granit ale cărții. Vom merge de la portalul episcopului Guillaume și al lui Saint-Jean-le-Rond pînă la Sfînta Capelă, apoi la casa lui Nicolas Flamel, pe strada Marivault, la mormîntul lui, aflat în cimitirul Sfinților Inocenți, la cele două spitale ale lui de pe strada Montmorency. Am să vă ajut să citiți hieroglifele cu care sînt acoperite cele patru lanțuri groase de fier de la intrarea spitalului Saint-

[1] Greșești, prietene Claude (lat.).

Gervais și a străzii Fierarilor. Și vom mai silabisi împreună fațadele de la Saint-Côme, Sainte-Geneviève-des-Ardents, Saint-Martin și Saint-Jacques-de-la-Boucherie...

Trecuse mult de cînd Tourangeau, oricît de inteligentă îi era privirea, părea că nu-l mai înțelege pe dom Claude. De aceea îl întrerupse.

— Pe legea mea, despre ce cărți vorbiți ?

— Iată una din ele, spuse arhidiaconul.

Și deschizînd fereastra chiliei, arătă cu degetul imensa biserică Notre-Dame, care, desenîndu-și pe un cer înstelat silueta neagră a celor două turle, a coapselor ei de piatră și a crupei monstruoase, părea un enorm sfinx cu două capete așezat în mijlocul orașului.

Arhidiaconul privi cîtva timp în tăcere giganticul edificiu, apoi își întinse, cu un suspin, mîna dreaptă spre cartea tipărită care se afla deschisă pe masă și mîna stîngă spre Notre-Dame. Și spuse, plimbîndu-și privirea tristă de la carte la biserică :

— Vai ! Aceasta o va ucide pe aceea.

Coictier, care se apropiase grăbit de carte, nu se putu împiedica să nu exclame :

— Nu, zău ! Dar ce-o fi atît de temut în asta : GLOSSA IN EPISTOLA D. PAULI. *Norimbergae, Antonius Koburger,* 1474. Doar nu-i ceva nou. E o carte de Pierre Lombard, Maestrul Sentințelor. Oare fiindcă e tipărită ?

— Precum spui, răspunse dom Claude, care părea pierdut într-o adîncă meditație și stătea în picioare, apăsîndu-și degetul arătător, îndoit pe volumul ieșit din faimoasele tiparnițe de la Nüremberg. Apoi adăugă aceste cuvinte miste-

rioase : Vai ! Vai ! Lucrurile mărunte le nimicesc pe cele mari : un dinte biruie un uriaş. Şoarecele de Nil ucide crocodilul, peştele-spadă ucide balena, cartea va ucide edificiul !

La mînăstire bătu semnalul de stingere în clipa cînd doctorul Jacques îi repeta în şoaptă însoţitorului său veşnicul refren : *„E nebun !"* la care, de data aceasta, însoţitorul îi răspunse :

— Cred că da.

Era ora cînd nici un străin nu mai putea rămîne în mînăstire. Cei doi vizitatori se retraseră.

— Maestre, spuse jupîn Tourangeau, luîndu-şi rămas bun de la arhidiacon, îmi plac savanţii şi oamenii cu minte aleasă, iar pe dumneavoastră vă stimez îndeosebi. Veniţi mîine la palatul Tournelles şi întrebaţi de abatele Saint-Martin de Tours.

Arhidiaconul reintră în chilie uluit, înţelegînd, în fine, cine era jupîn Tourangeau şi amintindu-şi acest pasaj din Cartularul Sfîntului Martin de Tours : *Abbas beati Martini, SCILICET REX FRANCIAE, est canonicus de consuetudine et habet parvam proebendam quam habet sanctus Venantius et debet sedere in sede thesaurarii* [1].

De atunci se zvoni că arhidiaconul avea dese convorbiri cu Ludovic al XI-lea, cînd maiestatea sa venea la Paris, şi că trecerea de care se bucura dom Claude îi punea în umbră pe Olivier le Daim şi pe Jacques Coictier, care, după cum îi era felul, se purta foarte aspru cu regele.

---

[1] Abatele fericitului Martin, cu siguranţă cel dintîi din Franţa, are venituri mai mici decît Sfîntul Venantius şi trebuie să-şi aibă reşedinţa acolo unde e sediul vistieriei (lat.).

II

ACEASTA O VA UCIDE PE ACEEA

Cititorii ne vor ierta dacă vom zăbovi o clipă cercetînd gîndul care se ascundea sub cuvintele enigmatice ale arhidiaconului : *Aceasta o va ucide pe aceea. Cartea va ucide edificiul.*

După părerea noastră, gîndul acesta avea două aspecte. Mai întîi, era gîndul unui preot. Era spaima clerului în faţa unui element nou : tiparul. Erau spaima şi ameţeala slujitorului altarului în faţa tiparniţei luminoase a lui Gutenberg. Erau amvonul şi manuscrisul, cuvîntul vorbit şi cuvîntul scris speriindu-se de cuvîntul tipărit ; era ceva asemănător cu uluirea unei vrăbii care l-ar vedea pe îngerul Legion deschizîndu-şi cele şase milioane de aripi. Era strigătul profetului cînd începe să audă foşnind şi mişunînd omenirea emancipată, cînd vede în viitor inteligenţa dărîmînd religia, opinia detronînd credinţa, lumea scuturînd jugul Romei. Era prorocirea filozofului care vede gîndirea omenească, volatilizată de tiparniţă, evaporîndu-se din recipientul teocratic. Era groaza ostaşului care cercetează berbecul de bronz şi spune : „Turnul se va prăbuşi". Cuvintele acestea însemnau că o putere avea să urmeze altei puteri. Cuvintele acestea voiau să spună : „Tiparniţa va ucide biserica".

Dar sub acest gînd, primul şi cel mai simplu, fără doar şi poate, se afla, după părerea noastră, un altul, mai nou, un corolar al celui dintîi, mai greu de zărit şi mai greu de contestat, o părere, la fel de filozofică, nu numai a preotului, ci şi a

savantului şi a artistului. Era presentimentul că gîndirea omenească, schimbîndu-şi forma, avea să-şi schimbe şi modul de expresie, că ideea capitală a fiecărei generaţii nu se va mai scrie cu acelaşi material şi în acelaşi fel, că marea carte de piatră, atît de solidă şi de durabilă, avea să facă loc cărţii de hîrtie, şi mai solidă, şi mai durabilă decît ea. Sub raportul acesta, formula vagă a arhidiaconului avea un al doilea sens : ea însemna că o artă avea să detroneze o altă artă. Ea voia să spună : „Tiparul va ucide arhitectura".

Într-adevăr, de la obîrşia lucrurilor pînă în veacul al XV-lea al erei creştine, inclusiv, arhitectura e cartea mare a omenirii, expresia principală a omului în diversele lui stadii de dezvoltare, fie ca forţă, fie ca inteligenţă.

Cînd memoria primelor neamuri se simţi supraîncărcată, cînd bagajul de amintiri al speciei umane deveni atît de greoi şi de încîlcit, încît cuvîntul, gol şi zburător, risca să piardă unele dintre ele pe drum, omul le-a transcris pe sol, în felul cel mai vizibil, cel mai trainic şi cel mai firesc totodată. Fiecare tradiţie fu pecetluită într-un monument.

Primele monumente au fost simple bucăţi de stîncă *neatinse de fier, spune Moise*. Arhitectura începu ca orice scriere. Ea fu mai întîi alfabet. Se punea în picioare o piatră, şi era o literă, şi fiecare literă era o hieroglifă, şi pe fiecare hieroglifă şedea un grup de idei, ca un capitel pe o coloană. Aşa făcură primele neamuri, pretutindeni, în acelaşi moment, pe toată faţa pămîntului. *Piatra ridicată* a celţilor poate fi găsită în Siberia asiatică, în pampasul Americii.

Mai tîrziu au fost făurite cuvinte. A fost aşezată piatră peste piatră, silabele acestea de granit

au fost împerecheate, verbul a încercat unele combinări. Dolmenul şi cromlechul celt, tumulusul etrusc, galgalul ebraic sînt cuvinte. Cîte unele, tumulusul mai ales, sînt nume proprii. Ba uneori, cînd se aflau la îndemînă destule pietre şi o plajă întinsă, se scria o frază. Imensa îngrămădire de la Karnac e o întreagă formulă.

În sfîrşit, s-au făcut cărţi. Tradiţiile născuseră simboluri, sub care ele dispăreau ca trunchiurile arborilor sub frunziş ; toate aceste simboluri, în care omenirea credea, sporeau, se multiplicau, încrucişîndu-se, complicîndu-se din ce în ce ; primele monumente nu mai ajungeau să le cuprindă ; ele erau depăşite de pretutindeni ; monumentele acestea abia dacă mai exprimau tradiţia primitivă, simplă ca şi ele, goală şi zăcînd pe sol. Simbolul avea nevoie să înflorească în edificiu. Atunci arhitectura se dezvoltă o dată cu gîndirea omenească ; ea deveni uriaşul cu o mie de capete şi o mie de braţe, şi fixă, sub o formă veşnică, vizibilă, palpabilă, întregul simbol nestatornic. Pe cînd Dedal, care e forţa, măsura, pe cînd Orfeu, care e inteligenţa, cînta, stîlpul, care e o literă, arcada, care e o silabă, piramida, care e un cuvînt, puse în mişcare în acelaşi timp printr-o lege a geometriei, printr-o lege a poeziei, se grupau, se combinau, se contopeau, coborau, urcau, se suprapuneau pe sol, se etajau în cer, pînă au scris, sub dictarea ideii generale a unei epoci, cărţile acestea minunate, care erau totodată şi edificii minunate : pagoda de la Eklinga, Rhamseionul din Egipt, templul lui Solomon.

Ideea-mamă, verbul, nu se afla numai în conţinutul tuturor acestor clădiri, ci şi în forma lor. Templul lui Solomon, de pildă, nu era de loc doar o simplă copertă a cărţii sfinte, ci însăşi cartea

sfîntă. Pe fiecare din incintele sale concentrice, preoţii puteau citi verbul, tradus şi înfăţişat ochilor, şi-i urmăreau astfel transformările din sanctuar în sanctuar, pînă ce-l sesizau în ultimul său tabernacol, sub forma lui cea mai concretă, care era tot arhitectură : arca. Astfel verbul era închis în edificiu, dar imaginea lui se afla pe înveliş, ca figura umană pe sicriul unei mumii.

Şi nu numai forma clădirilor, ci şi locul care li se alegea vădea gîndirea pe care ele o înfăţişau. După cum simbolul ce trebuia exprimat era plăcut sau mohorît, Grecia îşi încununa munţii cu temple armonioase la privit, India şi-i spinteca pe-ai săi ca să cizeleze acolo diformele pagode subterane, sprijinite de giganticele şiruri ale elefanţilor de granit.

Astfel, în timpul primilor şase mii de ani ai lumii, de la pagoda cea mai străveche din Hindustan pînă la catedrala din Köln, arhitectura a fost marea scriere a neamului omenesc. Şi aceasta e atît de adevărat, încît nu numai orice simbol religios, dar chiar şi orice gînd omenesc îşi are pagina sa în imensa carte, precum şi monumentul său.

Orice civilizaţie începe prin teocraţie şi sfîrşeşte prin democraţie. Această lege a libertăţii urmînd unităţii e scrisă în arhitectură. Căci, insistăm asupra acestui punct, nu trebuie să considerăm că arta clăditului n-ar fi în stare decît să ridice temple, să exprime mituri şi simboluri sacerdotale, să transcrie în hieroglife, pe paginile ei de piatră, tablele misterioase ale legii. Dacă ar fi aşa, deoarece în toate societăţile omeneşti vine un moment cînd simbolul sacru e uzat şi şters de libera cugetare, cînd omul se sustrage de sub influenţa preotului, cînd excrescenţa filozofilor şi

a sistemelor rod faţa religiei, arhitectura n-ar putea să reproducă noua stare a spiritului omenesc, filele ei încărcate pe faţă ar fi goale pe dos, opera ei ar fi trunchiată, cartea ei ar fi incompletă. Dar nu-i aşa.

Să luăm ca exemplu evul mediu, în care vedem mai clar fiindcă e mai aproape de noi. În timpul primei sale perioade, pe cînd teocraţia organizează Europa, pe cînd Vaticanul adună şi orînduieşte în jurul său elementele unei Rome făurite dintr-o Romă care zace prăbuşită în jurul Capitoliului, pe cînd creştinismul caută în ruinele civilizaţiei anterioare toate straturile societăţii şi reclădeşte din ruinele ei un nou univers ierarhic, a cărui cheie de boltă e biserica, se aude, mai întîi înăbuşit în acest haos, apoi se vede din ce în ce, sub suflul creştinismului, sub mîna barbarilor, ţîşnind din rămăşiţele arhitecturilor moarte, greacă şi romană, misterioasa arhitectură romanică, soră a clădirilor teocratice din Egipt şi din India, emblemă inalterabilă a catolicismului pur, hieroglifă imuabilă a unităţii papale. Toată gîndirea de-atunci e, într-adevăr, scrisă în acest sobru stil romantic. În ea se simte pretutindeni autoritatea, unitatea, impenetrabilul, absolutul, Grigore al VII-lea ; pretutindeni preotul, şi nicăieri omul ; pretutindeni casta, şi niciodată poporul. Dar vin cruciadele. Ele sînt o mare mişcare populară ; şi orice mare mişcare populară, oricare i-ar fi cauza şi scopul, degajă totdeauna din ultimul ei precipitat spiritul de libertate. Noutăţile încep să-şi facă loc. Iată că se deschide epoca furtunoasă a Jacqueriilor, a Pragheriilor şi a Ligilor. Autoritatea se clatină, unitatea se bifurcă. Feudalitatea cere să ia parte la ospăţ alături de teocraţie, în aşteptarea poporului care se va ivi neapărat şi-şi

va lua, ca totdeauna, partea leului. *Quia nominor leo.* Senioria răzbate deci sub casta preoţească, comuna sub seniorie. Faţa Europei s-a schimbat. Ei bine, faţa arhitecturii s-a schimbat şi ea. Ca şi civilizaţia, ea a întors pagina, şi spiritul nou al vremii o găseşte gata să scrie ce-i dictează el. Ea s-a reîntors din cruciade cu ogiva, ca naţiunile cu libertatea. Şi-atunci, pe cînd Roma se dezmembrează încetul cu încetul, arhitectura romanică moare. Hieroglifa părăseşte catedrala şi se duce să împodobească cu blazoane turnul, ca să dea prestigiu feudalităţii. Catedrala însăşi, edificiul odinioară atît de dogmatic, năpădită de-acum încolo de burghezie, de comună, de libertate, scapă din mîna preotului şi cade în stăpînirea artistului. Artistul o clădeşte după voia lui. Adio mister, mit, lege. Iată fantezia şi capriciul. Preotul, dacă îşi are biserica şi altarul lui, nu mai are nimic de zis. Cei patru pereţi sînt ai artistului. Cartea arhitecturală nu mai aparţine castei preoţilor, religiei, Romei ; ea aparţine imaginaţiei, poeziei, poporului. De aici transformările rapide şi nenumărate ale acestei arhitecturi, care n-are decît trei secole, atît de izbitoare după imobilitatea stagnantă a arhitecturii romanice, care are şase sau şapte. Arta totuşi merge cu paşi de uriaş. Geniul şi originalitatea populară fac treaba pe care o făceau episcopii. Fiecare neam îşi scrie, în trecere, rîndul pe carte ; ele şterg vechile hieroglife romanice de pe frontispiciul catedralelor, şi abia dacă se mai vede dogma, răzbătînd ici-colo pe sub noul simbol pe care ele îl depun. Draperia populară abia mai lasă să se ghicească osatura religioasă. Cu greu ne-am putea face o idee despre libertăţile pe care şi le iau atunci arhitecţii, chiar faţă de biserică. Vedem capiteluri împletite înfăţişînd călugări şi maici împerecheaţi ruşinos, ca în Sala Căminelor de la Palatul Justiţiei din Paris. Vedem păţania lui Noe sculptată în întregime, ca sub portalul cel mare din Bourges. Vedem un călugăr bahic, cu urechi de măgar şi cu paharul în mînă, rîzînd în nasul întregii tagme, ca pe lavaboul abaţiei de Bacherville. Într-o asemenea epocă există, pentru gîndirea scrisă în piatră, un privilegiu comparabil întru totul cu actuala noastră libertate a presei. E libertatea arhitecturii.

Libertatea aceasta merge foarte departe. Uneori un portal, o faţadă, o biserică întreagă prezintă un sens simbolic absolut străin cultului, ba chiar ostil Bisericii. Chiar din secolul al XIII-lea Guillaume de Paris a scris, ca şi Nicolas Flamel în secolul al XV-lea, asemenea pagini de răzvrătire. Saint-Jacques-de-la-Boucherie era în întregime o biserică de opoziţie.

Pe-atunci gîndirea nu era liberă decît în felul acesta, de aceea nu se scria pe de-a-ntregul decît pe cărţi numite edificii. Fără forma edificiului, ea s-ar fi pomenit arsă în piaţă de mîna călăului, sub formă de manuscris, dacă ar fi fost atît de imprudentă încît să rişte asta. Gîndirea-portal de biserică ar fi asistat la supliciul gîndirii-carte. De aceea, neavînd altă cale decît a clăditului ca să iasă la lumină, gîndirea se năpustea din toate părţile spre ea. De aici imensa cantitate de catedrale care au acoperit Europa într-un număr atît de uimitor, încît ţi se pare de necrezut, chiar după ce le-ai verificat. Toate forţele materiale, toate forţele intelectuale ale societăţii convergeau spre un acelaşi punct : arhitectura. În felul acesta, sub pretextul clădirii bisericilor lui Dumnezeu, arta se dezvoltă în proporţii măreţe.

Atunci, oricine se năştea poet se făcea arhitect. Geniul risipit în mase, înăbuşit din toate părţile sub feudalitate ca sub un *testudo* [1] de scuturi de aramă, nu-şi găsea ieşire decît spre arhitectură, ieşea la lumină prin arta aceasta, iar Iliadele lui luau forma catedralelor. Toate celelalte arte se supuneau şi se rînduiau după arhitectură. Ea era făuritorul marii opere. Arhitectul, poetul, maestrul totaliza în persoana lui sculptura, care îi cizela faţadele, pictura, care îi colora vitraliile; la rîndul ei, muzica făcea să-i cînte clopotele şi-i sufla în orgi. Totul, pînă şi biata poezie propriu-zisă, care se încăpăţîna să zacă în manuscrise, era silită, dacă voia să fie ceva, să vină să se încadreze în edificiu, sub formă de imn sau de *proză*; acelaşi rol, la urma urmei, pe care îl jucaseră tragediile lui Eschil la serbările sacerdotale ale Greciei, acelaşi rol pe care îl jucase Geneza în templul lui Solomon.

Astfel, pînă la Gutenberg, arhitectura e scrierea principală, scrierea universală. Cărţii acesteia de granit, începută de Orient, continuată de antichitatea greacă şi romană, evul mediu i-a scris ultima filă. De altfel, fenomenul unei arhitecturi a poporului succedînd unei arhitecturi de castă, pe care l-am observat în evul mediu, se reproduce, cu întreaga mişcare analogă, în inteligenţa umană, de-a lungul celorlalte mari epoci ale istoriei. Astfel, pentru a nu enunţa aici decît sumar o lege care s-ar cere dezvoltată în tomuri întregi, în Orientul de sus, leagăn al timpurilor primitive, după arhitectura hindusă urmează arhitectura feniciană, această mamă îmbelşugată a arhitecturii arabe; în antichitate, după arhitectura egipteană, căreia stilul etrusc şi monumentele ciclopice nu-i

[1] Înveliş (lat.).

sînt decît o varietate, urmează arhitectura greacă, faţă de care stilul roman nu e decît o prelungire supraîncărcată a domului cartaginez; în timpurile moderne, după arhitectura romanică urmează arhitectura gotică. Şi, dedublînd aceste trei serii, s-ar regăsi acelaşi simbol la cele trei surori mai mari, arhitectura hindusă, arhitectura egipteană şi arhitectura romanică: adică teocraţia, casta, unitatea, dogma, mitul, Dumnezeu; iar pentru cele trei surori mai mici, arhitectura feniciană, arhitectura greacă, arhitectura gotică, oricare ar fi altminteri diversitatea de formă inerentă naturii lor, am regăsi, de asemenea, o aceeaşi semnificaţie: adică libertatea, poporul, omul.

Numească-se el brahman, mag sau papă, în clădirea hindusă, egipteană sau romanică se simte întotdeauna preotul, nimic altceva decît preotul. Nu tot aşa stau lucrurile cu arhitecturile poporului. Ele sînt mai bogate şi mai puţin sfinte. În cea feniciană se simte neguţătorul; în cea greacă, republicanul; în cea gotică, burghezul.

Caracterele generale ale oricărei arhitecturi teocratice sînt imuabilitatea, groaza faţă de progres, păstrarea liniilor tradiţionale, consfinţirea tipurilor primitive, potrivirea constantă a tuturor formelor omului şi naturii după toanele de neînţeles ale simbolului. Sînt cărţi tenebroase pe care numai iniţiaţii ştiu să le descifreze. Altminteri, orice formă, ba chiar orice diformitate, îşi are un sens care o face inviolabilă. Nu cereţi clădirilor hinduse, egiptene, romanice să-şi reformeze desenul sau să-şi amelioreze sculptura. Pentru ele, orice perfecţionare este o impietate. În arhitecturile acestea se pare că înţepenirea dogmei s-a întins peste piatră ca o a doua pietrificare. Caracterele generale ale clădirilor populare sînt, dimpotrivă, varietatea, progresul, originalitatea, marea bogă-

ție, mișcarea perpetuă. Ele sînt destul de desprinse de religie ca să se poată gîndi la frumusețea lor, s-o îngrijească, să-și corecteze neîncetat găteala de statui și de arabescuri. Ele aparțin vieții și au ceva uman, pe care îl amestecă neîntrerupt în simbolul divin sub care se produc încă. De aici, edificiile care pătrund în orice suflet, în orice minte, în orice imaginație, simbolice încă, dar ușoare de înțeles ca și natura. Între arhitectura teocratică și aceasta, deosebirea e ca de la o limbă de castă la o limbă populară, ca de la hieroglifă la artă, ca de la Solomon la Fidias.

Dacă rezumăm cele expuse pînă aici în mod foarte sumar, neglijînd mii de dovezi și totodată mii de obiecții de amănunt, ajungem la următoarele : că arhitectura fost, pînă în secolul al XV-lea, principalul mod de exprimare al omenirii ; că în acest răstimp nu s-a ivit în lume nici un gînd ceva mai complicat care să nu devină edificiu ; că orice idee populară, ca și orice lege religioasă, și-a avut monumentele ei ; că neamul omenesc, în sfîrșit, n-a gîndit nici un lucru important pe care să nu-l fi scris în piatră. Și de ce oare ? Pentru că orice gîndire, fie religioasă, fie filozofică, e interesată să se perpetueze ; pentru că ideea care a mișcat o generație vrea să mai miște și altele și să lase urme. Și cît de firavă e nemurirea manuscrisului ! Un edificiu este o carte mult mai solidă, mai trainică, mai rezistentă ! Ca să nimicești cuvîntul scris, e de ajuns o torță și un turc. Ca să dărîmi cuvîntul clădit, trebuie o revoluție socială, o revoluție terestră. Barbarii au trecut peste Coliseu, potopul a trecut, poate, peste Piramide.

În secolul al XV-lea totul se schimbă.

Gîndirea omenească descoperă un mijloc de a se perpetua care nu numai că e mai durabil și mai rezistent decît arhitectura, dar e și mai simplu și

mai la îndemînă. Arhitectura e detronată. Literele de piatră ale lui Orfeu sînt înlocuite cu literele de plumb ale lui Gutenberg.

Cartea va ucide edificiul.

Invenția tiparului e cel mai mare eveniment al istoriei. E revoluția-mamă. E modul de expresie al umanității, care se reînnoiește total, e gîndirea umană care leapădă o formă și îmbracă alta, e totala și definitiva schimbare a pielii șarpelui simbolic care, de la Adam încoace, reprezintă inteligența.

Sub forma tiparului, gîndirea e mai nepieritoare ca oricînd ; ea e volatilă, insesizabilă, indestructibilă. Ea se amestecă cu aerul. Pe vremea arhitecturii, ea se făcea munte și lua cu nădejde în stăpînire un veac sau un loc. Acum ea se face stol de păsări, se împrăștie în cele patru zări și ocupă dintr-o dată toate punctele văzduhului și ale spațiului.

Repetăm, cine nu vede oare că în felul acesta ea e mult mai durabilă ? Din solidă cum era, a devenit vivace și trece de la durată la nemurire. Un bloc îl poți dărîma ; dar cum să stîrpești ceva aflat pretutindeni în același timp ? După potop, muntele va fi pierit de mult sub valuri, dar păsările vor mai zbura încă ; și dacă o singură arcă mai plutește pe deasupra cataclismului, ele se vor așeza pe ea, vor pluti cu ea, vor asista cu ea la retragerea apelor, iar noua lume care va ieși din haosul acesta, trezindu-se, va vedea zburînd deasupra ei, înaripată și vie, gîndirea lumii înghițite de potop.

Și cum să te mai miri că inteligența umană a ales tiparul în locul arhitecturii, cînd îți dai seama că modul acesta de exprimare e nu numai cel mai conservator, dar și cel mai simplu, cel mai comod,

cel mai la îndemînă pentru toţi ; cînd te gîndeşti că el nu tîrăşte ditamai povara şi nu mînuieşte unelte grele ; cînd compari gîndirea, care pentru a se exprima într-un edificiu e silită să pună în mişcare patru sau cinci alte arte şi tone întregi de aur, un munte întreg de pietre, o pădure întreagă de schele, un întreg popor de muncitori, cînd o compari deci cu gîndirea care se face carte şi căreia îi e de ajuns un pic de hîrtie, un pic de cerneală şi o pană ? Tăiaţi brusc albia primitivă a unui fluviu cu un canal săpat sub nivelul său, şi fluviul îşi va părăsi albia.

De asemenea, priviţi cum, începînd de la descoperirea tiparului, arhitectura seacă încetul cu încetul, se atrofiază şi se despoaie. Cum se mai simte că apa scade, că seva se duce, că gîndul vremurilor şi al popoarelor se retrage din ea ! Răcirea e abia sensibilă în secolul al XV-lea, tiparniţa e încă prea firavă şi-i sustrage arhitecturii cel mult un prisos de viaţă. Dar, începînd din secolul al XVI-lea, maladia arhitecturii e vizibilă ; ea nu mai exprimă în modul cel mai esenţial societatea, ci devine, în mod jalnic, o artă clasică ; din galică, europeană, băştinaşă, devine greacă şi romană, din adevărată şi modernă, devine pseudo-antică. Decadenţa aceasta e ceea ce se numeşte Renaştere. Decadenţă falnică totuşi, căci vechiul geniu gotic, soarele care apune în dosul uriaşei tiparniţe de la Mainz, mai răzbate încă o vreme cu ultimele lui raze prin toată hibrida îngrămădire de arcade latine şi de colonade corintice.

Amurgul acesta noi îl luăm drept un răsărit.

Totuşi, de îndată ce arhitectura nu mai e decît o artă ca oricare alta, de îndată ce nu mai e arta totală, arta suverană, arta tirană, ea nu mai are forţa de a reţine celelalte arte. Ele se emancipează deci, frîng jugul arhitecturii şi pornesc fiecare pe drumul propriu. Şi fiecare cîştigă de pe urma despărţirii. Izolarea măreşte tot. Sculptura devine statuară, zugrăveala devine pictură, canonul devine muzică. Ai zice că vezi un imperiu care se destramă la moartea Alexandrului său şi ale cărui provincii devin regate.

De aici, Rafael, Michelangelo, Jean Goujon, Palestrina, aceste splendori ale orbitorului secol al XV-lea.

O dată cu artele, gîndirea se eliberează şi ea de pretutindeni. Ereticii evului mediu făcuseră largi spărturi în catolicism. Secolul al XVI-lea frînge unitatea religioasă. Înainte de apariţia tiparului, reforma n-ar fi fost decît o schismă ; tiparul a făcut-o revoluţie. Înlăturaţi tiparul, erezia va fi lipsită de vlagă. Chiar de-ar fi fatal sau providenţial, Gutenberg e precursorul lui Luther.

Totuşi, cînd soarele evului mediu a apus cu desăvîrşire, cînd geniul gotic s-a stins pentru vecie la orizontul artei, arhitectura se întunecă, se decolorează, se şterge din ce în ce. Cartea tipărită, viermele care roade clădirea, o suge şi-o înghite. Ea se despoaie, se dezfrunzeşte şi slăbeşte văzînd cu ochii. E meschină, săracă şi mută. Nu mai exprimă nimic, nici măcar amintirea artei din alte vremuri. Redusă la ea însăşi, părăsită de celelalte arte pentru că gîndirea umană o părăseşte, ea cheamă lucrători în locul artiştilor. Geamul înlocuieşte vitraliul. Pietrarul ia locul sculptorului. Adio orice sevă, orice originalitate, orice viaţă, orice inteligenţă. Arhitectura se tîrăşte jalnic, cerşind din atelier în atelier, din copie în copie. Michelangelo, care încă din secolul al XVI-lea o simţea fără îndoială cum moare, a avut o ultimă idee, o idee a disperării. Titanul acesta al artei a

îngrămădit Panteon peste Parthenon şi a făurit Sfîntul Petru din Roma. Operă măreaţă, meritînd să rămînă unică, ultima originalitate a arhitecturii, semnătura unui artist uriaş la sfîrşitul uriaşei cărţi de piatră care se închidea. O dată cu moartea lui Michelangelo, ce face nefericita arhitectură, care îşi supravieţuia ei însăşi în starea de spectru şi de umbră ? Ia Sfîntul Petru din Roma şi-l copiază, îl parodiază. Aceasta e o manie. E o jale. Fiecare secol îşi are un Sfînt Petru din Roma al său ; în secolul al XVII-lea, Val-de-Grâce, în secolul al XVIII-lea, Sainte-Geneviève. Fiecare ţară îşi are un Sfînt Petru din Roma al ei. Londra îl are pe al său, Petersburgul pe al său, Parisul are doi sau trei. Testament neînsemnat, ultima flecăreală a unei mari arte gîrbovite de bătrîneţe, care recade în copilărie înainte de a muri.

Dacă, în locul monumentelor caracteristice de felul celor pe care le-am pomenit, am examina aspectul general al artei din secolul al XVI-lea pînă în secolul al XVIII-lea, am remarca acelaşi fenomen de descreştere şi de slăbire profundă. Începînd de la Francisc al II-lea, forma arhitecturală a edificiului se şterge din ce în ce şi iese la iveală forma geometrică, aşa cum unui bolnav slăbit îi iese la iveală scheletul. Frumoasele linii ale artei fac loc recilor şi necruţătoarelor linii ale geometrului. O clădire nu mai e o clădire, e un poliedru. Arhitectura se zbate totuşi ca să-şi ascundă această nuditate. Iată frontonul grec care se înscrie în frontonul roman, şi viceversa. Şi e tot Panteonul în Parthenon, Sfîntul Petru din Roma. Iată casele de cărămidă ale lui Henric al IV-lea, cu colţuri de piatră ; Piaţa Regală, Piaţa Dauphine. Iată bisericile lui Ludovic al XIII-lea, greoaie, îndesate, boltite, scunde, purtînd un dom ca o cocoaşă. Iată

arhitectura mazarineană, urîtul *pasticcio* italienesc al celor Patru Naţiuni. Iată palatele lui Ludovic al XIV-lea, lungi cazărmi pentru curteni, ţepene, glaciale, plicticoase. Iată-l, în sfîrşit, pe Ludovic al XV-lea, cu cicoarea şi fideaua, şi cu toţi negii, şi cu toate bubele, care sluţesc această veche arhitectură caducă, ştirbă şi cochetă. De la Francisc al II-lea la Ludovic al XV-lea, răul a crescut în progresie geometrică. Arta nu mai are decît pielea pe oase. Ea agonizează în mod jalnic.

Între timp, ce devine tiparul ? Toată viaţa care părăseşte arhitectura trece în el. Pe măsură ce arhitectura scade, tiparul se umflă şi creşte. Capitalul de forţe pe care gîndirea umană îl cheltuia în edificii îl cheltuieşte de acum înainte în cărţi. De aceea, din secolul al XVI-lea, tipografia, ridicată la nivelul arhitecturii descrescînde, luptă cu aceasta şi o ucide. În secolul al XVII-lea ea e îndeajuns de stăpînă, îndeajuns de biruitoare, îndeajuns de statornicită în victoria ei ca să dea lumii sărbătoarea unui mare secol literar. În secolul al XVIII-lea, după o îndelungată odihnă la curtea lui Ludovic al XIV-lea, ea apucă din nou vechea spadă a lui Luther, îl înarmează pe Voltaire şi se repede, năvalnică, la atacul vechii Europe, căreia i-a şi ucis expresia arhitecturală. În momentul cînd se încheie secolul al XVIII-lea, ea a nimicit tot. În al XIX-lea va începe să reconstruiască.

Întrebăm acum : care din cele două arte reprezintă în mod real, de trei secole încoace, gîndirea umană ? Care o traduce ? Care exprimă, nu numai maniile ei literare şi scolastice, ci vasta, profunda, universala ei mişcare ? Care se suprapune necontenit, fără întrerupere şi fără lacună, speciei umane în mers, monstrului cu o mie de picioare ? Arhitectura sau tiparul ?

Tiparul. Să nu ne înşelăm în privinţa aceasta. Arhitectura e moartă, moartă pentru totdeauna, ucisă de cartea tipărită, ucisă pentru că ea durează mai puţin, ucisă pentru că e mai costisitoare. Orice catedrală înseamnă un miliard. Să ne închipuim acum ce sume ar trebui pentru a rescrie cartea arhitecturală, pentru a face să mişune din nou pe pămînt milioanele de edificii, pentru a reveni la epocile cînd monumentele erau atît de numeroase, încît, după spusele unui martor ocular, „ai fi zis că lumea, scuturîndu-se, îşi aruncase de pe ea vechea îmbrăcăminte ca să se acopere cu albul veşmînt al bisericilor". *Erat enim ut si mundus, ipse excutiendo semet, rejecta vetustate, candidam ecclesiarum vestem indueret* (CLABER RADULPHUS).

O carte se face imediat, costă atît de puţin şi poate să meargă atît de departe ! Cum să te miri că toată gîndirea umană se scurge pe această pantă ? Asta nu înseamnează că arhitectura nu va mai avea, pe ici pe colo, cîte un monument frumos, cîte o capodoperă izolată. S-ar putea prea bine să mai avem încă din cînd în cînd, sub domnia tiparului, o coloană făurită, presupun, de-o armată întreagă cu tunuri topite, după cum sub domnia arhitecturii am avut *Iliade* şi *Romanceros*, *Mahabharata* şi *Cîntece ale Nibelungilor*, făcute de-un popor întreg din rapsodii îngrămădite laolaltă şi contopite. Marele accident al unui arhitect de geniu ar putea să survină în secolul al XX-lea, aşa cum a survenit Dante în secolul al XIII-lea. Dar arhitectura nu va mai fi arta socială, arta colectivă, arta dominantă. Marele poem, marele edificiu, marea operă a umanităţii nu se va mai clădi, ci se va tipări.

Iar de acum înainte, dacă arhitectura se ridică accidental, ea nu va mai fi stăpînă. Va suferi legea

literaturii, care odinioară o primea pe a ei. Poziţiile respective ale celor două arte vor fi intervertite. E sigur că în epoca arhitecturii poemele, rare, e adevărat, seamănă a monumente. În India, Vyasa e stufos, ciudat, impenetrabil ca o pagodă. În Orientul egiptean, poezia are, ca şi edificiile, măreţia şi liniştea liniilor ; în Grecia antică, frumuseţea, seninătatea, calmul ; în Europa creştină, măreţia catolică, naivitatea populară, bogata şi luxurianta vegetaţie a unei epoci de reînnoire. *Biblia* seamănă cu Piramidele, *Iliada* cu Parthenonul, Homer cu Fidias. Dante, în secolul al XIII-lea, e ultima biserică romanică. Shakespeare, în al XVI-lea, e ultima catedrală gotică.

Astfel, pentru a rezuma ce am spus pînă aici, într-un fel desigur incomplet şi trunchiat, neamul omenesc are două cărţi, două registre, două testamente : arta clăditului şi tiparul, biblia de piatră şi biblia de hîrtie. Nici vorbă, cînd priveşti aceste două biblii, atît de larg deschise în veacuri, ţi-e îngăduit să regreţi măreţia vădită a scrierii de granit, giganticele alfabete formulate în colonade, în stîlpi, în obeliscuri, soiul acesta de munţi omeneşti care acoperă lumea şi trecutul, de la piramidă pînă la clopotniţă, de la Kheops la Strasbourg. Trebuie să reciteşti trecutul pe aceste file de marmură. Trebuie să admiri şi să răsfoieşti neîncetat cartea scrisă de arhitectură ; dar nu trebuie să negi măreţia edificiului pe care, la rîndul său, îl ridică tiparul.

Edificiul acesta e colosal. Nu ştiu ce făcător de statistici a calculat că, punînd unul peste altul toate tomurile ieşite din tipar de la Gutenberg încoace, s-ar acoperi distanţa de la pămînt la lună ; dar nu despre felul acesta de mărime vrem să vorbim. Totuşi, cînd cauţi să aduni în minte o imagine to-

tală a ansamblului produselor tiparului pînă în zilele noastre, ansamblul acesta nu ne apare oare ca o imensă construcţie, sprijinită pe lumea întreagă, la care omenirea lucrează fără răgaz şi al cărei capăt monstruos se pierde în negurile adînci ale viitorului ? E furnicarul inteligenţei. E stupul către care toate imaginaţiile, ca nişte albine aurite, îşi poartă mierea. Clădirea are o mie de etaje. Ici-colo se văd ivindu-se pe rampele ei peşterile întunecoase ale ştiinţei care se întretaie înlăuntrul clădirii. Pretutindeni pe suprafaţa ei arta înveseleşte ochiul cu un lux de arabescuri, de ferestre în formă de roză şi de dantele. Aici fiecare operă individuală, oricît de capricioasă şi de izolată ar părea, îşi are locul ei şi iese la iveală. Armonia rezultă din întreg. De la catedrala lui Shakespeare pînă la moscheea lui Byron o mie de clopotniţe mici se înghesuie de-a valma pe metropola gîndirii universale. La temelia ei s-au scris din nou cîteva vechi titluri ale umanităţii, pe care arhitectura nu le înregistrase. La stînga intrării a fost pecetluit vechiul basorelief în marmură albă al lui Homer, la dreapta *Biblia* poliglotă îşi înalţă cele şapte capete ale sale. Hidra *Romancero*-ului se zburleşte ceva mai încolo, împreună cu alte cîteva forme hibride, *Vedele* şi *Nibelungii*. De altfel, uimitorul edificiu rămîne veşnic neterminat. Tiparul, această maşină uriaşă care pompează necontenit toată seva intelectuală a societăţii, varsă neîncetat noi materiale pentru opera sa. Întregul neam omenesc e pe schelărie. Mintea fiecăruia e zidar. Cel mai umil îşi astupă locul care îi revine sau îşi pune piatra. Rétif de la Bretonne îşi aduce şi el coşuleţul cu moloz. În fiecare zi se ridică o nouă temelie. Independent de aportul original şi individual al fie-

cărui scriitor, există contingenţe colective. Secolul al XVIII-lea dă *Enciclopedia,* revoluţia dă *Monitorul.* Sigur, şi aici e o construcţie care creşte şi se îngrămădeşte în spirale fără sfîrşit ; şi aici există încurcătură a limbilor, activitatea neîntreruptă, trudă neobosită, muncă înverşunată a întregii omeniri, adăpost făgăduit inteligenţei împotriva unui nou potop, împotriva unei invazii a barbarilor. E al doilea turn Babel al neamului omenesc.

CARTEA A ŞASEA

I

SCURTĂ PRIVIRE IMPARȚIALĂ ASUPRA VECHII MAGISTRATURI

În anul Domnului 1482, nobilul Robert d'Estouteville, cavaler, senior de Beyne, baron d'Yvry şi Saint-Andry en la Marche, consilier şi şambelan al regelui şi comandant al pazei Parisului, era un preafericit personaj. Se împliniseră aproape şaptesprezece ani de cînd primise de la rege, în ziua de 7 noiembrie 1465, anul cometei, frumoasa sarcină de prévôt al Parisului, socotită mai mult rang decît slujbă, *dignitas,* cum spune Joannes Loemnoeus, *quae cum non exigua potestate politiam concernente, atque praerogativis multis et juribus conjuncta est* [1]. În '82 era minunat lucru pentru un gentilom să aibă numire din partea regelui şi decrete care-i stabileau rangul încă de pe vremea căsătoriei fiicei nelegitime a lui Ludovic al XI-lea cu Domnul bastard de Bourbon. În aceeaşi zi în care Robert d'Estouteville îl înlocuise pe Jacques de Villiers la paza Parisului, jupîn Jehan Dauvet îl înlocuia pe messire Hélye de Thorrettes la prima preşedinţie a curţii parlamentului, Jehan Jouvenel des Ursins lua locul lui Pierre de Morvilliers în slujba de cancelar al Franţei, Regnault des Dormans îi lua lui Pierre Puy funcţia de raportor al casei regale în consiliul de stat. Şi pe cîte capete nu se plimbaseră preşedinţia, cancelaria şi funcţia de raportor de cînd Robert d'Estouteville era prévôt al Parisului! Funcţia îi fusese *încredinţată în pază,* spuneau decretele de numire; şi, fireşte, el o păzea bine. Se lipise de ea, se făcuse trup şi suflet, se identificase cu ea. Într-atîta, încît scăpase de furia schimbărilor care îl stăpînea pe Ludovic al XI-lea, rege bănuitor, cicălitor şi activ, care ţinea să-şi întreţină, prin numiri şi destituiri dese, elasticitatea puterii. Ceva mai mult chiar, bravul cavaler obţinuse pentru fiul său succesiunea funcţiei, şi se şi împliniseră doi ani de cînd numele nobilului Jacques d'Estouteville, scutier, figura lîngă numele tatălui său în fruntea registrului slujbaşilor pazei Parisului. Rară, nici vorbă, şi preţioasă favoare! E adevărat că Robert d'Estouteville era un bun ostaş, că ridicase cu sinceritate steagul împotriva *ligii binelui public* şi că-i dăruise reginei un minunat cerb făcut din zaharicale, în ziua intrării ei în Paris în 14... În plus, se mai bucura şi de prietenia lui messire Tristan l'Hermite, prévôt al mareşalilor casei regale. Ducea deci nu prea dulce şi plăcut trai messire Robert. Mai întîi, leafă grasă, la care se adăugau şi atîrnau, ca nişte ciorchini în plus la viţa lui, veniturile grefelor civile şi criminale depinzînd de el, plus veniturile civile şi criminale ale sălii de audiere d'Embas din Châtelet, fără să mai socotim cîteva mărunte vămuiri la podul din Mantes şi din Corbeil, şi cîştigurile provenite de pe urma măcinatului în Paris, a măsurării lemnului pus în vînzare şi a sării. Adăugaţi la acestea plăcerea de a expune, cînd trecea călare prin oraş, şi de a face să iasă la iveală, printre robele jumătate

[1] Dregătorie foarte puternică privind poliţia şi legată de nenumărate prerogative şi drepturi (lat.).

roşii, jumătate castanii ale consilierilor municipali şi ale ofiţerilor de pază mai mici în grad, frumoasa lui ţinută de război, pe care o mai puteţi admira şi astăzi sculptată pe mormîntul său, la abaţia Valmont în Normandia, şi coiful cu marginile ridicate, care primise atîtea lovituri la Montlhéry. Şi-apoi, e puţin lucru să fii mai mare peste sergenţii din garda Parisului, peste portarul şi paza de la Châtelet, peste cei doi auditori de la Châtelet, *auditores Castelleti*, peste cei şaisprezece comisari ai celor şaisprezece cartiere, peste temnicerul de la Châtelet, peste cei patru sergenţi înzestraţi cu fiefuri, peste cei o sută douăzeci de sergenţi avînd sarcina de a preţui bunurile puse în vînzare, peste cavalerul cu străjerii, sub-străjerii, contrastrăjerii şi arierstrăjerii lui ? E puţin lucru să ai dreptul de a judeca pricinile mari şi mici, de a pune pe roată, de a spînzura şi de a aplica supliciul tîrîtului, fără să mai socotim jurisdicţiile mărunte, de primă instanţă (*in prima instantia*, cum spun legiuirile), asupra vicomitatului Paris, atît de glorios înzestrat cu şapte nobile tribunale ? Se poate închipui ceva mai plăcut decît să dai sentinţe şi hotărîri, cum făcea zilnic messire Robert d'Estouteville, în Grand-Châtelet, sub ogivele largi şi turtite ale lui Philippe-Auguste ? Şi să te duci, aşa cum obişnuia el, seară de seară, în fermecătoarea casă de pe strada Galilée, în incinta Palatului Regal, casă primită ca zestre de la soţia lui, doamna Ambroisine de Loré, să te odihneşti acolo după oboseala pricinuită de trimiterea vreunui nenorocit să-şi petreacă, la rîndul lui, noaptea în „odăiţa de pe strada de l'Escorcherie, unde judecătorii şi consilierii municipali voiau să-şi facă închisoarea lor, care odăiţă era lungă de unsprezece picioare, lată

de şapte picioare şi patru degete şi înaltă de unsprezece picioare".

Dar messire Robert d'Estouteville avea nu numai justiţia sa particulară de prévôt şi viconte de Paris, dar se mai bucura şi de dreptul de a asista şi de a se amesteca în marea justiţie a regelui. Nu exista cap ceva mai înalt care să nu fi trecut prin mîinile lui înainte de a cădea în mîinile călăului. El fusese cel care se dusese la Bastille Saint-Antoine să-l ia pe domnul de Nemours, ca să-l ducă în Piaţa Halelor ; şi tot el se dusese să-l ia, ca să-l ducă în Piaţa Grève, pe domnul de Saint-Pol, care nu se lăsa de loc şi striga, spre marea bucurie a domnului prévôt, căruia nu-i era de loc drag domnul conetabil.

Iată, desigur, mai mult decît ai avea nevoie ca să duci o viaţă fericită şi ilustră şi ca să meriţi într-o bună zi o pagină de seamă în interesanta istorie a celor care au îndeplinit funcţia de prévôt al Parisului, din care se poate afla că Oudard de Villeneuve avea o casă pe strada Măcelăriilor, că Guillaume de Hangast cumpără marea şi mica Savoie, că Guillaume Thiboust dărui maicilor de la Sainte-Geneviève casele sale de pe strada Clopin, că Hugues Aubriot locuia la palatul Porc-Epic, precum şi alte mărunţişuri.

Totuşi, deşi avea atîtea motive să privească viaţa paşnic şi voios, messire Robert d'Estouteville se trezi în dimineaţa de 7 ianuarie 1482 foarte posac şi prost dispus. De ce era atît de prost dispus ? Nici el n-ar fi putut să spună. Să fi fost oare pentru că cerul era cenuşiu ? Sau pentru că paftaua vechiului său centiron de la Montlhéry era prost prinsă şi-i strîngea prea milităreşte osînza de prévôt ? Să fi fost oare pentru că văzuse trecînd pe sub fereastra sa nişte ticăloşi care îl sfidaseră,

mergînd cîte patru laolaltă, în tunică fără cămaşă, cu pălării fără fund, cu desaga şi clondirul pe-un şold ? Să fi fost din pricina presimţirii vagi a celor trei sute şaptezeci de livre, şaisprezece soli şi opt dinari pe care viitorul rege Carol al VII-lea avea să-i taie, în anul viitor, din veniturile funcţiei ? Cititorul n-are decît să aleagă ; cît despre noi, înclinăm să credem că era prost dispus pentru că era prost dispus.

De altfel, era a doua zi după o sărbătoare, zi de plictiseală pentru toată lumea şi, mai ales, pentru magistratul însărcinat să mături toate gunoaiele, la propriu şi la figurat, pe care le lasă o sărbătoare la Paris. Şi-apoi trebuia să judece la Grand-Châtelet. Şi s-a observat că judecătorii se aranjează de obicei în aşa fel, încît ziua lor de procese să le fie şi zi de proastă dispoziţie, ca să aibă totdeauna pe cîte cineva asupra căruia să-şi descarce comod nervii, în numele regelui, al legii şi al justiţiei.

Între timp, judecata începuse fără el. Locotenenţii lui pentru pricinile civile, criminale şi particulare îşi făceau meseria după obicei şi, de la ora opt dimineaţa, cîteva zeci de orăşeni şi orăşence, înghesuiţi şi împinşi într-un ungher întunecat al sălii de audiere d'Embas de la Châtelet, între o barieră solidă de stejar şi peretele sălii, asistau nespus de fericiţi la spectacolul variat şi înveselitor al justiţiei civile şi criminale împărţite de jupîn Florian Barbedienne, magistrat la Châtelet, locotenent al domnului prévôt, cam alandala şi cu totul la întîmplare.

Sala era mică, joasă, boltită. În fundul ei se afla o masă împodobită cu crinul regal, un jilţ din lemn de stejar sculptat pentru domnul prévôt, deci gol acum, şi un scaun fără spătar, la stînga, pentru auditor, jupîn Florian. Dedesubt stătea grefierul,

mîzgălind de zor. În faţă se afla mulţimea ; atît uşa cît şi masa erau păzite de numeroşi sergenţi îmbrăcaţi în tunici de postav gros, violet, cu cruci albe. Doi sergenţi de la Vorbitorul Cetăţenilor, îmbrăcaţi în jachete pînă la genunchi, jumătate roşii, jumătate albastre, făceau de pază în faţa unei uşi scunde şi închise ce se zărea în fund, în spatele mesei. O singură fereastră în ogivă, tăiată îngust în zidul gros, lumina cu o firavă rază de ianuarie două figuri groteşti : capriciosul demon de piatră sculptat în *cul-de-lampe* [1] în arca bolţii, şi judele aşezat în fundul sălii pe flori de crin.

Într-adevăr, închipuiţi-vi-l pe jupîn Florian Barbedienne, auditor la Châtelet, stînd la masa justiţiei, între două teancuri de acte, sprijinit în coate, cu picioarele pe trena robei sale de postav castaniu uni, cu faţa vîrîtă în blana albă de miel din care sprîncenele păreau că-i sînt desprinse, roşu, ursuz, clipind din ochi, purtîndu-şi cu măreţie grăsimea obrajilor adunaţi sub bărbie.

Auditorul era surd. Defect fără mare importanţă pentru un auditor şi care nu-l împiedica pe jupîn Florian să judece fără apel şi în toată regula. E sigur că un jude trebuie doar să pară că ascultă ; şi venerabilul auditor îndeplinea cu atît mai bine această condiţie, singura esenţială pentru o justiţie adevărată, cu cît atenţia nu-i putea fi tulburată de nici un zgomot.

De altfel, în public, judele avea un nemilos controlor al faptelor şi gesturilor sale în persoana prietenului nostru Jehan Frollo du Moulin, studenţaşul de ieri, acest *pieton* pe care puteai fi

[1] Ornament de tavan care seamănă cu partea inferioară a unei lămpi de biserică.

sigur că-l întîlneşti pretutindeni în Paris, exceptînd locurile din faţa catedrei profesorilor.

— Asta-i bună ! îi şoptea el prietenului său Robin Poussepain, care-i rînjea alături pe cînd el comenta scenele desfăşurate sub ochii lor. Uite-o pe Jehanneton din Tufiş. Frumoasa fată a hingherului din Piaţa Nouă ! Pe sufletul meu, o condamnă moşul ! Va să zică şi-a pierdut nu numai auzul, ci şi văzul. Cincisprezece soli şi patru dinari parizieni, fiindcă a purtat două *pater noster !* E cam scump. *Lex duri carminis.* Ăsta cine mai e ? Robin Chief-de-Ville, care face zale ! Fiindcă a devenit meşter şi a fost primit ca atare în sus-zisa breaslă ? E plata lui de intrare. Hei ! Doi gentilomi printre puşlamalele astea : Aiglet de Soins, Hutin de Mailly ! Doi scutieri, *corpus Christi !* Aha, au jucat zaruri ! Cînd o să-l văd aici pe rectorul nostru ? O sută de livre pariziene amendă, pentru rege ! Barbediennul loveşte ca un surd ce e ! Să mă vezi ca pe frate-meu arhidiaconul, dacă n-o să joc mereu, dacă n-o să joc ziua, dacă n-o să joc noaptea, dacă n-o să trăiesc la joc, să mor la joc, să-mi joc sufletul după ce mi-am jucat cămaşa de pe mine ! Sfîntă Fecioară, ce de fete ! Alta la rînd, oiţele mele ! Ambroise Lécuyère ! Isabeau la Paynette, Bérarde Gironin ! Le cunosc pe toate, pe Dumnezeul meu ! La amendă ! La amendă ! Asta o să vă înveţe să mai purtaţi cordoane aurite ! Zece taleri parizieni ! Cochetelor ! Oh ! animal bătrîn, surd şi tîmpit ! Oh ! Florian bădăranul ! Oh ! Barbedienne mojicul ! Uite-l la masă cum înghite împricinaţi, cum mănîncă procese, înghite, rumegă, se îndoapă, se umflă. Amenzi, bunuri fără stăpîni cunoscuţi, taxe, cheltuieli, supra-taxe pe imobile, lefuri, despăgubiri şi interese, gheenă, temniţă şi carceră, şi butuci, cu cheltuieli

de judecată cu tot, le înghite ca pe cîrnaţii de Crăciun şi ca pe pricomigdale ! Uită-te la el, porcul ! Aha ! Bun ! Încă o vînzătoare de amor ! Thibaud la Thibaude, nici mai mult, nici mai puţin ! Fiindcă a ieşit de pe strada Glatigny ! Cine-i flăcăul ăsta ? Gieffroy Mabonne, ostaş cu arbaletă de mînă. A defăimat numele Domnului. La amendă, Thibaude ! La amendă, Gieffroy ! La amendă, amîndoi ! Surdul bătrîn ! Pesemne că a încurcat cele două procese ! Pariez că o pune pe fată să plătească pentru defăimare, şi pe arbaletier pentru dragoste ! Atenţie, Robin Poussepain ! Pe cine au să aducă ? Ce de sergenţi ! Pe Jupiter ! Toţi copii din haită sînt aici. Pesemne că e un vînt de soi. Vreun mistreţ. Chiar e unu', Robin ! Chiar e unu ? ! Şi încă ce mistreţ ! *Hercle !* E prinţul nostru de ieri, papa nebunilor, clopotarul nostru, chiorul nostru, ghebosul nostru, sluţenia noastră. E Quasimodo !...

Şi chiar aşa era.

Fusese adus Quasimodo, legat burduf, prins în chingi, în funii, strîns în iavaşale şi sub pază bună. Căprăria de jandarmi care îl înconjura era însoţită de cavalerul pazei în persoană, purtînd brodată stema Franţei pe piept şi stema oraşului pe spate. Altminteri, Quasimodo n-avea, în afară de sluţenie, nimic în el care să justifice alaiul acesta de halebarde şi de archebuze. Era întunecat, tăcut şi liniştit. Singurul lui ochi abia-abia dacă arunca din cînd în cînd cîte o privire vicleană şi mînioasă spre legăturile care îl împovărau.

Cocoşatul plimbă aceeaşi privire în jurul său, dar atît de stinsă şi de adormită, încît femeile nu şi-l arătau cu degetul decît ca să rîdă de el.

Între timp, jupîn Florian, judele, răsfoi atent dosarul plîngerii împotriva lui Quasimodo, pe care i-l întinsese grefierul, şi, după această scurtă cer-

cetare, păru să cugete o clipă. Datorită măsurii acesteia de precauţie pe care avea totdeauna grijă s-o ia în momentul cînd începea un interogatoriu, judele ştia dinainte numele, calitatea, delictele acuzatului, alcătuia replicile prevăzute la răspunsurile prevăzute, şi izbutea să iasă la liman din toate meandrele interogatoriului, fără a lăsa să i se bănuiască prea mult surzenia. Pentru el, dosarul procesului era cîinele orbului. Dacă se întîmpla să i se trădeze ici-colo infirmitatea prin cîteva cuvinte fără noimă sau prin vreo întrebare de neînţeles, aceasta trecea drept subtilitate pentru unii şi drept tîmpenie pentru alţii. În ambele cazuri, onoarea magistraturii rămînea neatinsă; căci e mai bine ca un jude să treacă drept tîmpit sau subtil decît drept surd. Jupîn Florian avea deci mare grijă să-şi ascundă surzenia faţă de toţi şi izbutea de obicei atît de bine, încît ajunsese să-şi creeze şi lui iluzia. Ceea ce, de altfel, e mai uşor decît s-ar crede. Toţi gheboşii merg cu capul sus, toţi bîlbîiţii vorbesc mult şi cu emfază, toţi surzii vorbesc încet. Cît despre el, cel mult dacă se socotea niţeluş tare de urechi. Iată singura concesie pe care o făcea opiniei publice în privinţa aceasta, în clipele lui de sinceritate şi de examen al conştiinţei.

Rumegînd deci bine afacerea Quasimodo, judele îşi dădu capul pe spate şi închise ochii, ca să pară mai măreţ şi mai imparţial, aşa încît deveni în momentul acela şi surd, şi orb totodată. Dublă condiţie, fără de care nu există judecător desăvîrşit. Şi, în poziţia aceasta magistrală, îşi începu interogatoriul.

— Numele dumitale ?

Dar iată un caz care nu fusese „prevăzut de lege", acela cînd un surd ia interogatoriul unui alt surd.

Quasimodo, care n-avea cum să ştie ce fusese întrebat, continuă să-l privească ţintă pe judecător şi nu-i răspunse. Judele, surd şi neavînd de unde să ştie că acuzatul era surd, crezu că-i răspunsese, cum făceau în genere toţi acuzaţii, drept care continuă, cu siguranţa lui mecanică şi stupidă.

— Bine. Ce vîrstă ai ?

Quasimodo nu răspunse nici la întrebarea aceasta. Judecătorul crezu că a răspuns şi urmă:

— Acum, ocupaţia.

Mereu aceeaşi tăcere. Între timp, cei de faţă începură să şuşotească şi să se uite unii la alţii.

— Destul ! reluă judele, netulburat, cînd socoti că acuzatul îşi terminase al treilea răspuns. Eşti acuzat în faţa noastră: *primo*, pentru scandal nocturn; *secundo*, de violenţă necuviincioasă asupra unei femei nebune, *in praejudicium meretricis*; *tertio*, de răzvrătire şi neascultare faţă de arcaşii din garda stăpînului nostru, regele. Explică-te în privinţa tuturor acestor puncte. Grefier, ai scris ce-a spus acuzatul pînă acum ?

La întrebarea aceasta nefericită, un hohot de rîs izbucni, de la grefier pînă la public, atît de puternic, atît de nestăpînit, atît de molipsitor şi de general, încît cei doi surzi fură siliţi să-şi dea seama de el. Quasimodo se întoarse cu spatele, săltîndu-şi gheba cu dispreţ, pe cînd jupîn Florian, mirat ca şi el şi bănuind că rîsetele spectatorilor fuseseră provocate de vreun răspuns nerespectuos de-al acuzatului, care i se păru vădit în clipa cînd cocoşatul ridică din umeri, îl apostrofă cu indignare:

— Pentru răspunsul pe care l-ai dat acum, ticălosule, ai merita ştreangul ! Ştii cu cine vorbeşti ?

Ieşirea aceasta nu avu darul să oprească explozia de veselie generală. Ea li se păru tuturor atît

de ciudată și de prostească, încît un rîs nestăvilit îi cuprinse și pe sergenții de la Vorbitorul Cetățenilor, un soi de valeți de pică la care nerozia făcea parte din uniformă. Doar Quasimodo își păstra seriozitatea, pentru simplul motiv că nu înțelegea nimic din ce se petrecea în jurul lui. Judele, din ce în ce mai iritat, crezu că trebuie să continue pe același ton, sperînd astfel să vîre în acuzat o spaimă care să se răsfrîngă asupra publicului și să-l readucă la respect.

— Va să zică, tîlhar, depravat și hoț ce ești, îți permiți să fii obraznic față de judele de la Châtelet, față de magistratul însărcinat cu poliția populară a Parisului, cu cercetarea crimelor, a delictelor și a purtărilor rele, însărcinat să controleze toate meseriile și să interzică monopolul, să întrețină pavajele, să împiedice specula cu găini, cu orătănii de curte și vînate, să conducă măsurarea buștenilor și a altor soiuri de lemne, să curețe orașul de noroaie și aerul de molime, într-un cuvînt să se ocupe necontenit de toate treburile obștești, fără simbrie și fără nădejde de plată ! Știi oare că mă numesc Florian Barbedienne, că sînt locțiitorul domnului prévôt și, în plus, comisar anchetator, controlor și examinator cu egală putere în toate tribunalele ? !...

Nu există motiv pentru ca un surd care vorbește altui surd să se oprească. Dumnezeu știe unde și cînd s-ar fi oprit maestrul Florian, lansat astfel din plin în înalta elocvență, dacă ușa cea scundă din fundul sălii nu s-ar fi deschis deodată și n-ar fi lăsat să intre pe domnul prévôt, în persoană.

La intrarea acestuia, maestrul Florian nu-și curmă vorba, ci, răsucindu-se pe călcîie și îndrep-

tînd asupra șefului său cuvîntarea cu care îl fulgerase pe Quasimodo o clipă mai înainte, spuse :

— Monseniore, cer orice pedeapsă veți voi împotriva acuzatului aici de față, pentru gravă și uluitoare lipsă de respect față de justiție.

Și se așeză abia suflînd, ștergîndu-și picăturile mari de sudoare care îi cădeau de pe frunte și muiau ca niște lacrimi pergamentele întinse în fața lui. Messire Robert d'Estouteville încruntă sprîncenele și-i făcu lui Quasimodo un semn atît de poruncitor și de semnificativ, vrînd să-i atragă luarea-aminte, încît surdul îl înțelese întrucîtva.

Domnul prévôt îi vorbi sever :

— Ce-ai săvîrșit de te afli aici, ticălosule ?

Bietul cocoșat, crezînd că-l întreba cum îl cheamă, rupse tăcerea pe care o păstra de obicei și spuse cu o voce răgușită și guturală :

— Quasimodo.

Răspunsul se potrivea atît de puțin cu întrebarea, încît hohotele de rîs începură din nou să circule, iar messire Robert strigă, roșu de mînie :

— Îți bați joc și de mine, ticălos spurcat !

— Clopotar la Notre-Dame, răspunse Quasimodo, crezînd că trebuia să-i explice judelui cine era.

— Clopotar ! continuă domnul prévôt, care se trezise dimineața, după cum am spus, destul de prost dispus pentru ca mînia să nu mai aibă nevoie a-i fi ațîțată cu răspunsuri atît de ciudate. Clopotar ! Am să pun să ți se tragă pe spinare un clopot întreg de vergi, la răspîntiile Parisului. Auzi, ticălosule ?

— Dacă vreți să-mi știți vîrsta, spuse Quasimodo, cred că împlinesc douăzeci de ani la Sfîntul Martin.

De data aceasta, măsura fusese întrecută. Domnul prévôt nu se mai putu stăpîni :

— Ah, sfidezi justiţia, nemernicule ! Domnilor sergenţi, o să mi-l duceţi pe ticălosul ăsta la stîlpul infamiei din Piaţa Grève şi-o să-l bateţi, şi-o să-l întoarceţi timp de-o oră. O să-mi plătească el, afurisitul ! Şi vreau să se facă strigare despre prezenta judecată de către patru trîmbiţaşi oficiali, în cele şapte fiefuri ale vicomitatului Parisului.

Grefierul începu să redacteze imediat sentinţa.

— Paştele şi grijania ! Grozavă judecată ! exclamă din colţul său studenţaşul Jehan Frollo du Moulin.

Şeful justiţiei se întoarse şi-şi aţinti din nou asupra lui Quasimodo ochii scînteietori :

— Cred că nemernicul a spus *Paştele şi grijania !* Grefier, adăugă doisprezece dinari parizieni, amendă pentru luarea în deşert a celor sfinte, şi jumătate din ei să fie daţi bisericii Saint-Eustache. Am deosebită credinţă în Sfîntul Eustache.

În cîteva minute, sentinţa fu scrisă. Conţinutul era simplu şi scurt. Legiuirea tribunalelor din vicomitatul Parisului nu fusese încă prelucrată de preşedintele Thibaut Baillet şi Roger Barmne, avocat al regelui. Ea nu era încă îmbîcsită de toate şicanele şi procedurile pe care i le-au introdus cei doi jurisconsulţi la începutul secolului al XVI-lea. Totul era clar, expeditiv, explicit. Se mergea drept la ţintă şi se vedea imediat la capătul fiecărei poteci, fără tufişuri şi fără ocoluri, roata, spînzurătoarea sau stîlpul infamiei. Ştiai cel puţin încotro mergi.

Grefierul îi prezentă sentinţa domnului prévôt, care îşi puse pecetea pe ea şi ieşi să-şi continue vizita în celelalte săli, cu o stare de spirit care pesemne că a umplut în ziua aceea toate temniţele Parisului. Jehan Frollo du Moulin şi Robin Poussepain rîdeau pe furiş. Quasimodo privea totul cu un aer indiferent şi mirat.

Totuşi, în momentul cînd maestrul Florian Barbedienne citi şi el sentinţa pentru a o semna, grefierul simţi că-l cuprinde mila faţă de bietul osîndit şi, în nădejdea că va obţine vreo micşorare a pedepsei, se apropie cît putu mai mult de urechea judelui şi-i spuse, arătîndu-i-l pe Quasimodo :

— Omul acesta e surd.

Spera ca prin similitudinea acestei infirmităţi să trezească mila maestrului Florian faţă de acuzat. Dar, mai întîi, am putut observa că jupîn Florian nu ţinea de loc ca cineva să-şi dea seama de surzenia lui. Şi-apoi era atît de tare de urechi, încît nu auzi o iotă din spusele grefierului ; totuşi, vrînd să pară că a înţeles, îi răspunse :

— A, atunci se schimbă lucrurile... Asta n-o ştiam. Atunci, o oră în plus la stîlpul infamiei.

Şi semnă sentinţa astfel modificată.

— Bine i-a făcut, spuse Robin Poussepain, care-i mai purta încă pică lui Quasimodo. Asta o să-l înveţe minte să mai bruftuluiască oamenii.

II

GAURA CU ŞOBOLANI

Să ne îngăduie cititorul să-l readucem în Piaţa Grève, pe care am părăsit-o ieri, împreună cu Gringoire, ca s-o urmărim pe Esmeralda.

E ora zece dimineața. În toate se simte ziua de după sărbătoare. Caldarîmul e acoperit cu tot felul de rămășițe, panglicuțe, cîrpe, pene de panaș, picături de ceară de la luminări, firimituri de la cheful public. Ici-colo, numeroși *cască-gură*, cum spunem noi, răscolind cu piciorul tăciunii stinși ai focului de sărbătoare, extaziindu-se în fața Casei cu Stîlpi, la amintirea frumoaselor drapaje din ajun, și privind acum cuiele, ultima plăcere. Vînzătorii de cidru și de bere își rostogolesc butoaiele printre grupuri. Cîțiva trecători ocupați se duc și vin. Negustorii vorbesc între ei și se strigă din pragul prăvăliilor. Serbarea, solii flamanzi, Coppenole, papa nebunilor se află pe toate buzele. Toți se întrec să defăimeze și să rîdă. Și, între timp, patru sergenți călări care s-au postat în cele patru colțuri ale stîlpului infamiei au și strîns în jurul lor o bună parte din gloata risipită prin piață, care se osîndește la nemișcare și la plictiseală în speranța unei mici execuții.

Acum, dacă cititorul, după ce a privit scena aceasta vie și zgomotoasă ce se joacă în toate punctele pieței, își îndreaptă privirea spre străvechea casă pe jumătate gotică, pe jumătate romanică de la Tour Roland, care face colțul cheiului spre apus, el va putea să observe la colțul fațadei o mare carte de rugăciuni publică, împodobită cu numeroase figuri colorate, apărată de ploaie printr-o mică streașină, și de hoți printr-un grilaj care permite totuși să fie răsfoită. Alături de cartea de rugăciuni se află un ochi de geam îngust, în ogivă, zăbrelit cu doi drugi de fier așezați cruciș și care dă spre piață ; ferestruica aceasta e singura deschizătură ce lasă să intre un pic de aer și de lumină într-o chilioară fără ușă, săpată în partea de jos a clădirii, în grosimea zidului

vechii case, și plină de-o liniște cu atît mai adîncă, de-o tăcere cu atît mai mohorîtă, cu cît o piață publică, cea mai populată și mai zgomotoasă din Paris, mișună și latră în jurul ei. . .

Chilia aceasta era faimoasă în Paris de aproape trei veacuri, de cînd doamna Rolande de la Tour-Roland, îndoliată după taică-său, mort în cruciadă, pusese să-i fie săpată în zidul propriei sale case, spre a se închide pentru totdeauna acolo, nepăstrînd din palat decît locuința aceasta cu ușa zidită și cu ochiul de geam deschis și vara, și iarna. Deznădăjduită, după ce dăruise totul săracilor și lui Dumnezeu, domnița așteptase într-adevăr douăzeci de ani moartea în mormîntul acesta anticipat, rugîndu-se zi și noapte pentru sufletul răposatului ei tată, dormind în cenușă, fără să aibă măcar o piatră la căpătîi, înveșmîntată într-un sac negru și netrăind decît cu pîinea și cu apa depuse de mila trecătorilor pe marginea lucarnei, primind astfel milostenia, după ce o făcuse. La moartea ei, în momentul cînd trecu în celălalt mormînt, îl lăsă pe acesta ca moștenire veșnică acelor femei mîhnite, mame, văduve sau fiice, care ar dori să se roage mult pentru alții sau pentru ele și care ar vrea să se îngroape de vii într-o mare durere sau într-o mare penitență. Săracii de pe vremea ei îi făcuseră o înmormîntare bogată în lacrimi și binecuvîntări ; dar, spre marea lor părere de rău, cuvioasa fiică nu putuse fi trecută în rîndul sfintelor, neavînd protecție. Unii dintre ei, care erau un pic nelegiuiți, speraseră că lucrul acesta se va face în paradis mai lesne decît la Roma și se rugaseră, pur și simplu, lui Dumnezeu pentru răposată, dacă papa n-o făcuse. Cei mai mulți se mulțumiseră să socotească sfințită amintirea Rolandei și să facă moaște din zdrențele ei. Orașul, la rîn-

dul său, așezase, în cinstea domniței, o carte publică de rugăciuni, pecetluită lîngă fereastra chiliei, pentru ca trecătorii să se oprească din cînd în cînd acolo, măcar ca să se roage, iar rugăciunea să-i îndemne să se gîndească la milostenie, cu bietele schimnice, moștenitoare ale cavoului doamnei Rolande, să nu piară cu totul de foame și date uitării.

Altminteri, felul acesta de mormînt nu era lucru prea rar în evul mediu. Adesea, pe strada cea mai frecventată, în piața cea mai împestrițată și mai asurzitoare, chiar în mijloc, sub copitele cailor, oarecum sub roțile căruțelor, întîlneai un beci, o gură de fîntînă, o chilioară zidită și zăbrelită, în fundul căreia se ruga zi și noapte o făptură omenească, închinată de bună voie vreunui bocet veșnic, vreunei mari ispășiri. Și toate gîndurile pe care astăzi le-ar trezi în noi spectacolul acesta ciudat, chilia aceasta groaznică, soi de verigă intermediară între casă și mormînt, între cimitir și oraș, făptura aceasta vie scoasă din obștea omenească și socotită de-acum înainte printre morți, opaițul acesta arzîndu-și în întuneric ultima picătură de ulei, restul acesta de viață tremurînd într-o groapă, suflul, vocea, rugăciunea aceasta eternă într-o cutie de piatră, fața întoarsă pentru totdeauna spre lumea cealaltă, ochiul pe care îl și luminează un alt soare, urechea lipită de pereții mormîntului, sufletul prizonier al trupului, trupul prizonier al unei carcere și, sub acest dublu înveliș de carne și de granit, zumzetul acestui suflet chinuit, nimic din toate acestea nu înfiora mulțimea. Pietatea, nu prea rațională și nu prea subtilă de pe atunci, nu vedea atîtea fațete într-un act de credință. Ea lua lucrurile în mare și cinstea, venera, sfințea la nevoie sacrificiul, dar nu-i analiza chinurile și nu prea se înduioșa de ele. Ea aducea din cînd în cînd ceva de mîncare bietului penitent, se uita prin gaură dacă mai trăiește, nu-i cunoștea numele, abia dacă știa de cîți ani începuse să moară, iar străinilor care întrebau despre scheletul viu supus putrezirii în beciul acela, vecinii le răspundeau simplu, dacă era un bărbat : „E pustnicul", iar dacă era o femeie : „E pustnica".

Așa era privit totul pe atunci, fără metafizică, fără exagerare, fără lupă care să mărească, numai cu ochiul. Microscopul nu fusese încă inventat, nici pentru lucrurile materiale, nici pentru cele spirituale.

De altfel, deși nu prea se mira nimeni, exemple ale acestui fel de schimnicie în mijlocul orașelor erau, într-adevăr, dese, după cum spuneam mai adineauri. În Paris existau destule asemenea chilii pentru rugăciune și pocăință ; ele erau aproape toate ocupate. E adevărat că preoțimea se îngrijea să nu le lase goale, ceea ce ar fi dus la o slăbire a credinței, și avea grijă să fie vîrîți în ele leproși atunci cînd nu se găseau penitenți. În afara chilioarei din Piața Grève, mai era una la Montfaucon, una la Osuarul din cimitirul Inocenților, alta nu mai știu unde, la casa Clichon, cred. Și altele, în multe locuri unde li se află urmele în tradiții, din lipsă de monumente. Universitatea și-o avea și ea pe a ei. Pe colina Sainte-Geneviève, un fel de Iov al evului mediu a cîntat vreme de treizeci de ani cei șapte psalmi ai pocăinței, pe-o grămadă de bălegar, în fundul unei haznale de apă, luîndu-i de la capăt cînd isprăvea, psalmodiind mai tare noaptea, *magna voce per umbras,* iar iubitorului de antichități i se pare și astăzi că-i aude vocea cînd intră în strada Fîntînii-care-vorbește.

Ca să rămînem la chilia de la Tour-Roland, trebuie să spunem că ea n-a dus niciodată lipsă de schimnice. De la moartea doamnei Rolande, ea a fost rareori goală un an sau doi. Multe femei au venit aici să-şi plîngă, pînă la moarte, părinţii, ibovnicii, păcatele. Spiritul răutăcios al parizienilor, care se amestecă în toate, chiar în lucrurile care îl privesc cel mai puţin, pretindea că fusseseră văzute puţine văduve în chilie.

O inscripţie latină scrisă pe zid, după moda epocii, îi arăta trecătorului ştiutor de carte destinaţia pioasă a chiliei. Obiceiul de-a explica o clădire printr-o scurtă inscripţie pusă deasupra porţii s-a păstrat pînă în secolul al XVI-lea. Astfel, se mai poate citi încă în Franţa, deasupra portiţei de la temniţa seniorială din Tourville : *Sileto et spera* [1] ; în Irlanda, sub blazonul de deasupra porţii castelului Fortescue : *Forte scutum, salus ducum* [2] ; în Anglia, deasupra intrării principale a ospitalierului conac al conţilor Cowper : *Tuum est* [3]. Fiindcă pe atunci orice edificiu era o gîndire.

Cum nu exista uşă la chilia zidită de la Tour-Roland, fuseseră gravate cu litere mari, latine, deasupra ferestrei, aceste două cuvinte :

TU, ORA [4].

Ceea ce făcuse ca poporul, al cărui bun simţ nu pune atîta fineţe în lucruri şi traduce bucuros *Ludovico Magno* prin *Poarta Saint-Denis,* să dea acestei cavităţi negre, întunecate şi umede numele de *Trou aux rats,* adică Gaura cu şobolani. Explicaţie poate mai puţin sublimă decît cealaltă, dar în schimb mai pitorească.

[1] Taci şi nădăjduieşte (lat.).
[2] Paza tare îi apară pe conducători (lat.).
[3] Al tău este (lat.).
[4] Roagă-te (lat.).

III

POVESTEA UNEI PLĂCINTE DIN ALUAT DE MĂLAI

Pe vremea cînd se petreceau cele povestite aici, chilia de la Tour-Roland era ocupată. Dacă cititorul doreşte să ştie de cine, n-are decît să asculte convorbirea celor trei cumetre care, în momentul cînd ne-am fixat atenţia asupra Găurii cu şobolani, tocmai se îndreptau într-acolo, urcînd de la Châtelet spre Grève de-a lungul apei.

Două dintre femeile acestea erau îmbrăcate ca nişte adevărate parizience destul de înstărite. Jabourile lor fine şi albe, fustele din lînă amestecată cu bumbac, în dungi roşii şi albastre, ciorapii de bumbac alb, împletiţi, cu margini brodate în culori şi bine traşi pe picior, pantofii pătraţi de piele roşcată, cu pingele negre, şi mai ales ceea ce purtau pe cap, adică soiul acela de corn din material lucios, încărcat cu panglicuţe şi dantele, pe care femeile din Champagne, concurînd cu grenadirii din garda imperială rusă, le mai poartă încă şi astăzi, arătau că ele aparţin clasei negustoreselor bogate, situate la mijloc între ceea ce slugile numesc o *femeie* şi o *cucoană.* Ele nu purtau nici inele, nici cruci de aur, şi era lesne de văzut că făceau asta nu din pricina sărăciei, ci numai de frica amenzii. Însoţitoarea lor era gătită cam la

fel, dar avea în ţinută şi în înfăţişare acel nu ştiu ce care o arată pe soţia notarului de provincie. După cordonul ridicat deasupra şoldurilor se vedea cît de colo că nu era de prea multă vreme la Paris. Mai adăugaţi la aceasta şi un jabou plisat, şi nişte noduri de panglicuţă la pantofi, şi faptul că dungile fustei erau în lăţime şi nu în lungime, şi o mie de alte enormităţi care indignau bunul gust.

Primele două mergeau cu pasul acela caracteristic pariziencelor care arată provincialelor Parisul. Provinciala ţinea de mînă un băiat gras, care ţinea în mînă o bucată mare de plăcintă.

Ne e neplăcut să adăugăm că, dat fiind asprimea anotimpului, băiatul îşi folosea limba drept batistă.

Copilul se lăsa tîrît, *non passibus aequis* [1], cum spune Virgiliu, şi se poticnea la fiecare pas spre marea indignare a mamei. E drept că el se uita mai mult la plăcintă decît la caldarîm. Fără doar şi poate că vreun motiv serios îl împiedica să muşte din ea (din plăcintă), căci se mulţumea doar s-o privească drăgăstos. Ar fi trebuit însă ca mama să ţină plăcinta, căci însemna o adevărată cruzime să-l supui pe grăsun la chinul lui Tantal.

În acest timp cele trei jupînese (căci numele de *doamne* era rezervat femeilor nobile) vorbeau toate odată.

— Să ne grăbim, jupîneasă Mahiette, îi spunea provincialei cea mai tînără dintre ele, care era totodată şi cea mai grasă. Tare mă tem să n-ajungem prea tîrziu. La Châtelet ni se spunea că au să-l aducă îndată la stîlpul infamiei.

— Na-ţi-o bună ! Ce tot vorbeşti, jupîneasă Oudarde Musnier ! răspundea cealaltă pariziancă.

---

[1] Îi erau altfel paşii (lat.).

O să rămînă două ore la stîlp. Avem tot timpul. Ai văzut vreodată un om pus la stîlpul infamiei, draga mea Mahiette ?

— Da, zise provinciala, am văzut la Reims.

— Na-ţi-o bună ! Ce poate să fie şi stîlpul vostru din Reims ? O cuşcă păcătoasă în care sînt întorşi numai ţărani. Mare lucru !

— Numai ţărani ! exclamă Mahiette. La Tîrgul de Pînzeturi ? ! La Reims ? ! Ba am văzut acolo ucigaşi sadea, care îşi omorîseră tata şi mama ! Ţărani ! Drept cine ne iei, Gervaise ?

De bună seamă că provinciala era cît pe-aci să se supere pentru onoarea stîlpului infamiei din Reims. Din fericire, discreta jupîneasă Oudarde Musnier schimbă vorba la timp.

— Fiindcă veni vorba, jupîneasă Mahiette, ce zici de solii noştri flamanzi ? Aveţi şi la Reims soli la fel de chipeşi ?

— Recunosc, răspunse Mahiette, că numai la Paris poţi vedea flamanzi ca ăştia.

— L-ai văzut printre ei pe marele ambasador, care e ciorăpar ? întrebă Oudarde.

— Da, spuse Mahiette. Parc-ar fi un Saturn.

— Dar pe grăsanul a cărei faţă seamănă cu un pîntece gol ? continuă Gervaise. Şi pe mărunţelul cu ochii tiviţi cu pleoape roşii, ţepoase şi zdrenţuite ca un cap de scaiete ?

— Caii lor sînt tare frumoşi, gătiţi aşa, după moda de la ei, spuse Oudarde.

— Ah, draga mea, o întrerupse provinciala Mahiette, luînd la rîndul ei un aer de superioritate, ce-ai fi zis dacă ai fi văzut, în '61, la încoronarea de la Reims, acum optsprezece ani, caii prinţilor din compania regelui ! Aveau pe ei tot felul de pături şi de valtrapuri ; unele din postav de Damasc, ţesute cu fir de aur, îmblănite cu samur,

altele, încărcate cu argintării și cu ciucuri mari de aur și de argint! Și ce de bani au costat toate astea! Și ce paji frumoși călăreau pe cai!

— Asta nu înseamnă că flamanzii n-au avut și ei cai foarte frumoși, răspunse sec jupîneasa Oudarde, și că n-au luat ieri seară o cină minunată la domnul staroste al negustorilor, la Primărie, unde li s-au servit drajele, hypocras, plante aromatice și alte rarități.

— Ce tot vorbești, vecină? exclamă Gervaise. Flamanzii au cinat la Petit-Bourbon, la domnul cardinal.

— Ba nu. La Primărie!

— Da de unde! La Petit-Bourbon!

— Ba la primărie, continuă Oudarde cu glas acru, fiindcă doctorul Scourable le-a ținut o cuvîntare pe latinește, de care au rămas foarte mulțumiți. Mi-a spus bărbatu-meu, care e bibliotecar-oficial.

— Ba la Petit-Bourbon, răspunse Gervaise fără să se lase mai prejos, fiindcă iată ce le-a oferit procurorul domnului cardinal: douăsprezece vedre duble cu hypocras alb, rozè și roșu; douăzeci și patru lădițe cu pricomigdale duble, de Lyon; tot atîtea făclii de două livre bucata, și șase butoiașe cu vin de Beaune, alb și rozé, cel mai bun care s-a putut găsi. Sper că astea nu-s minciuni. Le știu de la bărbatu-meu, care comandă cincizeci de oameni la Vorbitorul Cetățenilor și care făcea azi-dimineață comparația între solii flamanzi și cei ai popii Ioan și ai împăratului Trebizondei, care au venit din Mesopotamia, la Paris, pe vremea ultimului rege, și care purtau inele în urechi.

— Ba e atît de adevărat că au cinat la Primărie, răspunse Oudarde, puțin emoționată de atîtea amănunte, pe cît e de adevărat că nu s-a mai pomenit asemenea belșug de mîncăruri și zaharicale.

— Și eu îți spun că au fost serviți de Le Sec, sergent al Orașului, la palatul Petit-Bourbon, și că din cauza asta te înșeli.

— Îți spun că la Primărie!

— La Petit-Bourbon, draga mea! Dovadă că luminaseră în sticle magice cuvîntul *Speranță*, care e scris la intrarea cea mare.

— La Primărie! Dovadă că Husson Le Voir le-a cîntat din flaut!

— Îți spun că nu!

— Eu îți spun că da!

— Eu îți spun că nu!

Buna și dolofana Oudarde se pregătea tocmai să răspundă, și cearta ar fi ajuns poate la păruială, dacă Mahiette n-ar fi strigat pe neașteptate:

— Ce de oameni s-au adunat acolo, la capătul podului! În mijlocul lor e ceva la care se uită.

— Într-adevăr, spuse Gervaise, aud sunete de tamburină. Cred că e mica Smeralda, care-și face figurile cu capra. Hai repede, Mahiette, întinde pasul și trage-ți băiatul. Ai venit aici ca să vizitezi curiozitățile Parisului. Ieri i-ai văzut pe flamanzi, astăzi ai s-o vezi pe țigancă.

— Pe țigancă?! spuse Mahiette, făcînd imediat cale-ntoarsă și strîngînd cu putere mîna copilului. Ferească sfîntul! O să-mi fure copilul! Vino, Eustache!

Și începu să alerge pe chei, spre Grève, pînă ce ajunse dincolo de pod. Între timp, copilul, pe care îl tîra după ea, căzu în genunchi; mama se opri gîfîind. Oudarde și Gervaise o ajunseră din urmă.

— Ţiganca asta să-ţi fure copilul ?! zise Gervaise. Ce-ţi trăsneşte prin minte ?

Mahiette clătină din cap, gînditoare.

— Ce-i ciudat, observă Oudarde, e că pustnica are aceleaşi idei despre ţigănci.

— Care pustnică ? întrebă Mahiette.

— Ei ! făcu Oudarde. Sora Gudule.

— Care soră Gudule ? întrebă iar Mahiette.

— Se vede că eşti din Reims, dacă nici atîta lucru nu ştii ! răspunse Oudarde. Pustnica din Gaura cu şobolani.

— Cum ? întrebă Mahiette. Biata femeie căreia îi ducem plăcinta ?

Oudarde încuviinţă din cap :

— Chiar ea. O s-o vezi îndată la ferestruica dinspre Piaţa Grève. Ea gîndeşte la fel ca dumneata despre ţiganii vagabonzi care cîntă din tamburină şi le ghicesc oamenilor norocul. Nu se ştie de unde i se trage sila asta faţă de ţigani şi de egipţieni. Dar dumneata, Mahiette, de ce fugi aşa, numai cît îi vezi ?

— Oh, spuse Mahiette, apucînd în palme capul blond al copilului, nu vreau să mi se întîmple ce i s-a întîmplat lui Pâquette la Chantefleurie.

— Ah, asta trebuie să ne-o povesteşti, dragă Mahiette, zise Gervaise, luînd-o de braţ.

— Cum să nu, răspunse Mahiette, dar se vede că trebuie să fiţi din Parisul vostru ca să nu ştiţi atîta lucru ! Am să vă spun deci — dar nu e nevoie să ne oprim din drum ca să vă povestesc — că Pâquette la Chantefleurie era o fată frumoasă, de optsprezece ani, pe cînd eu eram la fel ca ea, adică acum optsprezece ani, şi că ea e de vină dacă astăzi nu mai e la fel ca mine, o mamă, colea, de treizeci şi şase de ani, cu bărbat şi copil. De altfel, de la vîrsta de paisprezece ani, slabă nădejde să mai fie ! Era deci fiica lui Guybertaut, lăutar pe corăbii la Reims, acelaşi care a cîntat în faţa regelui Carol al VII-lea, la încoronare, cînd a coborît pe rîul nostru Vesle, de la Sillery pînă la Muison, şi chiar şi doamna Fecioară [1] se afla în corabie. Bătrînul tată muri cînd Pâquette era încă mică de tot ; ea n-o mai avea deci decît pe maică-sa, soră cu domnul Mathieu Pradon, care a murit anul trecut, meşter alămar şi căldărar la Paris, pe strada Parin-Garlin. Vedeţi că era fată de familie. Mama, o femeie de treabă, din nenorocire n-a învăţat-o pe Pâquette decît să împletească găitane din fire şi mătase şi să facă mici jucărele, ceea ce n-a împiedicat-o pe micuţă să crească înaltă şi să rămînă foarte săracă. Locuiau amîndouă la Reims, pe malul rîului, pe strada Marii Dureri. Fiţi atente la asta ; aud că de-aici i s-a tras năpasta bietei Pâquette. În '61, anul încoronării regelui nostru Ludovic al XI-lea, Domnul aibă-l în pază, Pâquette era atît de vioaie şi de drăguţă, încît peste tot o strigau numai Chantefleurie. Biata fată ! Avea dinţi frumoşi şi-i plăcea să rîdă ca să şi-i arate. Dar fata căreia îi place să rîdă se îndreaptă spre plîns ; dinţii frumoşi duc la pierzare ochii frumoşi. Aşa era deci Chantefleurie. Ea şi cu maică-sa îşi cîştigau anevoie traiul. Ajunseseră destul de rău, de la moartea lăutarului. Găitanele nu le aduceau mai mult de şase dinari pe săptămînă, ceea ce nu face nici măcar două monede cu vulturi. Unde erau vremurile cînd moş Guybertaut cîştiga cîte doisprezece soli parizieni la o singură încoronare, cu un cîntec ? Într-o iarnă — era chiar în anul '61 — cînd

[1] Adică Ioana d'Arc.

cele două femei n-aveau nici butuci, nici vreascuri şi cînd era grozav de frig, lipsa asta îi dădu lui Chantefleurie culori atît de frumoase, încît bărbaţii o strigau : Pâquette, dar şi mai mulţi o numiră Pâquerette [1] ! Şi ea a fost pierdută. Eustache, să te prind numai că muşti din plăcintă ! Am văzut imediat că era pierdută : într-o duminică a venit la biserică cu o cruce de aur la gît. La paisprezece ani ! Vă daţi seama ! Primul a fost tînărul viconte de Cormontreuil, care îşi are locul de baştină la trei sferturi de leghe de Reims ; apoi messire Henric de Triancourt, călăreţ al regelui, apoi unul de rang mai mic, Chiart de Beaulion, sergent în armată, apoi, decăzînd mereu, Guery Aubergeon, valet la masa regelui, apoi Macé de Frépus, bărbier al Delfinului, apoi Thévenin le Moine, bucătar regal ; şi mereu aşa, de la mai puţin tineri la mai puţin nobili, fata ajunse la Guillaume Racine, cîntăreţ cu viola, şi la Thierry de Mer, lampagiu. Atunci, biata Chantefleurie a fost a tuturor. Ajunsese la ultimă lăscaie din piesa ei de aur. Ce să vă mai spun, jupîneselor ! La încoronare, în acelaşi an '61, ea a făcut patul regelui vagabonzilor ! În acelaşi an ! Mahiette suspină şi-şi şterse lacrima care-i apăruse în ochi.

— Povestea nu mi se pare de loc neobişnuită, spuse Gervaise, şi nu văd în ea nici ţigani şi nici copii.

— Răbdare ! continuă Mahiette. O să vezi imediat şi copil. În '66 — luna asta, la Sfînta Paula or să se împlinească şaisprezece ani — Pâquette născu o fetiţă. Nefericita de ea s-a bucurat din toată inima. De multă vreme îşi dorea un copil. Maică-sa, femeie de treabă care nu ştiuse decît să

[1] Floarea numită *bănuţel* sau *părăluţă*.

închidă ochii, murise. Pâquette nu mai avea pe nimeni în lume ca să iubească, pe nimeni ca s-o iubească. De cinci ani de cînd greşise, biata Chantefleurie ajunsese ca vai de capul ei. Era singură, singură în viaţa asta, arătată cu degetul, ocărîtă pe străzi, bătută de sergenţi, batjocorită de băietanii în zdrenţe. Şi-apoi, douăzeci de ani sosise ; şi douăzeci de ani înseamnă bătrîneţea pentru vînzătoarele de dragoste. Dezmăţul începea să nu-i aducă mai mult decît îi adusese pe vremuri împletitul găitanelor ; cu fiecare zbîrcitură, mai pierdea un ban ; iarna o ducea iar greu, lemnele i se răreau iar în vatră şi pîinea în paner. Chantefleurie nu mai putea să muncească, fiindcă, devenind voluptuoasă, se făcuse leneşă, şi suferea şi mai mult pentru că, făcîndu-se leneşă, devenise voluptuoasă. Aşa cel puţin explică părintele de la Saint-Rémy de ce femeile acestea suferă de frig şi de foame mai mult decît alte calice, atunci cînd îmbătrînesc.

— Da, observă Gervaise, dar ţiganii ?

— Aşteaptă o clipă, Gervaise ! spuse Oudarde, care era mai puţin nerăbdătoare de felul ei. Ce-ar mai rămîne la sfîrşit dacă ar fi totul la început ? Continuă, te rog, Mahiette. Sărmana Chantefleurie !

Mahiette continuă.

— Biata nenorocită era deci tare tristă şi-şi strica obrajii plîngînd. Dar în ruşinea, în nebunia şi în părăsirea ei, i se părea că ar fi mai puţin de ocară, mai puţin nebună şi mai puţin părăsită dacă ar fi existat ceva sau cineva în lume pe care să-l poată iubi şi de care să fie iubită. Şi trebuia ca făptura aceea să fie un copil, căci numai un copil putea fi destul de neprihănit ca s-o iubească. Chantefleurie îşi dăduse seama de

asta după ce încercase să iubească un hoț, singurul bărbat care ar fi putut s-o dorească ; dar, după puțină vreme, observă că tîlharul o disprețuia. Femeilor acestora care-și vînd dragostea le trebuie ibovnic și copil ca să le umple inima. Altminteri, sînt tare nefericite. Neputînd să aibă ibovnic, ea își dori din toată inima un copil, și cum tot mai era credincioasă, își îndreptă veșnica rugă spre bunul Dumnezeu. Bunul Dumnezeu se îndură de ea și-i dărui o fetiță. Despre bucuria bietei nefericite, ce să mai vorbesc ! A fost un potop de lacrimi, de mîngîieri și de sărutări. Chantefleurie își alăptă singură copilul, îi făcu scutece din velința ei, singura pe care o avea pe pat, și nu mai simți nici frigul și nici foamea. În scurtă vreme redeveni iar frumoasă. Fata bătrînă face mama tînără. Vechea viață reîncepu, bărbații veneau din nou la Chantefleurie, ea găsi iar clienți pentru ce vindea, și din toate grozăviile acestea făcu cămășuțe, scufițe și bărbițe, pieptărașe de dantelă și bonețele de atlaz, fără să se gîndească măcar să-și cumpere ceva cu ce să se învelească. Domnule Eustache, ți-am mai spus să nu muști din plăcintă ! Nici vorbă că micuța Agnès (acesta era numele copilului, nume de botez, căci nume de familie de multă vreme nu mai avea Chantefleurie), nici vorbă că micuța era mai înfășată în panglici și în broderii decît prințesa prințeselor ! Ba, printre altele, avea și o pereche de pantofiori cum nici regele Ludovic al XI-lea n-a avut ! Maică-sa i-i cususe și-i brodase ea însăși, și pusese în ei toate finețurile unei găitănărese și toți fluturașii unei rochii de-a Sfintei Fecioare. Erau într-adevăr cei mai drăguți pantofiori roz care s-au putut vedea vreodată. Mici cît degetul ăsta al meu, trebuia să vezi cum

ies din ei piciorușele ca să crezi că putuseră să intre. E adevărat că și piciorușele erau atît de mici, atît de drăguțe, atît de roze ! Mai roze decît atlazul pantofiorilor. Cînd o să ai copii, Oudarde, o să-ți dai seama că nu există nimic mai frumos decît piciorușele și mînuțele lor.

— Eu asta și doresc, spuse Oudarde, oftînd, dar aștept la bunul plac al domnului Audry Musnier.

— De altfel, continuă Mahiette, fetița Pâquettei n-avea numai piciorușe frumoase. Am văzut-o cînd număra doar patru luni. Era o minune ! Avea ochii mai mari decît gura. Și cel mai încîntător perișor negru, care i se și încîrlionțase. La șaisprezece ani ar fi ajuns o mîndrețe de brunetă. Maică-sa era, pe zi ce trecea, mai topită după ea. O mîngîia, o săruta, o gîdila, o spăla, o dichisea, o mînca ! Era nebună după fetiță și-i mulțumea lui Dumnezeu că i-o dăruise. Piciorușele ei, mai ales, erau pentru ea o nesfîrșită uimire, un delir de bucurie ! Maică-sa nu-și mai dezlipea buzele de pe ele și nu-i venea să-și creadă ochilor, văzîndu-le atît de micuțe. I le vîra în pantofiori, i le scotea din ei, i le admira, se minuna, privea lumina prin transparența lor, se înduioșa încercînd să le facă să meargă pe pat, și și-ar fi petrecut bucuroasă toată viața în genunchi, încălțînd și descălțînd piciorușele astea, ca pe ale copilului Isus.

— Povestea e frumoasă, spuse Gervaise cu jumătate glas, dar unde sînt țiganii în toate astea ?

— Iată, răspunse Mahiette. Într-o bună zi sosiră la Reims un fel de cavaleri foarte ciudați. Erau cerșetori și haimanale care hoinăreau prin țară, conduși de ducii și de conții lor. Erau oacheși, cu părul creț și purtau inele de argint

în urechi. Femeile erau şi mai slute decît bărbaţii. Aveau feţele mai negre şi veşnic descoperite, purtau pe ele nişte scurte păcătoase, o zdreanţă de pînză ţesută din sfori şi prinsă pe umeri, şi-şi legau părul în coadă de cal. Copiii care li se tăvăleau printre picioare ar fi speriat şi maimuţele. O ceată de păcătoşi, afurisiţi de biserică. Veneau direct din Egiptul de Jos, la Reims, prin Polonia. Se spunea că papa îi spovedise şi că le dăduse canon să umble şapte ani de-a rîndul pe jos prin lume, fără să se culce în paturi. De aceea ei îşi ziceau Pocăiţi şi puţeau. Se pare că pe vremuri au fost sarazini, din care pricină credeau în Jupiter şi cereau cîte zece livre de Tours de la toţi arhiepiscopii, episcopii şi abaţii cu cîrjă şi cu mitră. Asta, de pe urma unei bule de-a papei. La Reims veneau să ghicească norocul, în numele regelui din Alger şi-al împăratului Germaniei. Vă închipuiţi că toate astea au fost de ajuns ca să li se interzică intrarea în oraş. Atunci întreaga ceată poposi de bună voie lîngă Poarta Braine, pe colina unde e o moară, lîngă groapa fostelor cariere de cretă. Iar cei din Reims se repeziră care mai de care să-i vadă. Ei ţi se uitau în palmă şi-ţi făceau profeţii minunate. Erau în stare să-i prezică lui Iuda că o să fie papă. În privinţa lor umblau totuşi nişte zvonuri urîte, cum că ar fura copii, că ar tăia pungile de la brîu şi că nu s-ar da înapoi să mănînce carne de om. Oamenii cu minte la cap le spuneau nebunilor : „Nu vă duceţi la ei“, şi se duceau ei înşişi pe ascuns. Era deci o adevărată nebunie. Fapt e că noii sosiţi spuneau nişte lucruri de-ar fi uimit şi un cardinal. Femeile nu-şi mai încăpeau în piele, fălindu-se cu copiii lor de cînd ţiganii le citiseră în palmă tot soiul de minunăţii

scrise în limba păgînească şi în turcă. Una avea un împărat, alta un papă, alta un căpitan de oşti. Biata Chantefleurie, împinsă de curiozitate, vru să ştie şi ea ce are şi dacă nu cumva micuţa ei Agnès avea să ajungă într-o bună zi împărăteasă a Armeniei sau altceva. O duse deci la ţigani ; şi ţigăncile se întrecură să-i admire copila, s-o mîngîie, s-o pupe cu gurile lor negre şi să se minuneze de mînuşiţele ei. Vai, spre marea bucurie a mamei ! Ele îi lăudară mai ales picioruşele şi pantofiorii atît de frumoşi. Copila n-avea încă un an pe-atunci. Dar începuse să bîiguie cîteva cuvinte, rîdea la maică-sa ca o nebunatică, era dolofană şi rotunjoară şi făcea sumedenie de gesturi mici şi încîntătoare, ca ale îngerilor din paradis. Ţigăncile o speriară foarte tare, din care pricină se porni pe plîns. Dar maică-sa o sărută şi mai tare şi plecă încîntată de viitorul pe care ghicitoarele i-l preziseră Agnèsei. Fetiţa avea să devină o frumuseţe, o virtute, o regină. Chantefleurie se reîntoarse deci în cocioaba ei de pe strada Marii Dureri, mîndră că duce acolo o regină. A doua zi, profitînd de-un moment cînd copila dormea pe pat, căci o culca întotdeauna cu ea, lăsă binişor uşa crăpată şi dădu fuga să-i povestească vecinei de pe strada Uscătoriei că într-o bună zi fiică-sa Agnès o să fie servită la masă de regele Angliei şi de arhiducele Etiopiei, şi o sută de alte minunăţii. La întoarcere, neauzind scîncete pe cînd urca scara, îşi spuse : „Bun ! Fetiţa mai doarme încă.“ Uşa o găsi mai larg deschisă decît o lăsase ea ; biata mamă intră şi dădu fuga la pat... Fetiţa nu se mai afla acolo, locul era gol. Nu mai rămăsese nimic de-al copilei, în afară de unul din pantofiorii ei cei mai frumoşi. Chantefleurie se repezi

afară din odaie, se aruncă pe scări în jos şi începu să se dea cu capul de pereţi, strigînd : „Copilul meu ! Unde mi-e copilul ? Cine mi-a luat copilul ?“ Strada era pustie, casa izolată ; nimeni nu putu să-i spună nimic. Chantefleurie porni prin oraş, scotoci toate străzile, alergă de colocolo ziulica întreagă, înnebunită, rătăcită, cumplită, adulmecînd pe la porţi şi pe la geamuri, ca o fiară care şi-a pierdut puii. Gîfîia, era despletită, înfricoşătoare, şi avea în ochi un foc care îi usca lacrimile. Oprea trecătorii şi le striga : „Fetiţa mea ! Fetiţa mea ! Fetiţa mea frumoasă ! Celui ce-o să-mi dea fetiţa înapoi, am să-i fiu slugă, am să fiu sluga cîinelui său şi-o să-mi mănînce inima dacă vrea.“ În drum îl întîlni pe parohul de la Saint-Rémy şi-i spuse : „Părinte, am să ar pămîntul cu unghiile, numai daţi-mi copilul înapoi !“ Era ceva sfîşietor, dragă Oudarde ; şi-am văzut cu ochii mei un om cu inima tare, pe jupîn Ponce Lacabre, procurorul, cum plîngea. Ah, biata mamă ! Seara, ea se întoarse acasă. În lipsa ei, o vecină văzuse două ţigănci urcîndu-se acolo pe furiş, cu un pachet în braţe, apoi coborînd, după ce închiseseră uşa, şi fugind în grabă. După plecarea lor, se auzeau în odaia Pâquettei un fel de scîncete de copil. Mama rîse în hohote, urcă scara de parcă ar fi avut aripi, împinse uşa de parcă ar fi izbit-o cu o ghiulea şi intră... Îngrozitor lucru, Oudarde ! În locul micuţei şi drăgălaşei Agnès, atît de rumenă şi de proaspătă, care era un dar de la bunul Dumnezeu, un fel de mic monstru, hidos, şchiop, chior, pocit se tîra pe duşumea, ţipînd. Chantefleurie îşi acoperi ochii cu groază. „Vai ! strigă ea. Oare vrăjitoarele mi-au preschimbat fetiţa în animalul ăsta înspăimîntător !“ Vecinii se grăbiră să-l ia pe micul

şchiop de-acolo. Altfel, ar fi înnebunit-o. Era un copil monstruos al vreunei ţigănci dăruită diavolului. Părea să aibă vreo patru ani şi vorbea o limbă neomenească : scotea nişte cuvinte imposibile. Chantefleurie se aruncase asupra pantofiorului, singurul lucru care-i mai rămăsese din tot ce iubise. Şi stătu atît de mult acolo ca împietrită, mută, fără să răsufle măcar, încît toţi o crezură moartă. Deodată, tremurînd din tot trupul, ea acoperi pantofiorul cu sărutări furioase şi începu să suspine de parcă i-ar fi plesnit inima. Vă asigur că şi noi, toate, plîngeam. Ea spunea : „Oh, fetiţa mea ! Fetiţa mea frumoasă, unde eşti ?“ Şi asta ne sfîşia măruntaiele. Îmi vine să plîng şi-acum, numai cînd mă gîndesc. Copiii, ştiţi, sînt măduva oaselor noastre. Bietul meu Eustache ! Tu eşti aşa de frumos ! Dacă aţi şti cît e de drăgut ! Ieri îmi spunea : „Eu vreau să mă fac jandarm“. Oh ! Eustache al meu ! Dacă te-aş pierde ! Chantefleurie se ridică deodată şi începu să alerge prin Reims, strigînd : „La şatra ţiganilor ! La şatra ţiganilor ! Chemaţi sergenţii, să le ardă pe vrăjitoare !“ Dar ţiganii plecaseră. Se lăsase o noapte neagră. Şi n-au putut fi urmăriţi. A doua zi, la două leghe de Reims, într-un tufiş între Gueux şi Tilloy, fură găsite resturile unui foc mare, cîteva panglicuţe care aparţinuseră copilei Pâquettei, picături de sînge şi murdărie de ţap. Noaptea care trecuse fusese tocmai într-o sîmbătă. Şi nu se îndoia nimeni că ţiganii serbaseră sabatul în tufişul acela şi că mîncaseră copilul împreună cu Belzebut, aşa cum se obişnuieşte la mahomedani. Cînd Chantefleurie află lucrurile acestea groaznice, nu plînse, ci doar îşi muşcă buzele şi dădu să vorbească, dar nu putu. A doua zi, părul îi albise. După o zi, ea dispăru.

— Iată, într-adevăr, o poveste înfricoşătoare, care l-ar face să plîngă şi pe-un burgund ! spuse Oudarde.

— Nu mă mai mir că te temi atîta de ţigani, adăugă Gervaise.

— Şi-ai făcut cu atît mai bine, continuă Oudarde, că ai fugit adineauri cu Eustache al dumitale, mai ales că ăştia sînt egipţieni din Polonia.

— Da de unde ! spuse Gervaise. Aştia se spune că vin din Spania şi din Catalonia.

— Din Catalonia ? Tot ce se poate, zise Oudarde. Polonia, Catalonia, Valonia, eu confund mereu ţinuturile astea trei. Lucru sigur e că sînt egipţieni.

— Şi cu siguranţă că au dinţi destul de lungi ca să mănînce copilaşi, adăugă Gervaise. Şi n-aş fi de loc mirată dacă Smeralda ar mînca şi ea puţintel din ei, strîmbîndu-şi guriţa. Capra ei albă face scamatorii prea isteţe, ca să nu fie ceva necurat la mijloc.

Mahiette mergea tăcută. Era cufundată în reveria aceea care e oarecum prelungirea unei povestiri dureroase şi care nu se încheie decît după ce şi-a propagat cutremurarea, din vibraţie în vibraţie, pînă la ultimele fibre ale inimii. Totuşi Gervaise o întrebă :

— Şi nu s-a putut afla ce-a devenit Chantefleurie ?

Mahiette nu răspunse. Gervaise îşi repetă întrebarea, scuturînd-o de braţ şi chemînd-o pe nume. Mahiette păru că se trezeşte din gînduri.

— Ce-a devenit Chantefleurie ? repetă ea, fără să-şi dea seama, vorbele de curînd auzite ; apoi, făcînd un efort ca să-şi îndrepte atenţia spre sensul acestor cuvinte, continuă repede : Ah, nu s-a ştiut niciodată. Iar după o pauză, adăugă : Unii spun că au văzut-o ieşind din Reims, pe înserat, prin Poarta Fléchembault ; alţii, în zori, prin vechea Poartă Basée. Un sărac i-a găsit crucea de aur agăţată de crucea de piatră, în arătura unde se ţine bîlciul. Giuvaerul ăsta a dus-o la pierzanie în '61. Era un dar al frumosului viconte de Cormontreuil, primul ei ibovnic. Pâquette nu s-ar fi despărţit de crucea asta, oricît de nenorocită ar fi fost. Ţinea la ea ca la ochii din cap. De aceea, cînd am văzut că lepădase crucea, ne-am gîndit toţi că era moartă. Totuşi, nişte oameni de la cîrciuma de lîngă Vantes spun că au văzut-o trecînd pe drumul Parisului, desculţă, pe pietriş. Dar atunci ar fi trebuit să iasă prin Poarta Vesle, şi lucrurile nu se potrivesc. Sau, mai bine zis, eu cred într-adevăr c-a ieşit prin Poarta Vesle, dar a ieşit din lumea asta.

— Nu te-nţeleg, spuse Gervaise.

— Vesle, răspunse Mahiette, zîmbind cu melancolie, e rîul.

— Biată Chantefleurie ! zise Oudarde, străbătută de-un fior. Înecată !

— Înecată ! continuă Mahiette. S-ar fi gîndit oare bunul Guybertaut cînd trecea pe sub podul din Tinqueux, pe firul apei, cîntînd în luntre, că într-o bună zi micuţa lui Pâquette o să treacă şi ea pe sub podul ăla, dar fără cîntec şi fără luntre ?

— Dar pantofiorul ? întrebă Gervaise.

— Dispărut, o dată cu mama, răspunse Mahiette.

— Bietul pantofior ! exclamă Oudarde.

Oudarde, femeie grasă şi simţitoare, s-ar fi mulţumit să ofteze împreună cu Mahiette. Dar

Gervaise, mai curioasă, nu-şi terminase încă întrebările.

— Şi monstrul ? o întrebă ea deodată pe Mahiette.

— Care monstru ? se miră aceasta.

— Micul monstru egiptian lăsat de vrăjitoare la Chantefleurie în schimbul fetiţei ? Ce-aţi făcut cu el ? Trag nădejde că l-aţi înecat şi pe el.

— Asta nu, răspunse Mahiette.

— Cum ! Atunci l-aţi ars ? De fapt, aşa e mai drept. Un copil vrăjitor.

— Nici una, nici alta, Gervaise. Domnul arhiepiscop s-a interesat de copilul din Egipt, i-a citit slujba cuvenită, l-a binecuvîntat, i-a alungat cu grijă diavolul din trup şi l-a trimis la Paris ca să fie expus pe patul de lemn de la Notre-Dame, ca fiind copil găsit.

— Episcopii ăştia ! bombăni Gervaise. Pentru că sînt savanţi, nu fac nimic ca toţi oamenii. Auzi dumneata, Oudarde, să pui diavolul la copiii găsiţi ! Căci, nici vorbă, monstrul ăla mic era diavolul. Bine, Mahiette, şi ce-au făcut cu el la Paris ? Îmi închipui că nu l-a vrut nici o fiinţă miloasă.

— Nu ştiu, răspunse Mahiette. Pe vremea aceea bărbatu-meu tocmai a cumpărat funcţia de notar la Beru, la două leghe de oraş, şi nu ne-am mai ocupat de povestea asta ; unde mai pui că în faţa satului Beru sînt cele două dealuri de la Cernay, care te împiedică să mai vezi clopotniţele catedralei din Reims.

Tot sporovăind aşa, cele trei vrednice cetăţene ajunseseră în Piaţa Grève. Preocupate de discuţie, ele trecuseră fără să se oprească prin faţa cărţii publice de rugăciuni de la Tour-Roland şi se îndreptau, fără să-si dea seama, spre stîlpul

infamiei în jurul căruia mulţimea sporea clipă de clipă. Pesemne că spectacolul care atrăgea în momentul acela toate privirile într-acolo le-ar fi făcut să uite cu totul de Gaura cu şobolani şi de popasul pe care şi-l propuseseră să-l facă, dacă grăsunul Eustache, cel de şase ani, pe care Mahiette îl tîra după ea, nu le-ar fi amintit brusc de el.

— Mămico, întrebă Eustache, de parcă vreun instinct l-ar fi înştiinţat că Gaura cu şobolani rămăsese în urma lui, acum pot să mănînc plăcinta ?

Dacă Eustache ar fi fost mai isteţ, adică mai puţin pofticios, ar mai fi aşteptat puţin, şi numai la întoarcere, în cartierul Universităţii, acasă la jupîn Audry Musnier, pe strada Madame-la-Valence, cînd între Gaura cu şobolani şi plăcintă s-ar fi aflat cele două braţe ale Senei şi cele şase poduri ale insulei Cité, ar fi riscat întrebarea aceasta timidă : „Mămico, acum pot să mănînc plăcinta ?“

Aceeaşi întrebare, imprudentă în clipa cînd o puse Eustache, trezi atenţia Mahiettei.

— Aşa e ! exclamă ea. Am uitat de pustnică. Arătaţi-mi Gaura cu şobolani, să-i duc plăcinta.

— Îndată, spuse Oudarde. Îţi faci o pomană.

Dar Eustache nu era de aceeaşi părere.

— E plăcinta mea ! zise el, plecîndu-şi capul cînd pe un umăr, cînd pe celălalt, ceea ce, într-un asemenea caz, e semnul suprem al nemulţumirii.

Cele trei femei se întoarseră din drum şi, ajungînd lîngă casa Turnului Roland, Oudarde le spuse celorlalte două :

— Nu trebuie să ne uităm toate trei odată înăuntru, ca să n-o speriem pe pustnică. Voi

două făceţi-vă că citiţi *dominus* în cartea de rugăciuni cît timp îmi ţin eu nasul la lucarnă. Pustnica mă cunoaşte un pic. Am să vă spun cînd puteţi veni.

Şi se duse singură la lucarnă. În clipa cînd privi înăuntru, o milă adîncă i se zugrăvi pe chip, şi faţa ei tare veselă şi deschisă îşi schimbă atît de brusc expresia şi culoarea, de parcă ar fi trecut de la o rază de soare la o rază de lună. Ochii i se umeziră, gura i se strînse, ca şi cum s-ar fi ţinut să nu plîngă. O clipă mai tîrziu, ea îşi puse degetul pe buze şi-i făcu semn Mahiettei să vină să vadă.

Emoţionată, Mahiette veni în tăcere şi pe vîrful picioarelor, ca atunci cînd te apropii de căpătîiul unui muribund.

Într-adevăr, era tristă priveliştea care se oferea ochilor celor două femei, pe cînd ele priveau fără să se mişte şi fără să răsufle prin lucarna zăbrelită a Gaurei cu şobolani.

Chilia era strîmtă, mai mult lată decît lungă, boltită în ogivă, şi văzută din interior semăna destul de bine cu alveola unei mari tiare de episcop. Într-un ungher, pe lespezile goale care formau pardoseala, stătea aşezată, sau mai degrabă chircită, o femeie cu bărbia sprijinită pe genunchi, cu braţele încrucişate şi strînse tare la piept. Astfel ghemuită, înveşmîntată într-un sac cafeniu care o acoperea pe de-a-ntregul făcînd cute largi, cu părul ei lung şi cărunt acoperindu-i faţa şi căzîndu-i pînă sub tălpi, femeia nu părea, la prima vedere, decît o formă ciudată, decupată pe fondul întunecos al chiliei, un fel de triunghi negricios, pe care lumina zilei venită prin lucarnă îl tăia fără milă în două nuanţe, una întunecată, alta luminată. Era unul din spectrele acelea, jumătate umbră, jumătate lumină, cum apar în vise sau în lucrările neobişnuite ale lui Goya, palide, imobile, sinistre, ghemuite pe vreun mormînt sau rezemate de zăbrelele vreunei celule de temniţă. Nu era nici femeie, nici bărbat, nici fiinţă vie, nici formă definită ; era o formă, un fel de viziune în care se întretăiau fantasticul şi realul, ca întunericul şi lumina. Sub păru-i despletit şi revărsat pînă la pămînt abia se desluşea un profil slab şi sever ; rochia ei abia lăsa să treacă degetele unui picior gol, care se crispau pe lespedea tare şi rece. Vaga formă omenească întrezărită sub acoperămîntul acesta de doliu te înfiora.

Forma aceea, ţintuită parcă în pardoseala de piatră, părea că nici nu mişcă, nici nu gîndeşte, nici nu respiră. Sub sacul subţire de pînză, în ianuarie, zăcînd de-a dreptul pe o pardoseală de granit, fără foc, în întunericul unei temniţe a cărei lucarnă oblică lăsa să intre de afară numai vîntul de gheaţă şi niciodată soarele, ea părea că nu suferă, părea chiar că nu simte. Ai fi zis că se prefăcuse în stană de piatră ca piatra celulei, gheaţă ca gheaţa iernii. Stătea cu palmele împreunate, cu privirea fixă ! La prima vedere ai fi luat-o drept un spectru, la a doua drept o statuie.

Totuşi, din cînd în cînd, buzele vinete i se deschideau uşor la suflul respiraţiei şi tremurau, dar la fel de moarte şi de inconştiente ca frunzele purtate de vînt.

Totuşi, din ochii ei întunecaţi scăpa o privire, o privire de nedescris, o privire profundă, lugubră, netulburată, mereu aţintită spre un colţ al celulei ce nu putea fi văzută de afară ; o privire ce părea că leagă de nu ştiu ce obiect miste-

rios toate gîndurile întunecate ale acestui suflet chinuit.

Aşa arăta făptura care, după locuinţa ei, era numită *pustnica*, iar după îmbrăcămintea ei era numită *la sachette* [1].

Cele trei femei, căci Gervaise venise şi ea lîngă Mahiette şi Oudarde, priveau prin lucarnă. Capetele lor opreau slaba lumină a chiliei, fără ca nefericita pe care o lipseau astfel de ea să pară a le da vreo atenţie.

— Să n-o tulburăm, spuse Oudarde în şoaptă, e în extaz, se roagă.

Dar Mahiette privea din ce în ce mai neliniştită chipul fiinţei aceleia, slăbit, ofilit, cu părul despletit, şi ochii i se umpleau de lacrimi.

— Ar fi tare ciudat, murmură ea.

Şi, vîrîndu-şi capul printre gratiile lucarnei, izbuti să ajungă cu privirea pînă în colţul unde nefericita îşi ţinea mereu ochii aţintiţi. Cînd îşi scoase capul afară, faţa îi era udă de lacrimi.

— Cum îi spuneţi femeii acesteia ? o întrebă ea pe Oudarde.

Oudarde îi răspunse :

— Îi spunem sora Gudule.

— Iar eu, zise Mahiette, eu îi spun Pâquette la Chantefleurie.

Apoi, punîndu-şi un deget pe buze, îi făcu semn Oudardei, care rămăsese înmărmurită, să-şi vîre capul prin lucarnă şi să privească.

Oudarde privi şi văzu, în colţul spre care ochii pustnicei erau aţintiţi cu extazul acela întunecat, un pantofior de atlaz roz, brodat cu mii de fluturaşi de aur şi argint.

[1] De la cuvîntul *sachet* (săculeţ).

Gervaise privi după Oudarde, şi apoi toate trei femeile, cu ochii la nefericita mamă, se porniră pe plîns.

Dar nici privirile şi nici plînsetele lor nu izbutiră să atragă atenţia pustnicei. Palmele ei rămaseră împreunate, buzele mute, ochii ficşi, şi celui care îi cunoştea povestea, pantofiorul astfel privit îi sfîşia inima.

Cele trei femei nu scoaseră nici un cuvînt ; nu mai îndrăzneau să vorbească nici măcar pe şoptite. Tăcerea aceasta adîncă, durerea aceasta mare, uitarea aceasta în care totul, în afară de-un singur lucru, pierise, le dădea impresia unui altar în ziua de Paşti sau de Crăciun. Cele trei femei tăceau, se reculegeau, erau gata să îngenuncheze. Aveau impresia că intraseră într-o biserică în săptămîna mare.

În sfîrşit, Gervaise, cea mai curioasă dintre ele şi deci şi cea mai puţin sensibilă, încercă s-o facă pe pustnică să vorbească :

— Soră ! Soră Gudule !

Şi repetă chemarea aceasta de trei ori, ridicînd glasul de fiecare dată. Pustnica nu se clinti. Nici un cuvînt, nici o privire, nici un suspin, nici un semn de viaţă.

La rîndul ei, Oudarde rosti cu voce mai dulce şi mai mîngîietoare :

— Soră ! Soră Sainte-Gudule !

Aceeaşi tăcere, aceeaşi nemişcare.

— Ciudată femeie ! exclamă Gervaise. N-ai clinti-o nici dacă ai trage cu bombarde în jurul ei.

— Poate că e surdă, spuse Oudarde, oftînd.

— Poate că e oarbă, adăugă Gervaise.

— Poate că e moartă, spuse şi Mahiette.

Sigur e că, dacă nu părăsise încă trupul acesta inert, adormit, letargic, sufletul se ascunsese la adîncimi unde cele percepute de simțurile exterioare nu puteau ajunge.

— O să trebuiască deci să-i lăsăm plăcinta pe fereastră. Și-o s-o ia vreun băiat. Cum să facem s-o trezim ?

Eustache, pînă în clipa aceea atent la o trăsurică trasă de un cîine mare, care tocmai trecuse, își dădu seama deodată că cele trei călăuze ale lui priveau ceva prin ochiul de geam și, împins și el de curiozitate, se urcă pe-un bolovan, se săltă pe vîrful picioarelor, își lipi fața îmbujorată de lucarnă și strigă :

— Mămico, uite că văd și eu.

La vocea aceasta de copil, limpede, proaspătă, sonoră, pustnica tresări și-și întoarce capul cu mișcarea seacă și bruscă a unui arc de oțel ; palmele ei lungi și descărnate dădură la o parte părul de pe frunte, și ochii-i mirați, plini de mîhnire, deznădăjduiți se ațintiră asupra copilului. Privirea aceasta ținu doar o secundă.

— Doamne ! strigă ea deodată, ascunzîndu-și fața în poală, și se părea că vocea răgușită îi sfîșie pieptul. Doamne, cel puțin nu mi-i arăta pe-ai altora !

— Bună ziua, doamnă, zise copilul, cu multă seriozitate.

Totuși zguduirea aceasta, o trezise ca să zicem așa, pe pustnică. Un lung fior îi străbătu corpul din creștet pînă-n tălpi, dinții îi clănțăniră, și ea, ridicînd un pic capul, spuse, lipindu-și coatele de coapse și luîndu-și tălpile în palme spre a și le încălzi :

— Oh ! Ce ger !

— Sărmană femeie, zise Oudarde, cuprinsă de milă, vrei puțin foc ?

Ea clătină din cap în semn de refuz.

— Atunci, continuă Oudarde, întinzîndu-i sticluța, iată puțin hypocras care te va încălzi. Bea.

Ea clătină iar din cap, o privi fix pe Oudarde și răspunse :

— Apă.

Oudarde stărui.

— Nu, soră, apa nu-i băutură de iarnă. Trebuie să bei un pic de hypocras și să mănînci plăcinta asta din aluat de porumb pe care am copt-o pentru dumneata.

Ea respinse plăcinta întinsă de Mahiette și spuse :

— Pîine neagră.

— Hai, zise Gervaise, năpădită la rîndul ei de milă și desfăcîndu-și pelerina de lînă, iată un veșmînt ceva mai călduros decît al dumitale. Puneți-l pe umeri.

Ea refuză și pelerina, cum refuzase și sticluța, și plăcinta, și răspunse :

— Un sac.

— Dar trebuie, trebuie să te bucuri și dumneata un pic de faptul că ieri a fost sărbătoare, zise buna Oudarde.

— Mă bucur, răspunse pustnica. De două zile n-am apă în urcior. Și adăugă, după o clipă de tăcere : Cînd e zi de sărbătoare, lumea mă uită. Și bine face. De ce s-ar gîndi la mine, care nu mă gîndesc la ea ? Dintr-un tăciune stins, te-alegi cu cenușă rece.

Apoi, obosită parcă de-atîta vorbă, lăsă iar să-i cadă capul pe genunchi. Naiva și miloasa

Oudarde, care crezu că prin ultimele ei cuvinte pustnica se văitase tot de frig, o întrebă :

— Atunci, vrei puţin foc ?

— Foc ! rosti pustnica, cu un glas ciudat. Şi-o să-i faceţi puţin foc şi sărmanei fetiţe, care zace în pămînt de cincisprezece ani ?

Îi tremura tot trupul, glasul îi vibra, ochii îi străluceau, şi ea se ridică în genunchi. Apoi, întinzînd deodată mîna-i albă şi slabă spre copilul care o privea cu ochi miraţi, strigă :

— Duceţi copilul de-aici ! O să treacă ţiganca !

Şi căzu cu faţa la pămînt, iar fruntea ei se izbi de pardoseală, sunînd ca o piatră lovită de altă piatră. Cele trei femei crezură că a murit. Dar, după cîteva clipe, ea se mişcă, şi ele o văzură tîrîndu-se pe genunchi şi pe coate pînă în colţul unde se afla pantofiorul. Şi-atunci nu mai îndrăzniră s-o privească, n-o mai văzură, dar auziră miile de sărutări şi miile de suspine, amestecate cu ţipete sfîşietoare şi zgomote surde ca ale unui cap care se loveşte de pereţi. Apoi, după una din loviturile acestea, atît de puternică încît se clătinară toate trei, ele nu mai auziră nimic.

— Să se fi omorît ? zise Gervaise, îndrăznind să-şi vîre capul prin lucarnă. Soră ! Soră Gudule !

— Soră Gudule ! repetă Oudarde.

— Ah ! Doamne ! Nu mai mişcă ! continuă Gervaise. Să fie oare moartă ? Gudule ! Gudule !

Mahiette, într-atît de tulburată, încît îşi pierduse graiul, făcu un efort.

— Staţi ! spuse ea. Apoi, aplecîndu-se spre lucarnă, strigă încetişor : Pâquette ! Pâquette la Chantefleurie !

Nici copilul care suflă cu nevinovăţie peste fitilul neaprins bine al unei petarde şi-o face să-i explodeze în ochi nu poate fi mai înspăimîntat decît fu Mahiette de efectul acestui nume răsunînd brusc în chilia sorei Gudule.

Pustnica tresări din tot trupul, se ridică în picioare, desculţă, şi se repezi la fereastră cu ochi atît de scăpărători, încît Mahiette, Oudarde, cealaltă femeie şi copilul se traseră înapoi pînă la parapetul cheiului.

Între timp, faţa sinistră a pustnicei se ivi lipită de gratiile lucarnei.

— Oh ! Oh ! strigă ea cu un rîs înfricoşător. Mă cheamă ţiganca !

În clipa aceea, o scenă care se petrecea la stîlpul infamiei îi reţinu privirile rătăcite. Fruntea i se încreţi de groază. Pustnica îşi întinse afară din chilie braţele-i scheletice şi strigă cu o voce care semăna a horcăit :

— Aşadar, tot tu eşti, fiică a Egiptului ! Tu mă strigi, hoaţă de copii ! Ei bine ! Fii blestemată ! Blestemată ! Blestemată ! Blestemată !...

IV

O LACRIMA PENTRU O PICATURA DE APA

Cuvintele acestea erau, dacă putem spune aşa, punctul de legătură între cele două întîmplări desfăşurate pînă acum paralel, în acelaşi timp, fiecare pe scena ei, una descrisă mai sus, în

Gaura cu șobolani, cealaltă, care urmează, pe treapta stîlpului infamiei. Prima nu avusese alți martori în afara celor trei femei, cunoscute acum cititorului ; a doua avea ca spectatori întregul public pe care l-am văzut mai adineauri înghesuindu-se în Piața Grève, în jurul stîlpului infamiei și al spînzurătorii.

Mulțimea aceasta, pe care cei patru sergenți postați de la nouă dimineața în cele patru colțuri ale stîlpului o făcuseră să spere într-o execuție oarecare, nu o spînzurare, firește, ci o biciuire, o tăiere a urechilor, ceva, în sfîrșit, mulțimea aceasta sporise atît de repede, încît cei patru sergenți, împresurați prea îndeaproape, fuseseră de cîteva ori nevoiți s-o *strîngă*, cum se spunea pe-atunci, lovind-o cu matracele sau împingînd-o cu crupele cailor.

Gloata, disciplinată cînd era vorba să aștepte vreo execuție publică, nu se arăta prea nerăbdătoare, ci se distra privind stîlpul infamiei, un fel de construcție foarte simplă, alcătuită dintr-un cub de zidărie înalt de vreo zece picioare și gol pe dinăuntru. O treaptă țeapănă, din piatră grosolană, și căreia i se spunea de obicei *scara*, ducea la platforma de sus, pe care se vedea o roată orizontală din lemn de stejar solid. Osînditul era legat de roata aceasta, în genunchi, cu mîinile la spate. O osie de lemn pusă în mișcare de-un scripete ascuns în interiorul micului edificiu învîrtea roata încet-încet, menținînd-o mereu în plan orizontal, astfel că fața osînditului se arăta, rînd pe rînd, spre toate punctele pieței. Asta se numea a *întoarce* un criminal.

După cum se vede, stîlpul infamiei din Piața Grève era departe de-a oferi toate plăcerile stîlpului infamiei de la Hale. Nimic arhitectural. Nimic monumental. Nici acoperiș cu cruce de fier, nici turlă octogonală ajurată, nici colonete gingașe înflorind spre marginea acoperișului în capiteluri de acante, nici jgheaburi himerice și monstruoase, nici lemnărie cizelată, nici sculptură fină, adînc scobită în piatră.

Trebuia să te mulțumești doar cu cei patru pereți de piatră, cu două rezemătoare de gresie, și cu spînzurătoarea păcătoasă, tot din piatră, uscată și goală, aflată alături.

Amatorii de arhitectură gotică n-ar fi găsit aici prilej de desfătare. E adevărat că bravii gură-cască din evul mediu nu prea se sinchiseau de arhitectură și că lor puțin le păsa de frumusețea unui stîlp al infamiei.

Osînditul sosi, în sfîrșit, legat de dricul unei căruțe ; cînd fu suit pe platformă, cînd putu să fie văzut din toate punctele pieței, legat cu funii și curele de roata stîlpului, un val de huiduieli nemaipomenite, amestecate cu rîsete și urale, izbucni în toată piața. Mulțimea îl recunoscuse pe Quasimodo.

Într-adevăr, el era. Schimbarea soartei se dovedea ciudată. Să fii legat la stîlp, acolo unde în ajun ai fost salutat, aclamat și proclamat papă și prinț al nebunilor, în alai cu ducele de Egipt, cu regele Thunes și cu împăratul Galileii ! De bună seamă însă că în mulțime nu exista nici o minte, nici chiar a lui, a celui sărbătorit și osîndit, rînd pe rînd, care, cu limpezime, să facă această asociație. Gringoire și filozofia lui lipseau de la spectacol.

Curînd, Michel Noiret, trîmbițaș oficial al regelui, stăpînitorul nostru, sili gloata să tacă și citi sentința, potrivit rînduielii și poruncii domnului

prévôt. Apoi trecu în dosul căruţei, împreună cu oamenii săi îmbrăcaţi în uniforme.

Quasimodo, nepăsător, nici nu clipea măcar. Orice împotrivire din partea lui fusese făcută imposibilă prin ceea ce se numea pe-atunci, în stilul cancelariei judecătoreşti, *tăria şi siguranţa legăturilor*, ceea ce vrea să însemne că toate curelele şi verigile îi intraseră pesemne în carne. De altfel, tradiţia aceasta a puşcăriilor şi a ocnelor nu s-a pierdut, iar cătuşele o mai păstrează încă aidoma la noi, popor civilizat, blînd şi uman (punînd în paranteză ocna şi ghilotina).

Osînditul se lăsase dus, împins, purtat, suit, legat şi răzlegat. Pe faţa lui nu se putea citi decît o mirare de sălbatic sau de cretin. Lumea îl ştia surd ; acum ai fi zis că e şi orb.

Îl puseră în genunchi pe platforma circulară şi el nu se împotrivi. Îi scoaseră haina şi cămaşa, dezgolindu-l pînă la brîu, şi el îi lăsă. Îl înhămară într-un nou sistem de curele şi de catarame, şi el îngădui să fie încătărămat şi legat. Doar din cînd în cînd răsufla zgomotos ca un viţel al cărui cap atîrnă şi se bălăngăne pe marginea căruţei măcelarului.

— Vita ! spuse Jehan Frollo du Moulin către prietenul său Robin Poussepain (căci amîndoi studenţii îl urmaseră pe osîndit, aşa cum se cuvine). Înţelege şi el, cît un cărăbuş închis într-o cutie !

Cînd mulţimea văzu cocoaşa lui Quasimodo dezgolită, cînd îi văzu pieptul de cămilă şi umerii lui învîrtoşaţi şi păroşi, izbucni în hohote nebune de rîs. În toiul veseliei, un bărbat purtînd uniforma oraşului, mărunt dar voinic, se urcă pe platformă şi se aşeză lîngă osîndit. Numele lui trecu repede din gură în gură. Era jupîn

Pierrat Torterue, schingiuitor-oficial al închisorii Châtelet.

El începu prin a pune într-un colţ al stîlpului infamiei un ceas de nisip, negru, a cărei parte de sus era plină de nisip roşu ce se scurgea spre partea de jos ; apoi îşi scoase tunica bicoloră, şi mulţimea văzu atîrnînd în mîna lui dreaptă un bici subţire şi şfichiuitor făcut din curele lungi, albe, lucioase, înnodate, împletite, întărite cu gheare de metal. Iar cu mîna stîngă îşi suflecă nepăsător cămaşa în jurul braţului drept pînă la subsuoară.

În acest timp, Jehan Frollo striga înălţîndu-şi capul blond şi buclat pe deasupra mulţimii (pentru asta se urcase pe umerii lui Robin Poussepain) :

— Priviţi, domnilor şi doamnelor ! Iată că va fi biciuit zdravăn jupîn Quasimodo, clopotarul fratelui meu, domnul arhidiacon de Josas, un soi de jalnică arhitectură orientală, cu spinarea clădită în chip de dom şi cu picioarele în coloane spiralate.

Iar mulţimea, mai ales copiii şi fetele, se prăpădeau de rîs.

În sfîrşit, schingiuitorul izbi cu piciorul în podea. Roata începu să se învîrtească. Quasimodo se clătină, prins în chingi. Uluirea zugrăvită brusc pe faţa lui diformă stîrni şi mai vîrtos hohotele de rîs din preajmă.

Deodată, în clipa cînd roata, învîrtindu-se, aduse în faţa lui jupîn Pierrat spinarea monstruoasă a lui Quasimodo, jupîn schingiuitorul ridică braţul, şfichiuirile subţiri şuierară ascuţit prin văzduh ca un ghem de năpîrci şi se abătură cu furie pe spinarea nefericitului.

Quasimodo zvîcni dureros, ca trezit pe neaşteptate din somn. Începea să înţeleagă. Se zvîrcoli în legături ; o strîmbătură de mirare şi de durere îi schimonosi muşchii feţei, dar nu scoase nici un suspin. Întoarse doar capul, mai întîi înapoi, spre dreapta, apoi spre stînga, clătinîndu-l, aşa cum face taurul cînd e pişcat în coastă de un tăun.

Urmă o a doua lovitură, apoi o a treia, şi încă una, şi încă una, fără încetare. Roata se învîrtea mereu şi loviturile curgeau într-una. Curînd ţîşni sîngele ; mulţimea îl văzu şiroind în mii de firişoare pe umerii negri ai cocoşatului, iar sfichiuirile subţiri, în rotaţia lor care sfîşia aerul, îl împrăştiară în stropi peste cei de faţă.

Quasimodo îşi reluase, măcar în aparenţă, nepăsarea de la început. Încercase mai întîi, pe ascuns şi fără sforţări prea vădite, să-şi rupă legăturile. Oamenii văzuseră cum ochii lui prind să scapere, cum muşchii i se împietresc, iar membrele i se încordează, văzuseră curelele şi verigile întinzîndu-se. Efortul era puternic, uluitor, disperat, dar străvechile unelte de cazná ale justiţiei rezistară, plesnind doar pe alocuri, şi-atîta tot. Quasimodo recăzu, istovit. Pe chipul său, uluirea făcu loc unui sentiment de descurajare amară şi adîncă. Închizîndu-şi unicul ochi, cocoşatul îşi lăsă capul în piept şi făcu pe mortul.

Din clipa aceea nu se mai clinti. Nimic nu-l putu face să se mai mişte. Nici sîngele care-i şiroia într-una, nici loviturile date cu furie sporită, nici mînia schingiuitorului, care se aţîţa singur şi se îmbăta de plăcerea de a aplica pedeapsa, nici zgomotul cumplitelor şfichiuiri, mai ascuţite şi mai şuierătoare decît limbile unor vipere.

În sfîrşit, un aprod de la Châtelet îmbrăcat în negru, călare pe un cal negru, aflat lîngă scară de la începutul executării osîndei, întinse varga de abanos spre ceasul de nisip. Schingiuitorul se opri. Roata se opri. Ochiul lui Quasimodo se redeschise încet.

Biciuirea se sfîrşise. Două ajutoare ale schingiuitorului-oficial spălară umerii însîngeraţi ai osînditului, îl frecară cu nu ştiu ce alifie care închise pe loc toate rănile şi-i aruncară pe spate un fel de şorţ galben croit ca un patrafir. Între timp, Pierrat Torterue pusese să i se stoarcă pe pavaj sfichiurile biciului, înroşite şi ude de sînge.

Dar pentru Quasimodo încă nu se sfîrşise totul. Mai trebuia să îndure ceasul acela la stîlpul infamiei, pe care jupîn Florian Barbedienne îl adăugase atît de chibzuit la sentinţa lui messire Robert d'Estouteville ; totul, spre marea slavă a vechiului joc de cuvinte, fiziologic şi psihologic, al lui Jean de Cumène : *Surdus absurdus* [1].

Ceasul de nisip fu deci răsturnat, iar cocoşatul fu lăsat pe platformă, legat cum era, pentru ca justiţia să fie împlinită pînă la capăt.

Norodul, în evul mediu mai ales, e în societate cum e copilul în familie. Cît timp rămîne în starea lui de primă ignoranţă, de copilărie morală şi intelectuală, se poate spune despre el ca despre un copil :

Această vîrstă este fără milă.

Am văzut că, în general, Quasimodo era urît de oameni, pentru mai multe motive, ce-i drept. În toată mulţimea din piaţă abia dacă exista vreun spectator care să n-aibă motive să se plîngă îm-

[1] Surdul e absurd (lat.).

potriva răutăciosului cocoşat de la Notre-Dame. De aceea se bucurau toţi văzîndu-l la stîlpul infamiei, iar aspra osîndă pe care o îndurase şi jalnica stare în care fusese lăsat, departe de a-i mişca pe oameni, le înrăise ura, înarmînd-o cu un pic de veselie.

De aceea, *vindicta publică* odată satisfăcută, după cum se mai exprimă şi astăzi bonetele pătrate în păsăreasca lor, veni rîndul miilor de răzbunări particulare. Aici, ca şi în Sala Mare, izbucniră mai ales femeile. Toate aveau cîte ceva împotriva cocoşatului, unele din pricina răutăţii, altele din pricina sluţeniei lui. Acestea din urmă erau cele mai furioase.

— Oh ! Mască a lui Antichrist ! spunea una.

— Călăreţ pe coada măturii ! striga alta.

— Frumoasa strîmbătură tragică ! urla o a treia. Te-ar face papă al nebunilor, dacă azi ar fi ieri !

— Bun ! adăuga o bătrînă. Iată strîmbătura de la stîlpul infamiei. Cînd o s-o vedem şi pe cea de la spînzurătoare ?

— Cînd au să te vîre sub clopotul mare, la o sută de picioare sub pămînt, clopotar afurisit ?

— Şi totuşi, diavolul ăsta sună *Angelus !*

— Oh ! Surdul ! Chiorul ! Ghebosul ! Monstrul !

— Are o mutră, c-ar face o femeie să lepede mai degrabă decît toate leacurile şi medicamentele.

Iar cei doi studenţi, Jehan du Moulin şi Robin Poussepain, cîntau cît îi ţinea gura vechiul cîntec popular :

O spînzurătoare
Pentru tîlhăroi,
Un rug cît mai mare
Pentru maimuţoi.

Ploua cu ocări, cu huideieli, cu blesteme, cu rîsete şi, pe alocuri, chiar cu pietre.

Quasimodo era surd, dar vedea clar, iar furia mulţimii era la fel de bine zugrăvită pe feţe ca şi în cuvinte. De altfel, pietrele aruncate explicau hohotele de rîs.

La început, cocoşatul se stăpîni. Dar încet-încet, răbdarea lui, care înfruntase biciul schingiuitorului, cedă şi se lăsă învinsă de pişcăturile acestea de insecte. Taurul Asturiei, care nu s-a prea speriat de asalturile picadorului, e scos din sărite de cîini şi de fluturarea fîşiilor de pînză colorată.

Quasimodo aruncă mai întîi o privire lentă şi ameninţătoare asupra mulţimii. Dar, legat cum era, privirea nu-i ajută să alunge muştele care-i pişcau rana. Atunci se zbătu în legături, şi zvîcnirile lui furioase făcură să scîrţîie din temelii vechea roată a stîlpului infamiei. Drept urmare, batjocurile şi huiduielile se înteţiră.

Atunci nefericitul, neputînd să-şi sfarme zgarda de fiară sălbatică prinsă în lanţ, se linişti. Doar din cînd în cînd, cîte un geamăt de furie îi sălta cavităţile pieptului. Faţa nu i se roşise şi nu se vedeau semnele ruşinii pe ea. Cocoşatul era prea departe de civilizaţie şi prea aproape de natură ca să ştie ce e ruşinea. De altfel, în halul lui de sluţenie, mai putea fi simţitor la ocară ? Dar mînia, ura, deznădejdea aduceau încet pe faţa lui hidoasă un nor din ce în ce mai mohorît, din ce în ce mai încărcat cu o electricitate care scăpăra mii de fulgere în unicul ochi al ciclopului.

Totuşi, norul se lumină o clipă la trecerea unui catîr care străbătea mulţimea purtînd în spinare un preot. De îndată ce zări în depărtare catîrul şi preotul, faţa bietului osîndit se îmblînzi. În locul furiei care o schimonosea, se ivi un zîmbet

ciudat, plin de-o blîndeţă, de-o bunătate, de-o duioşie de nedescris. Pe măsură ce preotul se apropia, zîmbetul devenea mai limpede, mai desluşit, mai radios. Era ca şi cum nefericitul saluta venirea unui salvator. Totuşi, cînd catîrul ajunse destul de aproape de stîlp pentru ca osînditul să poată fi recunoscut de preot, acesta din urmă îşi coborî privirea, schimbă brusc direcţia şi dădu pinteni animalului, de parcă s-ar fi grăbit să scape de nişte chemări înjositoare şi n-ar fi ţinut de loc să fie salutat şi recunoscut de-un păcătos aflat într-o asemenea situaţie.

Preotul acela era arhiepiscopul dom Claude Frollo.

Norul se lăsă din nou, şi mai întunecat, pe fruntea lui Quasimodo. Zîmbetul mai stărui un timp amestecat în el, dar descurajat, amar, de-o tristeţe profundă.

Vremea trecea. Cocoşatul se afla acolo de cel puţin o oră şi jumătate, sfîşiat, schingiuit, ocărît într-una şi aproape ucis de loviturile pietrelor.

Deodată el se zbătu din nou în lanţuri cu şi mai multă disperare, făcînd să tremure toată lemnăria pe care se afla şi, rupînd tăcerea păstrată cu încăpăţînare pînă atunci, strigă cu o voce răguşită şi furioasă, care semăna mai mult a lătrat decît a strigăt omenesc şi care acoperi zarva huiduielilor :

— Apă !

Strigătul acesta deznădăjduit, departe de a stîrni mila, oferi încă un prilej de distracţie bunului popor parizian ce se afla în jurul scării şi care, trebuie să spunem, luat de-a valma şi ca mulţime, nu era de loc mai puţin crud şi mai puţin abrutizat decît vagabonzii din Curtea Miracolelor, unde l-am condus mai înainte pe cititor, şi

care erau, pur şi simplu, pătura cea mai de jos a gloatei. În jurul nefericitului osîndit nu se ridică nici un glas în afară de cele care îşi băteau joc de setea lui. Fără îndoială că în clipa aceea, cu faţa lui împurpurată şi năduşită, cu ochiul năuc, cu gura spumegînd de mînie şi de durere şi cu limba pe jumătate scoasă, el părea mai degrabă grotesc şi respingător decît vrednic de plîns. Şi mai trebuie spus că, chiar de s-ar fi aflat în mulţime vreo inimă miloasă de bărbat sau de femeie care să se simtă ispitită să aducă un pahar cu apă nenorocitei făpturi chinuite, în jurul scîrnavelor trepte ale stîlpului infamiei domnea o asemenea prejudecată faţă de ruşine şi de înjosire, încît ea era de ajuns ca să-l alunge pe bunul samaritean.

Peste cîteva minute, Quasimodo îşi îndreptă spre mulţime privirea disperată şi repetă cu un glas şi mai sfîşietor :

— Apă !

Şi toţi rîseră iar.

— Bea asta ! îi strigă Robin Poussepain, aruncîndu-i în obraz un burete îmbibat în şanţul cu lături. Ţine, surd ticălos ! Îţi eram dator.

O femeie îi zvîrli o piatră în cap :

— Să te-nveţi minte să ne mai trezeşti noaptea cu dangătele tale, blestematule !

— Hei, flăcăule, urla un olog, căznindu-se să-l atingă cu cîrja, o să ne mai faci farmece de sus, din turlele de la Notre-Dame ?

— Uite un blid, ca să bei ! strigă un bărbat, aruncîndu-i în piept un urcior spart. Tu eşti ăla care doar ai trecut prin faţa nevesti-mi, şi-ai şi făcut-o să nască un copil cu două capete !

— Şi pisica mea a fătat un pisoi cu şase labe ! lătră o babă, aruncînd în el cu o ţiglă.

— Apă ! repetă pentru a treia oară Quasimodo, gîfîind din greu.

În clipa aceea văzu cum gloata se dă în lături. O fată îmbrăcată ciudat ieşi din mulţime. Fata era însoţită de o căpriţă albă, cu coarnele poleite, şi ţinea în mînă o tambură.

Ochiul lui Quasimodo scînteia. Era ţiganca pe care încercase s-o răpească noaptea trecută, din care pricină el simţea vag că ispăşea acum, lucru, de altminteri, cu totul neadevărat, căci pedeapsa se datora numai faptului că era surd şi că fusese judecat de un surd. Quasimodo nu se îndoi nici o clipă că ţiganca venea şi ea să se răzbune şi să-i tragă o lovitură, ca toţi ceilalţi.

Şi chiar o văzu urcînd repede scara. Mînia şi ciuda îl sufocau. Ar fi vrut să poată dărîma stîlpul, şi dacă fulgerul din ochiul lui ar fi putut trăsni, ţiganca s-ar fi pomenit preschimbată în pulbere înainte de a ajunge pe platformă.

Fără să spună un cuvînt, ea se apropie de osînditul care se zvîrcolea zadarnic, încercînd să scape şi, desprinzîndu-şi plosca de la brîu, o duse cu blîndeţe la buzele arse ale nefericitului.

Atunci, din ochiul acela, pînă mai adineauri atît de uscat şi de aprins, se văzu rostogolindu-se o lacrimă mare, care curse încet de-a lungul obrazului diform şi-atîta timp schimonosit de deznădejde. Era poate prima lacrimă pe care o vărsase vreodată nefericitul cocoşat.

Cu toate acestea, el uită să bea. Nerăbdătoare, ţiganca făcu mutrişoara ei şi ţinu, zîmbind, plosca la gura colţată a lui Quasimodo. El bău cu înghiţituri prelungi. Îl ardea setea.

Cînd isprăvi, nefericitul îşi întinse buzele negre, fără doar şi poate ca să sărute mîna frumoasă care îl ajutase. Dar fata, care, poate, era

de felul ei neîncrezătoare şi-şi mai amintea şi încercarea de atac din noaptea trecută, îşi trase mîna cu gestul caracteristic al unui copil ce se teme să nu fie muşcat de un animal.

Atunci bietul surd îşi aţinti asupra ei privirea dojenitoare şi nespus de tristă.

Oriunde, priveliştea aceasta a unei fete atît de frumoasă, de proaspătă, de pură, de încîntătoare şi de firavă totodată, care alergase plină de milă să ajute atîta nenorocire, sluţenie şi răutate, ar fi fost înduioşătoare. La un stîlp al infamiei însă, priveliştea era sublimă.

Întreaga mulţime simţi acest lucru şi începu să bată din palme şi să strige : „Bravo ! Bravo !"

În clipa aceea, de la lucarna chiliei, pustnica zări ţiganca lîngă stîlpul infamiei şi-i aruncă sinistrul ei blestem :

— Fii blestemată, fiică a Egiptului ! Blestemată ! Blestemată !

V

SFÎRŞITUL POVEŞTII CU PLACINTA

Esmeralda păli şi coborî clătinîndu-se de pe platformă. Vocea pustnicei o urmări şi-atunci :

— Coboară ! Coboară ! Tîlhăriţă din Egipt, o să te urci tu iar acolo !

— Au apucat-o furiile pe pustnică, se mulţumi să şuşotească gloata ; şi atîta tot.

Căci femeile acestea erau temute, drept care nimeni nu se atingea de ele. Pe-atunci nimeni nu se lega bucuros de cineva care se ruga zi şi noapte.

Sosise ceasul cînd Quasimodo trebuia dus deacolo. De aceea fu dezlegat, iar mulţimea se împrăştie.

Lîngă Grand-Pont, Mahiette, care se îndrepta spre casă împreună cu prietenele ei, se opri brusc.

— Ia spune, Eustache, ce-ai făcut cu plăcinta ?

— Mamă, spuse copilul, pe cînd voi vorbeaţi cu doamna aia din gaură, a trecut un cîine mare şi-a muşcat din plăcintă. Atunci am mîncat şi eu din ea.

— Cum, domnule, zise iar Mahiette, ai mîncat-o toată ?

— Cîinele e de vină, mamă. I-am spus şi n-a vrut să m-asculte. Atunci am muşcat şi eu, na !

— Grozav copil ! exclamă mama, zîmbind şi dojenindu-l totodată. Ştii, Oudarde, el singur e în stare de pe acum să mănînce toate cireşele din livada noastră de la Charlerange. De-aia spune bunică-său că o să ajungă căpitan. Să te mai prind eu, numai, domnule Eustache ! Hai, leule !

CUPRINS

CARTEA A TREIA

CARTEA A PATRA

CARTEA A CINCEA

CARTEA A ŞASEA

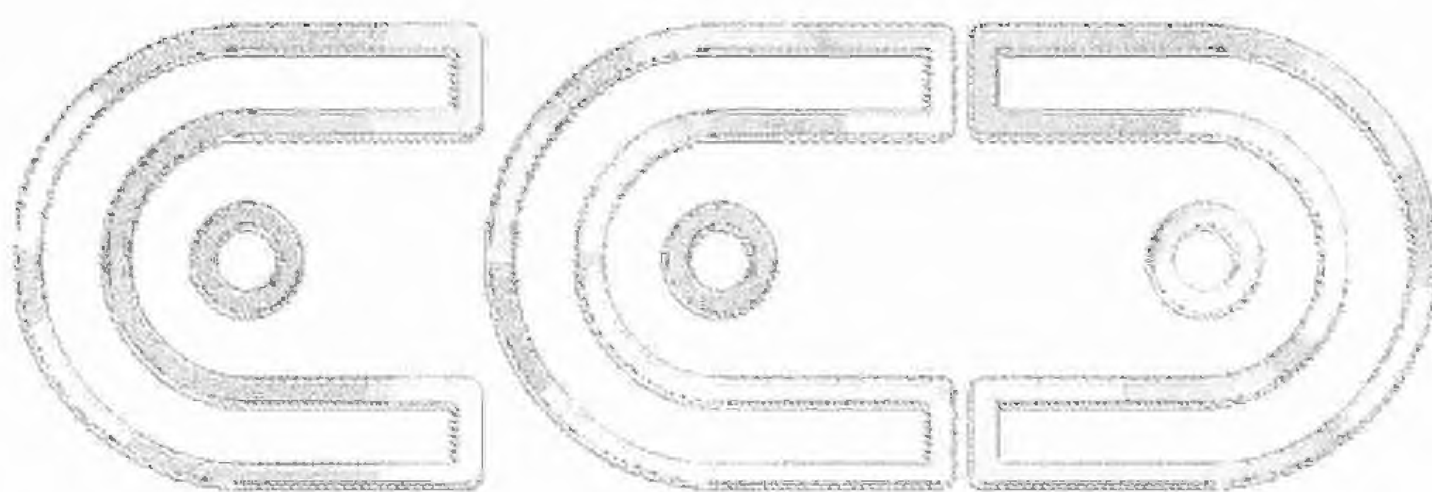
Redactor : NICOLAE TEICĂ
Tehnoredactor : TRAIAN ARGETOIANU

Apărut 1970. Hîrtie ziar de 50 g/m². Format 700×920/32. Coli ed. 16,36. Coli tipar 12. A. 13 569/1970. C.Z. pentru bibliotecile mari și mici 82—31=59.

Tiparul executat sub comanda nr. 515 la Combinatul Poligrafic „Casa Scînteii", Piața Scînteii nr. 1, București, Republica Socialistă România

Scanare și prelucrare digitală

de

Anonim

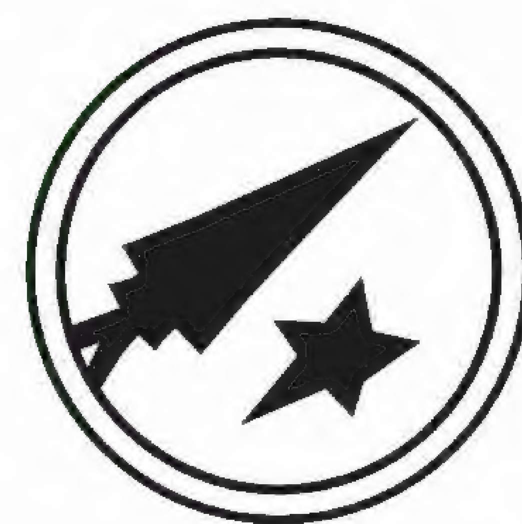
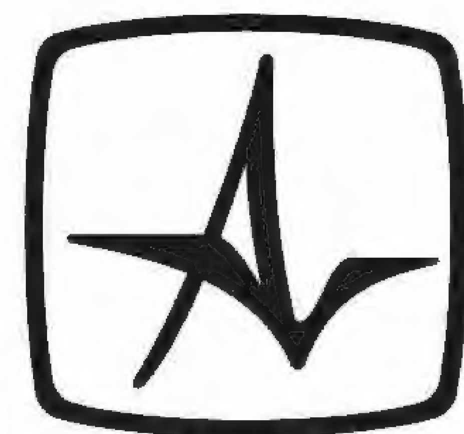

și

CAT Graur

Antwerpen

2024

